VASILE PAVELCU

DRAMA PSIHOLOGIEI

ESEU ASUPRA CONSTITUIRII PSIHOLOGIEI CA ŞTIINŢĂ

VASILE PAVELCU
Prof. univ. dr. doc.

DRAMA PSIHOLOGIEI

ESEU ASUPRA CONSTITUIRII PSIHOLOGIEI CA ŞTIINŢĂ

ediţia a II-a
revăzută
şi adăugită

Editura didactică şi pedagogică
Bucureşti — 1972

Redactor: Alexandru Lovinescu
Tehnoredactor: Ion Teodorescu
Coperta: Simona Scarlat

Soției mele

MOTTO :

„Ce mot, d'âme, a fait dire presque autant de bêtises qu'il y a d'âmes"

(G. FLAUBERT, *Correspondance*)

CUPRINS

ÎN LOC DE PROLOG

Mă simt dator faţă de cititor cu două lămuriri prealabile: să arăt ce am urmărit prin această lucrare şi care au fost motivele din care s-a născut ea.

Nu sînt dramaturg; n-am scris drame şi nici nu intenţionez să o fac. Lucrarea de faţă nu este operă literară, ci una ştiinţifică. Care este atunci sensul titlului ales?

Spre a evita un conflict cu specialiştii literaturii, ţin să precizez că prin dramă, în sens larg, înţeleg desfăşurarea unui ciclu de acţiuni izvorît din conflicte: cu sine şi cu alţii, inter- şi intraindividuale, cu deznodămînt care nu este prin definiţie şi în mod necesar „tragic", catastrofal; ea poate avea chiar un „happyend". Esenţa ei constă în confruntarea unor forţe, a unor pasiuni. Drama pe care o înfăţişăm se află în afara artei literare, a planului de „reprezentare", sau „contemplaţie" estetică. Doar prin unele elemente *descriptive* am căutat să-i dau un aspect literar, spre a face mai sugestivă viziunea episodului; *explicaţia* o menţine legată de terenul arid şi impersonal al ştiinţei.

Ne este oare permis, totuşi, să amestecăm, chiar şi sub această formă, genurile? Oare nici în accepţia dată mai sus, titlul nu s-ar potrivi psihologiei, realitate prin excelenţă abstractă şi impersonală, incompatibilă cu rolul de eroină a unei drame? Înseamnă oare că, personificînd psihologia, facem literatură sau urmărim senzaţionalul? Nicidecum.

Ştiinţa o putem concepe ca un ansamblu închegat de cunoştinţe abstracte şi generale, legate de un domeniu determinat şi dobîndite prin anume metode riguroase şi *obiective*. Înţeleasă ca realitate abstractă, generală, obiectivă şi impersonală, ea nu poate servi, desi-

gur, de subiect unei drame. Dar aceasta nu-i decît un punct de vedere; mai există și un altul.

Știința este un produs al muncii omului, menită să satisfacă trebuințele lui și ale societății din care face parte; știința se încorporează, deci, în viața umană, cu toate năzuințele și pasiunile, bucuriile și durerile ei, legate de căutarea adevărului. Știința se naște în adîncurile personalității umane, făcînd parte integrantă din această personalitate, angajată în rezolvarea problemelor vitale ale societății; nu lumină rece, nepăsătoare și străină de idealurile și visurile omului, ci flacără, aprinsă din ciocnirile și frămîntările cugetului și ale inimii; luptă continuă, căutare neîncetată și neobosită. Dinamica omului de știință este dinamica științei însăși, pentru că nu există alt sens al noțiunii „om de știință"; omul aparține științei, se identifică cu știința pe care a născut-o și care l-a născut; asemenea lui Pigmalion, care dă viață operei sale de marmură.

Numai că „soarta" acestei opere, o dată născută, depinde nu numai de vitalitatea ce i-a fost transmisă prin pasiunea autorului ei, ci mai ales de ambianța socială în care continuă să-și ducă existența, de data aceasta, independent, desprinsă de acel ce a creat-o. De fapt societatea i-a dat impulsul vieții și tot societatea îi determină longevitatea, asumîndu-și rolul parcei Atropos prin tăierea firului vieții, atunci cînd i-a venit „sorocul". Dar nici această fază a vieții unei opere nu se petrece fără conflicte, fără dispute. În focul acestora, opera își conturează personalitatea, își oțelește caracterul, asigurîndu-și astfel dreptul la existență.

Nu este, deci, o simplă metaforă, cînd vorbim despre viața, biografia unei științe, despre strădania și zbuciumul ei, despre căderile și înălțările, durerile și triumfurile, încordările și destinderile, conflictele și împăcările ei, adică despre „drama" pe care o poate trăi și o trăiește orice om de știință. Frămîntările dramatice ale omului de știință sînt ale științei însăși și invers. Este situația psihologiei, o disciplină a cărei origine nu este bine determinată, al cărei obiect — dacă există — apare ca nebulos, ale cărei metode sînt considerate ca nesigure și ale cărei legi sînt puse la îndoială; disciplină care — după părerea unora — nu merită titlul de știință.

S-ar putea bănui că noi creăm obstacole și rezistențe imaginare cu scopul de a ne procura plăcerea de a le risipi cu ușurință. De fapt însă istoria psihologiei, ca și a oricărei științe, este o neîncetată luptă de afirmare a adevărului. N-am urmărit aici înfățișarea *întregii* vieți de pînă acum a psihologiei, ci numai a unor aspecte, conflicte și contradicții din biografia psihologiei, socotite de noi ca

fiind mai importante. Ceea ce am căutat să desprindem a fost mai ales efortul uman de a găsi o concepție unitară și științifică. Avem convingerea că, în rezolvarea principalelor contradicții ivite în dezvoltarea științei psihicului, concepția materialist-dialectică își verifică, în modul cel mai strălucit, vigoarea și totodată suplețea construcției sale. Efortul, însă, al gîndirii materialist-dialectice a fost susținut de flacăra pasiunii. Trebuie să recunoaștem că pasiunile care se ciocnesc în interpretarea problemelor majore ale psihologiei nu au totdeauna puritatea științifică necesară, dar, din confruntarea lor, componentele vicioase se epurează treptat și cad contrazise de legile dezvoltării umane.

Cred că este bine să spunem ceva și despre ceea ce *n-a* constituit obiectul intențiilor noastre. N-am căutat să prescriu „primele" principii și nici să ofer „ultimele" soluții, cu pretenția de a le considera definitive, indiscutabile. A fost efortul onest al unui om, căruia nu i-a fost indiferentă disciplina ce a profesat-o, a trăit-o, devenindu-i „consubstanțială". Punctele de vedere formulate, soluțiile preconizate, sugestiile emise, îndoielile schițate sînt, desigur, expresia unor convingeri, dublate, însă, de rezerva omului de știință. Altfel, aș fi fost pus, de la început, în contradicție cu mine însumi, cu atitudinea pe care o combat, aceea a dogmatismului, a „fixismului" și a „substanțialismului" intelectual, psihologic. Altcineva ar fi dozat, desigur, altfel, și mai bine, îndoielile și convingerile; intenția autorului se va dovedi împlinită dacă ideile exprimate aici vor avea claritatea necesară spre a se face înțelese și forța indispensabilă spre a fi acceptate.

O lămurire asupra motivației interesează, credem, pe orice cercetător care se analizează și reflectează asupra muncii sale creatoare. Persistă încă credința, că o operă științifică se explică numai prin motive de ordin rațional, abstract, științific; din premisele date, omul de știință trage concluziile necesare. Marxism-leninismul ne-a deprins să sesizăm în concepții „științifice", motivații „extraștiințifice", personale și — dincolo de ele — sociale. Autorul unei lucrări relativ recente de psihologie (1964) scria în introducere că „rădăcinile cercetărilor în științele sociale" trebuie căutate și în „viața personală a cercetătorului", fapt care rareori apare în publicații (43,p. 1)*.

---

* Prin prima cifră dintre paranteze indicăm numărul de ordine al lucrării citate, sub care poate fi găsită la Bibliografia de la sfîrșitul cărții, și a doua cifră pagina din lucrarea respectivă.

Aceste motive „personale" pot altera adevărul, dar îl pot şi impune; depinde de treapta pe care o ocupă motivul în ierarhia valorilor personalităţii. O lucrare nu este viabilă fără o viziune adînc ancorată în viaţa personală a cercetătorului, depăşind în acelaşi timp limitele individualităţii sale. Pare paradoxal, dar aşa este: cu cît o operă este mai personală, mai adînc trăită, cu atît mai mult ea întrece sfera intereselor *subiective* ale autorului, cu atît mai mult ea se cere dăruită altora. Un mare scriitor recomandă tinerilor să nu se apuce de scris decît numai dacă „nu pot să nu scrie", decît numai dacă opera se cere exteriorizată, *comunicată*.

Sînt obligat să mărturisesc că lucrarea de faţă s-a conturat şi s-a materializat *fără voia mea*. Meditînd, în una din seri, asupra psihologiei ca ştiinţă şi plimbîndu-mi privirea pe rafturile bibliotecii mele, m-am oprit asupra volumului *Limitations of science*, al lui J. Sullivan, apărut în 1938. Din paginile răsfoite mi s-a încrustat în creier aserţiunea autorului: „psihologia nu este ştiinţă". Mi-am urmat, totuşi, itinerarul meu dinainte stabilit. Reflecţia, însă, îmi revenea mereu asupra pasajului din cartea consultată. Pentru a mă „elibera", mi-am propus să scriu un scurt studiu asupra psihologiei ca ştiinţă. Gîndurile, însă, nestăpînite, s-au aşternut pe o traiectorie mult mai amplă, dobîndind vibraţia şi tensiunea unei drame *.

Exemplul nu este dat pentru a servi ca model de cercetare ştiinţifică, efort care nu admite „hazard", nici „idei nestăpînite". Ştiinţă înseamnă disciplină. Cercetarea întreprinsă, însă, s-a sprijinit pe o credinţă, pe gîndul că efortul făcut în această nouă direcţie va da roade. Ce să fac?... De vină-i Sullivan!

* S-ar putea obiecta, totuşi, că între anul 1938 şi zilele noastre, situaţia psihologiei s-a consolidat în aşa măsură, încît întrebarea, firească pentru trecut, a devenit caducă pentru prezent. Realitatea totuşi dezminte această convingere. Un sociolog contemporan (S. Moscovici) preconiza ideea unei discuţii largi pe temă: „Ce este o psihologie ştiinţifică?" „Ce-ar fi — spune el — dacă s-ar organiza într-o zi un colocviu pentru a şti ce este psihologia ştiinţifică?" Chiar dacă asemenea părere n-ar avea, la autorul ei, un substrat cu desăvîrşire serios, ea însoţeşte darea de seamă asupra unei lucrări privind un domeniu destul de obscur încă al psihologiei: „motivaţia", temă dezbătută în 1958, la o reuniune organizată la Florenţa de societatea psihologică de limbă franceză (cf. „L'Année sociologique", P.U.F., 1962, p. 256).

Aceasta, pentru a nu mai vorbi — aci, în „Prolog", căci tema va fi amintită în cuprinsul cărţii — despre încercările făcute, nu cu mulţi ani în urmă, de a reduce psihologia la fiziologia activităţii nervoase superioare.

Totuşi, nici Sullivan n-ar fi citat în această „prefaţă-prolog", dacă cu douăzeci de ani în urmă, nu m-ar fi preocupat aceeaşi problemă şi n-aş fi încercat rezolvarea ei în studiul: *Ce este psihologia?*

Unii filosofi ai ştiinţei susţin că multe teme, după atingerea apogeului lor, dispar de pe firmamentul ştiinţific, pentru a reveni după două, trei decade, reluate fiind la un nou nivel de înţelegere; legea spiralei dialectice, am spune noi. Ceea ce se întîmplă pe planul social are loc, probabil, şi pe plan individual: „On revient toujours...", dar altfel.

Ca psihologi, nu ne putem mulţumi, totuşi, cu o simplă constatare sau descriere a fenomenului. Reîntoarcerea este, desigur, un act de memorie, act care nu este mecanic: nu revii decît atunci cînd tendinţa n-a fost cu desăvîrşire şi definitiv consumată, prin actul săvîrşit, sau cînd urmele acelui act apar la un moment dat într-o structură nouă şi cu o tensiune proaspătă. Ceea ce am făcut cu douăzeci de ani în urmă, nu m-a mulţumit; lucrarea a trebuit să fie reluată, aşa după cum, desigur, ea va fi reluată, mai devreme sau mai tîrziu, de *altcineva*, nesatisfăcut de cele gîndite de mine. Această explicaţie lămureşte şi faptul de a mă fi citat — poate prea des şi abundent — în cursul lucrării. Rog pe cititor să nu-i dea faptului altă interpretare.

Aşadar, vina apariţiei lucrării n-o are nici fizicianul englez citat mai sus, nici autorul acestor rînduri; de vină este... psihologia, complexitatea psihologiei ca ştiinţă, ecou al complexităţii şi mai bogate încă a omului, a psihologiei sale.

De aici, însă, nu trebuie să se tragă concluzia că-mi declin răspunderea neajunsurilor lucrării; din nefericire, desigur, ele aparţin în mod exclusiv şi integral autorului.

1964

LA A DOUA EDIŢIE

Distanţă temporală de mai mulţi ani. Prilej de retrospecţie, de repliere a conştiinţei asupra ei însăşi, ocazie de investigare a trăirilor în timp: înainte şi înapoi, intenţie şi realizare, nivel de aspiraţii şi nivel de împlinire; comparaţii şi confruntări; un nou examen.

Personajul angajat într-o „dramă" de natură psiho-socială, obiectivîndu-se în eseul de faţă, se desparte la un moment dat de conţi-

nutul conştiinţei sale, încredinţîndu-l altora. De aci înainte, creîndu-şi un destin propriu, produsul se detaşează de autorul lui: *habent sua fata libelli*. Conştiinţa, însă, din care s-a născut, ideile care l-au germinat, nu şi-au încheiat misiunea. Viaţa internă îşi continuă traiectoria iniţială. Două personaje, două destine: unul al cărţii, altul — al autorului. Unul este social, altul individual.

Ce ne-ar putea aduce examenul traiectoriei acestei „drame"? Nu mă pot abţine de a mărturisi satisfacţia faţă de modul cum a fost primită lucrarea. Ea s-a înscris ca un „act" luminos în „Drama psihologiei" şi-mi exprim aici gratitudinea faţă de autorii recenziilor asupra lucrării (Al. Arbore, Ion Drăgan, Aurel Leon, Traian Herseni, Paul Popescu-Neveanu, Vasile Popescu, Nicolae Radu, V. Săhleanu, M. Schachter, Anton Tabachiu).

Dar aceste aprecieri încă nu justifică reapariţia cărţii. O nouă ediţie revăzută trebuie să răspundă unui interes, încă neconsumat, din partea publicului. O altă editură, de data aceasta, şi-a luat răspunderea în faţa cititorului, iar autorul a avut îndrăzneala de a supune „Drama psihologiei" unui nou examen.

Elementarul simţ al loialităţii mă obligă să fac cunoscut cititorului că aceste reflexii asupra psihologiei nu au întrunit numai adeziuni. Ele au constituit subiectul unui nou „act" dramatic, ilustrînd titlul cărţii şi justificînd în modul cel mai concret dramatismul psihologiei însăşi. Este vorba de memorabila discuţie pornită dintr-o neînţelegere sau voită ignorare a sensului major al acestei cărţi, discuţie pe care cu calm şi luciditate o apreciez încă şi astăzi ca dogmatică şi absolutistă, dar asupra căreia nu cred că merită să ne oprim.

Îmi voi permite „în replică" să amintesc doar că de exemplu conf. dr. V. Săhleanu îşi intitulează recenzia sa „Dramatica *reabilitare* a psihologiei" (s.n.), iar M. Schachter, în „Cahiers de Psychologie" (IX, 1966, No. 3—4), încheie darea de seamă cu cuvintele: „Această monografie constituie o excelentă introducere la cunoaşterea psihologiei."

Îmi exprim aici deosebita satisfacţie că poziţia susţinută în „Dramă" răspunde spiritului directivelor partidului nostru. Nu mă refer decît la întîlnirea conducătorilor de partid cu reprezentanţii oamenilor de artă şi cultură, cînd tovarăşul Nicolae Ceauşescu a declarat în modul cel mai lămurit: „ne pronunţăm hotărît împotriva uniformizării şi şablonismului, a rigidităţii şi dogmatismului" (179).

Ceea ce este valabil pentru creaţie în artă şi cultură nu poate fi străin creaţiei ştiinţifice.

Termenul însuşi de „dramă" a fost interpretat de către unii confraţi ca o bagatelizare a „nobleţei" de care trebuie să se bucure psihologia, iar tratarea cvasi-literară a problemelor ei fundamentale ca o coborîre a prestigiului şi o profanare a drepturilor „sacre" cuvenite unei discipline „riguroase" şi autentic ştiinţifice. Modul însuşi de a trata problemele „ştiinţifice" fără cifre, fără examen de laborator, fără experimente, anchete şi tabele impresionante ar fi un semn, dacă nu de „erezie", cel puţin de abdicare de la ştiinţă.

Cu toţii ştim că mai există psihologi dogmatici şi rigizi, care taie „sufletul" în bucăţele, iar fragmentele le pun la microscop şi le consemnează în tabele, curbe, diagrame, scheme şi ecuaţii. Omul viu şi concret se volatilizează în perspectiva mitului cifrelor şi a mitului „preciziei", de dragul cifrelor şi al preciziei. Structurile vechi apar uneori sub forme moderne: casta devine sectă, secta — „şcoală" ştiinţifică, cu limbaj ezoteric, ermetic închisă faţă de curente şi opinii eterodoxe. Viaţa psihică, prin mobilitatea, fluenţa şi fineţea ei, cere din partea psihologului mai multă fineţe, subtilitate, mobilitate decît realitatea fizică. În zadar va aborda psihologul problema „flexibilităţii" în procesul de creaţie, cînd el însuşi este lipsit de asemenea însuşire. Aşa se deschide un nou act al dramei: psihologul condamnat de psihologie!

Totuşi, cum nimic nu se pierde, acest lucru m-a ajutat să revăd mai atent lucrarea, iar în ediţia de faţă să asociez, în sprijinul tezelor formulate în prima ediţie, pe lîngă personalităţile deja citate, şi alte nume de prestigiu.

Aşadar, avînd speranţa că noua ediţie va răspunde unui interes al cititorului, am întîmpinat cu satisfacţie propunerea Editurii didactice şi pedagogice de tipărire a ei într-o ediţie revăzută. Întrebarea se pune, însă, dacă lucrarea adresată cititorului de azi n-ar trebui să iniţieze un dialog cu totul nou. Cartea se cerea înnoită, revăzută şi reexaminată, pusă în contextul ideilor de azi. Destinul social al lucrării impune autorului noi îndatoriri.

Aici, însă, se produce interferenţa cu destinul mental al autorului. În ce măsură ideile acestuia au evoluat în acord cu actualitatea şi în armonie cu trecutul său ideativ? În cadrul sistemelor dinamice

respective, ideile au şi ele viaţa lor, raza lor de acţiune şi longevitate, traiectoria şi ciclul lor de existenţă.

Unii autori care şi-au reeditat lucrările şi-au dat seama că este mai uşor să scrii o nouă lucrare decît să perfecţionezi una mai veche. Un tratat poate fi mai uşor amendat; articulaţiile lui fiind mai precise, mai pregnante, modificările de amănunt nu lezează structura generală, care rămîne „clasică". Un eseu, apropiindu-se mai mult, ca formă, de creaţia literară, are o amprentă mai individuală, o structură, ale cărei elemente nu pot fi suprimate sau adăugate, fără ca operaţia să nu se repercuteze esenţial asupra întregului. Am ales, totuşi, alternativa retuşării şi adăugirii, fiindcă, în fond, atitudinea autorului în problemele fundamentale a rămas aceeaşi.

Distanţa dintre ediţii nu este cronologică, ci psihologică şi culturală, ca şi distanţa dintre generaţii. Totul depinde de intensitatea, ritmul şi anvergura ideilor proiectate între două date. Se întîmplă ca imprimarea unei lucrări să reprezinte încheierea unui ciclu care nu se mai redeschide de către autor. Alteori, cartea este un instantaneu al unei vieţi care continuă să se desfăşoare cu impetuozitate şi după aceea. În genere, lucrarea încheie un ciclu, iar reeditările sînt reproduceri sau definitivări ale ciclului iniţial.

Deşi în intervalul acestor două ediţii am avut numeroase alte preocupări, mai apropiate sau mai îndepărtate de „Dramă", reflexiile şi lecturile noi mă făceau să reiau meditaţiile de la punctul în care ele se structuraseră cu ani în urmă. Bibliografia adăugată la lucrare este un indiciu al acestui proces, chiar dacă nu toţi autorii citaţi în bibliografie figurează în textul noii ediţii. Contactul cu trecutul primei ediţii m-a făcut mai mult să adaug şi să precizez decît să elimin. Care a fost criteriul opţiunii în această operaţie de reîmprospătare?

Îmi aduc aminte de paradoxul semnalat de Papini: generaţia nouă este mai în vîrstă decît cea „vîrstnică", fiindcă la experienţa celei anterioare, dobîndită prin educaţie, noua generaţie asimilează o experienţă în plus. În felul acesta, civilizaţiile „vechi" sînt în fond noi, faţă de cele următoare, care devin, relativ, vechi. În realitate, este vorba de distincţia dintre vîrsta individuală şi cea culturală. Se înţelege de ce unui om în vîrstă, ca şi unui tînăr din generaţia următoare, îi este greu să discearnă dintre nou şi vechi, dintre vechi şi învechit.

Am păstrat acelaşi caracter „dramatic" în tratarea procesului de constituire a psihologiei ca ştiinţă. Titlul lucrării, ca şi orientarea spre „concret", nu mi-au fost sugerate de Politzer, psiholog frămîntat de aceleaşi probleme. Este posibil, totuşi, ca lectura mai de demult a lucrărilor acestui remarcabil psiholog să fi germinat în subconştient, determinînd, într-o măsură, opţiunea finală. În recenzia din „Lupta de clasă" a Anei Tucicov-Bogdan, se face o apropiere între caracterul lucrării mele şi concepţia lui Politzer. Aceasta m-a făcut să revin asupra ideilor acestui subtil gînditor. Personal, am circumscris înţelesul conceptului de dramă la constituirea şi dezvoltarea psihologiei ca ştiinţă şi a psihologului ca om de ştiinţă, în timp ce Politzer se referă la caracterul dramatic al trăirilor psihice în general.

Printre precizări şi adăugiri, consider ca mai importante pe acelea care se referă la specificul faptului psihic. Examenul retrospectiv m-a făcut să-mi dau seama astăzi, mai bine ca acum şapte ani, că germenii monismului materialist dialectic apar cu destulă claritate în lucrările mele mai vechi, mai ales în „Caracterele afectivităţii" (1937) şi „Conştiinţă şi Inconştient" (1941). Plecînd de la unitatea iniţială a „înţelesului", semnalez diferenţierea progresivă a acestuia în „sens" şi „semnificaţie", în aspectul subiectiv, afectiv, vital, biologic şi aspectul obiectiv, intelectual, spiritual.

În fine, nu pot termina observaţiile mele fără a semnala o dată mai mult o caracteristică a psihologiei, personajul principal al „Dramei". Obiectivarea observaţiei, distilarea adevărului, determinarea faptului „aşa cum este el", în „esenţa" lui, sînt operaţii mai dificile în psihologie decît în orice altă ştiinţă. În ceea ce observăm se infiltrează, într-o măsură mai mare sau mai mică, şi reacţia celui observat faţă de observator. Observarea conduitei faţă de o situaţie *este alterată* prin atitudinea faţă de psiholog a subiectului observat. De aceea, psihologia experimentală, de laborator, nu va putea niciodată epura pe de-a-ntregul rezultatul obţinut prin eliminarea acestui „ingredient", imprevizibil şi inoportun. Nu vom fi niciodată în stare să facem ca Le Sage, care i-a îngăduit „diavolului şchiop" să descopere acoperişurile caselor pentru a putea, împreună cu Zambullo, să surprindă motivele acţiunilor umane şi să

dezvăluie gîndurile cele mai secrete ale acestora. În misiunea noastră de psihologi este foarte greu să putem observa fără a fi observați și cu atît mai puțin să putem experimenta sau ancheta rămînînd invizibili. De altfel, acest fenomen perturbator al prezenței l-a făcut și pe marele fizician W. Heisenberg să formuleze celebrele „relații de indeterminare".

Pînă ce vom găsi secretul lui Le Sage, rămîne să ne mulțumim cu izolarea și determinarea cît mai fidelă și exactă a acelor „personaje" mobile și greu de identificat, denumite „variabile psihice" și „factori".

Rămînem cu convingerea statornică și nealterată că știința omului este una din importantele și indispensabilele surse ale progresului uman.

1971

I. PREAMBUL

I. 1. *NEVOIA UNEI INFORMAȚII BIOGRAFICE*

Înțelegerea și explicația în domeniul psihic impun, în cea mai mare măsură, explorarea trecutului, folosirea metodei *longitudinale*, biografice. Cunoașterea unui profil psihic se conturează mai bine prin dezvăluirea lui genetică. Sondajul retrospectiv ne ajută să vedem mai departe și în viitor. Anamneza pregătește prognoza.

Dacă metoda transversală, prin situarea cuiva în raport cu alții (*socii*), de aceeași vîrstă, cultură, profesiune etc., contribuie la *înțelegerea* unei persoane la un moment dat, metoda longitudinală ne ajută la *explicarea* structurii persoanei studiate în devenirea ei și, pe baza aceasta, la *prevederea* reacțiilor sale față de situații similare. Folosirea informației biografice este o condiție a extrapolării, a proiecției temporale. Cunoașterea a ceea ce nu mai este contribuie la anticiparea a ceea ce nu este încă.

Fără a identifica transformările conștiinței sociale cu acelea ale unui organism, le putem privi și pe unele și pe altele, ca o succesiune logică a fazelor unui ciclu unitar și dinamic. Vorbim atunci despre „nașterea", „viața"

sau „moartea" unei instituţii, despre „naşterea" şi „dezvoltarea" unui cuvînt, a unei limbi, a unei ştiinţe.

Înţelegerea psihologiei ca ştiinţă cere în mod necesar o scurtă explorare a trecutului acestei discipline. Cum şi cînd s-a născut ea? Prin ce faze a trecut psihologia, pînă să ajungă la profilul ei de astăzi? Privită în întreaga ei dimensiune temporală, psihologia îşi dobîndeşte înţelesul ei integral şi ne permite o apreciere mai justă a valorii sale.

I. 2. *ISTORIA N-ARE SENS UNIC*

Investigaţia trecutului şi a dezvoltării unei personalităţi se numeşte biografie; întoarcerea spre trecutul unei societăţi, a unor instituţii sau curente sociale se încadrează în noţiunea de istorie. Este greu de determinat limita între biografie şi istorie. Viaţa unei persoane capătă sens din integrarea ei într-un context social; la rîndul lui, drumul istoric al societăţii este marcat de un şir de personalităţi, de eponimi, nume legate (nu totdeauna corect) de epoci, evenimente, opere sau instituţii. Iată de ce biografia poate fi istorică, iar o istorie poate fi — după cum spune Ludwig Pongratz — nu numai cronologică sau problematică, ci şi biografică (266, p. 9).

Prin informaţiile din trecut, prezentul devine mai bine înţeles; semnificaţia actualităţii se profilează din datele trecutului. În măsura în care actualitatea este legată de trecut, faptele prezente ne apar ca efecte ale unor fapte descrise cu grijă de istorie. Se constituie astfel o structură, ale cărei componente se află într-o conexiune temporală organică. Necesitatea de a determina sensul prezentului ne impune astfel o privire retrospectivă, istorică şi biografică, o viziune explicativă; semnificaţia prezentului se impune prin legarea acestuia de trecut.

Dar mişcarea în acest sens unic nu epuizează nevoia de înţelegere a omului de ştiinţă; semnificaţia trecutului se conturează şi ea prin prisma prezentului. Însăşi descrierea şi notarea cronologică a trecutului nu este o

reproducerea mecanică a acestuia, o transpunere fidelă pe plan verbal a realităţilor concrete, ci un prim pas de selecţie a ceea ce considerăm ca important. Care însă sînt criteriile de ridicare a unui fapt neutru la rangul de valoare? Este uşor de înţeles că indicii respectivi sînt dictaţi de interesele ştiinţifice ale prezentului şi variază în funcţie de configuraţia acestuia. Iată de ce fiecare prezent elaborează o istorie diferită de a momentului anterior; fiecare prezent vede trecutul altfel.

Dacă criteriile aprecierii şi alegerii trecutului variază în funcţie de prezent, aceleaşi evenimente văzute de istoric, în momente diferite, nu ne vor apărea niciodată identice; ele vor varia în funcţie de prisma actualităţii istoricului. Fiecare epocă îşi construieşte istoria ei, fiecare prezent sugerează o interpretare proprie a trecutului. Ceea ce ieri trecea neobservat pentru istorie, astăzi are o valoare hotărîtoare... „După un anumit interval de timp, spre pildă, după un sfert de secol — spune Miron Constantinescu — anumite fapte sociale sau anumite evenimente istorice capătă alt caracter, îşi sporesc sau îşi diminuează însemnătatea în raport cu felul cum ele s-au situat în contextul istoric, în dezvoltarea istoriei" (196, p. 10).

Iată de ce istoria se cere mereu reluată şi faptele istorice supuse unei noi „reevaluări". Asemenea perspectivă a şi făcut pe unii să recomande procedeul invers de a scrie istoria: nu de la trecut spre prezent, ci de la prezent spre trecut, de-a-ndoaselea (G. Papini).

Plimbîndu-ne în dublul sens pe linia temporală (devenită astfel, în parte, ca şi cea spaţială, reversibilă), prezentul se explică prin trecut, iar trecutul se clarifică prin prezent; ceea ce a fost *după* explică ceea ce a fost *înainte*. Paradoxal, am putea repeta cuvintele lui Papini: „pentru a înţelege un mare om trebuie să pornim de la moartea lui"; ceea ce se şi face dealtfel. „Înainte" se constituie într-o unitate organică şi indisolubilă cu „după". Prezentul individual se explică într-o mare măsură prin ceea ce nu mai este, iar ceea ce a fost — prin ceea ce este.

Cauzalitatea şi finalitatea dezvăluie cele două feţe corelate ale existenţei umane, cele două direcţii de

explicaţie a fenomenului social : prin trecut şi viitor. Interpretarea prezentului prin trecut devine mai clară în lumina relaţiilor *cauzale*, iar lămurirea trecutului prin prezent răsare mai bine în lumina *finalităţii*, atunci cînd apreciezi evenimentul istoric „din punct de vedere al direcţiei în care se dezvoltă istoria" (196, p. 12). Semnificaţia istorică devine astfel ştiinţifică, obiectivă, eliberată în cea mai mare măsură de coeficientul subiectivităţii istoricului.

În încercarea de faţă nu urmărim scopuri de natură istorică. Istoria biografică ne va servi numai pentru a contura semnificaţiile privind devenirea psihologiei. Vom înţelege astfel mai bine că nu tot ceea ce este „nou" este la fel de original şi viabil. Fundalul istoric ne va ajuta să ieşim din cadrele rigide statornicite de decenii. Necesitatea este cu atît mai imperioasă, cu cît ritmul dezvoltării, accelerîndu-se, revizuirea, reconsiderarea valorilor se cere făcută la intervale tot mai apropiate. Ceea ce ieri apărea ca eveniment revoluţionar, astăzi uneori este dat uitării, iar unele fapte, în trecut neglijate, dobîndesc în prezent dimensiuni uriaşe.

I. 3. *UN SEMNAL DE ALARMĂ*

Răsturnările de valori, stările de incertitudine, momentele cruciale de opţiune, poartă numele de criză sau mutaţie. Crizele reprezintă acuitatea maximă a unor contradicţii, lupte ; culmea unor tensiuni dinamice dintre forţele opuse.

În introducere la „Panorama ideilor contemporane", Gaëtan Picon face o declaraţie impresionantă : „Niciodată — spune el — n-a fost mai intens, mai legitim sentimentul de a trăi o mutaţie fără precedent" (252, p. 11). „În jurul nostru şi înaintea noastră, în noi, totul este schimbat" (*ibidem*, p. 14). „Lumii îi succed lumile" : „multe geometrii", „multe logici posibile", „mentalităţi", „structuri psihologice ireductibile" (*ibidem*, p. 17). „De fiecare dată realitatea are o faţă nouă care cere o privire nouă. Vechiul imperiu se năruie ; este trezirea naţionalităţilor spiritului" (*ibidem*, p. 18). „Gîndirea contemporană este reflexul unei crize", afirmă şi Roland Caillois (252, p. 45). Mueller F. L. apreciază, la fel, situaţia drept „criză contemporană", „o criză care interesează întreaga gîndire contemporană, atît filosofia, cît şi ştiinţele" (247, p. 386).

Jean Piaget lansează „un strigăt de alarmă", spre a „apăra o poziţie", şi anume poziţia unei psihologii autentic ştiinţifice (262, p. 33). Tot el constată : „o disociere tragică a cunoştinţelor şi, în multe privinţe, a spiritului uman însuşi" (*ibidem*, p. 91). El ne îndeamnă să meditām la „remedii susceptibile să atenueze haosul actual" şi să ne îndreptăm eforturile spre apărarea „faptului experimental" împotriva speculaţiei filosofice, spre apărarea psihologiei experimentale de psihologia filosofică (*ibidem*, p. 92).

Chiar dacă nu putem fi de acord cu limitarea filosofiei la lumea valorilor şi la statutul „înţelepciunii", dezacordul s-ar atenua, cred, cu interpretarea că Piaget nu face distincţie netă între metafizică — cunoaştere „supraştiinţifică sau paraştiinţifică" şi filosofie. Aici sîntem mai aproape de părerea lui Ayer care vede în filosofie două aspecte : 1) relaţia ideilor între ele (ceea ce se cristalizează în logică şi matematică) şi 2) relaţia cu faptele, cu ştiinţele empirice. În cazul al doilea, rolul imens al filosofiei constă în *anticipare*, formulare de ipoteze, mai mult sau mai puţin probabile şi, în orice caz, *verificabile*. Numai cînd propoziţiile ipotetice nu satisfac acest principiu, avem *metafizică*. Funcţia filosofică n-ar consta, deci, în furnizarea „adevărurilor" speculative şi nici în rivalizarea cu ipotezele ştiinţei ; „funcţia filosofiei ar consta în a clarifica propoziţiile ştiinţei prin dezvăluirea relaţiilor lor logice şi prin definirea simbolurilor folosite" (184, p. 32).

Filosofia, deci, n-o vedem desprinsă, izolată de ştiinţă în general, nici de psihologie în special, ci ca un mod specific de *sinteză* şi adeseori de *anticipare* a unor semnificaţii. Semnalul de alarmă al lui Piaget îl apreciem ca justificabil numai cu privire la imixtiunea metafizicii. Conceptul de psihologie, însă, îl considerăm îngustat prin

identificarea lui cu noţiunea de disciplină strict experimentală, de laborator; verificarea se cere înţeleasă într-un sens mai larg.

Nici o altă ştiinţă n-a fost obiect al atîtor aprecieri contradictorii ca psihologia. Privită dintr-un anumit punct de vedere, ea este totul; prin inversarea extremităţilor ocheanului, transformăm psihologia într-un punct matematic.

Atitudinea totalitară şi imperialistă a psihologiei se realizează prin două procedee: prin interiorizare şi exteriorizare; prin reducerea întregii existenţe la conştiinţă sau prin proiectarea faptelor de conştiinţă în afară, asupra întregii realităţi; idealizare în primul caz, antropomorfizare în al doilea. În adevăr, dacă ne situăm pe o poziţie idealistă, nu putem concepe nici un fapt în afară de conştiinţă, ştiinţa realităţii întregi devenind ştiinţă despre psihic; „lumea este reprezentarea mea"; solipsism desăvîrşit al idealismului subiectiv.

Reflexia filosofică este precedată sau adesea însoţită de un mecanism psihic primar, al *proiecţiei*, al exteriorizării şi înstrăinării conştiinţei proprii. Copilul, adultul necivilizat sau pasionat sînt înclinaţi să interpreteze realitatea din afară prin prisma trăirilor lor subiective: animism, antropomorfizare a lumii. Transformările din univers ne apar ca fiind mînate de o motivaţie psihică; schimbările lumii capătă o semnificaţie şi intenţionalitate psihică; lucrurile împrumută o expresie umană. Totul devine însufleţit; omului nu-i rămîne decît să descifreze resorturile psihice ale fenomenelor spre a le putea declanşa, la nevoie, în folosul său. Psihologizare totală a lumii.

Nu este mai puţin adevărat, însă, că orice manifestare şi creaţie umană, oricît de abstractă şi obiectivă ar fi ea, are un fundal psihic. Filosofia fenomenologică şi existenţialistă, reducînd totul la „sens", iar sensul la existenţa „omului-în-lume", derivă implicit totul din matricea trăirii omului, din experienţa *anterioară* interiorizării şi exteriorizării, subiectivării şi obiectivării ei. Chiar dacă se evită psihologizarea, adică interpretarea realităţii prin prisma subiectivităţii, a conştiinţei individuale, trebuie să recunoaştem că la originea oricărei „realităţi obiective", „ştiinţifice" se află şi un fragment de realitate psihică, subiectivă. Acesta este sensul declaraţiei unui Pierre Janet: „Psihologia prin definiţia însăşi a obiectului său, ţine absolut de tot. Ea este universală. Fapte psihologice sînt pretutindeni. Ele există tot atît de bine în lucrările unui scriitor, ca şi în studiile anatomice asupra creierului".

În faţa unei asemenea mărturii psihologiste se ridică un val de contestaţii. Gîndirea contemporană este prin excelenţă logicizantă şi matematizantă. Idealul ştiinţific de obiectivitate devine o forţă inexpugnabilă, de neînvins. Drumul psihologiei spre ştiinţă nu este decît „o epopee de deziluzii", declară cu amărăciune Politzer încă în 1928 (265, p. 2). Grav şi paradoxal apare faptul că verdictul despuierii de subiectivitate a ştiinţei vizează citadela însăşi a subiectivităţii, psihologia; realitatea subiectivă, conştiinţa, se cere epurată de subiectivitate. „Biata psihologie! — exclamă un psiholog. După ce a pierdut sufletul, apoi spiritul şi conştiinţa, se află acum încurcată cu conduita" (cf. 266, p. 310).

Procesul necruţător al depsihologizării este urmărit cu consecvenţă. Reducţionismul biologic şi fiziologic este prea cunoscut spre a insista asupra lui. Progresele biochimiei şi ale microfizicii ne tentează să adoptăm limbajul fizicalist. Succesele ciberneticii ne ambiţionează să explicăm într-un limbaj de maşină cele mai complicate procese ale sistemului nervos. „Se poate concepe — spune A. Gierer — deşi nu cu totul plauzibil, că teoria conştiinţei va deveni într-o zi o parte a unei fizici mult mai generale şi mult mai complete, cu criterii total deosebite de acelea pe care putem să le concepem în prezent" (215, p. 63). Prudenţa autorului nu poate, însă, camufla speranţa specialistului fizician de a pătrunde „tainele" conştiinţei cu ajutorul unui microscop electronic sau altor instrumente de laborator. Psihologul care nu şi-a însuşit limbajul logico-matematic şi cibernetic începe să fie privit ca făptură antedeluviană. Sentimentul de mîndrie de ieri al psihologului instruit în laboratorul lui Wundt face astăzi loc unei stări de derută. „Nenorocirea psihologului — spune Pierre Greco — este de a nu fi niciodată sigur că „face ştiinţă". Iar dacă o face, nu

este niciodată sigur că aceea este psihologie" (216, p. 937). Dacă despre psihologii „clasici" se poate spune că „sînt oameni de ştiinţă în măsura în care şi sălbaticii evanghelizaţi sînt creştini" (265, p. 6), apoi idealul unor „oameni de ştiinţă" de azi este de a exprima personalitatea umană printr-o formulă matematică!

În faţa unor asemenea atitudini contradictorii şi opoziţii acute ni se cere un discernămînt deosebit, înainte de a face opţiunea sau a formula un prognostic. Examenul prealabil ar trebui să vizeze natura crizei. „Trebuie să se ştie — spune Racamier — că în evoluţiile colective, ca şi în cele individuale, criza poate fi maturativă; se impune *să distingem crizele progrediente de crizele de dezintegrare*; din primele, persoanele şi instituţia ies întărite, dar ies slăbite din cele secunde" (272, p. 98).

În privinţa crizei prin care trece psihologia, avem motive de a ne ralia la părerea optimistă. Semnalul însuşi de alarmă este un indiciu că organismul social urmează să ia măsuri de apărare împotriva virusului de dezintegrare. Sper că lucrarea noastră va contribui la adîncirea examenului reflexiv al psihologului asupra ştiinţei pe care o face. Deci, spre o mai bună psihologie a psihologiei şi mai obiectivă psihologie a psihologului!

I. 4. *ÎN FAŢA ANTINOMIILOR*

Unul din factorii care condiţionează constituirea psihologiei ca ştiinţă este şi calitatea materialului conceptual cu care operează psihologia. Cercetările recente ale lui S. Körner (229) au dovedit că atingerea unui grad înalt de scientifizare a unei teorii presupune şi prelucrarea avansată a elementelor acelei teorii. Astfel pentru a se ajunge la unificarea deductivă a experienţei — care reprezintă un nivel superior de organizare ştiinţifică — se cere să efectuăm mai întîi procesul de idealizare a noţiunilor cu care operăm, adică de şlefuire a acestora, pînă ce ele se constituie ca obiecte perfecte. După cum ne convinge Körner, experienţa ne oferă un material

prea puţin prelucrat pentru a putea fi inclus în această stare într-o teorie ştiinţifică. În experienţă întîlnim „indivizi empirici", care nu sînt bine definiţi, „clase şi relaţii inexacte", care nu sînt bine delimitate, şi „continuuri relative", al căror caracter depinde de context. Cel mai supărător aspect este poate existenţa, în cazul claselor de asemănare, a „candidaţilor neutri", adică a unor elemente care sînt eligibile şi ca membri şi ca nemembri ai clasei. Pentru a ne ridica la nivelul ştiinţei, se cere să eliminăm asemenea ambiguităţi şi incertitudini. Aceasta se realizează prin *procesul de idealizare*, care ne oferă posibilitatea să înlocuim indivizii nedefiniţi prin indivizi definiţi, clasele şi relaţiile inexacte prin clase şi relaţii exacte, continuurile relative prin continuuri absolute.

În legătură cu aceasta, P. Botezatu (190. pp. 170—171) a observat că situaţia este dramatică, deoarece ea ne conduce la o „antinomie metodologică", adică la neputinţa de a atinge simultan ţelurile cunoaşterii ştiinţifice. În măsura în care înaintăm pe o direcţie, sîntem siliţi să ne retragem de pe altă direcţie. În cazul de mai sus, întîlnim *antinomia exactităţii: exactitatea termenilor impune idealizarea obiectelor* (190, pp. 183—187). Einstein a intuit prezenţa acestei antinomii atunci cînd a afirmat că: „Întrucît propoziţiile matematicii se referă la realitate, ele nu sînt sigure şi întrucît sînt sigure, ele nu se referă la realitate" (204, p. 319). Cu alte cuvinte, exactitatea cunoştinţelor şi reflectarea fidelă apar ca ţeluri incompatibile pînă la un punct: ceea ce cîştigăm pe o linie, pierdem pe altă linie.

Trecînd la psihologie, vom observa că aceasta este o ştiinţă concretă, strîns legată de experienţa imediată. În cazul psihologiei, procesul de idealizare a noţiunilor operează prea puţin sau poate chiar deloc. În studiul fenomenelor psihice nu simţim necesitatea să acoperim complexitatea, variabilitatea şi continuitatea proceselor.

Dintre ştiinţele umaniste, psihologia se află în punctul cel mai nevralgic al contradicţiilor, în apogeul dramatic al antinomiilor. „De voie sau fără de voie — spune Parodi Dominique despre psihologie — ea se află totdeauna călare între obiect şi subiect; ca obiect propriu

ea are raportul unuia cu altul, influenţa unuia asupra altuia, transformarea unuia în altul" (253, p. 199).

În ştiinţele naturii obiectul ideal este, în anumit sens, obiectiv prin definiţie ; obiectivitatea, în sens epistemologic, se realizează prin despuierea lui progresivă de zgura subiectivităţii cercetătorului. Dar ce facem cu psihologia, al cărei obiect este subiectivitatea însăşi, ale cărei generalizări sînt individualitatea şi unicitatea însăşi, ale cărei legi sînt şi trebuie să se aplice particularului specific şi concret ? Abstractizarea concretului, idealizarea realului, generalizarea particularului, obiectivarea subiectului, interiorizarea exteriorului şi exteriorizarea interiorului, ştiinţifizarea trăirii intuitive sînt contradicţii pe care trebuie să le rezolve psihologia. Cu cît mai exact, cu atît mai puţin real ; cu cît mai concret şi mai real, cu atît mai puţin exact. Iată antinomii supărătoare şi, în aparenţă, insolubile. Obiectivarea subiectului duce spre precizie şi ştiinţifizare, dar, în acelaşi timp, spre abolirea subiectivului ca obiect al psihologiei şi, prin aceasta, spre dispariţia psihologiei. Subiectivarea, trăirea şi intuirea obiectului psihologic aduce pe prim plan obiectul psihologiei, dar prin aceasta înlătură cu desăvîrşire eşafodajul ştiinţific al ştiinţei psihologiei. În acest context de contradicţii intră şi opoziţiile metodologice : clinic-experimental, înţelegere-explicaţie, concretizare-idealizare.

Psihologia modernă se străduieşte să dezvăluie aspectele dialectice care ţin de natura intimă a psihicului. Aici operăm în mod obişnuit cu indivizi nu prea bine definiţi, cu clase şi relaţii mai mult sau mai puţin exacte. Deseori ne împiedicăm de „subiecţi-neutri", cu care nu prea ştim ce să facem. Dar în măsura în care sîntem siliţi să renunţăm la idealizări, în folosul concretului complex, în aceeaşi măsură psihologia pierde ceva din caracterul ştiinţific, comparat cel puţin cu modelul tradiţional de „ştiinţă exactă". Ea este silită să opereze cu concepte inexacte şi de aceea şi legile ei vor avea un caracter aproximativ, maleabil. Dar ce înseamnă exact ?

Nu cumva şi aici avem în faţă un absolut metafizic ? Va trebui, probabil, să se construiască un alt model de ştiinţă pentru psihologie şi în genere pentru ştiinţele umane.

I. 5. *ÎN CĂUTAREA UNUI FIR AL ARIADNEI*

I. 5. 1. PUNCTUL DE PLECARE

O explorare de natură biografică, istorică, presupune ca fiind bine determinată realitatea al cărei trecut ni-l propunem spre studiu. În cazul nostru, ar însemna să ştim ce este psihologia. A şti ce este psihologia implică informaţii precise cu privire atît la obiectul ei, cît şi la metodele ei de cercetare. Dacă psihologia este ştiinţă, sîntem îndreptăţiţi să ne punem întrebarea şi asupra legilor prin care această disciplină explică fenomenele din domeniul cercetat de ea. Toate acestea la un loc, mai presupun, ca fiind bine cunoscută, natura cercetării ştiinţifice. Or, aceste presupuneri, după cum vom vedea, nu sînt pe deplin întemeiate, cu toate că mulţi oameni de ştiinţă vorbesc despre ştiinţă ca despre o realitate bine cunoscută, ca despre o noţiune pe deplin clarificată şi însuşită de toată lumea în mod uniform. La o aprofundare mai atentă, lucrurile se prezintă altfel.

Dacă am accepta înţelesul de existenţă sau lucru, aşa cum este el formulat de Tadeusz Kotarbinski, adică de pe poziţia concretismului somatic (numit de autorul acestei concepţii şi ca reism somatic sau pur şi simplu somatism sau pansomatism *), am spune, în mod consecvent cu definiţiile iniţiale, că ştiinţa nici nu există, fiindcă ea nu poate acţiona prin ea însăşi asupra altor lucruri şi nici asupra unui organism capabil de a reacţiona la un excitant (cf. 84, pp. 79—91). Dar, ceea ce este

---

* Termenul de pansomatism (de la gr. *pan*=tot ; *soma*=corp) se traduce prin „totul este corp", iar noţiunea de corp se defineşte prin întindere şi inerţie.

respins de filosoful polonez în sensul inițial și principal, este acceptat de el în alt sens, secundar, adică el admite că există oameni care au cunoștințe, învață singuri și învață pe alții. Dificultatea apare, deci, mai mult pe plan logic, filosofic.

Mai serioasă, însă, ne apare observația lui Ackoff L. Russel, care constată, în privința definiției și caracterizării științei, un mare număr de puncte de vedere „inconsistente", ce „demonstrează că nu este ușor de realizat o definiție adecvată" a științei, din cauza, în bună parte, a caracterului dinamic al acesteia. Înțelesul științei variază cu stadiile ei de dezvoltare, fiecare moment istoric impune un nou înțeles al științei (cf. 9, p. 1).

Situația se complică și mai mult, dacă ne întrebăm asupra definiției psihologiei. Lipsa de concordanță în această privință se manifestă pe tot întinsul istoriei acestei discipline.

Dacă un manual elementar de psihologie — din rațiune didactică — are, în mod necesar, un caracter mai dogmatic, mai puțin problematic și nu oferă elevului materia științifică în toată complexitatea acesteia, cu cețurile care învăluie culmile științei, cu incertitudinile inerente fazelor ei de dezvoltare, cu oscilațiile firești procesului de cercetare independentă și originală; dacă acest aspect elementar, cu contur precis și înțeles indubitabil al cunoștințelor, nu solicită, în mod imperios și de la început, reflexiunea elevului asupra teoriei științei respective, meditația studentului, proiectîndu-se dincolo de limitele manualului, cercetează cutezător, comparativ și critic, soliditatea științei respective, bazele adevărului ce i se transmite. Deosebirile dintre științele naturii și psihologie i se impun din ce în ce mai clar. Pe de o parte, terenul ferm, bine conturat și relativ neted, al științelor matematice, previzibilitatea indubitabilă, precisă și impresionantă a fizicii, chimiei și chiar a biologiei, iar pe de altă parte, în psihologie incertitudinea datelor și definițiilor, confuzia terminologică, interpretări adesea contradictorii, ipoteze rareori verificate, metode încă empirice, descrieri vagi și șovăielnice. Impresie deplorabilă!

Dacă modelul științific al lumii externe îl aflăm în matematică, fizică sau chimie, modelele lumii interne le găsim mai curînd în creațiile romancierilor sau dramaturgilor și chiar în basmele populare. Dacă știința se definește ca sistem închegat de cunoștințe, cu obiect bine definit, metode precise și obiective, legi riguroase, atunci psihologia nu mai poate fi știință, adică psihologie, ci altceva: literatură, artă, „un joc de imaginație, aproape analog cu poezia" (Broussais, 1828, apud 42, p. 1645), și nici psihologul nu este un om de știință.

Asemenea păreri nu aparțin numai trecutului și numai începătorilor în munca de explorare a psihicului; ele s-au conturat și în mințile unor oameni de știință contemporani. Iată de ce credem utilă analiza acestei atitudini negative față de psihologie, căci numai în procesul de examinare atentă a criticilor aduse acestei discipline ne putem făuri o imagine mai justă și mai clară asupra lumii noastre interne și a științei despre această lume.

Folosind teza simplă că știința trebuie să aibă obiect de cercetare, metode și legi, unii oameni de știință își îndreaptă atacurile împotriva psihologiei contestîndu-i drepturile de a se considera știință. Psihologia n-ar avea nici obiect, nici metodă și nici legi specifice, condiție necesară a prevederii, a explicației.

I. 5.2. SPRE O METAPSIHOLOGIE *

Descoperirea firului Ariadnei în lumea psihologică reprezintă un proces deosebit de anevoios. Fără să vrem, ne gîndim la metoda labirintului folosită de psihologia animală. Apucînd pe culoarul subiectivității ne pierdem ca om de știință; luînd drumul obiectivității pierdem obiectul investigației noastre, „hrana intelectuală" ce ne așteaptă la ieșirea din labirint. Psihologul încearcă să folosească itinerarul colegilor săi din științele naturii.

* Termenul nu are înțeles metafizic. Prin metapsihologie înțelegem o repliere a reflexiei psihologice asupra propriei sale investigații.

Unii psihologi consideră că este util să se facă *psihologia psihologiei.* Cred că nu greşim dacă interpretăm acest gînd ca o caracteristică a epocii contemporane: tendinţa omului de a reflecta asupra propriei sale reflexii, interesul conştiinţei de a se cunoaşte pe sine, încercarea omului de ştiinţă de a se replia asupra actului său de explorare şi investigaţie, de a face *ştiinţa ştiinţei.*

Recent, J. D. Bernal dă semnalul de naştere a unei noi discipline: scientica, ştiinţa despre ştiinţă. Astfel „revoluţia ştiinţifică devine conştientă de sine". Poate că este cazul să vorbim despre mutaţie, despre ridicarea conştiinţei umane pe o treaptă nouă. Poate că semnalul acestei noi etape de emergenţă spirituală ar trebui să-l vedem în opera lui Imm. Kant, care a avut curajul de a supune analizei critice a raţiunii raţiunea însăşi. Cu un mileniu şi jumătate în urmă, contradicţiile, divergenţele de opinii asupra lumii externe au atras atenţia omului asupra lumii interne, a „psihicului", pentru ca mai tîrziu noile contradicţii să ne pună în faţa actului însuşi de cunoaştere.

Metaştiinţa lumii moderne devine din ce în ce mai diferenţiată: filosofia ştiinţei, logica ştiinţei, sociologia ştiinţei şi... este natural ca un psiholog să-şi propună analiza psihologică a propriei sale activităţi, să iniţieze investigaţia propriei sale personalităţi de psiholog. Ne întrebăm dacă încercarea omului de ştiinţă de a găsi loc ştiinţei sale în constelaţia ştiinţifică a timpului, printr-o operaţie de clasificare chiar, n-ar fi un act de conştientizare a propriei sale activităţi ştiinţifice. Apariţia în ultimul timp a numeroaselor lucrări în acest sens ne îndreptăţeşte să credem că sîntem în faţa unei tendinţe noi a omului de ştiinţă şi a filosofului de a-şi da seama despre ceea ce face, de modul cum descoperă adevărul, de factorii descoperirilor sale etc. Interesul pentru creativitate, apărut recent pe scena investigaţiei ştiinţifice, psihologice în special, a devenit un torent, dacă nu „modă". Nu ne mai mulţumim să ştim cum gîndim, vrem să ştim cum creăm, pentru a putea interveni, prin tactica

şi strategia corespunzătoare în procesul însuşi al creaţiei. Nu de mult, Edwin Boring, ocupîndu-se de istoria ştiinţei, schiţează o sociologie şi o psihologie a ştiinţei (28, pp. 1—109).

Nu este cazul de a recapitula aici experienţa activităţii iluştrilor oameni de ştiinţă ca S. Ramon y Cajal, J. D. Bernal, W. J. Beveridge, Hans Selye, G. N. Volkov sau filosofi, ca Stephan Körner şi alţii, care au făcut analiza ştiinţei şi a omului de ştiinţă, precum şi numeroasele lucrări asupra proceselor euristice, asupra strategiei ştiinţifice, a criteriilor demonstraţiei şi controlului experimental în investigaţie sau în validarea ipotezelor.

Psihologia ştiinţei îşi propune să elucideze activitatea creatoare, descoperirea şi rezolvarea problemelor, prejudecăţile, „Idolii" lui Bacon, motivaţia omului de ştiinţă, personalitatea acestuia şi epistemologia psihologică a cercetării. Toate aceste eforturi converg spre determinarea cît mai exactă a statutului omului de ştiinţă contemporan şi a rolului său în contextul valorilor sociale de azi. Fiecare ştiinţă, în devenirea ei, îşi schimbă poziţia în cîmpul dinamic al structurii ştiinţifice şi fiecare om de ştiinţă trăieşte nu numai procesul anevoios de cucerire a domeniului său de investigaţie, ci şi contactul neîntrerupt cu colegii de aceeaşi specialitate, cu oamenii de ştiinţă din disciplinele apropiate sau mai îndepărtate. Conştiinţa cercetătorului este şi conştiinţa valorii sale în contextul progresului ştiinţific. Factorii de natură social-istorică şi individuală determină profilul social şi psihologic al omului de ştiinţă la un moment dat.

În acest context, ne propunem să examinăm „destinul" psihologiei, „drama" devenirii psihologiei şi a psihologului. Care este conştiinţa datoriei, a răspunderii psihologului de azi, sentimentul de îndeplinire a îndatoririlor sale? Care au fost greutăţile şi conflictele sale din trecut şi cum le-a învins el? Cum apar perspectivele de realizare a aspiraţiilor sale? Folosind termenii la modă astăzi: „Care este nivelul său de aspiraţie şi expectaţie?"

Mai întîi, recapitulăm cîteva date istorice. Trecînd peste mileniul de existență filosofică a psihologiei și după ce cunoștințele despre natură au dobîndit prestigiul de „știință", metoda experimentală, după modelul fizicii, a început să fie folosită și în cercetările asupra omului. Preludiul psihologiei experimentale a fost fiziologia. Tratatul de fiziologie a lui Johannes Müller (1833—1840), în două volume, a constituit modelul de cercetare a ființei umane. Ca „om de știință", psihologul nu putea gîndi atunci decît sub auspiciile formulei : „Nemo psychologus nisi physiologus". Urmează pleiada de fiziologi iluștri, cu Helmholtz, Virchow, Weber, Haeckel și alții. Psihofizica lui Fechner (1860) marchează începutul psihologiei experimentale ; se face pasul de la psihofiziologie la psihofizică. Pînă acum avem o psihologie al cărei obiect nu este de natură psihică.

Adevărat părinte al psihologiei experimentale, totuși, trebuie considerat W. Wundt. Orașul Leipzig devine „metropolă internațională a psihologiei" (266, p. 100). Psihologul se poate considera mulțumit de locul său în laborator, printre aparate precise de măsurare, cu verificarea „obiectivă" a fenomenelor psihice. Totuși, satisfacția nu este generală : fenomenele psihice studiate încep să-și piardă din interes fiind elementare, semnificația lor teoretică și practică dovedindu-se cu totul minoră. Însuși părintele psihologiei moderne, la sfîrșitul vieții, își îndreaptă privirile și preocupările spre psihologia socială, a popoarelor. Și nu este un caz izolat.

Să aterizăm puțin, în momentul expansiunii psihologiei experimentale, pe solul românesc. Iată ce scrie profesorul de logică și psihologie, Titu Maiorescu, în 1870 : „Să scriu o *Logică* e datoria mea ca profesor ; să fi scos o *Psihologie* aș fi voit mereu. M-a reținut greutatea firească de a explica pasiunile ; cred că asta e imposibil în starea actuală a psihologiei" (240, p. 148). Să nu ne închipuim că „greutatea" semnalată s-ar datora unei lipse de pregătire individuală a autorului citat. Din laboratorul lui Wundt n-a ieșit nici un psiholog care să fi scris o psihologie „științifică" și „experimentală" a pasiunilor.

Dar iată ce scrie același profesor român în 1888 : „Confuzia ce domnește astăzi în atîtea discuții publice și private, de cel mai mare interes . . . provine din starea înapoiată în care se află încă toate științele numite „biologice", îndeosebi psihologia." (Remarcăm clasa de „biologie" în care este integrată psihologia ! n. a.) „Nu e vorba, de învățat se învață într-una psihologie (sau „știința sufletului" în școlile publice) ; ea este chiar introdusă în liceu, necum în universitate. Dar ceea ce ni se dă drept știință este în cea mai mare parte o frazeologie lipsită de folos practic și în multe privințe nedemnă de cuvîntul știință". „Vai de omul care vrea să cunoască oamenii după un curs de psihologie cum se predă în școalele și în cărțile fie și cele mai moderne" ! (239, p. 367). Autorul conchide că nu ne rămîne decît folosirea „propriei experiențe" — „cea mai bună școală", dar „taxele acestei școli sînt prea scumpe" (239, p. 368).

Fragmentele reproduse pot apărea unora ca fiind firești (totul este firesc și natural) pentru o psihologie de acum un secol în urmă. Le-am reprodus fiindcă din ele răzbate o notă dureroasă și dramatică a conștiinței unui om care ar vrea să facă psihologie, ar dori cu pasiune să se facă psihologie, dar nu poate și nu se poate ! În loc de „știința sufletului" trebuia să te mulțumești, după remarca lui Titu Maiorescu, cu „maxime", „aforisme", poate unele „romane și drame" și, în sfîrșit, „cu propria ta experiență".

Nu este cazul aici de a face istorie, nici să cercetăm factorii și condițiile unor stări de fapt. Ne mărginim la relevarea cîtorva momente critice din trecutul psihologiei și al psihologului.

Conștiința limitelor psihologiei de laborator îndreaptă atenția cercetătorului spre analiza „mai obiectivă" a trăirilor psihice ; părăsind abordarea analitică și fragmentară a psihicului, psihologul făurește o viziune a „întregului", a „structurii" psihice unitare.

O bună parte dintre psihologi, însă, în loc să caute model psihologic propriu, specific obiectului particular

de investigaţie, urmează idealul fizicalist. Henri Piéron îl citează pe Joseph Sauveur (1663—1716), fizician surd din naştere, cunoscut datorită mai ales studiilor sale despre audiţia muzicală. Astfel este concepută o psihologie a sunetelor care ar putea fi elaborată şi de un surd din naştere; o psihologie „obiectivă" a culorilor comprehensibilă şi pentru un orb care n-a „simţit" niciodată culoarea; o psihologie a omului făcută şi înţeleasă şi de un om „fără conştiinţa realităţii din afară". O ştiinţă a „sufletului" — creaţia unui robot şi la îndemîna acestuia! Sîntem în plină expansiune a behaviorismului „clasic", watsonian, a pozitivismului vienez (Moritz Schlick, Karnap, Feigl, F. Frank) şi a operaţionismului. „Semnificaţiile" nu ne interesează; ne putem lipsi de ele! „Inteligenţa nu este aptitudinea de adaptare la situaţii noi, ci ceea ce măsoară un test" (Wechsler). „Semnificaţia nu este prin ea însăşi decît o ficţiune pe care omul a inventat-o pentru a supravieţui"; este ideea ce se atribuie lui Skinner, unul din reprezentanţii psihologiei „obiective" de astăzi (296, p. 182). Dacă omul n-ar fi decît automat, ar putea descrie, după sistemul lui Skinner, în mod adecvat învăţarea. Psihologului nu-i rămîne decît să definească psihologia prin „ceea ce fac psihologii"!

Iată pe psiholog deposedat de obiectul său, de statutul său de psiholog, mulţumit de faptul că a devenit fizician, cibernetician, statistician, matematician! Este normal, în acest caz, să susţinem cu Wukmir că «termenul vechi de „psihologie" este astăzi desuet şi de nesusţinut prin faptul că „psyché" este în zilele noastre mai puţin definisabil ca întotdeauna şi că obiectul ştiinţei noastre nu mai este acela al proceselor „suprasomatice"» (193, p. 620). Obiect al psihologiei — fenomen non-psihic! Urmînd modelul obiectivităţii ştiinţelor naturii, am rătăcit drumul! Înţelesul de „obiectivitate" în psihologie se cere revizuit.

Explicaţia acestor situaţii paradoxale şi dramatice se poate căuta şi în poziţia cu totul specială a psihologiei printre celelalte ştiinţe. Faptul că fiinţa omului este în acelaşi timp obiect fizic, chimic, biologic, psihic şi social face ca cel ce studiază nivelul fizic al omului să uite că

acest „obiect" nu este decît un *aspect* al fiinţei întregi. La fel i se poate întîmpla şi specialistului din alt domeniu. Am depăşit epoca în care tratam o rocă ca pe o fiinţă sau angajam dialoguri cu sferele cereşti. Asemenea contacte le efectuăm astăzi doar pe plan poetic. Ştiinţa a mers consecvent pe linia despuierii naturii de intenţii şi afinităţi. Acelaşi procedeu i se aplică şi psihologiei sub formă de reducţionism: fizic, biologic sau sociologic. Statutul psihologiei şi al psihologului şi-a pierdut stabilitatea; destinul psihologului a devenit şi mai dramatic!

Paul Fraisse ne prezintă o schiţă, deosebit de instructivă şi sugestivă, a modelelor pentru istoria psihologiei, în succesiunea lor: 1) modelul psihologiei ca studiu al datelor spiritului, 2) modelul psihofizic şi psihofiziologic, 3) modelul psihologiei comportării, 4) modelul neuro-psihologic şi 5) modelul psihologiei ca ştiinţă a personalităţii. „Psihologia actuală nu se defineşte — spune Fraisse — prin studiul faptelor sau datelor de conştiinţă. Ca psihologie a conduitelor, ea se centrează, aşa cum gîndeau psihologii comportării, asupra a ceea ce face omul, dar ceea ce face depinde de personalitate" (213, p. 544). Prin orientarea psihologiei spre înţelegerea şi explicarea personalităţii ca întreg, psihologia îşi asigură stabilitatea şi echilibrul în complexitatea lumii interne şi-şi va elabora un model propriu de orientare în complicatul labirint al vieţii psihice.

I. 5.4. LOCUL PSIHOLOGIEI

Este clar că poziţia psihologiei în sistemul ştiinţelor depinde în cea mai mare măsură de concepţia filosofică şi ştiinţifică a autorului clasificării. Dacă ne oprim la încercarea lui Kedrov de clasificare a ştiinţelor, vom reţine observaţia că psihologia „ocupă un loc aparte în „triunghi" (mai aproape de filosofie), fiind legată de toate cele trei vîrfuri ale triunghiului" (224, p. 10—11). Poziţia psihologiei favorizează „deschiderea" ei faţă de toate ştiinţele şi o face accesibilă contactului cu oricare altă disciplină.

Modelul „circular" al clasificației lui Piaget ne explică legăturile interdisciplinare cu psihologia. Dacă matematica și fizica reflectă obiectul real și mai ales latura cantitativă a acestuia, în biologie începe a se afirma și latura subiectivă, ceea ce pregătește pe subiect să devină obiect al cercetării, proces ce se desăvîrșește în psihologie și sociologie. De aici, însă, linia circulară se încheie în epistemologie și genetică prin relația psihosociologiei cu logica și matematica. Legătura cu aceste două științe din urmă se efectuează prin structurile operatorii. Pe de o parte, psihologia depinde de alte științe, „viața mintală fiind rezultanta factorilor fizico-chimici, biologici, sociali, lingvistici, economici etc.", și „nici una din aceste discipline nu este posibilă fără o coordonare logico-matematică" (261, p. 39). „Psihologia ocupă o poziție centrală și nu numai ca produs al tuturor altor științe, dar ca sursă posibilă de explicație a formării și dezvoltării lor" (261, p. 41).

Iată cum, într-un secol și jumătate de la clasificația științelor a lui Aug. Comte, în care psihologia nu exista, această disciplină ajunge la o poziție centrală.

Cu toate deosebirile existente între modelele clasificatoare: a lui Kedrov (modelul triunghiular) și Piaget (ciclic: de la obiect la subiect și invers), ambele se apropie prin acordarea unui loc prioritar psihologiei în constelația valorilor științifice. Această poziție deosebită favorizează, după părerea noastră, pendulația spectaculoasă a interpretărilor între psihologizare a numeroaselor discipline, la o extremă, și depsihologizare a psihologiei, la cealaltă extremă.

De la polul antropomorfizării a ceea ce nu este uman se trece la extrema dezumanizării omului. Sir Julian Huxley remarcă existența inegalității din statutul științelor. În adevăr, nici Platon, care interzicea pătrunderea în Academie a celor „care nu știu geometrie", n-a mers pînă la a considera matematica drept singurul criteriu al obiectivității și valorii științifice. Fizica îi urmează imediat. Huxley vede explicația în caracterul mai abstract și mai simplu al acestor științe. „Fizicii i s-a atribuit — spune el — meritul de a fi sondat misterele materiei, care nu sînt mistice decît în măsura în care n-au

fost explorate în mod științific, dar ea nu s-a putut atașa de un singur mister real: faptul spiritului și al evoluției acestuia" (287, p. 71). Nu i se pot contesta fizicii meritele ei și caracterul fundamental al legilor ei, „dar — ne atrage atenția filosoful englez — nimeni nu va îndrăzni să spună că beciul casei noastre este mai important decît sufrageria" (287, p. 72). Viitorul științei și evitarea „dezechilibrului" dintre științele de azi Huxley le vede nu în făurirea „sclavilor mecanici", ci în reorganizarea și cooperarea științelor, precum și în dezvoltarea acelei științe care astăzi „este abia mai mult decît un vis", a psihologiei (*ibidem*, p. 73).

Nu ne putem abține de a cita părerea exprimată în contextul unei viziuni vaste asupra gîndirii contemporane. O primă exigență a civilizației industriale — se spune — este formarea unei „personalități suple și adaptabile". „Subiectul care trăiește într-o perioadă în mișcare va trebui să-și dezvolte aptitudinea de a se adapta rapid. De aceea el va trebui să se cunoască mai bine și să cunoască mai bine decît era necesar predecesorilor săi trebuințele sale" (252, p. 157). Adagiul grec „cunoaște-te pe tine însuți" poate că a fost un lux altădată; astăzi el reprezintă o necesitate. Omul nu se poate adapta la un mediu schimbător decît cunoscîndu-se pe el însuși, dorințele, impulsurile, motivele și trebuințele sale. Îi sînt necesare mai multe cunoștințe, mai multă judecată și mai multă încredere în sine, pentru a evita să devină dezaxat și anxios, să regreseze spre comportări de dependență infantilă sau să devină pradă unor grupuri autoritare care să-l facă să creadă că va găsi securitate în ascultare (252, p. 158). Acest pasaj, după cum se vede, nu este apel spre rebeliune, ci spre reflexie critică și independență morală în luare de decizii.

I. 5.5. STRIDENȚE

Disonanțele, totuși, n-au dispărut. Psihologul nu se bucură încă de stabilitatea prestigiului care înconjură astăzi pe un matematician, fizician, chimist, biolog sau

cibernetician. Chiar dacă ne gîndim la disciplinele atît de apropiate de psihologi ca psihiatria, auzim încă voci care nu ne invită la colaborare. „Ca psihiatru — spune Gilbert Robin — n-am gust să fiu psiholog". „Eu sînt mai puțin precis, dar mai sigur. El este mai savant decît mine și eu știu mai mult decît el. El interoghează, eu ascult. El are știința omului, eu sînt om de știință. El mînuiește cifrele, eu cuvintele. El vede esențialul, eu ansamblul. El privește prin lupă, eu îmi scot ochelarii". „Lui îi plac automatele, eu nu mă pricep în mecanică". „El este abstract, mie îmi place viața. El iubește umanul, eu iubesc omul. El face experiențe, eu încerc vindecarea. El lucrează *in vitro*, eu *in vivo*. El interoghează un mort, eu vorbesc unui viu. Eu nu înțeleg nimic în cifrele lui, el mă găsește superficial. El este psiholog, eu medic. Sorbona și Facultatea de Medicină. El nu mă iubește. Eu aș vrea să-l iubesc" (278, p. 98).

Dacă la prima vedere, citatul ne face impresia unei divergențe inconciliabile, o analiză mai atentă ne arată că este vorba de o opoziție între metoda clinică și metoda experimentală, statistică, între psihologia vie, concretă și psihologia abstractă, matematică, artificială, de laborator. Ne dăm seama și de faptul că nu există un *singur* statut al psihologiei și al psihologului, ci mai multe : de teoretician, experimentalist de laborator, practician clinician, psihotehnician, consilier școlar etc. ; fiecare cu profil psihologic aparte.

I. 5.6. COLABORARE

Revista științifică interdisciplinară, „*Totus homo*" face un apel către colaboratorii și cititorii săi să decidă între cei doi termeni : „psiho-sinteză științifică" și „psiho-sinergie științifică". Oricare ar fi termenul pentru care s-ar opta, sensul este același, al unei colaborări mai strînse, al unei „convergențe dinamice a elementelor avansate ale tuturor cercetărilor științifice care se ocupă de creier și de psihicul omului" (297, p. 46).

Astăzi, în plină expansiune industrială a societății, psihologia practică, a muncii, se bucură de un prestigiu deosebit. Laboratoarele uzinale aduc servicii industriei prin orientarea, preorientarea și reorientarea profesională, prin participare la organizarea și conducerea întreprinderii. „Oricît s-ar perfecționa mașinile și s-ar extinde automatizarea, omul rămîne o verigă în procesul de muncă, care nu poate fi suplinită de tehnică" (221, p. 15—16). În rezolvarea problemelor de psihologie industrială, psihologia nu se asociază numai cu sociologul și pedagogul, ci și cu inginerul, medicul, ciberneticianul, matematicianul, cu logicianul și filosoful (v. 180). Prin contribuțiile la prospectarea pieții („marketing"), psihologul devine un factor important în creșterea prosperității materiale a societății (v. 200). Psihologia medicală se bucură de multă vreme de un prestigiu meritat (v. 233). Prin colaborare cu medicul psihiatru, psihologul participă la integrarea și reintegrarea socială a omului. „Analiza proceselor psihologice apare ca fiind de o indispensabilă utilitate pentru înțelegerea motivațiilor comportamentului aberant (Brînzei P., Scripcaru Gh., Pirozynski T., 191, p. 13). Psihologia ajută în mare măsură pe medic și în psihoterapie (v. 283).

La Congresul Internațional de psihologie aplicată de la Roma, din 1958, se formulează în mod expres necesitatea psihologiei de a contribui la îmbunătățirea învățămîntului în general și a sistemului de apreciere a cunoștințelor (179 bis, p. 36). Cerințe de același gen se simt în lumea judiciară, artistică, militară (v. 267).

Psihologul practician începe să simtă sub picioare un teren mai ferm al aprecierii sociale.

I. 5.7. PRUDENȚĂ

Sîntem obligați să reținem și alte cîteva particularități din statutul psihologului, însușiri care îl situează pe o poziție mai complexă, dacă nu la un nivel mai înalt, de responsabilitate morală.

Nimeni nu se împotrivește preceptului : „Cunoaște-te pe tine însuți". Este explicabil : apelul se face la adeziu-

nea proprie; fiecare se cunoaşte cînd, cum şi cît poate. În principiu, ar părea firesc şi faptul ca nimeni să nu se împotrivească încercării psihologului de a pătrunde în viaţa psihică, internă, a semenilor; în principiu. Realitatea, însă, se prezintă altfel. Chiar dacă lăsăm de o parte subiecţii neurotici, care „rezistă" la încercările psihanalistului de a li se dezvălui „complexele", nici omul normal nu este totdeauna dispus, în mod spontan sau deliberat, să se „deschidă" psihologului. Această reacţie de rezistenţă explică numeroase erori de interpretare a chestionarelor folosite de psiholog. Răspunsurile obţinute nu corespund realităţii, atît din cauza ignorării de către subiect a propriilor sale însuşiri sau motivaţii şi a înţelegerii particulare a întrebărilor, cît şi din pricina unei opoziţii conştiente a subiectului intervievat.

Problema are şi o faţetă morală. În ce măsură psihologul are dreptul de a pătrunde în viaţa internă a altuia, fără consimţămîntul expres al acestuia? Şi chiar dacă o face cu liberă adeziune a subiectului, în ce măsură psihologul are dreptul de a face public rezultatul? Cui i-l poate comunica şi în ce măsură? Iată latura deontologică profesionistă a psihologului, comună cu a medicului. Cu drept cuvînt, Pierre Fougeyrollas atrage atenţia asupra procesului de medicalizare a psihologiei şi psihologizare a medicinei (212, p. 24). De fapt, acest fenomen se integrează în tendinţa generală de cooperare mai strînsă şi de apropiere între ştiinţe, de umplere a golurilor şi scurtare a distanţelor prin noi ştiinţe interdisciplinare.

Rezerva faţă de „imixtiunea" în viaţa internă, particulară, în motivaţia ascunsă a conduitei individuale, are corelatul ei social-politic în rezistenţa, adesea nemărturisită şi, poate, inconştientă, a clasei dominante din unele state faţă de expansiunea psihologiei. Aci aflăm una din explicaţiile dramei psihologiei şi o sursă de îndemn spre meditaţie la îndatoririle sociale şi morale ale psihologului.

Dar şi rezerva politică faţă de psiholog poate fi legitimă şi justificată. După cum secretul individual este apărat şi asigurat, tot astfel se cer apărate şi secretele de stat. Sînt cazuri cînd cunoaşterea devine indiscreţie, iar

destăinuirea are urmări supărătoare şi chiar grave. Dar dacă la toate aceste rezerve se adaugă şi coeficientul legitim de neîncredere în perfecţia diagnosticului psihologic?

Ceea ce deosebeşte mult investigaţia psihologică de explicarea naturii fizice este intervenţia cercetătorului ca variabilă independentă. Observaţia şi experimentul tulbură chiar procesele „inanimate" ale lumii microfizice. Experimentatorul observă fenomenul tulburat de intervenţia procedeului însuşi de investigaţie; el constată natura fenomenului în reacţia lui la acţiunea cercetătorului. În lumea umană, prezenţa însăşi, în aparenţă pasivă, a psihologului modifică conduita subiectului. Aici şi rezidă „viciul" fundamental al tehnicii de laborator. Conştiinţa subiectului despre ceea ce gîndeşte psihologul în legătură cu el şi ceea ce doreşte acesta de la el, adăugat la părerea psihologului sau experimentatorului despre conştiinţa de sine a subiectului etc., complică mult relaţia şi deformează conduita spontană şi directă vizată de psiholog.

Dacă asemenea contact introduce variabile noi în investigaţie, el mai poate avea consecinţe adesea neprevăzute şi datorită comunicării diagnosticului. În medicină vorbim despre „boli iatrogene", provocate fără voie de către medic; pedagogia a introdus termenul „didascogen" pentru greşelile comise de educator care îşi exprimă direct elevului aprecierea defavorabilă asupra acestuia. În aceeaşi măsură diagnosticul psihologului, comunicat subiectului, poate avea consecinţe grave. Este cazul, deci, de a se crea termenul de „psihologogen" pentru a putea înţelege şi reacţia de apărare: „feriţi-vă de psiholog!". Trebuie să ne dăm seama că un test reprezintă o solicitare a unei activităţi al cărei rezultat este apreciat *şi de subiect*, în funcţie de nivelul său de aspiraţie. Se cunoaşte importanţa succesului şi a insuccesului asupra nivelului de aspiraţie şi repercusiunile rezultatului obţinut asupra activităţii ulterioare: efect stenic în primul caz; depresiune, demobilizare, în al doilea.

Un examen în spirit dialectic al rezervelor faţă de psihologie şi psihologi ar putea provoca un sentiment de

satisfacţie psihologilor. În medicină se ştie că cu cît un medicament este mai specific şi mai eficace cu atît poate fi şi mai nociv; de aceea se administrează în condiţii de prevedere a numeroase contraindicaţii. Numai o substanţă anodină este bună la toate, fiindcă nu este bună la nimic. Dacă psihologul poate face rău, înseamnă că poate face şi bine!

Toate acestea sînt demne de a fi luate în consideraţie cînd avem perfectă încredere în valoarea diagnostică a testului folosit. Prudenţa, însă, se cere crescută cînd nu avem certitudinea acestei valori şi rezultatul se cere filtrat printr-o sită atît de deasă de variabile!

În cele ce urmează, vom zugrăvi cîteva tablouri din trecutul apropiat, în care se oglindesc frămîntările psihologiei. În aceste frămîntări şi contradicţii se conturează, afirmîndu-se în mod progresiv, ceea ce este valabil pentru o ştiinţă, şi se neagă sau dispare, ceea ce s-a dovedit eronat şi iluzoriu.

Atacurile împotriva psihologiei sînt explicabile. Scepticismul cu privire la valoarea psihologiei ca ştiinţă este inteligibil. Este însă necesar să ne dăm seama de măsura în care aceste atacuri sînt şi azi valabile, de gradul în care acest scepticism este legitim, precum şi de modul cum, din rătăciri, din luptă cu eroarea, s-a născut o imagine mai limpede a adevărului.

Părerile detractorilor psihologiei sînt adesea reacţii ale omului pierdut în labirintul inextricabil al problematicii psihologice, ale exploratorului dezorientat şi rătăcit în ţinuturile noi, virgine şi neguroase ale vieţii interne. Schiţarea unui tablou dramatic al străduinţelor, al efortului uman neobosit în procesul de cunoaştere de sine, al contradicţiilor şi pendulaţiilor nesfîrşite între speranţă şi deznădejde, încredere şi dezamăgire, biruinţă şi înfrîngere, va servi începătorului drept fir al Ariadnei, scutindu-l de erori şi eşecuri inutile în străbaterea drumului făcut de precursori, iar unui psiholog încercat îi va servi drept motiv în plus al încrederii în destinele psihologiei, de îndemn în laborioasa lui operă de explorare a ţinuturilor încă virgine ale lumii interne.

II. PSIHOLOGIA NU ESTE ŞTIINŢĂ

II. 1. „*PRIAM PE RUINELE TROIEI*"

Contestarea calităţii ştiinţifice a psihologiei este uneori exprimată, alteori numai gîndită; uneori în trecut, alteori în zilele noastre. Înainte de a se cristaliza într-o convingere, ea poate oricînd încolţi într-o minte frămîntată de probleme psihologice, teoretice sau practice. Unii gînditori nu s-au limitat numai la diagnosticul situaţiei, la caracterizarea acesteia, ci au cutezat să formuleze şi prognoze. Astfel, Imm. Kant se sprijină, în negarea psihologiei ca ştiinţă, pe un argument filozofic: eul, subiect al judecăţii de apercepţie, fiind o funcţie de organizare a experienţei, o condiţie transcendentală a oricărei ştiinţe, nu poate fi obiect al ştiinţei. Psihologia — după opinia acestui filozof — nici nu va putea deveni vreodată ştiinţă, din motivul că experimentul îi este inaccesibil, observaţia internă alterează fenomenul psihic asupra căruia se îndreaptă, iar în cazul cînd s-ar putea formula adevăruri psihologice, exprimarea lor matematică este imposibilă.

A. Comte nu găseşte loc psihologiei pe scara ştiinţelor: lipsită fiind de obiect şi de metodă precisă, ea nu merită să facă parte din clasificaţia ştiinţelor. Domeniul

ei de investigaţie aparţine altor două ştiinţe: biologia şi sociologia, iar metoda de care se serveşte, introspecţia, este iluzorie, neştiinţifică, nu este valabilă ca instrument de investigaţie.

Asemenea păreri, cu toate că au fost emise de gînditori cu prestigiu, ar putea fi neglijate astăzi, în faza actuală a stadiului ştiinţific. Se ştie că, în domeniul ştiinţelor, A. Comte a enunţat şi alte prevederi, infirmate ulterior; de exemplu: susţinînd că natura fizică şi chimică a aştrilor nu va putea fi vreodată cunoscută, interzicea teoretic naşterea astrofizicii şi a metodei astrospectroscopice. Pe atunci nu se putea visa la astronautică şi la perspectivele de explorare a universului prin zborurile cosmice. Să privim, deci, cu mai mult spirit critic prezicerile pripite, chiar dacă vin din partea unor autorităţi în ale filosofiei.

Dacă trecutul psihologiei a putut oferi contemporanilor material pentru aprecieri defavorabile cu privire la valoarea cunoştinţelor psihologice dobîndite, starea prezentă a psihologiei precum şi perspectivele ei de dezvoltare n-ar mai justifica o asemenea atitudine sceptică.

Totuşi există şi astăzi oameni de ştiinţă care tăgăduiesc psihologiei titlul de ştiinţă (adică de „psihologie"). J. W. N. Sullivan — ca să ne limităm deocamdată la un singur exemplu — matematician şi fizician, după ce examinează stadiul actual al ştiinţelor şi limitele acestora, după ce analizează cîteva teorii psihologice, ca psihanaliza, behaviorismul şi gestaltismul, conchide: „convingerea noastră este că psihologia nu este, totuşi, o ştiinţă" (161, p. 162).

„Situaţia de azi a psihologiei — spunea psihologul Vîgotski — ne aminteşte cel mai puţin liniştea pastoralei... Întreaga psihologie contemporană — afirma el în 1932 —, chiar în ceea ce priveşte materialul ei faptic, reprezintă o stare care se cheamă «războiul tuturor contra tuturor», stare ce se caracterizează înainte de toate, prin lipsa unui sistem de cunoştinţe universal valabile, recunoscute, cît şi a unei generalizări teoretice primare, care să fie destul de convingătoare măcar în ochii reprezentanţilor contemporani ai acestei ştiinţe" (169, pp. 458—459).

N. N. Lange, reprezentant al psihologiei experimentale în Rusia prerevoluţionară, găseşte că „psihologul zilelor noastre se aseamănă cu Priam aşezat pe ruinele Troiei". S-a produs oare vreo schimbare, în cele cîteva decenii care au trecut?

Dacă înţelesul etimologic al psihologiei, ca ştiinţă a „sufletului", se cere respins, din motivul că nu poate exista o ştiinţă despre ceva care nu există, se impune necesitatea de a preciza noua noţiune de „fenomen psihic", nou obiect al psihologiei, obiect a cărui natură, trebuie să recunoaştem, nu este uşor de definit. Unii psihologi, de azi, evită chiar şi termenul de psihism, care ar păstra „un aspect misterios şi chiar ezoteric", propunînd o definiţie fără cuvîntul „psihic" (cf. 60, I, p. 72).

În definiţia psihologiei n-ar trebui, cred unii, să existe nici o aluzie la termenul, atît de compromis, de psihic. Numele de psihologie riscă să devină anacronic: logic ar fi să militām pentru schimbarea lui. Abia apărut, acest nume riscă să cadă în desuetudine, să fie şters de pe firmamentul ştiinţei, ca fiind compromiţător. Oare numele este de vină? Cu schimbarea numelui, s-ar îndrepta oare şi situaţia ştiinţei? Ecoul termenului de psihologie ar răscoli oare toate născocirile, vedeniile şi strigoii mentalităţii noastre magice, pe care am crezut-o de mult îngropată? Teama de forţa magică a cuvîntului nu trădează oare rămăşiţele unor străvechi obsesii?

Credem că asemenea prudenţă a unor oameni de ştiinţă este exagerată; faptul este împlinit: pe mormîntul unui vechi înţeles s-a născut şi a prins rădăcini un înţeles nou al psihologiei. Rămîne să-l desluşim, să facem un efort, care cere, însă, curaj şi răbdare.

II. 2. *UN TRECUT PLIN DE AMĂGIRI ŞI DE NEÎNŢELEGERI*

Destinul psihologiei ne apare ca paradoxal şi foarte deosebit de istoria altor ştiinţe. S-a spus despre psihologie că ar avea „un trecut lung dar o istorie scurtă" (Ebbinghaus).

Ce înseamnă o atare afirmaţie asupra unui trecut ce n-ar fi istoric? Un trecut care să nu fie istoric este — în sens larg — numai acela despre care nu se poate şti şi povesti nimic, decît cel mult că precede ceea ce se cunoaşte. Dar asupra acestui trecut, asupra urmelor lui materiale (căci un trecut nici nu poate fi cunoscut dacă nu a lăsat nici o urmă) se construiesc ipoteze şi atunci el devine preistoric; el devine istoric numai în măsura consolidării cunoştinţelor în legătură cu el. Dacă nu ţinem seama de criteriul diferenţial al datelor scrise, putem afirma că preistoria se transformă progresiv în istorie. „Ceea ce s-a numit în mod greşit atîta timp *preistorie* — spune cu drept cuvînt Tr. Herseni — face parte în realitate din istorie. Criteriul scrierii, după care s-a împărţit dezvoltarea istorică a omenirii, în preistorie şi istorie, este cu totul arbitrar" (68, p. 43).

Nu se poate admite, deci, existenţa unei psihologii, a unei ştiinţe, care să aparţină unui trecut neistoric. Aserţiunea conţine, desigur, sensul că secolele de filosofare nu contează în biografia psihologiei, că, deşi paternitatea psihologiei aparţine lui Aristotel, deci secolul al IV-lea î.e.n., începutul ei *istoric, ca ştiinţă*, se fixează la jumătatea secolului al XIX-lea.

O asemenea opinie suscită o dilemă: sau psihologia s-a născut în secolul al XIX-lea şi atunci şi *trecutul* ei începe cu acea dată (o dată cu istoria ei) şi în acest caz opera lui Aristotel *Despre suflet* nu constituie o psihologie, sau actul ştiinţific de naştere a psihologiei îl reprezintă opera *Despre suflet* şi atunci atît trecutul cît şi istoria ei sînt tot atît de lungi ca şi ale altor ştiinţe. Şi într-un caz şi în altul, istoria psihologiei începe cu trecutul ei. Situaţia ar părea mai limpede dacă distanţa dintre Aristotel şi psihologia secolului al XIX-lea ar fi socotită ca aparţinînd preistoriei psihologiei, mai just psihologiei preştiinţifice, ceea ce însă ar duce la o contradicţie *in adjecto*, de ordin etimologic („ştiinţă preştiinţifică"). În acest caz n-ar fi corect să vorbim despre o psihologie aristotelică.

În cursul vieţii acestei discipline mai apare o ciudăţenie. În anul 1590 apare numele de psihologie, figurînd ca titlu al lucrării unui profesor din Marburg (Goclenius).

Istoricii găsesc însă că noul termen apare pentru prima oară la Leibniz, într-un fragment puţin ulterior anului 1966 (cf. 60, p. 6).

Numele de psihologie nu este introdus totuşi în „registrele de stare civilă" a ştiinţelor; el este neglijat pînă în anii 1732 şi 1734 cînd reapare în titlurile celor două lucrări ale lui Chr. Wolff (*Psychologia empirica* şi *Psychologia rationalis*). Dar aici, de data aceasta, noul nume al ştiinţei, născută cu multe secole în urmă (după alţii, nenăscută încă nici azi), nu s-ar fi răspîndit, dacă n-ar fi fost adoptat de Imm. Kant (1781). Prestigiul acestui filosof n-a contribuit la constituirea sau îmbogăţirea acestei discipline, dar i-a făcut numele cunoscut cercurilor largi de filosofi şi oameni de ştiinţă.

Dar şi aici ne izbim de un paradox. Kant contribuie la popularizarea unei discipline prin condamnarea ei ca ştiinţă, iar circulaţia numelui de psihologie se datoreşte în mare măsură celui care i-a consacrat un epitaf şi nu un elogiu de bun augur, cum ar fi fost natural s-o facă, cu ocazia naşterii şi admiterii ei în forul academic al ştiinţelor.

După cum se ştie reflexiile lui Imm. Kant n-au fost măgulitoare. După ce consideră că „psihologia empirică" trebuie izgonită cu totul din metafizică, el găseşte că i-ar trebui acordat undeva „un mic loc". Ea este „prea importantă pentru a fi respinsă" (şi trebuie legată de o disciplină cu care ar avea mai puţină afinitate decît cu metafizica) şi nici „destul de bogată pentru a constitui singură un studiu aparte". Ea este, deci, admisă „ca o străină" cu „domiciliul temporar", pînă ce îşi va putea stabili domiciliul propriu într-o „vastă antropologie" (cf. 79, p. 303).

Deşi actul „de botez" (înscrierea numelui) o consacră ca ştiinţă, deşi purcede din inteligenţa unui titan al antichităţii, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea abia de i se acordă denumirea de ştiinţă „săracă", de categoria a II-a, „empirică" şi un loc modest, undeva, şi nici acela de sine stătător, definitiv şi „aparte", printre ştiinţele deja constituite.

Biografia acestei discipline mai oferă un aspect surprinzător. Atîta timp cît „sufletul" — obiectul prezumtiv

al psihologiei — nu constituia subiect de dispute, controverse, psihologia nu era *încă* psihologie, adică știință, ci metafizică; în momentul însă cînd spiritul critic și științific se îndreaptă asupra acestui obiect, spre a-i determina natura, sufletul dispare, este eliminat, iar psihologia rămîne fără obiect, gata să-și piardă și numele, identitatea, adică să nu mai fie psihologie.

Drama psihologiei nu începe cu faza ei metafizică, cînd n-avea nici loc, nici nume; această fază nu este decît prologul dramei, care începe în momentul despărțirii ei de metafizică, cînd, folosind carta sa de independență, încearcă să se orînduiască, delimitîndu-și domeniul.

Destinul psihologiei se înfățișează ca un șir nesfîrșit de erori și neînțelegeri. Homer ar fi spus că psihologia s-a născut, ca și Troia, pe „colina Erorii", pe care, din înălțimile Olimpului, a fost aruncată Ate, de tatăl ei, Zeus, prea amăgit și iritat de geniul rău, activ și neobosit, al fiicei sale. Acest duh rău, al Erorii și Rătăcirii „zboară — după cuvintele lui Homer — totdeauna la înălțimile capetelor muritorilor".

II. 3. *PSIHOLOGIA NU ARE OBIECT*

II. 3.1. PROBLEMA FRONTIERELOR

Dublul aspect sub care se prezintă ființa umană — organic și social — constituie pentru psiholog una dintre marile dificultăți în calea delimitării unui domeniu psihologic aparte. Urmînd exemplul lui A. Comte, E. Durkheim, șeful unei importante școli franceze de sociologie, considera natura umană ca fiind compusă din ființă individuală — domeniu de cercetare al fiziologiei —, și una socială, spirituală — obiect al sociologiei. Abia constituită, sau înainte de a se consolida ca știință, psihologia se vede fără obiect.

Delimitarea față de sociologie a granițelor psihologiei individuale nu este o operație simplă. După cum, cu privire la sociologie s-au făcut tentative de biologizare (H. Spencer, A. Espinas, R. Worms) și psihologizare (G. Tarde), psihologia a fost și ea redusă cînd la biologie, cînd la sociologie, cînd, în fine, era împărțită în două. Astfel, pentru a nu cita decît un nume de psiholog, mai ilustru și mai apropiat, pe Th. Ribot, reproducem din prefața (postumă) din 1914, scrisă de el la *Tratatul de psihologie* (1923—1924) al lui G. Dumas, următoarele: „Dacă psihologia începe cu biologia și zoologia, ea ajunge la înflorirea sa terminală în sociologie" (49, p. XII).

Dacă ne gîndim, însă, la psihologia socială, diferențierea devine mai dificilă. Toată viața spirituală a omului este de natură socială, după cum fenomenul social, la rîndul său, implică viață psihică. Dacă conștiința socială se reflectă în fiecare dintre noi și fiecare, ca realitate psihică, facem parte integrantă din conștiința societății, atunci studiul conștiinței individuale ar face parte din obiectul psihologiei sociale, iar aceasta din urmă ar putea fi interpretată ca o diviziune a sociologiei.

Deplasări de teren au loc chiar în cadrul psihologiei. Astfel psihologia „colectivă", înțeleasă ca identică cu psihologia socială, ar trebui — după opinia lui Ch. Blondel — să vină chiar înaintea psihologiei individuale, a psihologiei *stricto sensu* (25, p. 94) și „este în drept să se instaleze pe terenul psihologiei generale" (*ibidem*, p. 103), ca disciplină de sine stătătoare, bineînțeles. Dacă examinăm problematica psihologiei sociale, schițată, de exemplu, de M. Ralea și Tr. Herseni, vom constata că o bună parte din psihologia individuală ar trebui să treacă în patrimoniul psihologiei sociale. Terenul psihologiei se dovedește a fi fugitiv.

Convingerea lui Pavlov era — spune Vîgotski — că psihologia nu există ca știință și se referea la părerea lui Wundt, care se plîngea că „nenorocirea mare a psihologiei constă în faptul că pentru această disciplină nu se poate întocmi la examene o programă unică, valabilă pentru toți studenții universităților germane" (169, p. 450).

Cît de neprecise sînt granițele psihologiei ne-o arată concret însăși organizarea învățămîntului superior. Un scurt examen al locului ocupat de psihologie în învățămîntul superior și al importanței relative a acestui loc ne permite să clarificăm și problema caracterului de știință al psihologiei. Kotarbinski ne oferă în această privință un criteriu simplu, elastic, dar arbitrar : „știință poate fi denumit orice întreg care poate servi ca obiect de predare într-o instituție de învățămînt superior — și numai acolo —, figurînd ca specialitate distinctă" (84, p. 85). Dacă ne referim la data cînd psihologia își face apariția în învățămîntul superior, ca disciplină distinctă, deci, după Kotarbinski, data nașterii (sau recunoașterii) sale ca știință, am constata o mare diversitate de situații, explicabilă prin marele număr de factori care au determinat „primele dezvoltări, în realitatea lor istorică" ale psihologiei și în care au intervenit — după expresia lui P. Fraisse — „geniul oamenilor, complezența sau rezistența instituțiilor și, de asemenea, hazardul" (60, p. 12).

Cu toate că, încă în a doua jumătate a secolului trecut, se înființează, pe lîngă numeroase universități, laboratoare de psihologie, iar, la începutul secolului nostru, societăți psihologice, psihologia nu pătrunde în universități, ca disciplină de sine stătătoare, decît foarte tîrziu.

De exemplu, P. Fraisse citează ca prim profesor de psihologie experimentală la Universitatea Harvard (S.U.A.) pe medicul McDougall (în 1920) ; la Londra, pe Spearman (în 1928), la Cambridge pe Bartlett (în 1931), iar „Oxfordul va rezista pînă în 1947" (60, p. 27).

Părerile cu privire la natura psihologiei se mai oglindesc și în modul de încadrare a acestei discipline în specificul facultăților. Nu mai departe decît acum 20 de ani, în Belgia (Bruxelles și Louvain) ca și în Italia (Roma), de exemplu, psihologia figura în planurile de învățămînt, la Litere și Medicină. În Olanda (Amsterdam), ea se preda la Facultățile de Științe, Matematici și Naturale ; în Elveția, planurile de învățămînt variau de la o universitate la alta : de exemplu, la Geneva, psihologia se preda la Litere și Științe, la Lausanne — la Medicină, la Neuchâtel — la Litere și Științe comerciale, la Bâle — la Filosofie.

Una dintre formele și mai recente de soluționare a problemei vitale a existenței psihologiei este tendința de a expropria psihologia total în favoarea fiziologiei, de a-i reduce cîmpul de investigație la cel fiziologic. G. H. Roger scrie în prefața sa la *Tratatul de fiziologie normală și patologică* din 1933 : „Deosebirea pe care au voit s-o stabilească unii între psihologie și fiziologie este artificială și iluzorie. Psihologia trebuie să fie considerată ramură a fiziologiei" (142, p. XV). În cartea *Problemele fundamentale ale activității nervoase superioare* de R. Floru, C. Giurgea și M. Saragea, punctul de vedere al lui Pavlov asupra psihologiei se interpretează astfel : „Obiectul psihologiei este studiul activității nervoase superioare a omului cu metode adecvate fiziologiei creierului uman" (58, p. 56).

Această orientare fiziologistă rezultă din definiția însăși a fenomenului psihic ca fenomen nervos, definiție curentă printre unii fiziologi. Dacă psihicul este un fenomen de activitate nervoasă superioară, urmează în mod natural ca el să fie cercetat de fiziolog, cu metode adecvate, fiziologice.

Curentul — la început îmbucurător — de apropiere a fiziologiei de psihologie (fiziologizarea psihologiei) a inundat întregul teren al psihologiei. Conferința de la Moscova, (mai, 1962) asupra aspectului filosofic al fiziologiei și psihologiei, a pus din nou în discuție pozițiile acestor două discipline. Fenomenul, de altfel, nu este nou ; el a mai apărut în a doua jumătate a secolului trecut (Lotze, Maudsley, Wundt).

Este interesant de notat cum apare o tendință de compromis din partea psihologiei prin acceptarea unei poziții intermediare. Neputînd să devină psihologie pură și, totodată, nevoind să capituleze prin totala fiziologizare a psihicului, ea acceptă să devină fiziologică. De altfel, acest fenomen de apariție a unor științe noi, în zonele limitrofe cu alte științe, în regiunile intermediare (fizică matematică, chimie fizică, fizică nucleară, biofizică, biochimie etc.), este un fenomen curent în faza actuală de dezvoltare a științelor. Întrebarea se pune, totuși, dacă apariția psihologiei fiziologice este un simptom de plenitudine, specializare și diferențiere sau de

penurie şi carenţă a acesteia: psihologia fiziologică s-a născut înaintea... celei psihologice!

Delimitarea domeniului psihologiei depinde de înţelesul fenomenului propus ca obiect de cercetare. Vom şti mai bine ce este psihologia atunci cînd vom înţelege mai precis ce este un fenomen psihic.

II. 3.2. NATURA OBIECTULUI — SUBIECT DE CONTROVERSE

În anul 1962 (8—11 mai), a avut loc la Moscova o conferinţă unională, convocată de cele mai multe foruri ştiinţifice sovietice, conferinţă ce a dezbătut probleme filosofice ale fiziologiei activităţii nervoase superioare şi ale psihologiei. La conferinţă au participat aproximativ o mie de filosofi, psihologi, fiziologi, medici-psihiatri, şefi de institute ştiinţifice, laboratoare, catedre şi alţii din 40 de oraşe ale Uniunii Sovietice.

În cadrul marilor probleme puse acolo, locul central l-a ocupat problema filosofică fundamentală a relaţiilor dintre material şi ideal. Întrucît nu se poate vorbi despre o relaţie între termeni sau fenomene fără a se preciza implicit înţelesurile termenilor sau fenomenelor respective, dezbaterile s-au centrat asupra problemei *naturii psihicului*, adică a obiectului însuşi al psihologiei. Recunoaşterea psihicului, ca fenomen deosebit de alte fenomene ale naturii, duce în mod firesc şi la delimitarea precisă a ştiinţei respective. Am putea afirma, deci, că s-a pus problema destinului însuşi al psihologiei. Discuţiile au fost cu atît mai vii şi mai interesante cu cît printre participanţi au fost şi aderenţi ai părerii că fenomenul psihic nu este decît o manifestare superioară a activităţii nervoase şi, deci, studiul fenomenelor psihice nu reprezintă, în fond, decît explorarea activităţii nervoase superioare.

Dacă deschidem, de exemplu, nr. 12 din „Jurnal nevropatologhii i psihiatrii im Korsakova", din 1952, vom găsi acolo enunţată, în mod explicit, ideea identităţii fenomenului nervos cu cel psihic, a inutilităţii unei terminologii psihologice speciale, deci şi a unei ştiinţe distincte, psihologice. „Fiziologia — se afirmă acolo — are dreptul de a înlocui categoriile învechite, care şi-au pierdut semnificaţia lor funcţional-psihologică, fiindcă fiziologia activităţii nervoase superioare ne apropie de înţelegerea mai exactă a naturii conştiinţei, ca formă superioară reflectorie a creierului, decît psihologia funcţională cu noţiunile ei încurcate şi nedefinite" (17, pp. 41—42).

Iată, deci, o recunoaştere făţişă a inutilităţii unei ştiinţe despre fenomenele psihice. O asemenea atitudine poate deruta, desigur, pe un cercetător, în efortul acestuia de a determina coordonatele de care să se poată servi în labirintul complicat al vieţii psihice.

Discuţiile, deci, s-au dovedit necesare. Un volum de 770 de pagini oglindeşte frămîntarea celor mai competenţi filosofi şi oameni de ştiinţă ai unei mari ţări. Au dus ele la rezultate utile, la concluzii unanim recunoscute? Este greu de spus, dacă participanţii la acel congres s-au despărţit cu toţii, în ziua de 11 mai, cu o definiţie precisă, comună şi indubitabilă a noţiunii de psihic. Asemenea rezultat necesită o elaborare ştiinţifică îndelungată. Soluţia unei probleme este un rezultat al convergenţei unui mare număr de factori de natură social-istorică, mai ales cînd problemele ating culmile abstracţiei şi generalităţii filosofice. Cert este, însă, că poziţia psihologiei s-a întărit şi că, în lumina ideii leniniste a reflectării şi a datelor noi ale ştiinţei, înţelesul de psihic s-a mai conturat şi s-a adîncit. Faptul, totuşi, că a fost nevoie de asemenea discuţii, care au dezvăluit atîtea deosebiri de vederi, ar putea constitui motiv de scepticism cu privire la existenţa unei ştiinţe a fenomenelor psihice. Cum poate exista o ştiinţă despre ceva ce nu se ştie încă bine ce este? Dar dacă natura unor fenomene ar fi pe deplin cunoscută, nu ar mai avea sens studiul acestor fenomene. S-ar găsi oare cineva astăzi, care să conteste matematicii, fizicii, chimiei sau biologiei — şi chiar sociologiei — dreptul la existenţă ca ştiinţă, din motivul că natura fenomenelor studiate de fiecare din aceste discipline nu este pe deplin elucidată? O asemenea ipoteză n-ar putea încolţi decît în mintea unui agnostic.

Cînd natura unui fenomen este ignorată, se poate uşor întîmpla ca oamenii de ştiinţă să studieze fenomene diferite în realitate, considerîndu-le ca fiind identice, sau să se angajeze în studiul aceluiaşi fenomen cu convingerea că cercetează fapte şi fenomene de natură diferită.

Poate că, de aceea, spre a evita confuzia, unii psihologi, din prudenţă şi probitate ştiinţifică, preferă să nu vorbească despre o singură psihologie, ci despre mai multe. Această soluţie, însă, deschide porţile unei alte critici: dacă natura terenului nu este cunoscută şi nu există o singură psihologie, ci mai multe, de unde ştim noi că *toate* sînt *psihologii*?

Mai menţionăm un fapt care dovedeşte incertitudine cu privire la obiectul psihologiei. Dacă au existat sau există fiziologi convinşi că ceea ce studiază psihologia aparţine de drept *fiziologiei*, există şi psihologi convinşi că cel puţin o parte din obiectul de cercetare al fiziologiei este în realitate de natură *psihică*.

La conferinţa ţinută la Paris, în 1950, închinată aniversării centenarului naşterii lui I. P. Pavlov (1849), H. Piéron declara că, dacă savantul rus a fost fiziolog pînă în vîrsta de 50 de ani, de la această vîrstă el a devenit *psiholog*. „De aceea — conchide H. Piéron — s-ar putea spune că noi ne aflăm la centenarul lui «Pavlov psiholog» (129, II, p. 235). Deci, de la începutul secolului, Pavlov „s-a orientat spre psihologie", după ce studiase „reflexele psihice" (denumire folosită de Ch. Richet, puţin înainte ca Pavlov să fi început cercetările sale în domeniul reflexelor condiţionate).

După opinia lui Piéron, Pavlov „întreprinde, foarte hotărît, un studiu de psihologie comparată obiectivă" (*ibidem*, p. 237). Savantul rus a interpretat fiziologic legile comportării „dar opera lui Pavlov, faptele, datele esenţiale puse în evidenţă, sînt de ordin psihologic..." (*ibidem*, p. 345).

Iată, deci, un mare fiziolog, cu o reputaţie mondială şi stimat de lumea ştiinţifică, inclusiv de H. Piéron, şi care a făcut psihologie, convins fiind că face fiziologie!

Ce-ar fi spus Pavlov dacă robustitatea sa fizică i-ar fi permis să ajungă pînă la data festivităţilor centenarului naşterii sale? Elogiul lui Piéron conţine oare o simplă confuzie terminologică? Se poate afirma oare că ceea ce Pavlov *numeşte* fiziologia activităţii nervoase superioare este exact ceea ce Piéron numeşte psihologie obiectivă a comportării? Şi dacă este aşa, lipsa de diferenţiere a termenilor nu reflectă oare lipsa de precizie în determinarea obiectelor respective?

Nu ar fi oare, în acest caz, îndreptăţită butada că „psihologia este ştiinţa cu care se ocupă psihologii"? Această soluţie, trebuie s-o recunoaştem, reprezintă respingerea problemei însăşi a obiectului psihologiei.

Teza susţinută de fiziologi, a naturii fiziologice a fenomenelor studiate de psihologie, se poate totuşi răsturna prin demonstrarea ideii că ceea ce studiază fiziologia cerebrală reprezintă imitarea modelului psihologic. Citäm părerea lui Pierre Janet în această privinţă. „Fapte psihologice — spune el — există atît în operele unui scriitor cît şi în studiile anatomice asupra unui creier". În adevăr, unui istoric al anatomiei şi fiziologiei sistemului nervos nu-i poate scăpa paralelismul dintre concepţiile anatomofiziologice asupra creierului şi cele psihologice. Atomismului psihologic îi corespunde localizaţionismul îngust al neurologiei; concepţiile integraliste şi gestaltiste psihologice îşi găsesc traducerea în echipotenţialismul cerebral sau în localizaţionismul dinamic, etc. Întrebarea se pune dacă fiziologia sistemului nervos şi, în special, a scoarţei cerebrale descrie şi explică procesele psihice sau invers: procesele psihice, cunoscute şi descrise de psihologi, se transpun în modele anatomofiziologice?

Cred că a doua alternativă conţine o mare doză de adevăr. În analiza mea recentă a unor scheme fiziologice, ca aceea de „acceptor al acţiunii" (Anohin), sau a noţiunii de „comutare nervoasă" (Asratian) conchid că aceste elaborări reprezintă „un efort de transpunere în fiziologie a unor procese mintale superioare, incomparabil mai bine cunoscute psihologic decît fiziologic. Necunoscutul fiziologic se reduce astfel la cunoscutul psihologic: descrierea mecanismelor fiziologice urmează modelul schemelor psihologice" (117, p. 187).

O constatare similară l-a făcut pe şeful şcolii behavioriste să renunţe la luminile fiziologiei. Atitudinea

apare, la prima vedere paradoxală : renunţi la conştiinţă, atît ca mijloc de investigaţie, cît şi ca principiu explicativ, dar, în acelaşi timp, întorci spatele şi fiziologiei. Motivaţia ne-o oferă René Zazzo : „Între exigenţele psihologiei şi cunoştinţele noastre despre fiziologia cerebrală este o atît de mare disproporţie, încît psihologia o poate părăsi fără regret pe aceasta din urmă : ea n-a fost niciodată altceva decît o transpunere puerilă a iluziilor noastre introspective . . ." (177, p. 107).

Fiziologia transpune ideile psihologice în scheme şi modele nervoase, în limbaj fiziologic, pentru a explica apoi psihicul prin fiziologic !

Se vede aşadar, că fiziologia face uneori psihologie, fără să ştie şi fără să vrea, servindu-se de un limbaj fiziologic, după cum şi psihologii fac uneori fiziologie, avînd convingerea că se află pe terenul psihologiei. Un psiholog care reduce un fenomen de percepţie, de atenţie sau de gîndire la procese de excitaţie şi inhibiţie, nu numai că a sărăcit faptul analizat, dar l-a şi părăsit în întregime, trecînd într-un alt domeniu al realităţii.

II. 3.3. NU POATE EXISTA O ŞTIINŢĂ A SUBIECTIVULUI

Atît timp cît „sufletul" era considerat substanţă, existenţa sau posibilitatea unei psihologii nu constituia o problemă. Controversele se iveau numai cu privire la atribute, însuşiri sau proprietăţi ale acestei substanţe. Pe măsură, însă, ce se diferenţia mai precis aspectul obiectiv al conştiinţei de cel subiectiv, exterioritatea de interioritate, obiectul de subiect, înţelesul de „suflet" se interioriza, devenind „conştiinţă". Filosofia carteziană a pecetluit deosebirea prin scindarea lumii în *res extensa* şi *res cogitans*. De aici înainte, problemele privesc nu atît natura acestui nou obiect al psihologiei, cît raporturile dintre cele două substanţe. În mod indirect, aceste speculaţii au dat naştere trebuinţei de a cunoaşte şi natura specifică a realităţilor respective, a termenilor aflaţi în relaţie.

Dificultăţile au început să se ivească în momentul cînd psihologia s-a declarat ştiinţă şi încă una experimentală. A face ştiinţă înseamnă a elabora adevăruri *obiective* ; a experimenta înseamnă a *provoca*, a produce anumite fenomene, constatabile şi măsurabile de *oricine* şi demonstrabile *oricui*. Dar, cum se poate formula un adevăr obiectiv, şi demonstrabil pentru oricine, asupra unui fenomen intern, nespaţial, şi invizibil, *dat numai pentru unul singur ?*

Virusul psihologic a pătruns, după cum se ştie, şi în fiziologie, care n-a putut face abstracţie de fenomene denumite senzaţie, sentiment, intenţie, într-un cuvînt, *trăire*. Puşi în faţa acestor fenomene, oamenii de ştiinţă au trebuit să rezolve problema naturii lor şi a raporturilor lor cu fenomenele cunoscute, vizibile şi controlabile, care sînt cele fiziologice. Metodele experimentale, de ablaţiune şi excitaţie electrică a cortexului, folosite în neurofiziologie, au putut pune în evidenţă corelaţii ale anumitor zone ale scoarţei cerebrale sau ale subscoarţei şi manifestări fiziologice determinate. S-a pus, însă, întrebarea, dacă anumite expresii emoţionale, provocate prin excitarea electrică a unor zone nervoase, sînt sau nu însoţite şi de *trăiri* emoţionale corespunzătoare. Problema raportului dintre expresie şi trăire emoţională fusese pusă, pe plan teoretic, încă de W. James (1884) şi H. Lange (1885). Experimentele făcute — asupra animalelor decorticate sau decerebrate — de către Sherrington, singur (1900) şi împreună cu Woodworth (1904), apoi de Bazett şi Penfield (1922), Bard (1928) şi alţii, au dezvăluit existenţa unor „stări pseudoafective", a unor „furii false". S-a susţinut existenţa numai a manifestărilor exterioare ale emoţiei, fără stări adecvate subiective. Se impunea ideea separaţiei între expresia emoţională şi experienţa ei internă. Observaţiile clinice au pus, de asemenea, în evidenţă, în paralizia pseudobulbară, în accesele involuntare de rîs şi plîns, expresii fără emoţii corespunzătoare, precum şi, invers, în parkinsonism, stări emoţionale lipsite de expresie. Se ştie, de asemenea, că schizofrenicul manifestă emoţii inadecvate : tristeţe sau indiferenţă — în situaţii care, unui om normal, îi provoacă bucurie sau tristeţe. Se pune întrebarea, dacă in-

adecvate sînt numai expresiile, sau și stările emoționale interne. Noi probleme, noi dificultăți.

Mai grav, însă, este faptul că sîntem obligați să renunțăm la studiul acestor fenomene subiective, ca fiind inabordabile, și să tăiem nodul gordian, refuzînd să rezolvăm problema în mod teoretic și încercînd abordarea practică a fenomenului subiectiv prin metode obiective. Trebuie să recunoaștem că încercarea devine paradoxală. Cum este posibil studiul științific al unui fenomen, prin definiție invizibil și insesizabil, pe baza unor semne vizibile și materiale, dar inadecvate celui dintîi ? O ghicitoare care nu conține elementele necesare rezolvării ei !

Dacă admitem că nu putem păși peste granițele conștiinței noastre individuale, înseamnă, implicit, că nu putem cunoaște sau înțelege nimic nici din ceea ce este în afară de noi. Dacă nu recurgem — așa cum ne-o recomandă unii metafizicieni — „la o garanție de natură divină, la un principiu de natură transcendentă, la o «conștiință în genere», sau la vreun alt «absolut», impersonal, sîntem siliți să ne închidem în carapacea solipsismului, într-o monadă fără nici o ferestruică în afară, într-o celulă ermetic închisă, a unui eu solitar și de nepătruns" (114, p. 263).

O asemenea concepție este gravă pentru destinul oricărei științe, și, mai mult, chiar incompatibilă cu spiritul științific. Ea are însă o particularitate în cercetarea psihologică. Dacă psihicul este identic cu „ceea ce este dat pentru unul singur", înseamnă că nu poate exista nici psihologia : *știința unuia singur și pentru unul singur nu este știință.* Cunoașterea altora devine și mai puțin posibilă, indiferent de subterfugiile la care am recurge pentru admiterea unei asemenea posibilități, sau pentru justificarea faptului că există și cazuri cînd putem înțelege și pe altcineva, afară de noi înșine. În oricine, aflat în afara noastră, am găsi mereu imaginea aceluiași eu, a aceleiași persoane, a propriei noastre ființe. În raportul dintre două persoane, fiecare s-ar înțelege numai pe sine. Am avea situația redată într-o veche glumă englezească. În conversația dintre Petru și Paul, Petru se adresează lui Paul al lui Petru, iar Paul are ca interlocutor pe Petru al lui Paul „Singur Dumnezeu este în stare să cunoască

pe adevăratul Petru sau pe veritabilul Paul și să aibă o idee adecvată despre conversația lor" (151, p. 107).

Evident, toate sarcinile psihologiei ar trebui transferate asupra divinității, iar înțelegerea între oameni s-ar baza pe o gravă neînțelegere, pe o gravă iluzie : de a considera anumite idei și sentimente ale noastre ca aparținînd altora, de a crede că am fi în stare să simțim sau să înțelegem durerea altora, cînd în realitate, n-o cunoaștem decît pe a noastră. Psihologia ca știință a vieții psihice devine o vană iluzie.

Consecința logică ne constrînge să admitem că din înțelesul conștiinței, ca „dat pentru unul singur", nu poate rezulta ideea de altul și nici de sine. Mai mult : conștiința de unul singur implică o contradicție. Conceptul de «eu» nu poate exista decît corelat cu conceptul de «altul». „Noțiunea de individ — spune Pierre Janet — depinde de noțiunea de grup uman ; nu există individul om, dacă nu există și grupul de oameni. Acestea sînt două noțiuni care se dezvoltă împreună" (74, p. 68). Rămîne perfect valabilă formularea exprimată, cu mult înainte, de K. Marx : ... „Omul se oglindește mai întîi în alt om. Numai raportîndu-se la omul Pavel ca la un semen al său, omul Petru se raportează la sine însuși ca om. Prin acest fapt, însă, Pavel îi apare în totalitatea sa, în materialitatea sa paveliană, ca formă de manifestare a genului om" (1, p. 92).

O conștiință monadă a unui Petru nu numai că n-ar putea transcende în existența unui Paul, dar nu și-ar putea dezvălui nici propria sa existență, de Petru.

În momentul deci, cînd fenomenul subiectiv ar părea că se impune ca obiect tangibil și indubitabil, perspectivele științei psihologice se precipită în neant ; așezat pe o contradicție logică, adică pe o absurditate, eșafodajul științific al vieții interne se dovedește a fi o himeră. Iată o contradicție care devine cu atît mai acută, cu cît psihologia se străduiește mai mult să dobîndească dreptul de știință independentă, la fel de riguroasă și obiectivă, ca și fizica sau chimia.

Lucrarea lui Behterev, *Psihologia obiectivă* (1907), „a părut — spunea Piéron în 1915 — persoanelor puțin familiarizate cu mișcarea psihologică contemporană, un

manifest revoluţionar. În adevăr, împerecherea însăşi a acestor doi termeni nu poate să nu ne apară paradoxală: cum să pretinzi să faci psihologie obiectivă, atunci cînd domeniul psihologiei este în mod esenţial acela al conştiinţei, adică al subiectivului? (129, I, p. 23). Soluţia a fost renunţarea la conştiinţă şi schimbarea obiectului psihologiei din „psihic" şi „conştiinţă" în acel de „comportament": „psihologia comportamentului este psihologia fără conştiinţă, — ea este o psihologie obiectivă" — încheie H. Piéron (*ibidem*, p. 26).

Situaţia rămîne paradoxală chiar dacă o privim şi din alt punct de vedere: conştiinţa, pe linia tradiţiei carteziene, este realitatea cea mai puţin îndoielnică din toate formele de existenţă şi tocmai această formă, din cauza subiectivităţii ei, scapă oricărei încercări de explorare şi demonstraţie ştiinţifică. W. Ashby, eminentul neurolog englez, autoritate în noua ştiinţă a ciberneticii, consideră că faptele de conştiinţă nu pot constitui obiectul unei ştiinţe. „Existenţa unei conştiinţe — afirmă savantul englez — este cel mai fundamental din toate faptele"; cu toate acestea, el nu poate intra în zona de interese ale omului de ştiinţă: „Ştiinţa are de-a face numai cu ceea ce omul este în stare să *demonstreze*, să dovedească altora. Oricît de vie ar fi conştiinţa pentru posesorul ei, noi nu cunoaştem încă — spune Ashby — mijlocul cu ajutorul căruia acesta ar putea demonstra trăirea sa unei alte persoane. Pînă ce asemenea mijloc, sau un echivalent al acestuia, nu va fi găsit, metoda ştiinţifică nu poate folosi faptele de conştiinţă" (12, pp. 33—34). Iată, deci, cum faptul cel mai puţin îndoielnic, ca starea de conştiinţă, nu poate deveni fapt ştiinţific, din cauză că este indemonstrabil!

Sîntem siliţi să constatăm că, din punct de vedere al nivelului psihologic, conştiinţa unor oameni de ştiinţă de azi, este contemporană cu aceea a lui Descartes; înţelegerea lor a rămas închisă în matricea raţionamentului formulat acum 300 de ani în urmă: „mă pot îndoi de realitatea lumii din afară, nu mă pot îndoi însă de îndoiala însăşi, de conştiinţa îndoielii mele". Pot greşi în afirmaţia mea că văd un scaun; „această impresie ar putea fi provocată de un joc de lumină şi umbră; s-ar putea să fiu

convins că faptul s-a petrecut în vis sau chiar că a fost o halucinaţie". Un singur lucru, însă, este în afară de orice îndoială: starea însăşi de conştiinţă. „Nimeni nu mi-ar putea dovedi — continuă Ashby — că însăşi conştiinţa impresiei trăite de mine a fost greşită, că această impresie adică, n-ar fi de loc trăită de mine" (*ibidem*, p. 33).

Prima întrebare care stăruie în faţa poziţiilor arătate este dacă transformarea psihologiei în ştiinţă nu este posibilă decît prin schimbarea obiectului ei, prin renunţarea la conştiinţă. A doua este chestiunea dacă studiul comportamentului, adică expulzarea conştiinţei nu constituie şi o respingere a specificului vieţii psihice (cel puţin a celei umane), a subiectivului, a vieţii interioare. Contradicţia devine flagrantă: apare obiectul, dispare ştiinţa acestuia; se afirmă ştiinţa — i se contestă obiectul! Dacă psihicul este subiectiv, iar fenomenul subiectiv nu poate deveni obiect, în sensul deplin al cuvîntului (adică obiect pentru toată lumea), atunci nici ştiinţa unui asemenea obiect nu poate exista, deci *psihologia nu este posibilă ca ştiinţă.*

Putem oare afirma cu certitudine că psihologia contemporană a rezolvat contradicţia în mod definitiv şi satisfăcător?

II. 3.4. „TURNUL BABEL": „O SINISTRĂ PLURALITATE"

Dacă admitem totuşi, că realitatea conştiinţei, ca fenomen subiectiv, poate fi explorată şi cunoscută şi că această realitate constituie obiectivul exclusiv al cercetării psihologice, sîntem puşi în faţa unei noi constatări: manifestările vieţii psihice întrec limitele conştiinţei. Rezultă că, redus la conştiinţă, la studiul formelor superioare şi reflexive ale vieţii psihice, domeniul psihologiei devine considerabil sărăcit. Cine oare studiază, în cazul acesta, formele sau procesele extraconştiente, cum sînt automatismele şi, mai ales, acele motivaţii ale acţiunilor proprii care scapă prizei noastre de conştiinţă? Trebuie să amintim o mulţime de procese psihice, trăite în mod real şi implicit, care nu sînt — şi uneori nici nu pot fi — traduse pe planul superior, reflexiv, explicit şi logic, al conştiin-

ţei. Sîntem nevoiţi, oare, să le excludem din categoria fenomenelor psihice? Şi dacă şi ele sînt psihice, fără a fi conştiente, cine le studiază?

Reacţii împotriva conştiinţei s-au produs în diferite moduri. La începutul secolului nostru s-a impus o tendinţă — în sensul eliminării, al aruncării peste bord a problemei însăşi a conştiinţei — behaviorismul. O altă reacţie, în pragul veacului al XX-lea o reprezintă psihologia numită „abisală", a inconştientului — psihanaliza. Dacă behaviorismul încearcă să facă ştiinţă fără conştiinţă (a „aconştientului"), psihanaliza construieşte o psihologie a extraconştientului, considerînd că fenomenele de conştiinţă se explică aproape în întregime prin „forţe" ce se află *în afara* conştiinţei.

O formă de compromis a psihologiei apare în soluţia că fiecare dintre aceste noi şcoli sau curente psihologice are dreptate şi că nu este vorba de poziţii ce s-ar exclude, ci de forme ce ar putea coexista. Ajungem, astfel, la ideea mai multor psihologii, fiecare păstrîndu-şi obiectul său specific de cercetare.

Existenţa psihologiei devine precară şi în alternativa pluralităţii domeniilor sale de investigaţie. Unii teoreticieni nu cutează să definească psihologia printr-un singur obiect, ci prin mai multe. În *Noul tratat de psihologie* vol. I., de G. Dumas, autorul capitolului despre obiectul psihologiei — A. Lalande —, renunţă la o definiţie unică a psihologiei, printr-un singur obiect al acesteia. El preferă să discute mai multe *obiecte* ale psihologiei, decît mai multe concepţii psihologice asupra unui singur obiect. Pare mai onorabil pentru o ştiinţă ca divergenţele lăuntrice să se explice prin deosebiri între domenii de investigaţie, scopuri şi metode folosite, decît prin diversitatea interpretărilor, a punctelor de vedere asupra aceleiaşi realităţi. Această poziţie eludează explicaţia controverselor prin cauze *subiective*, accentul căzînd pe cele *obiective*. Lalande deosebeşte patru obiecte distincte (respectiv patru psihologii): reactivitatea individuală, conştiinţa, reflexia critică şi sufletul uman (natura, originea şi destinul acestuia).

Este demn de menţionat, de asemenea, apariţia, în 1925, a lucrării intitulate, la plural: *Psihologiile din 1925*

şi, în 1930, *Psihologiile din 1930* ale lui C. Murchison. În volumul colectiv al „psihologiilor din 1930" se succed doctrinele diferitelor şcoli: „hormică", „intenţională", „funcţională", „structurală", „configuraţionistă", „rusă", „behavioristă", „reacţională", „dinamică", „factorială" şi „analitică". „O sinistră pluralitate!" — exclamă psihologul Spearman. „Ce-ar spune lumea, dacă s-ar prezenta ca fiind rivale zece fizici, botanici sau chimii?" (156, vol. I, p. 5).

În 1936, E. Claparède face o tristă constatare: „Nu există mai multe fizici, mai multe chimii. Nu există sau n-ar trebui să existe decît o singură psihologie" (cf. 95, p. 1668).

În 1939, situaţia acestui domeniu este descrisă astfel: „Psihologia actuală oferă, acelora care o abordează, un tablou ciudat şi descurajant. Căile ei de dezvoltare par, în adevăr, să aparţină unor lumi diferite şi să fie separate prin pereţi etanşi, în aşa fel încît rămîi cu impresia că ai a face cu ştiinţe diferite sau, cel puţin, cu o diversitate radicală cu privire la metodele de investigaţie. Iar în acest caz, începi să te îndoieşti şi să te întrebi care dintre aceste metode este mai bună şi dacă una dintre aceste psihologii este adevărată; atunci, alta ar fi fără interes, dacă nu fără valoare" (39, p. 155).

În 1942, René Zazzo nu ezită să prezinte la plural ştiinţa psihologiei americane într-o lucrare intitulată *Psihologi şi psihologii din America*.

În 1961, în dicţionarul lui Horace B. English şi Ava Champney English, se prevăd 11 diviziuni (grupe) ale psihologiei, iar numai în cadrul unei singure diviziuni (după criteriul naturii datelor psihologiei) se numără 16 şcoli psihologice!

Se recunoaşte astfel, în mod public, de către psihologii înşişi că, dată fiind multiplicitatea şcolilor, curentelor, tendinţelor şi limbajelor psihologice, trebuie să renunţăm la ideea unei singure ştiinţe a psihologiei. De cîte ori se discută probleme de psihologie, este necesar — după părerea lui Erich Stern — să se răspundă prealabil la întrebarea: „... Care psihologie?" „Fiindcă nu avem astăzi o singură psihologie, ci o serie de psihologii diferite care există unele alături de altele" (293, p. 9).

Referindu-se la un simpozion de psihologie, ale cărui materiale sînt publicate în „Acta Psychologica" 1954 nr. 1—2, pe tema „Gîndirea şi limbajul", psihologul sovietic F. Şemiakin face constatarea unei lipse de acord cu privire chiar la definirea conceptelor psihologice de bază, cum sînt „gîndirea", „limbajul", „limba" (cf. 163, p. 4) *.

La ultimele congrese internaţionale de psihologie s-a pus problema cu caracter tot mai urgent de colaborare a psihologilor pentru redactarea unui dicţionar psihologic în mai multe limbi, indispensabil pentru cooperarea internaţională a oamenilor de ştiinţă. Trebuie să adăugăm la aceasta că nu există acord nici între psihologii aceleiaşi ţări şi încă cu privire la noţiunile de bază! Dacă acelaşi înţeles are denumiri deosebite în aceeaşi limbă, înseamnă că pentru a te înţelege, pe terenul ştiinţific, trebuie să fii... poliglot în aceeaşi limbă!

Nu este oare aceasta o dovadă a unei lipse de orientare cu privire la natura însăşi a obiectului de studiu sau, cel puţin, a existenţei unei *crize* în psihologie, aşa cum o anunţase, în 1929, psihologul german Karl Bühler, prin titlul cărţii sale (*Die Krise der Psychologie*?)

Vîgotski vorbeşte despre mai multe faze ale crizei, prima fiind semnalată de Fr. Brentano în 1884. Cum „în ştiinţă, ca şi în politică — spune el — unitatea nu se obţine decît prin luptă, pe drapelul majorităţii tendinţelor psihologice contemporane se află înscris: lupta pentru o psihologie unică, trecerea spre o stare ideală a psihologiei, care înseamnă crearea de vaste generalizări,

* Neînţelegerile pur terminologice nu sînt proprii, însă, doar psihologiei. Cineva a spus că limbajul a fost creat pentru a ascunde gîndirea. Se constată că azi nu se înţeleg între ei nu numai oamenii de ştiinţă de specialităţi diferite ci şi savanţii de aceeaşi specialitate. „Ai uneori sentimentul — spune Ritchie Calder — că limbajul obscur al specialităţilor ştiinţifice moderne a fost conceput ca şi numirile din codul operaţiilor din timpul războiului, nu pentru a explica ci, pentru a ascunde" (34, p. 8). De altfel — continuă autorul — „savanţii mari se pot face înţeleşi... Oamenii de ştiinţă de pe al doilea plan, care nu stăpînesc îndeajuns subiectul lor, se fac de neînţeles, printr-un reflex de apărare" (ibid.)

făurirea unui sistem ştiinţific unic şi unanim recunoscut, sistem care să prezinte, în ochii multor psihologi-metafizicieni de azi, o valoare şi o valabilitate absolută pentru toate veacurile şi popoarele" (169, p. 463).

Evocarea de către Lange a imaginii turnului Babel, în faţa mulţimii de şcoli şi curente psihologice este dramatică! Dacă nu se găseşte nimic comun între aceste discipline diferite, dacă nu se poate afla nimic care să justifice posibilitatea unei *singure* psihologii, generale, am avea oare dreptul să presupunem că măcar unele dintre aceste „psihologii" sînt psihologii autentice?

II. 3.5. CARACTERUL MITOLOGIC AL PSIHOLOGIEI; UNELE FORME MODERNE ALE MITOLOGIEI

Să nu ne închipuim că părăsirea oficială de către psihologie a sediului somptuos al metafizicii a fost urmată şi de abandonarea, totală şi efectivă, a mentalităţii metafizice. Se întîmplă ca şi la acei care se ocupă de ştiinţă să se păstreze, undeva, latent, un rest de mentalitate mitologică, magică sau religioasă. Aceste urme se manifestă uneori chiar fără ca persoana respectivă să-şi dea seama de regresiunea ei; ele sînt momente şi stări de infantilism psihologic. Exemple elocvente de asemenea natură putem găsi în studiul lui Engels „Ştiinţele naturii în lumea spiritelor".

Psihologia contemporană ne înfăţişează uneori o faţadă modernă, de ştiinţă experimentală, mascînd un interior arhaic, mistic, primar şi vetust, cu personaje din mitologie. Să ne oprim asupra a două exemple.

În urma unei analize comparative între Pavlov şi Freud, H. Wells scoate în evidenţă ceea ce i se pare a fi caracterul mitologic al doctrinei psihanalitice. Deosebirea dintre teoria demonologică a superstiţiilor mistice şi religioase medievale şi doctrina „forţelor" psihice înfăţişate de psihanaliză nu este decît verbală (cf. 173, p. 577) „Freud păstrează conţinutul — spune Wells — şi schimbă numai forma teoriei superstiţioase a demonilor" (*ibidem*, p. 578). Psihanaliza — după opinia lui Wells —

este o revenire spre teoria demonologică şi se situează astfel la nivelul astrologiei şi alchimiei (cf. *ibidem*, p. 583). Sistemul psihologic al lui Freud este calificat ca „metapsihologie". „Miturile arhaice reprezintă ingredientul inerent teoriilor elaborate şi de aceeaşi natură cu acestea. Freud cercetătorul şi psihanalistul nu poate fi separat de Freud creatorul de mituri" (*ibidem*, p. 586). „Teoria lui despre originea şi dezvoltarea psihicului uman trebuie calificată *ca cea mai modernă* înviere a artei de creaţie mitologică" (*ibidem*, p. 592). Autorul precizează că această creaţie mitologică nu este o simplă suprastructură, ci o *„parte esenţială, inseparabilă de teoriile sale şi absolut necesară acestora"* (ibidem).

Am menţionat caracterizarea făcută psihanalizei de Wells, fără însă a subînţelege că psihanaliza se reduce doar la aceste aspecte. Asupra acestei teme, însă, revenim într-un paragraf special.

Mai menţionăm o formă de mitologie îmbrăcată într-o haină sobră, matematică. Ce altă semnificaţie, afară de cea mitologică poate avea analiza factorială, atunci cînd urmăreşte explicaţia psihologică prin postularea unor factori constanţi, relativ invariabili? În faza preliminară constituirii metodei multifactoriale, factorul G al lui Spearman, factor înţeles ca „energie psihică", reprezintă o încercare de a explica performanţele de natură intelectuală.

Analiza factorială, ca metodă matematică în psihologie, are merite incontestabile, dar rezultatele obţinute în determinarea, pe cale statistică matematică, a existenţei unor factori se deosebesc sensibil de acelea dobîndite în efortul de a preciza semnificaţia acestora... „Alături de planul faptelor, ca în cazul factorului general — spune Pierre Oléron — se situează planul semnificaţiei şi al interpretărilor" (110, p. 261). Prin înzestrarea factorilor cu forţe sau virtuţi eficiente, cauzale şi explicative se alunecă, pe panta *realismului*, spre vechea şi anacronica psihologie a facultăţilor, spre o mitologie psihologică. Prin opoziţie, Burt şi Vernon, de exemplu, contestînd factorilor rolul de entitate sau organ psihic şi atribuind datelor matematice obţinute, corelaţiilor revelatoare de factori, rolul descriptiv de simbol comod fără o corespondenţă necesară cu o realitate psihologică de bază, se îndreaptă spre un simbolism matematic, spre un *nominalism* psihologic (cf. 110, cap. IV şi VII).

Să ne oprim puţin asupra primului tip de interpretare. „Psihologul — spune Burt — în special cînd este şi factorialist, întîlneşte mereu probleme care nu sînt deloc ştiinţifice, ci uneori practice, alteori metafizice. El nu le poate evita" (cf. 110, p. 262). Astfel, după cum observă în mod just Oléron, invocarea unei energii (substratul lui *G*, la Spearman) „poate fi considerat ca un mod de raţionament impregnat de un realism naiv" (110, p. 155). Unii reprezentanţi ai analizei factoriale, situaţi pe poziţii nominaliste, ca Anastasi, califică interpretarea realistă a lui Spearman, Thurston şi alţii, drept „misticism psihologic" şi „reîntoarcere spre psihologia facultăţilor" (*ibidem*, p. 291).

Această mentalitate a realismului naiv — cu rezonanţe şi în trecutul psihologiei noastre româneşti — am calificat-o în 1943, ca „naturalistă şi substanţialistă". „Viaţa sufletească este privită — spuneam atunci, referindu-mă la această metodă — sub categoria permanenţei, a imobilităţii, a staticului" (116, pp. 36—44).

Substanţializarea factorilor atinge ridicolul: se lansează ipoteza unui număr de factori egal cu numărul cromosomilor „aşa fel încît întreaga lume biopsihologică să fie produsul unui joc de 48 sau 24 de elemente" (*ibidem*, p. 42) *. Iată idealul psihometriei, al analizei factoriale: „Sufletul — un polipier de factori; Aptitudine examinată la microscop!" (*ibidem*, p. 43).

Este instructiv în această privinţă romanul lui A. Maurois *Drămuitorul de suflete*. Eroul principal este un doctor care se străduieşte să captureze în balonul de sticlă „sufletele" celor care „îşi dau sufletul" şi să le cîntărească, încercînd să afle raportul de egalitate între greutatea pierdută în momentul morţii şi greutatea sufletului capturat în balon. Se înţelege că metoda cantita-

* În 1941, cînd scriam rîndurile citate aici, se ştia că numărul cromosomilor se ridică la 48; cercetările mai noi (din 1956) determină numărul lor la 46.

tivă a cîntăririi urmărește demonstrația *obiectivă*, „științifică", a existenței unui suflet. Întîmplarea face ca rezultatele — pe cale de a deveni extraordinare și peremptorii ca demonstrație — să se spulbere fără urmă. Nu știm la cine s-a gîndit Maurois scriind această satiră, dar ea, desigur, se potrivește de minune unor realități din psihologia contemporană.

Nu ne putem opri de a nu adăuga la acest exemplu literar de metodă „*obiectivă*" și „*științifică*", de demonstrare a unei ipoteze metafizice, o lucrare a unui fizician (J. Crowford), apărută cu patru decenii în urmă și tradusă în limba franceză cu titlul *La mécanique psychique*. Cu ajutorul unei bascule automate, savantul fizician încerca să determine greutatea „plasmei psihice" !

Bilanțul metodei matematice: tablou încremenit și artificial al vieții psihice. La concluziile noastre, formulate cu 20 de ani în urmă, adăugam o ipoteză: dacă popoarele denumite „primitive", necivilizate, cu milenii în urmă, ar fi fost înzestrate cu deprinderile de calcul matematic, interpretările contemporane, semnalate mai sus, ar fi fost elaborate cu multe milenii înaintea erei noastre. Voiam să spunem cu aceasta — în termeni de analiză factorială —, că nivelul aptitudinii matematice nu corelează cu acel al aptitudinii psihologice. Poți atinge culmi matematice impresionante, rămînînd „primitiv" în interpretări de psihologie.

Stilul mentalității magice este uneori mai bine camuflat prin precizia formulelor, impunînd respect prin austeritatea, pregnanța și abstracția lor logică.

Sîntem cu toții de acord că explicarea conduitei cuiva prin „forțe", „facultăți" sau „factori" reprezintă o rămășiță a mentalității magice, a metafizicii ontologice. A explica perseverența cuiva prin „puterea de voință", capacitatea de concentrare prin „puterea atenției", generozitatea prin „însușirea de generozitate", înseamnă a postula existența unor entități, esențe, substanțe psihice, metafizice, sau chiar mitologice, aidoma divinităților din antichitate sau duhurilor din preistoria umanității. De altfel, rigoarea științifică nu ne permite să folosim termenii de perseverență, atenție, generozitate etc. decît într-un sens pe care Kotarbinski îl numește „secundar".

Acești termeni „alegorici" (Zazzo) sînt pe măsura unei mentalități care se cere definitiv părăsită de știința psihologiei.

„Nu este surprinzător — spune R. Zazzo — ca bunul simț popular, analiza filosofilor și introspecția să izbutească — oricare ar fi jargonul folosit — să ne ofere aceleași reprezentări alegorice despre om. O banderolă aici, una dincolo, pe care se poate citi: Tenacitate, Inteligență, Dragoste. Prin magia verbului, fiecare banderolă denotă o facultate, o calitate a sufletului, calitate și facultate imuabile, pentru că principiile oricărei gîndiri asigură lucrurilor numite identitatea și non-contradicția, simbolizate prin nume" (177, p. VIII).

Are dreptate filosoful polonez Kotarbinski cînd critică, de pe pozițiile concepției sale, a „reismului somatic", tendința de ipostaziere a înțelesurilor care nu au o existență de sine stătătoare. Cînd afirmăm că „sănătatea este o condiție a fericirii" nu înseamnă că și credem în existența *obiectelor* respective; ne gîndim numai că există ființe care numai în ipoteza de a fi sănătoase sînt capabile să fie fericite (84, pp. 80—81).

Din analiza făcută, se poate conchide că, atunci cînd imaginea obiectului psihologiei ne apare ca foarte clară, ea se dovedește a fi fantoma unei mentalități pe care o credeam de mult lăsată în urmă. Manifestarea mentalității magice reprezintă o formă nouă, uneori „abisală", alteori matematizată, a ipostazierii și personificării, accesibile simțului comun. Descoperirea pe cale matematică a acestor personaje le atribuie o aureolă științifică deosebită, aureolă care nu rezistă însă la un examen critic psihologic.

II. 3.6. RELAȚII FĂRĂ TERMENI; PRECIZIA ÎN DAUNA ÎNȚELEGERII, MATEMATICA ÎN LOCUL PSIHOLOGIEI

Excesele analizei factoriale mai au și un alt aspect. Matematizarea reflectă o tendință justă a oricărei științe experimentale, deci și a psihologiei, spre maximă precizie. Încercările, însă, de a interpreta conținutul psiholo-

gic pe bază de scheme matematice pure, au dus la golirea faptului psihic de conţinut.

Chiar dacă lăsăm la o parte noţiunea centrală a psihologiei — conştiinţa —, care a stîrnit atîtea discuţii şi controverse, făcînd pe unii să nu-şi găsească liniştea decît prin eliminarea acestui fenomen proteic şi indezirabil din sfera lor de cercetare, deşi este cel mai familiar şi apropiat de experienţa noastră internă (dacă nu chiar identic cu ea), nici celelalte capitole de psihologie nu rămîn în afara discuţiei. Ar părea că toată lumea înţelege ce este atenţia; unii psihologi îi contestă, totuşi, existenţa. Toată lumea vorbeşte despre inteligenţă şi nu s-a găsit, cu toate acestea, pînă azi, o definiţie a ei, care să se bucure de unanimitate. Problema a pus în mişcare mii de psihologi, a trezit interesul şcolii, armatei, spitalelor şi mai ales al industriei; s-au consumat tone de hîrtie, s-au cheltuit sume enorme, în scopul de a diagnostica această aptitudine, pentru ca numeroase autorităţi în psihologie să conchidă că fenomenul... nici nu există sau, dacă există, nu-l putem defini şi înţelege altfel, decît ca un anumit mod de răspuns la o problemă determinată, răspuns al cărui factor subiectiv îl desemnăm prin majuscula G. Iată, deci, noul nume de botez, dat, de către unii psihologi, fenomenului cunoscut înainte sub numele de inteligenţă.

De altfel, nici cu privire la denumire nu există unanimitate, fiindcă acordul nu există nici în problema existenţei însăşi a inteligenţei. Faptul ne aminteşte de personajul lui A. France, Putois, atît de cunoscut, în cele mai mici amănunte, de un cartier întreg al unui oraş, personaj atît de familiar, atribuindu-i-se atîtea isprăvi palpabile şi remarcabile, personaj, totuşi, care... n-a existat decît în imaginaţia locuitorilor acelui cartier!

Noua psihologie, factorială, statistică şi matematică, urmăreşte o determinare obiectivă a factorilor individualizaţi. *Vocabularul psihologic* al lui H. Piéron (1953) ne prezintă, pînă la data indicată, 48 de factori. Cum numărul acesta întrece alfabetul, a fost nevoie ca unii factori să fie diferenţiaţi în cadrul aceleiaşi litere (ex. M_1, M_2, M_3 sau S_1, S_2, S_3) sau să se adauge la alfabetul latin şi caractere greceşti (ex. factorul alfa, gama, psy).

„Noi dispunem astăzi de factori — spune Oléron — a căror listă este relativ lungă şi al căror număr, mai ales, apare indefinit" (110, p. 447). Proliferarea indefinită a factorilor nu sporeşte înţelegerea psihicului uman. „Rezultatele analizelor nu pregătesc o concepţie arhitectonică" — afirmă cu multă dreptate acelaşi autor (*ibidem*, p. 448). Este adevărat că au dispărut personajele mistice de altădată. „Nu mai există Memorie, Inteligenţă, Ură, Iubire" — spune Zazzo. „Aşteptînd mai binele, Memoria a fost fărîmiţată într-o multitudine de memorii, care sînt uneori cu totul independente una de alta, la acelaşi subiect; la fel s-a întîmplat şi cu Atenţia, Inteligenţa şi alte feluri de noţiuni, despre a căror valoare nu se îndoia nimeni acum cincizeci de ani, dar este evident că această fărîmiţare nu este o soluţie definitivă" (177, p. X).

Din motivul că limbajul nu poate traduce în mod precis realitatea, noua psihologie, matematică, creează litere pentru a desemna „factori", care iau locul entităţilor mitologice; această tendinţă — după observaţia tot a lui Zazzo — „sub aparenţa de îndrăzneală, traduce poate o capitulare în cucerirea realului şi o retragere într-un univers verbal, mai confortabil" (*ibidem*).

O serie de matematicieni factorialişti neagă *realitatea psihologică* a factorilor. Factorii nu sînt — spune Anastasi — decît „un rezumat matematic sau o simplificare conceptuală a relaţiilor observate între sarcinile concrete" (apud, 110, p. 292). Se contestă psihologului factorialist „dreptul de a trece de la un concept matematic la o altă realitate, psihologică, de a atribui factorilor o altă existenţă decît aceea de simbol, care exprimă, într-un mod mai comod datele experimentale" (*ibidem*). Factorul psihologic nu este decît o abstracţie matematică, statistică şi nu o entitate concretă; lipsit de o putere cauzală, el nu este decît mijloc de descriere şi clasificare (Burt).

Se înţelege de ce pulverizarea personalităţii psihologice, prin postularea unui număr de factori independenţi, nu elimină numai semnificaţia psihologică a factorilor respectivi, dar face neinteligibilă personalitatea, în întregul ei. „Acestea sînt rezultate — spune H. Wallon —

în care noţiunea de individ dispare" (171, p. 163). Or, scopul psihologiei este tocmai explicaţia individului (cf. *ibidem*, p. 164).

Folosirea matematicilor a contribuit la sporirea prestigiului metodei factoriale. „Dar, matematicile pe care le foloseşte ea, — spune Oléron — sînt mai mult un fel de reţete, care permit să se domine complexitatea materialului de mînuit, decît mijloace ale unei înlănţuiri riguroase a gîndirii şi a faptelor" (110, p. 470).

Cu toate că folosirea matematicii înseamnă introducerea obiectivităţii, a rigurozităţii prin excelenţă, constatarea acestei situaţii nu este în măsură să ne întărească încrederea în valoarea ştiinţifică a psihologiei. Ne rămîne, doar, să denumim această direcţie sau şcoală matematică printr-o literă (latină sau greacă), renunţînd la înţelegerea ei în limbajul omului profan.

Fenomenul a devenit paradoxal : în momentul în care psihologul întîmpină dificultăţi în interpretarea unui fenomen, datorită complexităţii acestuia, el îl aruncă peste bord, creînd o psihologie fără conştiinţă, fără atenţie, fără voinţă sau aptitudini, operînd cu simboluri şi renunţînd la înţelegerea psihologică a termenilor respectivi. Psihologia devine astfel o *ştiinţă fără obiect* sau, *dacă-l are, acesta este lipsit de înţeles psihologic* ; şi într-un caz şi în altul, ea nu poate fi psihologie.

Desigur, inaccesibilitatea pentru toată lumea a unei ştiinţe nu poate deveni motiv pentru a i se contesta valoarea. Este oare necesar ca o ştiinţă să fie înţeleasă de toată lumea ? Matematica nu este înţeleasă de toată lumea — fără o pregătire prealabilă — şi nu a încetat de a fi ştiinţă. Pentru înţelegerea cunoştinţelor din orice domeniu se cere o pregătire specială, mai mult sau mai puţin îndelungată.

Obiecţia principală, însă, nu constă în faptul că „profanul" încetează să înţeleagă psihologia matematică, ci în împrejurarea că noile concepte create de această disciplină nu mai reprezintă decît abstracţii, relaţii fără conţinut, simboluri pur matematice, lipsite de înţeles psihologic, create însă cu scopul de a explica fenomene

inteligibile. Ajungem astfel să explicăm inteligibilul prin neinteligibil ! În loc de matematizare, obţinem o *formalizare* a psihologiei. În scopul de a înţelege mai bine un fenomen psihic, îl golim de conţinut !

II. 4. *PSIHOLOGIA NU ARE METODĂ*

Atîta timp cît asupra naturii „sufletului" — şi chiar a „conştiinţei" — toată lumea era de acord, nu existau controverse asupra obiectului psihologiei şi nici asupra metodei acesteia ; cu alte cuvinte, cîtă vreme psihologia nu era ştiinţifică, ci metafizică sau preştiinţifică, nimeni nu se întreba dacă are sau nu metodă ; în momentul, însă, cînd ea a pretins să se constituie în ştiinţă independentă, au început atacurile împotriva ei şi discuţiile asupra metodelor folosite de ea. Primele atacuri s-au îndreptat asupra metodei de observaţie internă, care de fapt a fost — cel puţin în mod implicit — şi metoda de bază a psihologiei empirice şi a celei metafizice.

II. 4.1. PSIHOLOGIA INTROSPECTIVĂ NU EXISTĂ

Nu vom relua în amănunt atacul lui A. Comte împotriva introspecţiei. Sînt cunoscute comparaţiile sale : transformarea autoobservaţiei în metodă psihologică de cunoaştere este similară cu încercarea ochiului de a se vedea pe sine, sau : introspecţia este asemenea dorinţei absurde a omului de a se privi din camera lui pe fereastră, cu intenţia de a se vedea trecînd pe stradă.

Pornind de la certitudinea că trăirea psihică se schimbă în momentul cînd devine *obiect* de observaţie, adică de la ideea că în actul de autoobservaţie (ca reacţie la propriile noastre stări psihice) se modifică obiectul acesteia, A. Comte susţine — după remarca lui Rubinstein — că atunci cînd are *cine* să observe, n-are *ce* observa, iar atunci cînd există obiectul de observat n-are cine să observe (cf. 145, pp. 164—175).

Această particularitate a introspecţiei de a modifica obiectul prin actul însuşi al observaţiei fusese scoasă în evidenţă de Kant. Rezultă că, într-un fapt de autoobservaţie, noi nu descoperim decît ceea ce fusese pus în el de noi înşine.

Nu este nevoie să insistăm asupra împrejurării, binecunoscute, că omul se înşală mult mai frecvent şi mai uşor în interpretarea trăirilor sale decît în ale altora. Este mai uşor să cunoşti pe altul decît pe tine; factorul afectiv contribuie, în cea mai mare măsură, la alterarea, camuflarea, deghizarea sau sustragerea din conştiinţă a adevăratelor motive — ale acţiunilor noastre.

Critica adusă metodei de observaţie internă se poate reduce, după A. Lalande, la următoarele teze: 1) faptul observat prin introspecţie se alterează **prin actul însuşi** al observaţiei; 2) stările afective intense sînt mai puţin accesibile observaţiei interne; 3) prin introspecţie nu se **pot sesiza decît fenomenele** psihice conştiente, care însă nu constituie decît o parte din viaţa psihică a omului; 4) ideile preconcepute falsifică interpretarea fenomenelor proprii într-o mai mare măsură decît în observaţia îndreptată asupra altora. Pe scurt: iluzii individuale, incapacitate de generalizare şi obiectivare, îngustime şi autosugestie.

O parte din filosofii „Societăţii franceze de filosofie", participanţi la discuţii asupra introspecţiei, discuţii reproduse în *Vocabularul filosofic* al lui A. Lalande (1926), subliniază „caracterul defavorabil al acestui cuvînt", „pe cale de a dispărea astăzi"; „numai de felul cum va fi folosită această metodă depinde, deci, bunul sau răul său renume în viitor" („Introspecţie").

În unele dicţionare mai noi de psihologie, cuvîntul „introspecţie" nici nu figurează. *Vocabularul de psihologie* al lui H. Piéron semnalează numai faptul că „introspecţia provocată" este sinonimă cu „metoda de la Würzburg". Dar şi această menţiune se datoreşte, probabil, caracterului „experimental" al metodei de la Würzburg, cunoscută sub denumirea de „introspecţie experimentală".

Cu toată justeţea criticilor aduse, trebuie să recunoaştem că gravitatea lor depinde de preţul pe care-l pune psihologia pe introspecţie. Critica este mai ales valabilă şi ucigătoare pentru o psihologie introspecţionistă; ea nu atinge, însă, „psihologia fără conştiinţă" sau chiar şi alte şcoli sau curente ale psihologiei contemporane. Astăzi, cei mai mulţi dintre psihologi nu folosesc metoda introspectivă pentru bunul motiv că ea a dispărut odată cu discreditarea concepţiei idealiste asupra „sufletului" şi „conştiinţei".

Această situaţie a determinat, pe acei care au abandonat metafizica, să caute alte metode de cercetare, imitînd, la început mai ales, ştiinţele deja constituite, ca fizica, chimia, biologia. De aceea, se afirmă că istoria psihologiei începe în momentul cînd psihologia devine *experimentală*. Păşind pragul laboratorului, ea se crede eliberată de metafizică şi încetează a mai fi considerată artă sau îndeletnicire empirică.

Primele laboratoare înfiinţate (cum a fost acela al lui Wundt, în 1879) au constituit un triumf al psihologiei, o proclamare a cartei de independenţă, a dreptului de intrare în sanctuarul ştiinţei. Pînă şi introspecţia, ca să nu-şi piardă viaţa, devine experimentală (şcoala de la Würzburg).

Introspecţia experimentală, însă, după justa observaţie a lui Rubinstein, se bazează pe datele de autoobservaţie ale *subiecţilor*, care nu au totdeauna pregătirea psihologică necesară, nu cunosc scopul urmărit şi nu oferă o analiză bazată pe o confruntare multilaterală a datelor. Experimentatorul nu face decît să înregistreze datele care, în fond, nu constituie un rezultat al cercetărilor sale proprii (cf. 146, p. 66, nota).

În ceea ce priveşte extrospecţia, metoda observaţiei externe, ea aproape nici nu intră în discuţie, fiind neglijată de noua metodă, experimentală. Astfel, tot tezaurul de observaţii, începînd cu Teofrast şi terminînd cu moraliştii francezi, rămîne să fie predat literaturii. Prin experiment, cunoaşterea omului se ridică de la artă la nivelul de ştiinţă.

Prin cucerirea titlului de ştiinţă experimentală, psihologia şi-a creat un deosebit prestigiu. Caracterul ei experimental a permis instalarea de laboratoare impresionante, cu aparatură adesea complicată. Laborator,

aparate (astăzi electronice), psihologi în halate, laboranţi... Maşina îţi impune respect; iuţeala şi precizia ei provoacă profanului un sentiment de veneraţie; graficele, curbele, formulele, spulberă orice umbră de îndoială asupra rezultatelor obţinute. Fenomenul studiat poate fi provocat, măsurat cu exactitate pînă la sutimi, miimi şi miliardimi de secunde şi exprimat matematic, întocmai ca în orice ştiinţă exactă. Psihologia ţine să egaleze fizica. Aceasta din urmă priveşte pe tînăra sa emulă cu multă bunăvoinţă. S-a creat şi o disciplină nouă — *psihofizica*. Înrudirea — cel puţin metodologică — este consfinţită în mod oficial. Psihologii încep să se organizeze în societăţi şi să se adune în congrese *. „Psihologia a încetat de a fi o ştiinţă filosofică" — proclamă un psiholog (Ochorowicz), la o dată cînd psihologia îşi cucerise deja titlul de disciplină independentă (1881). Psihologia empirică, a observaţiei externe şi interne, a încetat să existe; s-a născut o nouă psihologie, ştiinţifică!

Examinarea atentă a scrisorilor de acreditare ale noii ştiinţe a dat, însă, naştere la noi critici, la noi rezerve. Speranţele puse în experiment se vor interpreta ca exagerate, iar rezultatele obţinute — ca mediocre.

* În 1901 se înfiinţează Societatea franceză de psihologie, în 1912 — Societatea britanică, în 1892 — Asociaţia psihologilor americani.

În 1889 s-a ţinut la Paris primul congres de „psihologie fiziologică"; al doilea, de „psihologie experimentală", în 1892, la Londra şi al treilea, la München, în 1896, de „psihologie". Pînă astăzi s-au ţinut 19 congrese internaţionale de psihologie „generală" şi 16 congrese internaţionale de „psihologie aplicată" (al XVII-lea, în iulie 1971).

Din periodicele cele mai importante: în 1883 apare „Zeitschrift für Psychologie"; în 1887 — „American Journal of Psychology" (St. Hall); în 1894 — „Psychological Review" (Cattel şi Baldwin); în 1884 — „L'année psychologique" (Beaunis); în 1904 — „Journal de psychologie"; în 1904 — „Revista di Psicologia" (Ferrari); în 1889 — „Voprosî psihologhii" (Grot).

II. 4.2. PSIHOLOGIA EXPERIMENTALĂ ÎNCEPE PRIN A FI PSIHO-FIZICĂ SAU FIZIOLOGICĂ ŞI PREA PUŢIN PSIHOLOGICĂ

Este greu de precizat data naşterii unui eveniment şi este artificial să atribuim unei singure persoane paternitatea unei idei, a cărei apariţie este pregătită, în general, de un complex de factori social-istorici. Precizările gen „stare civilă" au cel mult, ca toate simplificările şi absolutizările, valoarea practică a unei demarcaţii statornice pentru începători în ale ştiinţei.

Istoria psihologiei ne informează că data naşterii psihologiei experimentale este anul 1860, anul apariţiei operei lui Gustav Theodor Fechner, *Elemente der Psychophysik*, precedată de două studii scurte (1858 şi 1859). „Această operă este cu drept cuvînt considerată — spune Paul Fraisse — ca prima lucrare de psihologie experimentală" (60, p. 12). În ceea ce priveşte apariţia *ideii* fundamentale a relaţiilor dintre suflet şi corp, mai precis a relaţiilor dintre „creşterile energiei corporale şi creşterile energiei mintale", precum şi a metodei respective, ea a luat naştere, după mărturiile autorului însuşi, în capul filosofului, la o dată foarte precisă — 22 octombrie 1850.

Partea, însă, curioasă a acestui eveniment este faptul că Fechner nu s-a gîndit nicicînd să creeze o metodă experimentală sau să întemeieze o nouă psihologie. Ambiţia sa fusese să elaboreze o nouă *filosofie*, o nouă interpretare a lumii. Psihologia experimentală s-a născut, după cuvintele psihologului-istoric Boring, „întîmplător şi involuntar", fără voinţa şi intenţia autorului. Prin introducerea calculului în elaborarea datelor experimentale, Fechner este socotit şi părinte al psihologiei matematice (termenul „psihometrie", însă, aparţinînd lui Chr. Wolff, cu un secol înainte).

„Întîmplarea" se explică, desigur, prin interesul teoretic ce fusese deja orientat încă din secolul al XVIII-lea spre a se găsi posibilitatea de a măsura, sub raportul intensităţii şi al duratei, fenomenele psihice (atenţia, inteligenţa, emoţia); ea a fost favorizată, desigur, de experimentele lui Weber, precum şi de existenţa unei pleiade

de cercetători de seamă (Lotze, J. Müller, H. Helmholtz, Hering şi alţii), care au verificat ideea lansată, abstrăgînd din amalgamul de idei metafizice şi ştiinţifice sîmburele metodologic al concepţiei.

Nu intenţionăm să minimalizăm evenimentul, raportîndu-l la cunoştinţele de astăzi. Spiritul critic — şi poate mai puţin istoric — însă, nu întîrzie să releve semnificaţia minimă a evenimentului, în ceea ce priveşte valoarea lui *psihologică* directă şi imediată. De altfel, trecutul autorului a fost de fiziolog, fizician, medic, filosof şi nicicînd de psiholog. Înţelegem de ce şi ideea sa a fost îmbrăţişată mai ales de lumea fiziologilor : senzaţia se află la intersecţia a cel puţin trei planuri ştiinţifice : fizical, fiziologic şi psihologic. În fond, şi lucrarea lui Wundt despre percepţia senzorială (*Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung*) terminată în 1862, cu toată documentarea ei fiziologică, este socotită de unii istorici ai psihologiei (Boring) ca „prima lucrare de psihologie experimentală a lui Wundt" şi ca „început al psihologiei experimentale" (27, p. 314). Paul Fraisse, la fel îl consideră pe Wundt ca „prim psiholog şi prim şef al acestei noi discipline" (60, p. 15).

Sub faţada experimentală a aparaturii din laboratoarele nou create se ascundea, însă, carenţa rezultatelor obţinute. Experimentele „psihologice" nu reuşesc să treacă dincolo de relaţii simple, elementare : excitaţie-senzaţie, senzaţie-reacţie, stimul-răspuns, etc. Faimoasa lege psihofizică Weber-Fechner n-a îmbogăţit în mod substanţial psihologia. Să ne fie permis a reproduce o părere a unui psiholog despre acest eveniment, considerat în genere ca epocal în istoria psihologiei. După trei decenii de la cotitura revoluţionară a psihologiei, psihologul american W. James se pronunţă astfel asupra operei lui Fechner, în tratatul său *Principiile psihologiei* (1890) : „Cartea lui Fechner a constituit punctul de plecare al unei noi ramuri de literatură, imposibil de egalat din cauza calităţilor sale de subtilitate şi pătrundere, dar al cărei rezultat, după umila părere a autorului de faţă, este *zero*" (72, p. 534). Urmează alte aprecieri, ironice, la adresa „învăţatului german, de tip ideal, totodată simplu şi subtil, mistic şi experimental, modest şi îndrăzneţ, credincios faptelor şi teoriilor", învăţat, care „obligă pe oameni să se trudească cu dificultăţile create de el, în timp ce există atîtea alte obiecte care merită atenţie" (*ibidem*, p. 549). James ironizează şi pe criticii lui Fechner, critici care, după ce nimicesc teoria savantului german, termină cu formula că lui „îi revine nepieritoarea glorie de a fi formulat primul acele teorii şi a fi îndreptat psihologia spre o *ştiinţă exactă*" (ibidem).

Trebuie să recunoaştem că pasajul citat poate potoli entuziasmul unui tînăr psiholog şi poate zdruncina încrederea în psihologia experimentală sau, cel puţin, respectul pentru istoria acestei discipline.

Dacă urmărim progresul psihologiei fiziologice prin opera lui Wundt şi a discipolilor acestuia, nu putem evita impresia că tînăra disciplină s-a oprit la *periferia* vieţii psihice (senzaţii, precepţii, reacţii) sau la forme relativ încremenite, automatizate şi inferioare ale psihicului (memoria mecanică, asociaţia, deprinderea, oboseala şi altele). Afectivitatea este redusă la formele ei simple de „tonalitate a senzaţiei" sau la reacţiile ei fiziologice. Motivaţia, personalitatea cu tipurile ei, aptitudinile, interesele, caracterul, toate rămîn în afară de puterea de investigaţie a experimentatorului.

Este semnificativă şi orientarea lui Wundt spre psihologie, precum şi întreaga carieră ştiinţifică a acestui cercetător prodigios, aproape inegalat în ceea ce priveşte volumul de publicaţii *. Doctor al Facultăţii de medicină din Heidelberg (1856), asistent medic, apoi docent în *fiziologie* şi profesor extraordinar la Heidelberg, de unde, după un scurt popas la Zürich, în calitate de profesor de *filosofie* inductivă (1874—1875), vine la catedra de filosofie din Leipzig (1875), unde înfiinţează (1879) primul laborator (oficial) de psihologie din lume, precum şi un Institut de psihologie. Lucrarea sa fundamentală, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, este publicată în 1873 şi 1874. Pentru lucrarea sa, însă,

* Paul Fraisse citează pe Boring, care ar fi calculat că Wundt, în 68 de ani de activitate ştiinţifică, a scris 53 735 de pagini, adică 2,2 pe zi, sau un cuvînt la fiecare 2 minute ! (apud 60, p. 17, nota).

anterioară, *Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung* (1858—1862), el este considerat, alături de Fechner, ca *fondator al psihologiei experimentale* (Boring).

Este prea cunoscută variata și fecunda activitate a acestui fiziolog (elevul fiziologului J. Müller și al fizicianului fiziolog și filosof Helmholtz), spre a mai stărui asupra ei. Subliniem numai faptul că acest mare inițiator al psihologiei, învățător al unei pleiade impresionante de ucenici din toate țările civilizate ale lumii, a părăsit, la sfîrșitul secolului trecut, terenul psihologiei fiziologice spre a se îndrepta către psihologia socială, etnică (Völkerpsychologie), singurul domeniu, după părerea lui Wundt, care ar putea da un răspuns științific în problema proceselor psihice *superioare*. Ca psihologie pură, n-a scris decît un manual, *Grundriss der Psychologie* (1896).

Exemplul lui Wundt, de altfel, a fost urmat de numeroși cercetători : unii au preferat să facă fiziologie pură, alții — sociologie. Psihologia, abia născută, risca să rămînă fără psihologi.

Dar, de ce să ne ocupăm — ne-ar putea obiecta cineva — de situația de care ne desparte mai bine de o jumătate de secol și să neglijăm orientarea creatoare și contemporană a psihologiei ?

II. 4.3. PSIHOLOGIA EXPERIMENTALĂ ȘI MATEMATICĂ DEMONSTREAZĂ EVIDENȚA SAU NU DEMONSTREAZĂ NIMIC

Noua psihologie experimentală a făcut, după opinia multor oameni de știință, pași uriași în investigația psihicului. Începînd cu procesele elementare, ea tinde mereu să-și extindă cercetările asupra fenomenelor psihice mai complexe și superioare, în domeniul personalității, al voinței, al caracterului.

Atîta timp, totuși, cît aceste cercetări folosesc aceleași metode experimentale, de laborator, ele se mențin, cu toată aparatura lor, la un nivel puțin concludent și adesea banal. A demonstra, de exemplu, că deprinderile se formează prin exercițiu, că repetiția este o con-

diție esențială a memoriei, că noutatea și interesul mențin atenția încordată, că sporirea gradului de oboseală face să crească și numărul de greșeli într-o activitate, iar oboseala crește pe măsură ce activitatea continuă, că este bine ca modurile de activitate să alterneze etc., nu înseamnă oare a demonstra evidența ?

Metoda experimentală face un pas mai departe ; ea părăsește aparatura fizicală și recurge la probe mai complexe, mai apropiate de situația naturală. Spre a cuceri etajele superioare ale psihicului, psihologia elaborează probe verbale și complexe, ale căror rezultate, totuși, sînt susceptibile de a fi exprimate și tratate matematic. Născută în Franța (Binet) la începutul secolului, din trebuințele practice ale învățămîntului, și favorizată în SUA, de interese speciale, economice și industriale, această tendință a dat naștere la două noi discipline : una teoretică și generală — psihometria și alta practică — psihotehnica.

Psihologul de astăzi se mîndrește cu faptul că dezvoltarea științei sale a contrazis prognosticul lui Kant, părerea că psihologiei îi este închisă calea experimentului și a matematicii, din cauză că fenomenele sufletești n-ar poseda decît o singură variabilă — timpul. „Dacă Im. Kant — remarcă cu ironie (în 1936) un psiholog statistician — ar putea arunca acum o privire asupra unei reviste contemporane de psihologie, ar fi suprins de spectacolul mediilor, sigmelor, relațiilor critice, coeficienților de corelație și al altor semne de sofisticare statistică afișată de acei care se numesc astăzi psihologi. Chiar dacă ei n-ar fi impresionați de faptul că psihologia a devenit în sfîrșit știință, ar fi obligați cel puțin să conchidă că un grup de psihologi a cheltuit o energie enormă pentru a demonstra că opera lor este știință" (63, p. 1).

Este indiscutabil că folosirea matematicii în cadrul efortului de cantificare a datelor psihologice contribuie la sporirea *preciziei* rezultatelor. Dar precizia nu este o valoare prin ea însăși ; ea este prețioasă în măsura în care răspunde unei necesități. În anumite împrejurări avem nevoie de măsurare cu ziua, în altele cu ora, iar în altele cu minutul, secunda sau miimea și miliardimea

de secundă. Tot aşa stau lucrurile şi cu oricare alt parametru al măsurării.

Marcel Boll observă producerea unei reacţii împotriva „metrolatriei", „împotriva superstiţiei numărului, după care datele ultime ale ştiinţei ar fi constituite de măsurări, care, singure, ar reprezenta enunţul legilor naturale. În ştiinţele umaniste (şi cu atît mai mult în comportarea obişnuită) precizia numerică este cu totul excepţională şi adesea lipseşte cu totul" (26, p. 26).

„Fireşte că cineva — spuneam în studiul consacrat *Măsurării în psihologie* (1943) — poate avea curiozitatea de a şti precis gradul lui de iuţeală psihică, după cum, în ordinea lumii fizice, cineva ar avea curiozitatea să ştie numărul de molecule de apă conţinute în ploaia căzută într-o zi pe o suprafaţă. Precizia aceasta este adesea *inutilă*; plăcerea şi folosul de a o obţine nu răscumpără eforturile făcute" (116, pp. 47—48). „Pentru diagnosticarea boalei, medicul se serveşte cînd de microscop, cînd de ochiul liber în examinarea simptomelor". Adesea medicul n-are nevoie să cunoască în mod precis temperatura bolnavului. „Este suficient să ştie dacă are sau nu temperatură. Pentru aceasta, o simplă atingere cu mîna adeseori este de ajuns. A dispreţui acest mijloc, a arunca peste bord întreaga observaţie empirică şi intuiţia psihologică nu înseamnă numai a desfiinţa întreaga psihologie — şi cu ea psihometria însăşi — prin secarea lacurilor de unde izvorăsc cunoştinţele psihologice, dar mai înseamnă şi răsturnarea valorilor metodologice ale unei ştiinţe. Ca şi cum naturalistul ar interzice în ştiinţa lui folosirea observaţiei cu ochiul liber, impunînd în toate cercetările folosirea microscopului. Este bună matematica în psihologie, dar după cazuri şi împrejurări" (*ibidem*, p. 49). Constatarea că pe strada X, în ziua Y, în dreptul punctului Z au trecut în medie 51 persoane pe oră nu constituie un fapt ştiinţific numai datorită preciziei şi exactităţii sale.

În al doilea rînd, precizia nu reflectă totdeauna nici *esenţa* nici *exactitatea* rezultatelor. „Nu totdeauna o formulare matematică conţine în aceeaşi măsură exactitate şi precizie. O măsură poate fi precisă fără a fi exactă.

Pot avea un ceas care să rămînă cu precizie jumătate de oră în urma orei exacte".

„Această rezervă este mai cu seamă necesară în domeniul fenomenelor sufleteşti, lume atît de schimbătoare şi de delicată. A stabili despre cineva că posedă factorul G în gradul 0,56 şi factorul W în gradul de 0,34 sigma, sau că memoria este egală cu centilul 76 şi aptitudinea verbală cu centilul 55 înseamnă a enunţa *precis*. Este oare în aceeaşi măsură şi *exact?*" (*ibidem*, p. 47). Înseamnă oare că o mărime matematică atribuită unei funcţiuni sau aptitudini exprimă în mod neîndoios această — şi numai această — funcţie sau aptitudine? Notarea precisă a unui rezultat nu înseamnă în mod necesar şi diagnosticul exact al factorului psihic respectiv. Se înţelege că psihometria nu ignorează această dificultate: întreaga problemă a *validităţii* testului priveşte tocmai acest aspect al cercetării; problema, însă, rămîne în mare măsură în picioare.

În al treilea rînd, metoda matematică nu este o metodă de *aflare* a adevărului psihologic. Ea nu este decît un *instrument* de a preciza un adevăr bănuit, presupus sau constatat empiric. H. Piéron, care a folosit, cu prisosinţă şi competenţă, matematica în cercetările sale, ne spune, totuşi, că „trebuie definit ceea ce voim să supunem măsurării" (128, p. 187); fără această definiţie prealabilă, eforturile noastre „riscă să devină tatonări oarbe, fără înţeles, căci înţelesul răsare nu din calculul matematic, ci din funcţia creatoare a gîndirii. Calculul nu este decît desfăşurarea unor mecanisme dobîndite sau, cel mult, aplicarea în cazuri variate a unor reţete generale dobîndite, operaţie care nu contribuie *prin ea însăşi* la descoperirea vreunui adevăr. Calculul matematic nu are în psihologie decît o *valoare instrumentală*. Cineva a spus, în mod plastic, că «matematica este ca o moară; oricît de fin ar măcina, ea nu schimbă natura materialului măcinat»" (*ibidem*).

„Măsura — spune O. Decroly — nu este în fond decît un artificiu folosit de inteligenţa umană spre a se ajuta în analiza delicată a fenomenelor complexe". „Regula esenţială — continuă el — este de a nu considera niciodată rolul matematicilor ca preponderent şi de a nu

le atribui decît valoarea de mijloc, niciodată de scop. În întrebuințarea cifrei nu ne vom îndepărta niciodată de la sensul, atît de latin, al măsurii. Cifrele nu adaugă la adevărul pe care-l exprimă decît concizia întovărășită de obicei de abstracție. Prin ele însele, cifrele sînt moarte ; la sfîrșitul oricărei munci statistice nu se poate găsi decît ceea ce ai pus într-însa. Fetișismul aritmetic este o formă dintre cele mai primejdioase ale acestui spirit primar, care este obsedat de continua urmărire a absolutului și a definitivului" (45, p. 6).

Observațiile lui Decroly ne evocă un joc de cuvinte : „Figures don't lie, but liers figure" *.

Nu putem să nu ne sprijinim și pe unele păreri mai noi. Cuvintele cu care Maurice Reuchlin încheie prima fasciculă a *Tratatului de psihologie experimentală* (1963) sînt următoarele : „Măsura nu constituie decît o fază a procesului de aproximații succesive, prin care cunoștințele se îmbogățesc și se organizează. Această fază este solidară cu acelea care o preced și cu acelea care o urmează, și nu poate fi definită în afară de ele" (136, p. 182). Aceste faze nu pot fi altele decît observația și ipoteza, care preced măsura și-i succed prin verificare.

Reuchlin ne atrage atenția asupra riscului de a ne izola de realitate prin matematizare. „Psihologul — spune el — riscă, mai des decît fizicianul, ca modul aritmetic de a trata măsurătorile sale să fie cu totul lipsite de sens" (*ibidem*, p. 154). De aceea, el recomandă păstrarea legăturilor între proprietățile *lucrurilor* și proprietățile *numerelor*. Psihologul trebuie să efectueze mereu această „dublă lectură", *psihologică* și *numerică* (cf. *ibidem*, p. 155).

Adevărurile citate fac pe unii să tragă concluzia : o metodă care nu ne ajută la descoperirea a ceea ce ignoram înainte este sterilă și, deci, inutilă, neștiințifică.

Înțelegem acum și mai bine de ce atunci cînd conținutul psihologic autentic rezistă corsetului matematic, psihometricianul aruncă acest înțeles peste bord. Ajungem la o psihologie care renunță la *înțelegerea* psihologică și operează cu simboluri sau formule. Cazul este analog cu situația cînd persoana căreia i s-a încredințat sarcina de a legăna un copil, ia drept scop legănatul însuși și, în momentul cînd copilul tulbură procesul ritmic al legănării, îl aruncă afară din leagăn. Psihologul matematician riscă să ne ofere o formulă epurată, adică al cărei înțeles psihologic a fost în prealabil eliminat cu grijă, ca ingredient inutil, supărător.

* „Cifrele nu mint, dar mincinoșii mint cu cifre".

Discutînd valoarea măsurii în psihologie, Lalande observă că „funcțiunile superioare și complexe sînt, în mod natural, inaccesibile acestei măsuri" și avertizează psihologia matematică de două primejdii : 1) de a demonstra evidența și 2) de a nu demonstra nimic (cf. 86, p. 409). O formulă matematică demonstrează atît cît a fost pus în ea de către ipoteza conducătoare sau observația inițială.

Considerațiile de mai sus pot îndreptăți pe unii să considere ca o greșeală încercarea de a imita pe Platon, scriind pe frontispiciul psihologiei : „Cine nu cunoaște matematică să nu intre aici". Psihologia nouă riscă să devină o formă modernă, matematică, de mitologie.

II. 4.4. TESTOLATRIA ȘI HAOSUL PSIHOLOGIC

Cuvîntul „test" a fost folosit pentru prima oară, în 1890, de J. Mc. K. Cattell, care-și propunea să determine fizionomia mintală a omului cu ajutorul unor probe numite de el *teste mintale*. Încercarea lui Cattell stîrnește un ecou puternic, ce se manifestă prin numeroase articole cu acest subiect și prin elaborări de teste (Münsterberg — 1891, Jastrow — 1893, Binet și Henri — 1896, Sommer — 1899 etc.). Este însă surprinzător că „în ciuda acestei abundențe de teste, adesea foarte ingenioase și însoțite, în general, de instrucțiuni minuțioase asupra modului lor de folosire, practica diagnosticului aptitudinilor n-a făcut, în această epocă, nici un pas înainte și a trebuit să se aștepte încă zece ani pentru a se obține, datorită geniului lui Binet, instrumentul dorit" (36, pp. 11—12).

Constatarea lui Claparède este parțial justă : toată puzderia de teste, elaborate timp de mai mult de o de-

cadă, era lipsită de o scară de gradare, de unitate de măsură! Ca şi cum am lansa pe piaţă o mulţime de greutăţi fără etalon, sau termometre fără o scară de gradaţie. Se înţelege că asemenea instrumente de măsură nu pot măsura nimic. De aceea, „scara metrică a inteligenţei", publicată de Binet, în colaborare cu Simon, în 1905, îndepărtează obstacolul fundamental din calea testelor şi reprezintă o etapă spre un diagnostic obiectiv şi ştiinţific al aptitudinilor. Această iniţiativă a trecut aproape neobservată în Franţa; a fost, însă, preluată şi dezvoltată în alte ţări, în special în S.U.A., unde s-a răspîndit cu o uimitoare repeziciune, degenerînd uneori în idolatrie.

Succesul metodei testelor nu se datoreşte numai elaborării unităţilor de măsură în determinarea fenomenelor psihice; el se explică prin mai mulţi factori: 1) deschide accesul investigaţiei etajelor superioare ale vieţii psihice; 2) asociată cu statistica, metoda testelor oferă posibilitatea determinării cantitative a rezultatelor; 3) prin elaborarea unei tehnici precise, devine accesibilă unui mare număr de practicieni; 4) prin aplicarea ei în diverse domenii (industrie, armată, şcoală, clinică şi altele) promite numeroase avantaje practice, materiale. „A cunoaşte pe altul în aceste condiţii — spune Philippe Muller, referindu-se la formarea societăţii moderne, industriale — devine nevoie imperioasă, o artă de care depinde supravieţuirea" (248, p. 80).

Astăzi, aceste probe s-au diferenţiat în: pedagogice şi psihologice, individuale şi colective, cu aparate şi cu „hîrtie-creion", verbale şi neverbale (sau de performanţă), analitice şi sintetice, de dezvoltare şi aptitudini, de caracter sau personalitate, clinice sau psihometrice, diagnostice, de diferenţiere, prognostice etc. Studiul lui Oléron (1957) asupra componentelor inteligenţei este urmat de o listă de teste de inteligenţă mai cunoscute, în număr de aproximativ 160!

Nu este uşor de elaborat astăzi o dare de seamă asupra valorii comparative a testelor folosite şi asupra metodei testelor în general. Lucrarea lui Spearman din 1932 asupra aptitudinilor omului conţine o succintă prezentare a metodei testelor de inteligenţă. Cu cît a contribuit

această metodă la determinarea înţelesului de inteligenţă, de exemplu? Care sînt rezultatele obţinute? După ce se dau exemple de cazuri divergente între rezultatele testelor şi succesele în viaţă sau simţul comun, se citează părerile unor specialişti, după care (W. Lippman, 1922) „psihologii nu s-au pus niciodată de acord asupra unei definiţii (a inteligenţei)", sau (Peters, 1922), că „problema inteligenţei, privită din orice latură, rămîne încă numai problemă" (apud 155, pp. 17—18).

În ceea ce priveşte metoda, Spearman citează cazuri elocvente de deosebiri flagrante între psihologi, cu privire la semnificaţia psihologică a testelor folosite. Acelaşi test, un psiholog îl foloseşte ca test de memorie, altul ca test de inteligenţă; mai grav decît atît: acelaşi test, la acelaşi psiholog, figurează, în proba individuală, ca test de memorie, dar este exclus din probele colective care urmăresc diagnosticul aceleiaşi funcţii. Numeroase reuniuni, conferinţe şi congrese nu aduc nici un folos în direcţia unui acord între psihologi. Dezacordul, în interpretarea unei singure aptitudini — inteligenţa, a creat apariţia mai multor „inteligenţe", fiecare ridicînd probleme noi şi complicate. „Haosul nu poate merge mai departe! — exclamă Spearman. Dezacordul dintre diferiţi testori şi dintre teoria şi practica aceluiaşi testor atinge apogeul. Dacă fiecare mai tolerează metoda altora, n-o face decît datorită politicii struţului, care constă în a nu privi faptele în faţă. În adevăr, termenul «inteligenţă» a devenit un simplu sunet, un cuvînt care are atîtea sensuri diferite, încît a sfîrşit prin a nu avea nici unul" (*ibidem*, p. 20). Psihologul englez citează în final fraza lui Hobbes: „cuvintele sînt jetoane ale inteligenţei, dar ele sînt şi moneda nebunilor" (*ibidem*).

Se cere subliniat faptul că observaţiile citate aparţin unui psiholog, al cărui nume în psihologie este legat mai ales de metoda testelor! Drama se află în plină desfăşurare.

Ne mai oprim puţin asupra metodei. Este prea cunoscută critica adusă pedologiei şi metodei testelor spre a

mai insista asupra ei. Subliniem aici un singur aspect paradoxal al metodei.

Metoda testelor vrea să demonstreze, în mod științific, că măsurarea inteligenței unui copil, indiferent de foloasele pe care le-ar putea trage individul respectiv din diagnosticul obținut, este obiectivă, justă. Acesta este cazul oricărei metode în știință și orice alt interes se cere subordonat acestui primat științific. Ce se întîmplă însă? Postulatul de la care pleacă testologul „este întemeiat — după cum observă H. Wallon — pe confundarea capacității intelectuale cu bagajul de noțiuni comune pe care-l dobîndesc în același timp, din an în an, copiii din același mediu, cu condiția numai să nu fie anormali. Îndată ce au fost generalizate aplicațiile sale, acest postulat a dat rezultate ciudate. Ar exista, de exemplu, o proporție mai mare de înapoiați ca inteligență printre adulți decît printre copiii de vîrstă școlară, proporția de adulți arierați atingînd 42% din populație" (171, pp. 159—160). Aceasta ilustrează enormitatea erorilor în care au căzut numeroși testologi.

Mai semnalăm cîteva obiecții care contribuie la deprecierea valorii metodei testelor, cel puțin în forma ei actuală. După cum semnalează A. Roșca, metoda testelor „nu se preocupă de modul cum ajunge subiectul la un anumit rezultat, cum rezolvă problema" (144, p. 15). Un test poate fi rezolvat prin procese situate la niveluri diferite. Un copil grupează varza, morcovul și sfecla laolaltă pe baza însușirilor comune de a fi „legume" (sau „zarzavaturi"), altul le pune împreună, fiindcă „așa le pune și mama în coș cînd le cumpără la piață" (*ibidem*).

De același gen este și observația critică a lui Henri Salvat. Testele de inteligență — după părerea psihologului francez — fiind mai ales „sociale și culturale", trebuie considerate mai curînd ca „teste de proiecție". Ca exemplu, el citează un caz din lucrarea lui S. L. Pressey („Psychology and the never education", 1933). Unui băiat de 12 ani, dintr-o regiune muntoasă, unde școlile sînt rare, i se aplică testul Binet-Simon în adaptarea americană:

1) „Dacă, avînd 10 cenți cumperi bomboane de 6 cenți, cîți cenți îți vor rămîne?

R. — N-am avut niciodată 10 cenți și dacă i-ași fi avut, nu i-aș fi cheltuit pe bomboane; mama lucrează în fabrică!"

(Psihologul continuă cu alt exemplu:

2) „Dacă ai dus la păscut 10 vaci ale tatălui, și din acestea s-au rătăcit 6, cîte vaci ai adus tu în grajd?

R. — N-avem vaci și dacă le-am avea și aș pierde șase, n-aș îndrăzni să mă întorc acasă".

(Psihologul schimbă din nou exemplul):

3) „Dacă din 10 elevi, dintr-o clasă, 6 sînt absenți din cauza rujeolei, cîți elevi vor rămîne în clasă?

R. — Niciunul, fiindcă altora le-ar fi frică să nu se îmbolnăvească de rujeolă" (280, pp. 46—47).

Iată cum o probă, elaborată pentru a depista inteligența, în actul de rezolvare a unei probleme de aritmetică, devine test de atitudine, în care se proiectează experiența, caracterul, personalitatea subiectului.

Dar testele proiectează și personalitatea autorului lor, a psihologului însuși. „Testele — spune G. Robin — au fost concepute de oameni. Ele sînt, deci, artificiale. Ele ne impun, sub formă de Evanghelie interpretarea inventatorului lor. Acesta a constituit testul său după relativitatea observațiilor sale, a judecății sale, a comparațiilor sale, a aprecierilor, temperamentului, gusturilor și aversiunilor sale" (278, p. 94). Iată de ce, în practica medicală, cu toată bunăvoința de a accepta un compromis, Robin nu simte nevoia unei „precizii absolute". „Aproximațiile noastre — spune psihiatrul francez — sînt mai aproape de adevărul uman decît certitudinea în cifre" (*ibidem*, p. 97).

Probele adesea nu sînt supuse nici unei analize psihologice prealabile, sînt alese empiric, aprecierea valorii lor sprijinindu-se numai pe date statistice. Ce dove-

desc, în cazul acesta, rezultatele obținute? Ele nu pot dovedi altceva decît faptul că cutare probă poate fi rezolvată sau nu și nivelul la care ea se rezolvă de un anumit procentaj de subiecți. Dacă se renunță la înțelesul probei, se anulează și înțelesul funcției psihice sau aptitudinii angajate în rezolvarea probei respective. Iată de ce se ajunge la înlocuirea termenilor psihologic inteligibili, prin abstracțiuni convenționale, simboluri, simple litere, goale de conținut. Se ajunge astfel la aprobarea butadei atribuită lui Binet: „Inteligența este ceea ce măsoară testul meu". Definiția unei funcții sau a unei aptitudini devine operațională! „Testul — spune astăzi H. Gratiot-Alphandéry — mai curînd pune probleme decît rezolvă" (199, p. 368).

Trăsăturile semnalate ale metodei testelor mai au o consecință, destul de gravă. Standardizarea probelor duce la eșecul persoanelor superior înzestrate, adică la eliminarea cazurilor excepționale; ele nu pot fi cuprinse în rețeaua conformistă a întrebărilor sau problemelor formulate. Succesul, în cazul acesta, revine mediocrității.

Anne Anastasi a făcut o analiză substanțială a cauzelor care au dus la „revolta antitest" (182). Afară de reacția subiectului împotriva amestecului, în viața lui privată, a psihologului, Anastasi se referă la confuzii și ambiguități pe care le conține adesea testul, ignorarea de către autorul testului a deosebirilor de nivel cultural al subiecților, rigiditatea clasificărilor, îngustimea înțelesului de aptitudine și, în fine, imposibilitatea psihologului de a formula un *prognostic* numai pe baza rezultatului obținut prin test. Testul ne oferă un anumit rezultat dat. Acest rezultat este efectul unui șir de factori: cultură, vîrstă, exercițiu, stil de muncă, atitudine, motivație etc. Chiar dacă le putem izola și determina, ele nu ne pot explica decît rezultatul obținut în momentul A. Ce putem spune, însă, cu privire la momentul viitor, B? Intrăm în sfera probabilităților, a gradului de informații cu privire la mediul subiectului care separă momentul A de momentul B. Gradul de corelație nu este ușor de stabilit.

Se înțelege de ce, o dată cu relevarea neajunsurilor metodei testelor, riscă să se prăbușească și încrederea în valoarea metodei experimentale în psihologie *.

Nu trebuie să uităm că natura obiectului de investigație condiționează metoda de cercetare. „Noi trebuie să adaptăm pe cît posibil — spune Allport — metodele la obiect și nu să definim obiectul în termenii falselor noastre metode" (10, p. 28). Testul trebuie adaptat cu mai multă grijă la obiectul de investigație sau de diagnoză.

II. 4.5. FUNCȚIILE PSIHICE SUPERIOARE SÎNT INABORDABILE DE PSIHOMETRIE

O critică mai amănunțită a psihometriei am făcut-o cu două decenii în urmă; o socotim valabilă în mare parte și azi. Acolo am adus argumente pentru a dovedi că „analiza factorială, în măsura în care ea pretinde a ne oferi o doctrină *descriptivă* și *explicativă a psihologiei teoretice*, reprezintă, după umila noastră părere (a psihologilor «reacționari», cum îi numește Spearman), un nivel înapoiat de înțelegere psihologică" (157, p. 49).

A. Lalande, în *Noul tratat de psihologie* scrie: „Funcțiile superioare și complexe sînt în mod natural inaccesibile acestei măsurări prin teste: notele și coeficienții folosiți la examene, și care sînt o încercare de traducere numerică aproximativă a *testelor* intelectuale, arată în mod suficient imperfecțiunea acestui procedeu" (86, p. 409).

În studiul său critic, de remarcabilă pătrundere și erudiție, asupra cercetărilor factoriale, Oléron observă, în concluzie, cu destulă bunăvoință, citînd părerea unei autorități în materie de psihometrie (Thurstone): „Analiza factorială este utilă mai ales la frontierele științei,

---

* Sîntem de acord cu deosebirea făcută de Smith Milton între experiment și testare. „În experiment — spune el — păstrăm subiecții în stare constantă și variem condițiile; în testare păstrăm condițiile constante și schimbăm subiecții" (243 bis p. 21). Procedînd prin experiment descoperim legi generale; prin teste urmărim mai ales diagnosticul, cunoașterea particularităților individuale.

acolo unde lipsesc conceptele fundamentale. Ea permite numai o schiţare grosolană a unui domeniu nou". Factorii „nu ne spun ce este inteligenţa, nici nu ne dau o descriere a ei, fie exhaustivă, fie organică" (110, p. 470). Oléron acordă cercetărilor factoriale meritul de a scoate psihologia din starea ei identică cu alchimia, din stadiul ei de „disciplină a subiectivului şi de disciplină subiectivă" (*ibidem*).

Cine crede că învăţînd tehnica elaborării, etalonării şi aplicării testelor va deveni psiholog, cine este convins că metoda matematică îi va permite, prin ea însăşi, accesul spre toată complexitatea vieţii psihice, îşi creează cu aceasta o falsă imagine a psihicului, sau este expus riscului unor grave decepţii.

„Nu există — spune Richard Meili — nici o metodă gata făcută, şi fără cusur, a diagnosticului psihologic"... „De aceea, trebuie să ne ferim de aplicaţii mecanice şi rutinate" (101, p. 5).

A. Ombredane, în prefaţa la lucrarea lui J. M. Faverge, atribuie metodei statistice rolul de a face poliţia observaţiei şi experimentului. „Eu nu sînt dintre acei care să pretindă — mărturiseşte psihologul belgian — că statistica are o valoare euristică, că ea ne permite să descoperim factorii motivaţiei sau ai performanţei la care nici nu ne-am gîndit. Ipoteza creatoare rămîne să fie necesară la originea studiului psihologic, iar în reziduurile statistice nu se găsesc decît raporturi dintre lucrurile ce fuseseră puse în experiment" (56, I, p. XVI).

Anne Anastasi — o remarcabilă cercetătoare americană în domeniul psihologiei diferenţiale — constată o detaşare progresivă a psihotehnicii şi psihometriei de preocupările principale ale psihologiei contemporane. Această izolare este — după părerea ei — una din cauzele principale ale ostilităţii unor oameni de ştiinţă faţă de teste şi psihometrie. Probele ne pun în faţa unei stări de fapt momentane. Efortul se cere mai ales în *interpretarea* faptului obţinut. Analiza factorială poate contribui la clarificarea aptitudinilor, numai că acestea adesea sînt separate în mod artificial de trăsăturile personalităţii. Testele de personalitate se sprijină mai mult pe tatonări decît pe tehnici probante (182).

Nu rezultă oare de aici că psihometria, înţeleasă ca metodă statistică, *nu este o metodă de investigaţie*, ci numai un instrument, cu adevărat preţios, dar *auxiliar*, al altor metode, *psihologice*?

II. 4.6. REVENIRE LA METAFIZICĂ; ÎN CĂUTAREA UNUI „NOVUM ORGANUM" AL CUNOAŞTERII PSIHOLOGICE

Sub forma ei iniţială, a „conştiinţei de unul singur", introspecţia s-a dovedit falimentară. Metoda experimentală, la rîndul ei, s-a expus şi ea criticii prin laturile sale vulnerabile, dînd naştere şi la mari deziluzii. Nu este oare legitimă căutarea altor căi, mijloace, funcţiuni şi organe psihice, care să ne permită explorarea subiectului, a lumii interne, a personalităţii altora, în toată adîncimea şi unicitatea acestora? Introspecţia ne promite calea spre eu, făcîndu-ne în schimb inaccesibilă viaţa lăuntrică a altora. Observaţia externă şi experimentul sesizează manifestările externe ale altora, dar apare neputincioasă în perceperea şi explicarea stărilor psihice interne, mai adînci şi superioare. Calea spre cunoaşterea altora începe prin conştiinţa eului, iar manifestările acestei conştiinţe se îndreaptă în afară, spre latura externă a altuia, pentru a-şi încheia ciclul în adîncurile conştiinţei altuia.

Ne întrebăm în limbajul ciberneticii: Care este garanţia justeţii „codificării" trăirilor noastre, transpuse în expresiile acestor trăiri, apoi a traducerii acestora în conştiinţa altora şi invers? În fond, ceea ce urmărim prin investigaţia psihologică autentică nu este mişcarea mecanică a unor corpuri materiale, fizice, exterioare nouă, ci sesizarea *prin ele* şi *în ele*, a unor realităţi care, deşi ni se comunică prin intermediul fenomenelor materiale, nu sînt nici mecanice, nici fizice, nici chimice, nici biologice; înţelesul lor se integrează tuturor formelor enunţate ale mişcării, le presupune, le cuprinde, nu există fără ele, dar *nu pot fi reduse la vreuna din ele şi nici la toate la un loc*. Cum se explică atunci cunoaşterea unei

realităţi psihice de către o altă realitate psihică, a unui eu de către un alt eu?

O încercare de a rezolva contradicţia sau impasul introspecţiei o reprezintă soluţia *raţionamentului analogic*. Personalitatea altora n-o putem sesiza direct, ci numai prin analogie cu stările din propria noastră conştiinţă. Corpul nostru ne dezvăluie, prin expresiile sale (constatate prin observaţia externă), anumite stări psihice, sesizate prin intuiţie directă. În faţa noastră avem un alt corp, asemănător nouă prin înfăţişare şi conduită. Sîntem îndreptăţiţi să formulăm ipoteza că expresiilor acestui corp, asemănătoare cu ale noastre, le corespund stări psihice, subiective, de aceeaşi natură cu ale noastre. Cunoaşterea psihicului altora ar fi, deci, o cunoaştere analogică, redusă, în ultima analiză, la introspecţie.

Acest fel de cunoaştere, analogică, este deosebit de cel al cunoaşterii de sine: prima este mediată, indirectă a doua — intuiţie imediată, directă.

La o analiză mai atentă, metoda raţionamentului analogic dezvăluie o serie de inconsecvenţe grave. În primul rînd, după cum arată, cu multă fineţe Th. Lipps (cf. 97, p. 49), ceea ce luăm drept cunoaştere a stărilor unei alte persoane nu reprezintă decît sesizarea *propriilor noastre stări* psihice. Obiecţia este reluată de Max Scheler: „Judecata analogică, în adevăr — spune acesta — n-ar fi exactă logic (adică ar evita împătrirea termenilor) decît cu condiţia de a fi enunţată astfel: ori de cîte ori asist la mişcări de expresie asemănătoare acelora pe care le execut eu însumi, regăsesc o dată mai mult *propriul meu eu* şi nu un *eu al altora*, un *eu străin*. Dar atunci cînd judecata analogică ajunge să afirme existenţa unui *eu* străin de al meu, ea formulează o concluzie falsă, ea este un *quaternio terminorum*" (151, p. 351). Iar în cazul cînd susţin — continuăm raţionamentul lui Scheler — că observ la *altcineva* o expresie asemănătoare cu a mea, pentru ca de aici să trag concluzia că există altcineva care trăieşte o stare identică, adică are o conştiinţă asemănătoare, eu presupun tocmai ceea ce am vrut să demonstrez.

Folosirea raţionamentului analogic mai neglijează şi faptul că noi cunoaştem expresiile proprii mai puţin decît pe ale altora. Şi aici Lipps observă, cu multă dreptate, că expresiile noastre sînt mai curînd cunoscute din observaţiile altora decît ale altora din observarea manifestărilor noastre proprii (cf. 97, p. 48).

Raţionamentul analogic, deci, nu poate sta în picioare. Nu rămîne decît să găsim o altă cale de a pătrunde în conştiinţa altora. Una din cele mai răspîndite soluţii, printre psihologii germani în special, în problema cunoaşterii psihologice, a fost aceea a *empatiei* (termen propus de Titchener). Ea vine în psihologie cu un înţeles estetic şi este adusă de clasicismul german, în frunte cu Herder. Romantismul german, cu Novalis, Schlegel şi apoi Jean Paul, merge şi mai departe, privind emoţia estetică ca fenomen de identificare cu natura, sau ca o personificare a acesteia. T. R. Th. Fischer, J. Volkelt şi Th. Lipps încearcă să precizeze acest proces, atribuindu-i o valoare de cunoaştere *psihologică*. Varietatea de termeni în limba germană cu privire la această formă nouă, deosebită, de cunoaştere, este deconcertantă *. Rareori un înţeles a cunoscut o bogăţie atît de impresionantă de termeni ca

* Franziska Baumgarten citează expresiile: *„Eingehen, Mitgehen, Mitfühlen, Mitleiden, Mitfreuden, die persönliche Resonanz, Erfühlen, Nachfühlen, Nacherleben, Einfühlen (Einfühlung), Sicheinsfühlen, Herausfühlen, Gegenfühlen, Verspüren, Sichidentifizieren mit den anderen, das liebevolle Einsehen (sau Einsicht), Hineindenken, Hineinversetzen, Hineinfühlen, Hineinleben, Verstehen* (cf. 18, p. 153). La această listă mai putem adăuga şi termenii folosiţi de Rob. Vischer: *Anfühlung* (început de transpunere) şi *Zufühlung* (un fel de alăturare afectivă).

Termenul dominant de Einfühlung (introdus de Lipps) a fost tradus la noi, prin intermediul limbii franceze, ca: proiecţie simpatică, a eului, intuiţie proiectivă, fuziune afectivă, fuziune afectivă simbolică, intuiţie simpatică, întrepătrundere afectivă, comprehensiune prin întrepătrundere, introiecţiune, tranzitivism, intropatie, simpatie, transpunere, identificare, transfert, însimţire, proiecţie simpatetică şi empatie.

înțelesul de empatie, bogăție lingvistică care a întunecat cu desăvîrșire sensul. „Cînd încercăm studiul fenomenului de *Einfühlung* — spune cu drept cuvînt Ch. Lalo — credem că am avea o idee foarte clară. Pe măsură ce înaintăm în această problemă ne dăm seama că nu avem și nu putem avea nici o noțiune coerentă a acestei stări de spirit. Rămîne s-o trăim fără a o înțelege" (88, p. 82).

După cum vom vedea, eforturile teoreticienilor empatiei se îndreaptă spre ieșirea din impasul psihologiei introspective: dacă datele conștiinței noastre, ale lumii interne, sînt singurele fapte indubitabile, cum este posibil saltul în lumea internă a unui alt eu? Nu se pune numai problema *cunoașterii* stărilor subiective ale altora, ci și a *trăirii* acestora, a participării depline și pe plan afectiv la durerile și bucuriile altora. Întrebarea se pune: impresia de a trăi bucuria sau tristețea altuia reflectă oare o realitate sau este o iluzie? Nu este vorba oare de trăirea *propriilor* noastre sentimente, numai atribuite altora? Sau admitem posibilitatea transcenderii granițelor conștiinței proprii, a pătrunderii *directe* în viața internă, subiectivă, a unui *alter ego*?

„Și de ce nu?" îndrăznesc să se întrebe unii filosofi Volkelt și Lipps înțeleg procesul de empatie ca o proiectare a stărilor noastre psihice asupra unui obiect din afară, un proces de însuflețire a naturii, firesc în creația artistică. Dar, în acest caz, noi nu găsim într-un obiect decît ceea ce pusesem în el; proiectăm întîi, în afară, stările proprii, le recepționăm apoi ca venind din afară, percepem oglindirea propriei noastre personalități. Năvodul pescarului se întoarce, în acest caz, cu conținutul cu care fusese aruncat în mare. „Eurile străine — spune Th. Lipps — reprezintă rezultatul unei multiplicări instinctive a eului propriu, declanșată de anumite percepții sensibile și modificată după modalitățile acestora" (97, p. 51). Așa-zisa pătrundere în viața lăuntrică a unui alt eu nu este decît o *autoobiectivare* sau, mai just, un act de *autoproiecție*. În alții sesizăm propriile noastre trăiri. Nu este oare aceasta o poziție tipică și specifică solipsismului gnoseologic, așa cum am calificat-o aproape cu trei decenii în urmă? (cf. 114, p. 268).

Mai sînt și alte interpretări ale empatiei și alte încercări de clasificare a modurilor acesteia. Astfel, Fr. Baumgarten deosebește tipul de empatie propriu-zisă (*Einfühlung*), de *Nachfühlen*, și *Verstehen*. Datorită empatiei noi citim „cartea psihicului străin în propria sa limbă" (18, p. 155). Acestui caz nu i se poate aplica gluma englezească asupra conversației dintre Petru și Paul. Fr. Baumgarten ne oferă un exemplu concret de posibilitate a unei înțelegeri între doi oameni. Un european, prieten cu un japonez, a avut necazuri mari și, în tot acest interval de timp, s-a bucurat de devotamentul și abnegația deosebită a prietenului japonez. La scurt timp după aceea, europeanul află că, în aceleași zile, prietenul său japonez suferise marea durere a pierderii întregii sale familii, într-un cutremur de pămînt. Europeanul a încercat să-l consoleze pe prietenul său. Acesta i-a adresat următoarele vorbe: „Eu am privit nenorocirea d-tale cu ochii d-tale, așa cum se obișnuiește între prieteni; nu mă sili, te rog, să privesc și nenorocirea mea cu ochii d-tale".

H. Bergson ne oferă și el o soluție similară prin intuiția simpatetică. Instinctul, sinonim cu simpatia, ar avea o funcție de cunoaștere directă, de pătrundere într-o altă ființă, de sesizare imediată și afectivă a naturii unui *alter ego*. Prin actul simpatiei, ne transpunem în interiorul unui obiect coincizînd cu ceea ce are el unic și inexprimabil. Individul încetează de a fi monadă impenetrabilă și devine o manifestare a vieții, a unui elan vital; proprietatea vieții o constituie „întrepătrunderea reciprocă, creația, continuată indefinit" (21, p. 193). Acest fel de cunoaștere implicită, intuitivă (și efectivă) este opus cunoașterii intelectuale.

Max Scheler a elaborat și el o teorie a perceperii eului altuia, teorie asemănătoare celor expuse. Stările psihice ale altora se percep tot atît de direct, ca și ale noastre proprii. Psihicul nu este o realitate dată numai pentru unul singur, ci pentru toți; în percepția mea internă eu nu mă cunosc numai pe mine, ci și pe ceilalți. Cunoașterea altora nu este o iluzie, nici o proiecție a eului nostru, ci o cunoaștere obiectivă și cu substrat *ontologic*. Numai

datorită acestei obiectivități noi dobîndim conștiința evidenței unui alt eu. Evidența, însă, este în bună parte emoțională, aspect prin care ni se dezvăluie *valorile obiective*.

Teoria lui Scheler, după propria sa mărturisire, nu este numai o teorie, ci și o *metafizică* a cunoașterii altora (cf. 151, p. 331). Apropiată de ea este și concepția lui Jean-Paul Sartre despre transcendența eului (281).

Același caracter metafizic se desprinde și din lucrările altor gînditori, de care ne-am ocupat în studiul nostru citat, ca H. Driesch, A. Kronfeld, W. Dilthey, E. Spranger și K. Jaspers.

O încercare aparte o constituie soluția configuraționistă a lui K. Koffka. Înțelegerea stărilor psihice ale altora se bazează pe asemănarea dintre structura senzorială și cea motorie, între percepție și mișcare. Trecerea de la trăire (a mea) — expresie (a mea), la expresie (percepută de altul) — trăire (a altuia) se explică prin identitatea *formelor*. Să presupunem că un pianist exprimă, prin sunetele de pian, dispoziția sa sufletească : expresia sa este motorie și constă într-o structură ritmică. Sunetele emise se organizează și ele, în spiritul auditoriului, într-o structură ritmică asemănătoare. Asemănarea stărilor psihice se bazează pe asemănarea configurațiilor, a *formelor*. Contagiunea și înțelegerea afectivă se sprijină pe imitație, iar imitația afectivă, la rîndul ei, nu este decît o traducere a unei forme motorii, expresive, a unei persoane, într-o formă senzorială, a alteia, ambele forme avînd același înțeles și fiind legate în același mod cu afectele (cf. 82, pp. 89—90, 196, 234—238 ; 83, pp. 343 și 655—661). În felul acesta, noi traducem o stare psihică a altuia, ajutîndu-ne de propriul nostru lexicon ; înțelesul, însă, este identic, deoarece între termenii lexiconului străin și ai lexiconului nostru există o corespondență determinată și, în cazul expresiilor afective, înnăscută. După cum vedem, concepția lui Koffka poate fi considerată ca o transpunere a teoriei lui Lipps în limbajul psihologiei configuraționiste, dar, mai ales prin

ideea de izomorfism, ea anticipează unele idei de bază ale ciberneticii de azi *.

Din această sumară trecere în revistă a unor teorii mai reprezentative asupra cunoașterii psihologice, încercări de a soluționa problema cognoscibilității lumii lăuntrice, ajungem la concluzia că ieșirea din impasul în care ne aduce introspecția și înțelesul de conștiință, ca dat primar, direct și izolat de lumea externă, nu poate avea loc decît pe planul metafizic, adică speculativ, imaginar și indemonstrabil. Nu înseamnă oare aceasta că viața psihică, cu dezvoltarea și legile ei, nu poate fi obiect de cercetare științifică ? Să renunțăm, deci, la înțelegerea rațională și științifică a conversației între Paul și Petru, să lăsăm să ne-o deslușească metafizica ? !

---

* Această idee a fost reluată mai recent de R. Arnheim care dă următoarea schemă a procesului de înțelegere a persoanei altuia (cf. 9, p. 539).

Nivelurile izomorfe :

A. Persoana percepută

stadiul 1	Starea sa mintală	— psihologic
stadiul 2	Sistemul nervos corelat cu stadiul 1	— electro-chimic
stadiul 3	Mișcarea corpului său (în limbaj și gest)	— neuromuscular

B. Mediul de comunicare

stadiul 4	Undele luminoase, sonore, contactul	— mecanic

C. Persoana care percepe

stadiul 5	Structura excitației organelor senzoriale	— fiziochimic
stadiul 6	Proiecția pe cortex	— electro-chimic
stadiul 7	Perceperea stării mintale a altuia	— psihologic

Dualismul ontologic (materie-conştiinţă) pe care îl promovează concepţiile amintite în acest paragraf, ne duce la dualitatea gnoseologică, a izvoarelor de cunoaştere (intuiţie-raţiune) şi la cea epistemologică (ştiinţele naturii-ştiinţele spiritului), precum şi la una psihologică : explicaţie-înţelegere, cunoaştere-trăire, intelect-afect. A renunţa la logică, raţiune, explicaţie şi metodă nu înseamnă oare a părăsi ştiinţa ? Ne întrebăm dacă o putem face, oricît de ispititoare, prin facilitatea lor, ni s-ar înfăţişa căile metafizicii.

Nu este greu de a renunţa la metafizică. Dar ce punem în loc ? Trebuie să recunoaştem că avîntul spre altitudinile metafizice îşi are explicaţia, în mare măsură, în faptul că ştiinţa psihologiei încă nu este în stare să ne ofere o soluţie satisfăcătoare, clară, certă, ştiinţifică la problema pusă a metodei de cunoaştere psihologică. Care este această metodă ? Problema rămîne deschisă.

II. 4.7. DOUĂ METODE, DOUĂ PSIHOLOGII ?

Multe dintre curentele moderne s-au format prin opoziţia lor faţă de cele anterioare, vechi şi au crescut pe ruinele concepţiilor criticate de ele.

Proteste contra psihologiei „ştiinţifice", independente, contra metodei experimentale, creată după modelul ştiinţelor naturii şi numită „naturalistă", s-au ridicat în Franţa, încă la sfîrşitul secolului trecut, de către Lionel Dauriac, Jules Lachelier şi mai ales H. Bergson.

Un adversar redutabil al psihologiei experimentale naturaliste a apărut, în ultima decadă a secolului trecut, în persoana psihologului german W. Dilthey, întemeietorul unei noi psihologii, iniţiatorul unui nou şi viguros curent psihologic, al psihologiei „spiritualiste" („*geisteswissenschaftliche*") „comprehensive", structuraliste. Se formează o pleiadă de psihologi (Spranger, Jaspers, Binswanger, Erismann, Freyer, A. Fischer, Nohl, Litt, Fuchs, Bode şi alţii) în frunte cu Dilthey, care militează pentru o nouă orientare în psihologie. Psihologiei cauzale, naturaliste şi explicative („*erklärende*"), i se opune o psihologie descriptivă („*beschreibende*"), spiritualistă şi comprehensivă („verstehende"). Dualismului ontologic (materie şi spirit) trebuie să-i corespundă un dualism metodologic. Psihologii care încearcă să aplice metodele ştiinţelor naturii în domeniul faptelor psihice, voind să ex*plice*, adică să reducă faptele istorice, sociale, artistice, morale, la o simplă înlănţuire cauzală, acei psihologi se îndepărtează de esenţa realităţii.

Este demn de notat că dualismul din cadrul sistemului de ştiinţe se transpune în interiorul psihologiei : cele două metode de abordare a realităţii ar putea fi aplicate — după părerea unora — în psihologie, dar la domenii de niveluri diferite. Cînd căutăm explicaţia cauzală a fenomenelor, nu putem avea în vedere decît fenomene materiale. Numai o psihologie *fiziologică* poate avea un asemenea stil naturalist, cauzal, explicativ, de cercetare. Dacă voim, însă, să atacăm domeniul vieţii interne propriu-zise, se cere abandonarea primei metode şi aplicarea alteia. Putem spune oare că o concluzie este efectul premiselor sale sau că o idee este cauza alteia ? Ar fi tot atît de greşit, ca şi afirmaţia că două triunghiuri pot fi cauza unei circumferinţe. În domeniul vieţii psihice superioare, spirituale, noi nu mai căutăm explicaţie, ci *înţelegere* pe baza *descrierii*. După cum geometria nu este explicativă, ci descriptivă, tot aşa psihologia pură nu poate fi decît descriptivă şi analitică („*zergliedernde*") ; ea este o „matematică a spiritului" (Dilthey).

Psihologia „experimentală" se formează după modelul ştiinţelor naturii, examinînd lucrurile din *afară*, prin *simţuri*, sub aspect *cauzal*, urmărind cantificarea şi matematizarea rezultatelor. Acestei psihologii, al cărei punct de plecare sînt părţile, scopul — explicaţia, temeiul — principiul cauzalităţii, iar punctul de sosire — întregul, i se opune o altă psihologie, descriptivă şi analitică (Dilthey), comprehensivă (Erismann), spiritualistă (Spranger), la baza căreia stau ştiinţele spiritului, şi avînd ca punct de plecare — întregul, ca scop — înţelegerea, ca temei — principiul finalităţii sau aspectul de valoare, ca punct de sosire — părţile. Această psihologie examinează

faptele psihice pe *dinăuntru*, prin *experiența internă*, imediată, prin colaborarea tuturor forțelor psihice, sub aspectul finalist, ca raporturi trăite și calitativ deosebite, ca realități sau esențe și nu ca fenomene.

G. Kafka scoate în evidență două idei fundamentale ale acestei noi orientări dualiste : 1) psihicul, prin natura lui, are un înțeles deosebit de înțelesul altor fenomene ale realității și 2) acest înțeles nu poate fi sesizat cu inteligența, ci cu totalitatea sufletului (cf. 78, pp. 39—40). „Noi explicăm — spune Dilthey — prin procese pur intelectuale, dar înțelegem prin colaborarea tuturor forțelor psihice (*Gemütskräfte*)" (48, p. 172). Se înțelege ușor apropierea acestei concepții de orientarea empatetică a școlii germane sau de cea intuitivistă bergsoniană.

Ce reflexii ne sugerează examenul sumar al acestei forme de reacție împotriva tinerei psihologii experimentale? Examenul critic al elementarismului și mecanicismului psihologiei fiziologice de laborator scoate în evidență penuria rezultatelor obținute și nivelul inferior al domeniului ei de cercetare. Cucerirea, însă, a etajelor psihice complexe și superioare este preconizată cu prețul abandonării metodei experimentale și al adoptării unei alte metode. Îndoiala însă răsare cu privire la valabilitatea științifică, obiectivă a acestei metode „comprehensive". Prima, experimentală, este săracă, dar certă, a doua este bogată și, poate, mai adecvată naturii fenomenelor studiate, dar este lipsită de rigoare științifică, de certitudinea și obiectivitatea unei științe.

II. 4.8. „METODA, PRIN EA ÎNSĂȘI, NU NAȘTE NIMIC"

„Metoda experimentală — spunea cîndva Claude Bernard — nu va da idei noi și fecunde acelora care nu le cer ; ea va servi numai să dirijeze ideile acelora care le au și să le dezvolte, spre a scoate din ele cele mai bune rezultate posibile". „Metoda, prin ea însăși, nu generează nimic și este o eroare, comisă de unii filosofi, de a acorda, sub acest raport, metodei prea multă putere" (23, p. 92).

Cînd ignorezi ceea ce cauți, ajungi să ignorezi și ceea ce găsești. Cercetarea științifică nu este decît căutarea unui răspuns. Numai în cazul cînd aflarea sau determinarea unui fapt reprezintă un răspuns la o întrebare prealabilă, sau confirmă o ipoteză preliminară, faptul devine științific, adică se transformă într-o valoare social-științifică. „Nu găsești decît ceea ce cauți" — spune cu drept cuvînt Paul Fraisse (60, p. 78). Metoda singură, prin ea însăși, încă nu este nimic.

Cu aceste observații, credem, se poate termina trecerea în revistă a criticilor aduse, pe plan metodologic, psihologiei. Pentru acei care și-au pus toată speranța în metodă, din convingerea că metoda este totul și că experimentul și matematica prin ele înseле sînt suficiente spre a face din psihologie o știință, pentru aceștia, elementele critice semnalate ar putea suscita o activitate fecundă de meditație.

II. 5. *NU EXISTĂ LEGI ÎN PSIHOLOGIE*

II. 5.1. LEGILE FORMULATE NU SINT DECIT O CONDENSARE A EXPERIENȚEI CURENTE ȘI NU AJUTĂ LA PREVEDERE

Se poate vorbi oare despre legi în psihologie ? A ajuns oare psihologia la treapta de cunoaștere care să-i permită o prevedere riguroasă a comportării omului, pe baza unor legi exprimate și demonstrate matematic ? Dacă nu, merită oare psihologia titlul de știință ?

Unii psihologi consideră că psihologia nu posedă asemenea legi, nu este capabilă de prevedere, deci nu este știință în sensul strict al cuvîntului.

Încheind manualul său de psihologie (1908), carte care s-a bucurat — după opinia lui Spearman, de cel mai mare succes — W. James caracterizează această disciplină ca o „înșirare de fapte grosolan observate, cîteva discuții bătăioase și guralive despre teorii, cîteva clasificații și descrieri", „dar nici o singură lege în sensul în

care vorbim despre legi în fizică, nici o singură formulă din care să se poată deduce o consecință, așa cum se deduce un efect din cauza acestuia... Noi ignorăm pînă și termenii între care ar trebui ca legile fundamentale — pe care nu le aveam — să stabilească relații. Este oare aceasta o știință? Aceasta nu este decît o speranță" (73, pp. 622—623).

Iată nota, nici nu se poate mai pesimistă, care străbate, de altfel și *Principiile psihologiei* (1890), a unuia dintre cei mai remarcabili pionieri ai psihologiei moderne. Se poate spune oare că speranțele psihologiei de ieri, înfiripate la începutul secolului, s-au transformat în realizările de azi?

Atîta timp cît psihologia era definită ca studiul fenomenelor de conștiință, iar conștiința ca realitate internă, inaccesibilă observației externe (afară decît pe calea analogiei), această disciplină, prin însăși definiția ei, excludea posibilitatea de a obiectiva datele observațiilor sale și, astfel, de a le face accesibile altora și controlabile de alții. Prin aceasta, ea renunța — era obligată să renunțe — la titlul ei de știință.

Abia la jumătatea secolului al XVIII-lea începe să se contureze ideea de lege psihologică (Cumberland, Wolff, Hartley, Reid și Tetens). Această idee, desigur, a fost sugerată de fizică și a provocat o timidă încercare de a imita și adopta unele scheme explicative ale fizicii. Secolul al XIX-lea a preluat această năzuință prin Herbart, Stewart, Hamilton, Bain, Volkmann și Wundt.

Reluarea analizelor aristotelice în domeniul asociației, și ridicarea acesteia la rangul de lege, similară cu aceea a gravitației din mecanică, s-a dovedit însă săracă și, după o perioadă de glorie, ea este astăzi aproape uitată în psihologie. În schimb, ea a fost reluată și fructificată de fiziologia activității nervoase superioare. Legile reflexelor condiționate sînt în fond — după cum recunoaște Pavlov însuși — legi de asociație. De data aceasta, însă, psihologia este aceea care încearcă să tragă foloase din fiziologie, restructurînd vechile sale legi ale asociației, de contiguitate, asemănare și contrast. Dar legile stabilite de Pavlov privesc dinamica *corticală*: identificarea lor cu legile psihologice este la fel de ne-

permisă, ca și identificarea scoarței cerebrale cu conștiința.

Unele curente din psihologia modernă au încercat să ocolească dificultățile psihologiei introspecționiste prin renunțarea la conștiință, la caracterul „intern" și „subiectiv" al fenomenelor psihice, elaborînd o psihologie „obiectivă", o știință a comportamentului. În felul acesta, prin determinarea precisă a relațiilor dintre stimul și reacție, dintre situație și răspuns, se credea că se va deschide perspectiva unei înțelegeri mai ample și mai riguroase a relațiilor dintre individ și mediu. Behaviorismul a încercat să elaboreze o serie de legi, dar ele, sau sînt de natură fiziologică, sau reprezintă o generalizare a unor experimente, relativ simple, din lumea animală. „Legea efectului" a lui Thorndike a cucerit un loc de seamă în psihologie. În cadrul teoriei sale cognitive a învățării, Tolman elaborează 17 legi, iar doctrina behavioristă „inductivă" sau „descriptivă" s-a îmbogățit, datorită lui Skinner, cu 24 legi ale comportării. Yerkes (1911) a elaborat mai bine de 800 de legi, Jarred S. Moore (1921) consideră, totuși, că numărul acestor legi este încă prea mic! (156, II, p. 6).

Legile gestaltismului, pe baza principiului izomorfismului, au, prin excelență, un caracter fizicalist. Ce ne spune „Legea bunei forme" sau a „pregnanței", altceva decît că structurile psihice tind să realizeze o configurație mai simplă și, pe cît posibil, mai regulată? Această lege este egal de aplicabilă în lumea fizică, cît și în cea fiziologică sau psihică. Unii psihologi, ca H. Piéron, consideră psihologia „formei" ca o mișcare de revenire la legi calitative. Noi credem, totuși, că psihologia formei a reprezentat totodată și un imbold important în procesul de construire a ciberneticii și, într-un fel, o anticipare a acesteia. Se poate afirma, de altfel, că anumite idei de bază ale ciberneticii erau deja „în aer" în a doua decadă a secolului nostru.

Nu ne oprim asupra unor legi speciale referitoare la atenție, memorie sau învățare. Aruncăm o privire fugară asupra unor încercări relativ mai recente de a formula legi generale, pur *psihologice*.

În una dintre ultimele sale lucrări (1931), E. Claparède ne oferă tabloul de legi ale conduitei, „decalogul psihologiei funcționale", după expresia lui H. Piéron (130, p. 144). Care sînt aceste legi?

1. „*Legea trebuinței*: orice trebuință tinde să provoace reacții care sînt proprii pentru a o satisface".

2. „*Legea extensiunii vieții mintale*: dezvoltarea vieții mintale este proporțională cu distanța existentă între trebuințe și mijloacele de a le satisface".

3. „*Legea conștientizării*: individul devine conștient de un proces, de o relație sau de un obiect, cu atît mai tîrziu, cu cît conduita sa a implicat mai devreme și timp mai îndelungat folosirea automată, inconștientă, a acestui proces, relație sau obiect".

4. „*Legea anticipației*: orice trebuință care, prin natura ei, riscă să nu se poată satisface imediat, apare cu anticipație".

5. „*Legea interesului*: orice conduită este dictată de un interes".

6. „*Legea interesului momentan*: în fiecare moment, un organism acționează urmînd linia interesului său major".

7. „*Legea de reproducere a asemănătorului*: orice trebuință tinde să repete conduita prin care a fost satisfăcută înainte, într-o împrejurare similară".

8. „*Legea tatonării*: cînd situația este atît de nouă, încît repetiția asemănătorului este ineficace, trebuința declanșează o serie de reacții de căutare, de încercări, de tatonări".

9. „*Legea compensației*: cînd echilibrul tulburat nu poate fi restabilit printr-o reacție adecvată, el este compensat printr-o reacție antagonistă față de deviația pe care o suscitase".

10. „*Legea autonomiei funcționale*: în fiecare moment al dezvoltării sale, un animal constituie o unitate funcțională, cu alte cuvinte, capacitățile sale de reacție sînt ajustate la trebuințele sale" (cf. 37, pp. 56—96).

Doi ani mai tîrziu, Claparède adaugă la acest „decalog" încă două legi:

11. „*Legea celui mai mic efort*: un animal tinde spre satisfacerea unei trebuințe urmînd linia celei mai mici rezistențe".

12. „*Legea substituirii*: cînd un scop nu poate fi atins printr-o tehnică oarecare (printr-un anume comportament), o altă tehnică i se substituie, vizînd același scop" (cf. 38, p. 16).

Legile enunțate, afară de ultimele două, sînt discutate de H. Piéron la „A cincea săptămînă de sinteză" (29 mai —3 iunie 1933), în cadrul „Centenarului internațional de sinteză", la Paris. Observațiile făcute de psihologul francez se pot rezuma astfel: 1) legile sînt „pur calitative, adică sînt relativ destul de diverse, dar simple, exprimînd într-un mod condensat, experiențele noastre curente"; 2) ele nu au un caracter universal, adică nu sînt totdeauna și pretutindeni adevărate; (deci) 3) ele nu permit o prevedere sigură (cf. 130, p. 145).

De aici, putem conchide că „legile" prezentate *nu respectă condițiile cerute de lege*; ele nu asigură prevederea; ele nu sînt **științifice.**

Cu toate că principial nu considerăm viața psihică ca fiind ireductibilă la număr, nu putem cita nici o lege cantitativă generală în *psihologie.*

Ca lege generală cantitativă, Piéron nu ne-a putut cita decît *legea psiho-fizică* a lui Fechner. În realitate — observă el —, această lege pune în relație intensitatea stimulului și intensitatea reacției organismului: ea este o lege matematică a „răspunsului biologic" (*ibidem*, p. 147). Și chiar atunci cînd, limitată, ea se verifică și în multe alte relații, ca în cazul reacției pupilare, „faptul psihologic al vederii — spune Piéron — nu intră în joc" (*ibidem*).

Ar rezulta, deci, că, tinzînd să ia forma cantitativă și numerică, legea nu poate surprinde psihologicul, sensul specific al fenomenului psihic.

Concluzia îmbracă forma unei dileme: *legea este sau psihologică* — și în acest caz *„calitativă și empirică"* (de *exemplu legile lui Claparède —, și atunci nu mai este științifică, sau este cantitativă, matematică și științifică, și în acest caz nu mai este psihologică.*

II. 5.2. LEGILE FOLOSITE ÎN PSIHOLOGIE NU SÎNT, ÎN GENERAL, PSIHOLOGICE

Dacă am analiza pe rînd legile cantitative care figurează în tratatele de psihologie ne vom da ușor seama că ele, sau au un caracter atît de general, încît se aplică la întreaga realitate, ca „legea echilibrului", sau chiar a „compensației" și „legea bunei forme" sau, în majoritatea cazurilor, au un caracter *fiziologic* și strict limitat la domeniul senzațiilor, percepțiilor sau al mișcărilor. Din cele 43 de titluri de legi citate de Piéron la cuvîntul „lege" în *Vocabularul de psihologie*, abia dacă vom găsi o lege sau două pe care să le putem considera ca pur psihologice. H. Piéron însuși, cînd expune legile reflexelor condiționate elaborate de Pavlov, afirmă că acestea sînt „intermediare între fiziologie și psihologie" (130, p. 146).

Noi credem că cele două legi generale ale dinamicii scoarței cerebrale sînt pur *fiziologice*; ele statornicesc relațiile dintre excitație și inhibiție, procese cu caracter eminamente fiziologic. Este adevărat că ele sînt de o imensă utilitate pentru psihologie, dar această utilitate a lor nu le conferă și înțelesul psihologic.

G. Dumas, de exemplu, formulează o lege generală a afectivității: „excitațiile dureroase sau emoționale, într-o doză mai puternică, produc agitații dezordonate, iar atingînd doze extreme, ele se manifestă prin fenomene de deprimare sau oboseală" (50, p. 78). Cred că nu este nevoie de o adîncă analiză pentru a conchide că și această lege cantitativă traduce o legitate de natură nervoasă și nu psihologică.

Legea însăși a asociației, faima psihologiei de ieri, nu aparține exclusiv psihologiei. Pavlov îi atribuie un dublu caracter: psihologic și fiziologic. Legile atenției aparțin — după opinia unor autori — domeniului biologiei generale (H. Piéron); ce este atenția, sub forma ei elementară, dacă nu un „reflex de investigație" sau „de orientare"? Legea uitării a fost formulată pe baza studiilor asupra coloniilor de Daphnii și (de către Piéron) asupra moluștelor.

Se pune întrebarea: se pot explica, oare, în mod satisfăcător — adică integral —, fenomenele superioare ale conștiinței umane, ale personalității și caracterului, prin legi descoperite pe baza cercetării moluștelor? Dacă este sigur că memoria umană păstrează ceva din memoria moluștei, este tot atît de sigur că memoria moluștei nu are nimic din memoria specific umană. Dacă psihologia veche era pe drept acuzată de antropomorfism, credem că, în aceeași măsură este blamabil zoomorfismul, interpretarea formelor superioare de memorie logică și socială, a omului, după modelul memoriei unei moluște.

Dacă ne mai oprim puțin asupra legilor formulate de Spearman, ne vom întări concluziile de mai sus. Psihologul englez deosebește legile secvenței de acelea ale coexistenței. Prima clasă cuprinde cinci legi cantitative: a dispoziției, a inerției, a controlului, a randamentului constant, a oboselii și trei legi noegenetice, calitative. Legile coexistenței privesc structura personalității, a trăsăturilor, factorilor și tipurilor (cf. 155, pp. 209—277; 156, II, pp. 38—285; 157, pp. 123—131).

Iată un eșantion de lege, (aceea a dispoziției): „Producerea unui eveniment cognitiv facilitează producerea lui ulterioară". Spearman însuși ne atrage atenția asupra asemănării cu fenomenul plierii unei bucăți de hîrtie „care, după ce a fost îndoită, poate fi îndoită în același loc cu mai multă ușurință" (155, p. 124). Se înțelege că această lege stă și la baza memoriei și a asociației, dar este tot atît de valabilă și pentru lumea organică. Poate fi oare citată asemenea lege ca *psihologică*, altfel decît printr-un abuz de terminologie? Aceeași aserțiune o putem face și despre legea inerției sau a randamentului constant. Am putea afirma, fără exagerare, că legile *cantitative* formulate de Spearman *nu sînt psihologice*.

Ce ne explică însă legile *calitative* ale lui Spearman? Iată o mostră a acestora: „persoana umană caută să se cunoască pe sine însăși, precum și experiența sa proprie" (cf. 156, II, p. 125; 157, p. 125). Această lege a secvenței, ca și celelalte două, tot calitative, intră, după părerea noastră, în categoria celor caracterizate de Piéron ca fiind o condensare a experienței cotidiene.

Credem a fi îndreptățiți — în urma sumarei noastre analize de aici — să conchidem că cel puțin o bună parte din legile cantative formulate nu intră în clasa de legi psihologice, iar cele psihologice nu sînt, în sensul general admis astăzi, științifice.

II. 5.3. EXISTENȚA UNOR LEGI PSIHOLOGICE NICI NU ESTE POSIBILĂ

Chiar dacă am considera ca lichidată psihologia introspectivă, rămîne întrebarea dacă legile psihologice sînt posibile. Îndoiala o provoacă complexitatea deosebită a fenomenului psihic. „Individul uman — spune H. Piéron — este atît de complex încît noi nu-i cunoaștem niciodată toți factorii. Noi nu putem face o analiză exhaustivă a condițiilor, care să-l explice. O psihologie științifică a individului este imposibilă" — încheie psihologul francez — (130, p. 145).

Dacă scopul ultim al psihologiei este *cunoașterea individului*, a persoanei, precum și *prevederea* acțiunilor sale, ar însemna — conform verdictului de condamnare al savantului francez — că psihologia nu va deveni niciodată știință.

H. Wallon, la rîndul său, își termină comunicarea despre „legea în psihologie" cu aceeași afirmație : „scopul psihologiei rămîne explicația individuală" (171, p. 164).

Se pot oare prevedea reacțiile individului? Răspunsul lui Wallon nu este încurajant. „Plecînd de la individ, este imposibil de prevăzut cu toată certitudinea ce va face, ce va deveni acesta ; la fel, plecînd de la situație, de la un anumit mediu, reacțiile individului nu mai pot fi prevăzute. În amîndouă cazurile, nu există niciodată altceva decît un anumit grad de probabilitate" (*ibidem*, p. 156).

Problema prevederii preocupă în mare măsură psihologia de azi. Menționăm în această privință „metoda predicției" (*Vorhersage Methode*) a lui N. Ach (1935) și studiile mai recente întreprinse sub direcția lui Hans Thomae. Este însă de remarcat că toate aceste studii nu vizează elaborarea de legi, ci se îndreaptă cu preferință spre metoda clinică. Metodele folosite sînt : biografia psihologică, istoria cazului și studiul longitudinal (Hans Thomae).

Psihologia americană, însă, preferă să meargă mai mult pe linia analizei factoriale spre a fixa „constantele" persoanei, factorii care să permită prevederea comportării acesteia.

Wallon întrevede, totuși, o cale de compromis între direcția clinică și cea statistică ; el speră ca scopul concret al explicației și prevederii psihologice să poată fi realizat prin intermediul studiului *tipurilor*. ...„ Cu ajutorul noțiunilor, bazate pe observarea unui mare număr de indivizi, și pe care le poate obține de la alții, servindu-se de cazurile din propria sa experiență, psihologul va urmări cunoașterea, descrierea concretului și a particularului. Dar, această descriere nu constă din simpla adunare a caracterelor la început împrăștiate și disociate. Identificarea lor presupune, de obicei, un fel de intuiție divinatoare, care precede viziunea netă a detaliilor și care ne îndeamnă să-i verificăm existența" (171, p. 165). Wallon ne face elogiul simțului clinic, care este „o intuiție a *corelațiilor*" (*ibidem*, p. 171).

Am putea oare conchide că, pînă la formularea științifică și matematică a corelațiilor, ar fi cazul să ne mulțumim cu intuirea lor?

De altfel, în discuțiile ce au urmat în acea „A cincea săptămînă de sinteză" s-a ajuns la concluzia formulată de unii participanți, că psihologia este... „o știință dificilă" !

Mai semnalăm o încercare de a rezolva problema legilor psihologice prin negarea existenței lor : dacă psihologia n-a reușit să găsească legi, situația se explică prin simplul fapt că ele nu există !

Dacă ne referim, de data aceasta, la școala *fenomenologică* care, în Franța mai ales, nu se deosebește mult de filosofia existențialistă, constatăm că ea reprezintă o tendință de a reveni la psihologia conștiinței, dar — spre deosebire de psihologia introspecționistă — metoda fenomenologică pretinde să sesizeze, printr-un act reflexiv

al conştiinţei, îndreptat asupra ei însăşi „intenţionalitatea" actului psihic (Brentano, Husserl, Merleau-Ponty, J. P. Sartre).

K. Jaspers, ca şi W. Dilthey, face deosebirea netă între *înţelegere* (ca trăire şi întrepătrundere a stărilor psihice a două persoane) şi explicaţia *cauzală* (ca relaţie între două fenomene rămase izolate unul faţă de celălalt). Se înţelege că, pe plan fenomenologic, nu poate fi vorba decît de *trăiri*, de stări şi de descrieri, iar nu de relaţii, al căror caracter de necesitate să ne poată sugera o determinare logică, de natură obiectivă.

Fenomenologia ne oferă spectacolul fantomatic al apariţiei, dispariţiei şi succesiunii de idei şi imagini, al unei lumi unde nu poate fi vorba de exercitarea *acţiunii* unui fenomen asupra altuia, de o determinare necesară a fenomenelor, ci de o perindare caleidoscopică de fenomene. Surprinderea acestora în esenţa şi intenţionalitatea lor, descrierea lor atentă constituie succedaneul psihologiei ştiinţifice, experimentale sau fiziologice. Psihologia fenomenologică se consideră ştiinţă fără pretenţia, însă, de a elabora şi formula legi. A căuta legi în domeniul vieţii psihice înseamnă a căuta ceva care nu există!

II. 5.4. EXISTENŢA UNOR LEGI PSIHOLOGICE NICI NU ESTE NECESARĂ

Deşi actul de naştere a ciberneticii datează abia de două decenii, această nouă disciplină a suscitat o sumedenie de probleme în toate ştiinţele, a provocat vii discuţii, cu repercusiuni şi asupra problemei legilor psihologice. Teoria conducerii şi comunicaţiei se amplifică şi se consolidează, ducînd la construirea unor complicate maşini electronice, ce rezolvă probleme, socotite, pînă nu demult ca fiind un atribut exclusiv al inteligenţei umane, al creierului uman. S-a pus întrebarea dacă aceste „creiere electronice" nu vor înlocui cu timpul creierul uman, substituindu-se omului şi subjugîndu-l. S-ar putea spune — după cum remarcă Shannon — că, prin opera sa, *Erewhon* (1871), faimosul satiric englez Samuel Butler „s-a dovedit un profet extraordinar" (153, p. 373).

„Am intrat acum — spune W. R. Ashby — într-o etapă crucială a dezvoltării ideilor noastre despre natura creierului şi mecanismele similare creierului. Ultimii zece ani (1950—1960) au constituit o perioadă de efervescenţă a spiritelor. Se poate spera că în deceniul următor se vor încetăţeni idei, care vor determina, pentru mulţi ani de acum înainte, dezvoltarea ştiinţei despre mecanismele care imită creierul" (12, p. 273).

Progresele vertiginoase ale acestei noi ştiinţe pun din ce în ce mai acut problema deosebirilor dintre creierul viu şi „creierul-maşină". Dacă unii specialişti mai fac deosebiri între gîndire şi ştiinţa umană, pe de o parte, şi mecanismele electronice de conducere (comandă sau control) şi comunicaţie pe de altă parte, aşa cum face de exemplu Couffignal, după care „ştiinţa structurează informaţiile elementare conform unor criterii de raţionalitate, iar cibernetica conform unor criterii de eficacitate" (40, p. 83), alţii merg pînă la identificarea operaţiilor fundamentale ale creierului cu ale maşinii.

W. R. Ashby, plecînd de la ideea că este raţional un „sistem capabil să efectueze o selecţie adecvată" (12, p. 276), găseşte că maşina, utilizînd informaţia necesară şi prelucrînd-o, poate şi ea efectua o selecţie adecvată, meritînd astfel epitetul de „raţională". Un aşa-zis „geniu" nu este decît un om care a avut la îndemînă cantitatea de informaţie necesară spre a rezolva problema pusă. Nu există, aşadar, decît „un singur fel de raţiune, care se manifestă în efectuarea selecţiei adecvate" (*ibidem*, p. 283). Raţiunea omului, ca şi a maşinii, este limitată la cantitatea de informaţie primită. „Funcţiunile raţiunii se reduc, în ultima instanţă, la efectuarea proceselor de conducere şi reglaj" (13, p. 291), procese pe care le pot efectua astăzi şi maşinile.

Creierul maşinii nu este capabil numai să calculeze — susţine Shannon — dar şi să asimileze, să aibă deci memorie, învăţînd din experienţă să se adapteze, să anticipeze o situaţie; evitînd o nouă greşeală, el este capabil chiar de autoreproducere, adică de producere a unor maşini similare (cf. 153, pp. 389—391). Iată, deci, o serie

de funcţii, considerate pînă astăzi ca atribute exclusiv ale organismului viu, care pot fi efectuate de maşină.

Se înţelege de ce conştiinţa devine inutilă; Ashby o declară în mod limpede. Întrucît conştiinţa este un fapt care nu poate fi decît pentru un singur individ (deci indemonstrabil), ştiinţa ciberneticii nu are a se ocupa de asemenea fenomene. Metoda ştiinţifică trebuie să renunţe la acest concept (cf. 14, p. 34). Înlăturînd această noţiune, cîndva supărătoare, astăzi devenită inutilă, putem rezolva probleme, socotite altădată ca specific psihologice, pe un plan strict obiectiv, fizico-matematic!

O concluzie logică ce ni se impune, cu privire la problema legilor psihologice, nu poate fi decît următoarea. Întrucît o mulţime de procese pe care le considerăm ca fiind pur psihice se pot efectua de o maşină, înseamnă că şi legile inerente acestor procese nu mai pot face parte din categoria legilor specific psihologice. Şi dacă convingerea omului de ştiinţă de azi este că se va putea construi o maşină care să reproducă întocmai procesele superioare ale creierului, ale conştiinţei, se înţelege că problema nu numai a *existenţei* unor legi psihologice, dar şi a *necesităţii* de a căuta şi formula legi psihologice specifice dispare, ca fiind caducă, neştiinţifică. Necesitatea şi certitudinea din conceptul clasic de lege fac loc probabilităţii, abordării stocastice, probabiliste a realităţii.

*

În concluzie, psihologia, neavînd obiect de cercetare, metode şi nici legi, nu numai că nu există ca ştiinţă, dar, mai mult decît atît: ea nu este nici necesară, nici posibilă. Iată un punct de vedere spre care converg o serie de obiecţii îndreptate împotriva psihologiei.

Să vedem acum dacă tezele principale enunţate sînt valabile, dacă argumentele aduse în sprijinul acestor teze negativiste rezistă criticii ştiinţifice şi obiective.

III. VÎNĂTOAREA LUI PAN SAU ÎN CĂUTAREA ADEVĂRULUI

III. 1. *„IDOLA" — CAUZE ALE ERORILOR; CRITICA EXPUSĂ DEMONSTREAZĂ MULTE, AFARĂ DE UN FAPT: INEXISTENŢA PSIHOLOGIEI*

„Nimeni — a spus Condillac — n-a cunoscut mai bine decît Bacon cauzele erorii umane". De aceea, ne propunem un scurt popas, aruncînd o privire asupra operei acestui filosof de care ne despart mai bine de trei secole şi jumătate (1620). Una din principalele şi cele mai urgente sarcini în opera de construire a ştiinţei este — după Bacon — distrugerea „idolilor" spiritului, eliberarea omului de prejudecăţi şi orice idei preconcepute. În programul său al ştiinţelor naturii din „Novum Organum", filosoful englez — considerat de către unii ca predecesor al psihanalizei — ne oferă o teorie a idolilor, compas intelectual, călăuză în explorarea naturii, ajutor în pasionanta căutare a adevărului, în neobosita vînătoare a lui Pan. „Teoria idolilor este faţă de *explicarea naturii* ceea ce este combaterea sofismelor şi dialectica obişnuită" (15, I, *XL*). Semnalarea şi reprimarea erorilor constituie primul pas în această arzătoare şi temerară încercare.

Idolii tribului sînt izvorul erorilor fireşti ale umanităţii în general; ele se datoresc inerţiei şi îngustimii spiritului. Omul deformează natura, reducînd-o la scheme simpliste ale intelectului. De aceea, cunoştinţele noastre reflectă mai curînd propria noastră imagine, decît natura obiectelor. Natura ni se înfăţişează atunci mai mult aşa cum am dori-o să fie, decît aşa cum este ea în realitate. „Ceea ce omul voieşte să fie adevărat, el crede bucuros" (*ibidem*, XLIX). Vom vedea că, şi în cazul nostru, atît criticile în problema obiectului psihologiei, cît şi acelea referitoare la ştiinţa însăşi reflectă o considerabilă doză de subiectivitate.

Idolii peşterii sînt proprii individului şi izvorăsc din particularităţile individuale. Individul este în mare măsură prizonier al deprinderilor, al educaţiei primite. Nici părerile asupra psihologiei nu se pot sustrage acestor influenţe.

Idolii forului sînt mai ales cuvintele care dictează concepţia noastră despre lucruri şi, adesea, ne ascund propria noastră ignoranţă. ...„ Ele taie lucrurile după acele linii care sînt cele mai izbitoare pentru intelectul vulgar" (*ibidem*. LIX). Vom constata, în analiza noastră, prezenţa acestui gen de eroare, datorită lipsei de precizie a termenilor folosiţi.

Idolii teatrului arată că sistemele de filosofie sînt, ca şi piesele de teatru, imagini care ne reprezintă lumea nu aşa cum este ea, ci mai ales aşa cum o vede autorul şi după legile scenei. ...„Naraţiunile inventate pentru scenă sînt mai închegate, mai elegante şi mai pe placul ascultătorilor decît naraţiunile adevărate ale istoriei" (*ibidem*, LXII), aşa după cum lumea construită de Platon este o imagine a lui Platon şi nu a lumii. Ne vom da seama că şi părerile emise asupra psihologiei reflectă mai mult concepţia autorului decît starea de fapt a disciplinei în discuţie.

Observaţiile critice s-au îndreptat, în genere, spre o singură concluzie: psihologia nu există ca ştiinţă; ceea ce există, nu rezistă unui examen critic, obiectiv şi ştiinţific, al criteriilor pe care trebuie să le îndeplinească o cercetare, pentru a putea fi apreciată ca ştiinţifică, pentru a se încadra în ştiinţă.

Reducînd discuţia la o schemă logică, am putea-o considera ca o demonstraţie a cărei teză este negarea psihologiei, iar fundamentul sau argumentele sînt aserţiunile formulate pînă acum, privind obiectul, metoda şi legile psihologiei.

Vom examina, pe rînd, atît teza cît şi argumentele — fundamentul demonstraţiei — şi să începem cu determinarea unor înţelesuri, cu scopul de a risipi mai ales fantomele pieţei publice, „idolii forului". Înainte de aceasta, însă, se cuvine să netezim terenul prin demitizarea idolului clasic al ştiinţei, privită ca posesoare a unor adevăruri certe, nemuritoare, absolute şi unice. Spectacolul policrom şi polifon oferit de psihologie serveşte unora de argument pentru a contesta psihologiei dreptul de a urca treptele sanctuarului ştiinţific.

III. 1.1. IANUS AL PSIHOLOGIEI

Examinînd situaţia sociologiei contemporane, la Congresul de sociologie de la Evian (1967), Pitirm Sorokin găseşte că ea „are aspectul unui Janus cu două feţe" (290, p. 58). În faţa diversităţii de păreri şi ideologii, ar părea ca legitimă rezerva de a i se acorda numele de ştiinţă. Totul depinde, însă, după părerea sociologului american, de punctul de vedere, de direcţia pe care o adoptăm. Unii văd numai aspectul contradictoriu şi „refuză să considere sociologia drept o ştiinţă autentică" (*ibidem*, p. 59). Alţii văd că deosebirile „sînt mai degrabă reciproc complementare decît exclusiviste" (*ibidem*, p. 73) şi dincolo de aparenta heterogeneitate, constată „existenţa unui sistem de principii consistente, logic şi reciproc complementare" (*ibidem*, p. 59). Pluralitate şi haos pentru unii, unitate şi ordine pentru alţii.

Se poate spune, desigur, că dureroasa constatare a diversităţii şi a lipsei de unitate reflectă „o acută aspiraţie spre sinteză" (*ibidem*, p. XVII). Una din marile teme dezbătute la acel congres a fost „Unitatea şi diversitatea în sociologie".

Constatarea lui Sorokin este perfect valabilă şi pentru psihologie. Majoritatea psihologilor au aceeaşi atitudine faţă de multiplicitatea şi diversitatea şcolilor sau curentelor psihologice. Un Müller-Freienfels, de exemplu, găseşte că în faţa numărului de sisteme psihologice este îndreptăţită întrebarea : „Care este cel mai bun, cel adevărat ?" (249, pp. 145—146). Pot exista oare mai multe adevăruri despre *aceeaşi* realitate ? Autorul explică „polifonia cercetărilor „prin varietatea de scopuri urmărite şi prin folosirea de mijloace diferite. Alegerea scopurilor şi mijloacelor este şi ea determinată nu numai de natura obiectului, ci şi de psihologia psihologului. Şi nici nu există etalon cert în determinarea validităţii sistemelor în discuţie : ceea ce apare ca adevăr într-un anumit context, devine eroare cînd este privit într-o altă configuraţie. Aceasta nu justifică, totuşi, afirmaţia unei lipse de unitate, coerenţă şi stabilitate ; şi nici nu poate îndreptăţi atitudinea sceptică cu privire la adevăr : certitudinea acestuia este în funcţie de validitatea sistemului de referinţe şi relaţii din structura în care este integrat fenomenul. „Psihologia — conchide Müller-Freienfels — nu se poate dizolva în haos" (*ibidem*, p. 148).

Dezvoltarea istorică a psihologiei nu ne sugerează imaginea unei linii progresive, conform modelului biologic al emergenţei calitative a nivelurilor, ci mai mult a unei dezvoltări în zigzag, prin opoziţie, contradicţie : concepţiei subiectiviste şi introspecţioniste îi succede una obiectivistă, reflexologică şi comportistă ; psihologiei atomiste şi asociaţioniste îi urmează, prin opoziţie, şcoala gestaltistă ; psihologiei conştiinţei i se opune psihanaliza, psihologia abisală, a inconştientului ; celei experimentaliste — şcoala fenomenologică ; celei individualiste — psihologia maselor, a grupurilor etc. Pongratz relevă polaritatea în procesul investigaţiei psihologice : substanţialitate — actualitate, persoană — lume, conştiinţă — inconştient, intern — extern, trăire — comportare (266, pp. 12—13).

Diversitatea se accentuează şi mai mult datorită accelerării vitezei în dezvoltarea ştiinţelor. Ceea ce ieri a reprezentat o noutate deosebită, astăzi apare ca învechit. Subiectivismul introspecţionist devine fenomenalism, fenomenalismul se transformă în structuralism, iar idolul de ieri, Jean-Paul Sartre, „aparţine — după părerea lui Pingaud (263, p. 92) — altei generaţii, care, prin mutaţie, se închină altor „idoli" : Levi-Ştrauss, Lacan, Barthes, Foucault, Althusser".

Afară de transformarea prin polarizare *succesivă*, se pot determina, în devenirea psihologiei, şi opoziţii simultane, *sincronice*. H. Thomae şi F. Feger semnalează şi încercări de sinteză : 1) gestaltismul cu fenomenologia şi behaviorismul, analiza comportării, 2) reflexologia cu psihologia conştiinţei şi marxismul (S. L. Rubinstein). În concluzie, autorii ajung la convingerea că există perspectiva unei integrări mai organice, mai unitare (295, p. 167).

Multiplicitatea interpretărilor şi concepţiilor psihologice se datoreşte nu atît rătăcirilor şi erorilor inerente oricărei încercări ştiinţifice, nu atît obiectelor şi scopurilor diferite de cercetări, cît deosebirilor de aspecte şi niveluri ale aceleiaşi realităţi, deosebiri care dictează, în mod logic, moduri, metode, procedee şi stiluri diferite de abordare a acestora. Numai în felul acesta se va desprinde treptat originalitatea de noutatea efemeră, se va putea separa viabilul de faptul fragil şi trecător, afirmîndu-se „prezenţa eternă" a soluţiilor superioare şi bine întemeiate. Astfel se confirmă tot mai mult — după părerea şi a lui Pongratz — „legea dialectică a mişcării spiritului" (266, p. 9).

Între haos şi ordine, între o eroare şi altă eroare sau între un adevăr şi altul, între o faţă şi alta a lui Janus nu este cazul să alegem o latură. În prefaţa sa la „Psihologia personalităţii", Heinz Remplein face o rezervă utilă faţă de tendinţa, utilizată uneori şi în lumea ştiinţifică, a unor clasificaţii rigide şi absolutizante, după principiul „nepsihologic de Alb-Negru" (275, p. 6). În acelaşi sens pledează şi Karl Popper în lucrarea sa despre „Logica descoperirii ştiinţifice". „Ştiinţa — spune el — nu este un sistem de teze certe, sigur stabilite", „ştiinţa noastră nu este cunoştinţă (episteme) ; noi nu putem niciodată declara că am atins adevărul" ; „noi nu cunoaştem, ci presupunem". „Conjecturile noastre sînt orientate de idei neştiinţifice, metafizice". „Experimentul este totdea-

una orientat de teorie. Idealul clasic al științei, ca episteme, sistem de cunoștințe sigure și demonstrabile, s-a dovedit a fi un *idol*; știința rămîne totdeauna încercare spre ceva. Numai experiența subiectivă ne dă convingerea, certitudinea adevărului" (269, p. 280). În fond, posesiunea adevărului absolut este un ideal, dar și o stagnare a progresului, o stingere a elanului. „Progresul cunoștinței noastre se rezumă poate într-o bună înțelegere a ignoranței noastre?" se întreabă Robert Mossé (252, 245).

Oricît de paradoxală ar părea întrebarea, ea ne poate sugera ideea că progresul psihologiei, ca și al altor științe, este însoțit de o conștiință sporită a ignoranței și totodată a responsabilității noastre. „Fiindcă abia în om procesul evolutiv a ajuns la conștiința de sine. Privilegiu unic, dar și o responsabilitate zdrobitoare, care conferă ființei umane demnitatea sa, de care nu s-ar putea descărca asupra lui D-zeu sau asupra destinului" (J. Huxley, în 287, pp. 79—80).

Este adevărat, totuși, că în științele naturii, chiar dacă nu există o perfectă unitate, diversitatea ipotezelor nu atinge gradul de variabilitate și divergență între ele, ca în psihologie. Să nu uităm, însă, că aceasta se datorește și deosebirilor în natura domeniilor de investigație, deosebiri care sînt camuflate de identitatea termenilor, confuzia înțelesurilor. În domeniul psihic și social avem, din punct de vedere calitativ, o serie deosebit de vastă de niveluri de dezvoltare, în afară de deosebirile individuale de pe aceeași treaptă. „Dacă n-ar exista diferențe individuale, n-ar exista nici psihologia", spunea cineva.

Să nu neglijăm, însă, complexitatea fenomenului psihic. „Înțelegerea atomului — spune cu drept cuvînt Hudson Hoagland — este un joc de copil în comparație cu înțelegerea unui joc de copil" (220, p. 182). Așa se explică și părerile curente, ca a lui Sir Julian Huxley, că „psihologia ca știință veritabilă este încă abia mai mult decît un vis" (în 287, p. 73).

Dacă la toate acestea mai adăugăm și logica internă a dezvoltării științelor, succesiunea devenirii lor — care poate fi schematizată, după Huxley, ca străbătînd trei faze: anorganică, biologică și psihosocială — ne apare

ca și mai evidentă explicația diversității panoramice a psihologiei.

Așadar, afară de direcțiile opuse ale privirii lui Janus, adică de deosebiri de optică, de factorul *subiectiv* al diversității și al aprecierii acesteia ca pluralitate haotică, există și factori *obiectivi*, ca diversitatea aspectelor, nivelurilor și complexității realității cercetate, factori care, împreună chiar, nu exclud posibilitatea, sau chiar realitatea, unei unități complementare, a unei armonii relative.

Complexitatea realității oferă cercetătorului posibilitatea unei abordări parțiale, ceea ce creează o impresie a eterogeneității obiectelor cercetate și a deosebirilor dintre disciplinele respective. Deosebirile calitative ale aspectelor între ele și ale nivelurilor între ele determină varietatea metodelor, procedeelor și stilurilor de investigație. Dar și cercetarea *aceluiași* obiect se poate face în *scopuri* diferite, ceea ce are ca efect și folosirea unor mijloace diferite. „Există un mare număr de alte aranjamente — spune Linton — în care pot fi dispuse aceleași fapte. Valoarea fiecărui sistem rezidă integral în utilitatea lui" (237, p. 145).

Nu există, deci, motive de descurajare: diversificarea se efectuează, în mod dialectic, în același timp cu unificarea.

III. 1.2. CE ÎNSEAMNĂ A EXISTA?

Negarea existenței psihologiei poate provoca o nedumerire legitimă oricărui om de cultură și cu atît mai mult unui psiholog. Situația este similară cu aceea în care am căuta să convingem pe cineva care trăiește, adică există „în carne și oase", că nu există. Se mai cere oare demonstrată existența sau inexistența unui lucru, a unui fenomen sesizat în mod direct în manifestările sale? Existența nu este oare, în ultima instanță, un fapt de intuiție, de certitudine imediată și senzorială? Tot ce există se manifestă, iar manifestarea, mișcarea sau acțiunea, are o formă materială, sesizabilă prin simțuri. Asemenea înțeles este propriu noțiunii de existență materială, noțiu-

nii de lucru, adică de **fapt** independent de conştiinţa noastră şi avînd capacitatea de a exercita o acţiune asupra simţurilor noastre. Concepţia somatică a lui Kotarbinski, de exemplu reducînd noţiunea de existenţă la această proprietate, neagă în mod consecvent existenţa ca lucruri, a ştiinţei în general şi a psihologiei în special; neagă, implicit, şi existenţa obiectului acesteia din urmă. Nu există psihologie, după cum nu există nici gîndire, nici sentiment, nici memorie ş.a.m.d., *ca lucruri*, fiindcă ele nu pot exercita nici o acţiune directă asupra noastră. Dar dacă un „somatist" nu poate admite emoţii şi sentimente ca „obiecte" sau „lucruri", aceasta nu înseamnă că el le respinge în înţelesul lor „secundar", metaforic. Nu ne este permis să substanţializăm, să „ipostaziem" aceste fenomene; noi nu putem evita substanţializarea lor în expresiile lingvistice, dar trebuie să admitem că *omul* îşi poate reprezenta anumite lucruri, poate gîndi, se poate emoţiona, etc. (cf. 84, pp. 91—105). În fond, este vorba mai mult de definiţia noţiunii de existenţă pe baza criteriului de experienţă senzorială.

Dar nici acest criteriu nu este îndestulător. Istoria gîndirii omeneşti ne-a furnizat destule exemple cînd a trebuit să recurgem la demonstraţia logică a existenţei sau inexistenţei unor lucruri, fiinţe sau fenomene, pentru simplul motiv că „simţurile ne înşală". Nu ne putem încrede nici în datele simţurilor. Unele iluzii sînt prea cunoscute spre a nu ne tulbura viaţa de toate zilele. Sînt, însă, unele iluzii cărora le pot cădea victime chiar oamenii de ştiinţă cu reputaţie. Să ne fie îngăduit a ne opri asupra unui exemplu, expus mai pe larg în *Adevăr şi eroare* (115, pp. 6—10).

Se citează cazul fizicianului R. Blondlot de la Universitatea din Nancy, membru corespondent al Academiei franceze de ştiinţe, profesor care, la 2 februarie 1903, descoperă noi radiaţii, cu proprietăţi care-l fac pe autorul descoperirii să le denumească, în cinstea oraşului Nancy, razele „N". Spre sfîrşitul anului, un alt fizician, A. Charpentier, recunoaşte aceste raze în emanaţia corpului uman. Academia de ştiinţe — pe baza raportului lui d'Arsonval — recunoaşte descoperirea; lumea ştiinţifică mondială începe să comenteze evenimentul;

Academia franceză hotărește, pe baza raportului lui H. Becquerel (tatăl marelui fizician Jean Becquerel), acordarea premiului Lecomte, de 50 000 franci, autorului descoperirii, pentru ca, înainte ca savantul să intre în posesia premiului naţional, să se dovedească că faimoasa „descoperire" „nu se dovedeşte", că „faptul" observat, descris şi atî de comentat nu este decît... o iluzie, o fantomă, o ficţiune, o „idola specus", asociată cu „idola tribus"!

Unele realităţi nu se pot impune decît prin demonstraţie logică, pe cale *mediată*. În fond, o mare parte din cunoştinţele şi convingerile noastre despre realitate au o valoare fiduciară, se bazează pe *încredere*, pe „credit", adică pe argumente, pe dovezi, explicite sau implicite. Dar ce este un fapt? Ce înţelegem cînd afirmăm că psihologia există *de fapt*?

Cineva ar putea susţine că psihologia există fiindcă ea este subiect de discuţii şi de controverse; ea există tocmai fiindcă existenţa ei este negată. Nu gîndeşti ceva ce nu există, nu discuţi despre ceva ce nu are fiinţă, măcar în conştiinţa celui ce gîndeşte sau a celor ce discută.

Este uşor de surprins caracterul scolastic al acestei argumentări. Asemenea demonstraţii ne duc în secolul al XI-lea, spre Anselm de Canterbury, care a încercat să demonstreze existenţa divinităţii plecînd de la noţiunea de divinitate. Eroarea a izvorît din confundarea diferitelor forme de existenţă — conceptuală şi materială. Eroarea, iluzia şi mitul există şi ele, dar în calitate de construcţii mintale despre ceva ce nu există.

Convingerea despre existenţa unui lucru sau fenomen se formează adesea prin „consensus omnium"; „toată lumea ştie, toată lumea vorbeşte". Prejudecăţile se strecoară prin această poartă a conformismului, a unanimităţii, a sugestiei colective. Este cazul să ne referim, din nou, la personajul lui Anatole France, Putois, la felul cum acesta a căpătat un nume, o înfăţişare fizică precisă, un caracter, a devenit o realitate atît de palpabilă, încît pe seama lui s-au pus furturi, seducţii şi alte isprăvi impresionante. Prin ce se deosebeşte Putois de personajele mitice ale umanităţii şi ce-l deosebeşte de un personaj înscris în registrele de stare civilă şi pose-

dînd un buletin de identitate? Ceea ce constituie un fapt nu poate fi despărţit de credinţa, judecata, atitudinea aceluia care-l înregistrează.

Se ştie că o condiţie pentru admiterea unei realităţi este să nu contrazică legile logice ale ştiinţei în care se încadrează. Din acest punct de vedere, existenţa psihologiei nu este nici absurdă, nici imposibil de admis ca fapt. Să ne mulţumim cu criteriul de existenţă sugerat de Kotarbinski: psihologia există, fiindcă se predă în institutele de învăţămînt superior. Această disciplină figurează în planurile de învăţămînt ale tuturor ţărilor civilizate, numele ei figurează în dicţionare şi enciclopedii; ea este cuprinsă în clasificaţia ştiinţelor; rezultatele străduinţelor ei, obţinute în laboratoare şi institute de cercetare, apar în tratate şi reviste, se dezbat periodic în congrese internaţionale, grupează pe specialişti în societăţi şi academii etc. etc. Se poate oare spune că psihologia este o ficţiune, un mit, o iluzie? Se poate oare nega existenţa unei realităţi care a cucerit cele mai înalte foruri ştiinţifice? Mai este oare nevoie de *a demonstra* existenţa psihologiei ca ştiinţă?

Dacă existenţa psihologiei este indubitabilă şi nu are nevoie de demonstraţie, rămîne cu totul de neînţeles încercarea unor oameni de ştiinţă de a-i tăgădui existenţa. De fapt, nu i se contestă existenţa ca atare, ci existenţa ei *ca ştiinţă*.

Nimeni dintre criticii psihologiei nu contestă acestei discipline faptul că ea *figurează ca ştiinţă* printre celelalte ştiinţe. I se contestă mai ales *legitimitatea* acestei figurări. I se contestă *semnificaţia* sau sensul ce şi-l atribuie (sau i-l atribuie alţii), situarea, poziţia ei într-un anumit sistem sau cadru de referinţe. Faptul de a fi, sau a nu fi *ştiinţă*, derivă dintr-un sistem de referinţe din care face parte disciplina respectivă. Interpretarea faptului, determinarea înţelesului acestuia devine, deci, o operaţie logică. În acest sens, am putea afirma că determinarea oricărui fapt este un act de *interpretare*, cu caracter, implicit sau explicit, de demonstraţie.

Răspunsul la întrebarea dacă psihologia este sau nu ştiinţă depinde, deci, de ceea ce înţelegem prin ştiinţă. Adevărul concluziei depinde de adevărul premiselor; justeţea tezei depinde de adevărul bazei de demonstraţie, al argumentelor. În cazul de faţă, pe lîngă examenul critic al argumentelor semnalate, se cere examinarea bazei de demonstraţie, a înţelesului noţiunii de ştiinţă pe care se sprijină demonstraţia.

Pe noi, însă, nu ne interesează numai valoarea *logică* a demonstraţiei, examenul critic al argumentelor aduse şi, în consecinţă, valoarea logică a tezei ce se demonstrează. Noi ne propunem şi un examen *sociologic* şi *psihologic* al argumentelor, urmărim explicaţia lor; de aceea ne interesează *motivele* şi *cauzele* care stau la baza argumentelor, fie că acestea sînt temeinice, fie că sînt superficiale. Întrebarea, deci, pe care o punem aici este: *ce demonstrează criticile aduse psihologiei?*

Răspunsul la această întrebare nu ne va dezvălui şi confirma numai falsitatea demonstraţiei, ci ne va oferi şi explicaţia erorilor comise. Răsturnarea unei demonstraţii presupune o disciplină *logică*, explicaţia acesteia necesită o analiză *psihologică* şi *sociologică*. Noi nu ne propunem deci numai combaterea unei demonstraţii, ci totodată dezvăluirea cauzelor şi motivelor care generează demonstraţia. Ne întrebăm: *ce demonstrează demonstraţia de faţă?* Scopul nostru nu constă numai în examenul valorii logice a demonstraţiei, ci şi al semnificaţiei *psihologice* şi *sociologice* a acesteia.

III. 1.3. RAŢIONAMENT „INTENŢIONAL"

Aceeaşi formă logică de raţionament se poate prezenta în diferite variante *psihologice*. Cineva îşi propune demonstraţia unei teze cu scopul de a-i dovedi *adevărul*. Altcineva caută să dovedească justeţea unei teze fiindcă acceptarea acesteia ca adevărată îi satisface un alt interes, individual. În acest caz, concluzia raţionamentului (sau: teza demonstraţiei) este admisă de la început ca neîndoielnică şi toată ingeniozitatea persoanei se îndreaptă spre găsirea argumentelor care să-i sprijine teza, să-i dea o justificare — real sau aparent — valabilă, logică, obiectivă.

Asemenea „logică" nu se deosebește de cea clasică „formală", nici prin formă nici prin conținut, ci prin finalitatea și configurația ei *psihologică*, prin dinamica ei specifică; concluzia, în loc să derive în mod logic din premise, de fapt le precede; premisele nu au alt rol decît acela de a *justifica* și demonstra teza, dinainte acceptată ca adevărată. Într-un raționament obiectiv, concluzia este determinată formal și real — de adevărul premiselor; într-unul „intențional", concluzia este determinată „formal" de premise și „real" de dorințe, sentimente.

Din punct de vedere psihologic, aceste raționamente constituie o grupă aparte, a raționamentelor pasionale sau „intenționale", deosebite de raționamentele „constructive" (cf. 140). Cea mai răspîndită formă a raționamentelor intenționale este aceea de clasificare, catalogare sau identificare, operație prin care un fapt dobîndește o semnificație. Integrarea într-o clasă sau alta de fenomene, într-un cadru sau altul de referințe, face ca faptul sau fenomenul respectiv să dobîndească o semnificație sau alta. În general, ca punct de plecare (sau bază de demonstrație) se ia o definiție generală (premisa majoră) a clasei de fenomene. Apoi se examinează (operația de analiză) dacă faptul respectiv posedă sau nu însușirile esențiale date în definiție, însușiri care să-i permită să facă sau nu parte din clasa sau categoria de fenomene definite prin premisa majoră. Într-un proces judiciar, de exemplu, pe baza analizei cazului particular, se stabilește dacă însușirile dezvăluite permit integrarea acestui caz în articolul de lege respectiv, în definiția dată, dacă poate fi „calificat", de exemplu, drept infracțiune sau nu.

Articolul de drept penal, citat de Rignano ca exemplu, prevede o pedeapsă mai gravă pentru un furt săvîrșit noaptea. Furtul a fost comis la ora 19. Se poate considera această oră ca fiind nocturnă sau diurnă? Sancțiunea depinde de semnificația orei, iar aceasta se stabilește pe baza înțelesului general de zi sau noapte. Toată dialectica părților pledante în acest proces se va îndrepta spre a evoca intenționat toate faptele (și numai pe acelea) care sînt apte de a pune în lumină atributele dorite ale cazului, spre a fi calificate ca furt săvîrșit „în timpul nopții", sau „în timpul zilei" (cf. *ibidem*, p. 299).

Toată arta unui asemenea raționament „intențional" constă în alegerea argumentelor (a premisei majore și a celei minore), care să conducă spre concluzia dorită și dinainte acceptată. Se știe că acest gen de a raționa este specific *sofisticii*; „idola tribus" nu rețin, după cum arată Bacon, decît faptele care sprijină prevederea și neglijează sau omit pe acelea care o dezmint. Deși din punct de vedere logic, silogismele au aceeași formă, sub raportul psihologic ele se deosebesc, atît din punctul de vedere al scopului urmărit, cît și al mijloacelor folosite; determinantul lor este deosebit.

În cazul nostru, al valorii psihologiei ca știință, analiza se va îndrepta mai întîi asupra naturii raționamentului: dacă el are la bază intenția de a impune concluzia inexistenței psihologiei de dragul adevărului sau din alte interese. „Procesul de intenții" este, însă, o operație deosebit de delicată și plină de riscuri, primejdioasă.

Întrebarea se pune: care sînt criteriile ce ne pot călăuzi într-un asemenea act de discernămînt? Cum vom putea noi „ghici" intențiile criticilor? Încercarea nu este ușoară, desigur, dar aici ne vom conduce după principiile materialismului dialectic și istoric, precum și după adevărurile oferite de știința, contestată, a psihologiei. Pare suspect, desigur, faptul că vom recurge la ajutorul psihologiei, respinsă ca știință, spre a demonstra existența ei științifică. Înseamnă oare că presupunem ceea ce voim a demonstra?

Teza inexistenței psihologiei ca știință poate fi examinată prin prisma unei motivații simple: *cui servește teza susținută* sau: *pe cine ar contraria o teză opusă?* În ancheta judiciară, cercetarea este adesea orientată de răspunsul la întrebarea, cu tradiție latină, „*Cui prodest?*" („cui servește?"). Dorința de a sprijini o teză poate arăta că enunțul devine important în calitate de mijloc în satisfacerea unui anumit interes. Aceeași întrebare ne vom pune și cu privire la argumente: care este semnificația enunțului respectiv? Reprezintă el oare o condiție *suficientă* spre a confirma teza de demonstrat?

O afirmaţie sau o negaţie, de genul celei pe care o discutăm, nu este un simplu act intelectual de interpretare, în funcţie de obiectivitatea relaţiilor, de sistemul obiectiv de referinţe în care este situat faptul sau fenomenul respectiv.

Aprecierile, atitudinile noastre reflectă conştiinţa socială — ea însăşi oglindă a existenţei sociale — răsfrîntă în complexul personalităţii, constituit din motive, interese, atitudini, cunoştinţe şi altele. Ştiinţele fac parte din ansamblul de valori ale unei societăţi, iar aprecierea socială a unei ştiinţe îi determină locul pe care-l ocupă în ierarhia valorilor spirituale ale societăţii respective. Ceea ce, însă, determină o anumită apreciere faţă de o ştiinţă sau alta, depăşeşte cadrul ştiinţei, avînd rădăcinile în profunzimea proceselor ce ţin de existenţa socială, în sfera intereselor diferitelor grupuri şi clase sociale.

Un exemplu dintre cele mai sugestive pentru subiectul nostru ni-l furnizează freudismul, respectiv soarta doctrinei psihiatrului vienez S. Freud, în ţările din apusul Europei şi în S.U.A.

Psihanaliza a întîmpinat la început cea mai vie rezistenţă tocmai în Austria, locul său natal, şi în Germania, rudă apropiată, iar prima ţară care a acceptat învăţămîntul universitar al psihanalizei a fost Statele Unite, în 1909. „Descoperire revoluţionară — după cum o apreciază Maurice Encontre şi Gaëtan Picon — ea loveşte în numeroase şi profunde prejudecăţi morale şi estetice. Societăţii nu-i place să i se amintească caracterul scabros al fundaţiilor sale" (252, p. 144).

Astfel, cu toate că — după cum arată J. D. Bernal —, „la început [în primii ani ai acestui secol —*n.n*], noua psihologie a întîmpinat cea mai violentă şi mai isterică opoziţie din partea campionilor respectabilităţii şi religiozităţii burgheze" (22, p. 831), ea reuşeşte să se impună atenţiei intelectualităţii burgheze, provocînd, în anii 30—40, un adevărat val freudian în artă şi cultură, cu ecouri pînă în primii ani de după cel de-al doilea război mondial.

„Astăzi — îşi continuă Bernal caracterizarea —, controversa s-a stins, dar o dată cu ea a dispărut şi credinţa că freudismul a descoperit mecanismul funcţionării sufletului omenesc" (*ibidem*, p. 830).

În principiu, ideile de bază ale sistemului freudian, aşa cum fuseseră formulate în primele două decenii ale secolului nostru, au evoluat într-o măsură mică, preocuparea principală a lui Freud fiind mai ales aceea de a examina, prin prisma lor, diferite fenomene de psihologie individuală şi socială, iar aceea a discipolilor săi, de a aplica, ilustra, sau vulgariza doctrina maestrului.

Prejudecăţile pe care le avea de înfruntat freudismul sînt apreciate de unii psihologi ca fiind mai grele decît acelea învinse de un Copernic, Galilei, Kepler sau Darwin (277, p. 319).

Lovind în prejudecăţi pe care societatea, sub inspiraţia diferitelor religii le acumulase secole de-a rîndul în jurul vieţii sexuale a omului, freudismul îndeplinea o misiune eliberatoare, deşi restrînsă, căci nu se ancora în marile curente sociale progresiste, ci se desfăşura separat de ele. Critica socială, pe care o implică freudismul, era deci limitată, dar şi aşa fiind, ea a stîrnit, din partea opiniei publice, reacţia de care amintea savantul englez. Mai era încă ceva: sistemul general al gîndirii freudiene („metapsihologic", cum îi plăcea lui Freud să-l denumească) este sumbru, pesimist, căci el condamnă omul — redus la tendinţe biologice, în primul rînd libidinale — să-şi poarte povara unei sexualităţi „refulate", veşnic contrazise, „respinse" de societate.

Exemplul freudismului ne arată că, într-un anumit punct al analizei controverselor care s-au desfăşurat în jurul psihologiei ca ştiinţă (obiect, metodă etc.), *istoria* ştiinţei cedează locul sociologiei ştiinţei. Psihologul — mai mult chiar decît reprezentanţii altor discipline, de

mult constituite şi autonome în raport cu filosofia — trebuie să abordeze cu toată atenţia aspectul sociologic al specialităţii sale, chiar dacă este vorba numai despre deceniile care au urmat celui de-al doilea război mondial, cînd psihologia a venit într-un contact mai strîns cu cercetarea operaţională a unor probleme pur industriale.

Raţiunea de a fi a psihologiei — ca şi a ştiinţei în genere — depinde, însă, tot mai mult de eficienţa practică a cercetărilor şi generalizărilor sale, în cele mai diverse domenii — educaţie, învăţămînt, asistenţă medico-socială, organizarea producţiei, selecţia personalului, proiectarea de dispozitive industriale etc. Din acest punct de vedere, psihologia cunoaşte aceeaşi tendinţă de accelerare a ciclului (cercetarea fundamentală — cercetare aplicativă — utilizare practică), ca şi toate celelalte ştiinţe.

În felul acesta, cursul psihologiei apare mult mai direct determinat — decît în secolul trecut şi chiar în primele decenii ale secolului nostru — de societate, şi anume, de practica socială (şi nu numai de diferitele forme ale conştiinţei sociale).

Un exemplu în acest sens îl pot constitui testele. Iniţial, metodă de cercetare şi procedeu de investigare practică, îndeosebi a aptitudinilor copiilor de vîrstă şcolară, testele au fost concepute de A. Binet mai cu seamă pentru a înlocui imprecizia şi arbitrarul procedeelor docimologice tradiţionale (examenele, probele orale şi scrise etc.). Asupra imperfecţiunilor pe care le prezintă testele, ca şi asupra necesităţii de a corela rezultatele, obţinute prin teste, cu acelea ale unei îndelungate observaţii, Binet a stăruit în repetate rînduri (cf., de ex., 24).

Ar fi greu să se conteste cu seriozitate utilitatea, atît în cercetare cît şi în aplicaţie, a unor probe standard, care permit obţinerea de rezultate cantificabile, cum sînt testele. Lor nu le sînt inerente nici rezultatul final pe care îl asigură utilizarea lor în ţările capitaliste, şi nici eroarea (provenită în mare măsură de la Binet) de

a ignora mediul social — ca factor principal al educaţiei — ceea ce a generat interpretări neştiinţifice *.

Pentru problema noastră este foarte interesantă, de asemenea, soarta pe care au avut-o testele în S.U.A.

Cu 20 de ani în urmă, în analiza făcută psihometriei şi psihotehnicii, am încercat o explicaţie sociologică a răspîndirii acestei ramuri psihologice în S.U.A., prin beneficiile materiale aduse marilor industrii de această disciplină. „Cunoştinţa psihologică — spuneam atunci — dobîndeşte astfel o valoare economică. Americanul înţelege să subvenţioneze această nouă ştiinţă" (11, pp. 51—52). Modesta încercare a lui A. Binet de a valorifica ştiinţa teoretică a psihologiei, prin aplicarea ei în învăţămînt, transplantată fiind pe terenul capitalismului american, a dat naştere unei extensiuni uriaşe a metodei testelor, mai ales pe tărîmul industrial, economic şi militar. Ocupîndu-se de factorii social-istorici ai dezvoltării ştiinţifice, E. Boring subliniază importanţa „spiritului timpului" (Zeitgeist), cît şi a „spiritului locului" (Ortgeist) (cf. 28, pp. 332—334).

Să ne mărginim la un singur exemplu sugestiv. Hugo Münsterberg, asistentul lui Wundt, după colaborarea sa cu profesorul (1882—1885), studiază la Heidelberg (1885—1887), funcţionează ca docent la Freiburg (1887—1889), apoi pleacă la Universitatea din Harvard la catedra lui W. James. Acesta, schimbîndu-şi titulatura în „profesor de filosofie", lasă catedra de psihologie experimentală pe seama lui Münsterberg, sperînd că noul şi tînărul său colaborator va da un viguros impuls lucrărilor de psihologie experimentală în laboratorul nou înfiinţat. Speranţele lui James, însă, nu s-au împlinit... Münsterberg se orientează spre psihologia practică şi devine fondatorul psihologiei aplicate în S.U.A.; numele său rămîne legat de lucrarea sa *Grundzüge der Psychotechnik* (1914). Astfel, „psihologia fiziologică" a lui Wundt, ştiinţă pur

* Socotim, de aceea, perfect justificată ideea prof. Gh. Zapan de a elabora teste, ştiinţific fundamentate, adaptate condiţiilor sociale din ţara noastră (cf. 175 bis).

academică, mutată pe solul american, a dat naştere unei ştiinţe de aplicaţie, „psihotehnicii" *

Această plantă a fost adusă şi la noi în ţară înainte de cel de-al doilea război mondial, dar nici solul (industrializarea slabă), nici climatul social n-au constituit condiţii satisfăcătoare pentru dezvoltarea ei.

Nu sînt de neglijat nici rezervele actuale faţă de metoda testelor în general sau a probelor de inteligenţă în special...„Inteligenţa măsurată prin teste — spune Henri Salvat — este o caracteristică de clasă". Testele reflectă „totul sau o parte din ceea ce este dobîndit şi trăit de copil şi nu pot dovedi nimic altceva" (280, p. 71). Ele ar dezvălui, după părerea psihologului citat — „tendinţa de a descoperi «piatra filosofală», inteligenţa

* Trebuie să ne ferim, totuşi, de formula rigidă şi schematică a unei psihologii americane exclusiv practice. Chiar în timpul răspîndirii entuziaste a psihometriei, unii psihologi se constituiseră într-un grup, în frunte cu E. Titchener, grup care se baza pe principii îndreptate contra psihotehnicii şi a metodei testelor, luînd o poziţie favorabilă unei psihologii introspecţioniste.

Ulterior, entuziasmul exagerat din primele momente pentru psihologia experimentală, nutrit de „speranţe fără măsură" în roadele acestei tinere ştiinţe, a fost urmat, pentru mulţi, de o „decepţie inevitabilă" — după expresia lui R. Zazzo (cf. 177, p. 59). Constatînd „sterilitatea tabelelor şi a curbelor", un mare număr de psihologi se angajează pe linia unei psihologii genetice. Dintre aceşti psihologi fac parte un James-Mark Baldwin, McCosh, Ladd, Hall, care reprezintă „tipul filosofului american al anilor 80—90, cu un picior în teologie şi altul în psihologia nouă" (*ibidem*, p. 61). Tot astfel trebuie amintită psihologia comportamentului — cu punctul ei de plecare în tropismele lui J. Loeb (188), cu ramificarea în „theory of learning" a lui Thorndike — psihologie fără conştiinţă, behavioristă, cu „*manifestul*" lui Watson *Psihologia aşa cum o vede un behaviorist*, articol publicat în 1913. Trebuie să mai menţionăm că, datorită unui contact personal, mai strîns, între psihologii americani şi europeni, după instaurarea fascismului în Germania, Austria etc., behaviorismul a cedat în poziţiile sale, dînd naştere unui neobehaviorism (Tolman, Skinner, Freeman ş. a.) iar întreaga psihologie americană s-a „europenizat", după cum într-o anumită măsură cea europeană s-a „americanizat" (cf. 100, pp. 113 şi 117).

«pură», un fel de esenţă pe care copilul o moşteneşte de la naştere" (280, p. 54).

Cu ajutorul exemplelor date — ce reprezintă, de fapt, momente de tensiune considerabilă în istoria psihologiei şi chiar a culturii —, am căutat să punem în lumină ideea, că foarte adesea, în spatele unei aprecieri, fie negative, fie pozitive, adresate psihologiei, ca ştiinţă, se află societatea — clasele şi grupurile sociale, cu ideologia şi psihologia lor socială, cu interese mai stabile sau numai de moment.

În această perspectivă, atitudinea unui Sullivan, care respinge din clasa ştiinţelor nu numai psihologia, ci şi toate disciplinele sociale, îşi pierde caracterul ei pur personal, pentru a se situa în coordonate ideologice precise, în cazul de faţă — un agnosticism de nuanţă neopozitivistă.

Ceea ce, cum vom vedea îndată, nu exclude prezenţa, în poziţiile adoptate faţă de psihologie, a unor cauze mai mult sau mai puţin personale.

III. 1.5. O FORMĂ MODERNĂ DE „IDOLA SPECUS": SNOBISMUL ŞTIINŢIFIC

Deşi sentimentele personale sînt indisolubil legate de cele sociale, deşi individul — după caracterizarea lui K. Marx — este „ansamblul relaţiilor sociale", se poate, totuşi, face o diferenţiere între atitudini care reflectă „în mod obiectiv" aprecierile sociale şi altele care le reflectă prin intermediul intereselor individuale. Cineva poate aprecia o ştiinţă fiindcă mediul social din care face parte manifestă satisfacţie faţă de realizările ştiinţifice şi oamenii de ştiinţă respectivi ; această atitudine, însă, dobîndeşte o notă personală, individuală, dacă se întîmplă ca subiectul însuşi al aprecierii să fie reprezentant al ştiinţei în discuţie. La aprecierea acordată unor progrese ştiinţifice se adaugă şi mîndria personală provocată de conştiinţa că ai contribuit la progresul ştiinţific al disciplinei respective. Astfel încît, o afirmaţie sau o negaţie nu este un simplu act intelectual de interpretare,

în funcție de obiectivitatea relațiilor, de sistemul obiectiv de referințe, în care este situat faptul sau fenomenul respectiv. *Semnificația* rezultată se ancorează pe un fond subiectiv, într-un alt sistem de referințe, constituit, de data aceasta, de interesele și experiența anterioară a individului; această perspectivă rezultată din relația unui subiect anume față de obiect, îi conferă acestuia un sens (Leontiev și Zaporojeț) *. „Semnificația" obiectivă se dublează, deci, de un „sens" individual. Nu trebuie să uităm că fondul primar al înțelesului este de natură afectivă, idee pe care am schițat-o încă în 1937 sub denumirea de înțeles *timetic* (118, pp. 12—17).

Știința nu este o abstracțiune deșartă și nici omul de știință o ficțiune schematică și ideală. A face psihologia științei înseamnă a analiza științele în funcție de anumite condiții social-istorice; a face portretul psihologic al omului de știință înseamnă a înfățișa un anumit om, cu toate trăsăturile lui pozitive și negative, individuale și tipice, în același timp, într-un sistem concret de referințe, de relații și activități științifice.

Se înțelege de ce dezvăluirea motivelor care ne pot explica judecățile — negative sau pozitive — trebuie efectuată numai pe un plan cît mai concret posibil. Nu este indiferent *cine* face critica, *cînd* o face și *cui* o adresează. De exemplu, într-un fel va judeca psihologia un psiholog și altfel un matematician sau fizician.

Am spus că prestigiul unei științe se repercutează asupra sentimentelor omului consacrat ramurii respective; superioritatea sau inferioritatea disciplinei îmbrățișate de el va deveni superioritatea sau inferioritatea personalității sale. Într-o fază istorică a progreselor uriașe și rapide în domeniul tehnic și al științelor matematice, fizice și chimice, disciplinele respective se vor

* La Leontiev și Zaporojeț, distincția menționată se face prin termenii „znacenie" și „smîsl" care, în traducerile românești de pînă acum și-au găsit echivalentul în cuplul de termeni „semnificație" și „sens", ambii termeni, constituind, după părerea noastră, cuprinsul noțiunii de „înțeles".

bucura de mai înaltă prețuire socială decît științele umaniste.

Afirmarea de către unii a superiorității unei științe implică recunoașterea inferiorității altei științe. Astfel, un matematician se poate considera superior unui biolog, acesta — superior unui psiholog sau economist etc. Probabil că și vechimea unei științe, implicînd un bagaj de experiență, contribuie la prestigiul ei.

Ni se impune însă, de la început, circumspecție, moderație în apărarea psihologiei, pentru că orice exagerare a noastră poate oferi adversarului argumentul că am fi victima unui „complex" științific. Le Terrier și Simondon strecoară, cu multă abilitate, ideea că starea prejudiciabilă de carență psihologică „justifică complexul științific al numeroșilor psihologi" (95, p. 1668). În adevăr, conștiința inferiorității științifice poate crea ușor punctul nevralgic, hipersensibil, descris, cu atîtea detalii, sub denumirea de „complex de inferioritate" de școala adleriană. Psihologul, în acest caz, nu-și mai poate păstra seninătatea necesară unei dispute științifice.

Dacă cercetăm apartenența științifică a criticilor psihologiei, vom găsi numeroși oameni de știință exactă: matematicieni, fizicieni, chimiști; vom găsi și fiziologi care anexează psihologia la fiziologie. Un Sullivan, de exemplu, matematician și fizician, găsește că numai disciplinele care studiază universul material merită titlul de știință (cf. 161, p. 163); el ar putea fi bănuit de snobism derivat din identificarea sa cu știința respectivă. Sîntem îndreptățiți să credem că dacă Sullivan ar fi fost psiholog, ar fi examinat mai atent argumentele care l-au dus spre respingerea psihologiei ca știință. În al doilea rînd, formația sa de psiholog i-ar fi permis să înțeleagă mai bine și știința respectivă, să aibă informația necesară în problema discutată.

Dacă valoarea — pozitivă sau negativă — a științei se repercutează asupra autoaprecierii omului din știința respectivă, fenomenul se manifestă și invers: valoarea excepțională a omului de știință constituie pentru știința respectivă un factor de ascensiune în scara valorilor.

Mai grave sînt supraestimările care pornesc de la individ la știință. Asemenea atitudini au la bază o moti-

vaţie extraştiinţifică şi fac parte din logica afectivă, de justificare. Sub aparenţa unei logici obiective şi ştiinţifice, argumentele sînt alese cu scopul de a sprijini tendinţe inconştiente, de natură personală, subiectivă.

Oamenii de ştiinţă — după justa observaţie a lui Ackoff — se comportă ca snobii cînd încearcă să demonstreze superioritatea ştiinţei lor „invocînd criterii atît de ambigue ca exactitatea şi obiectivitatea. Situarea la polul totemului ştiinţific este în legătură cu ordinea în care diferitele discipline şi-au desăvîrşit independenţa lor faţă de filosofie: vîrful ocupat de matematician şi fizician, iar la fund — omul ştiinţelor sociale" (9, p. 421). Revenim la blazonul vechime. Nu trebuie să uităm, totuşi, că supraestimarea, ca şi subestimarea, este favorizată în mare măsură de *ignoranţă*.

Putem conchide că, în numeroase cazuri, în loc să se demonstreze inferioritatea sau inexistenţa psihologiei, se dovedeşte existenţa unui snobism, a unui sentiment personal, de orgoliu, vanitate, superioritate („Idola specus"). Desigur, aceste sentimente reflectă dinamic valorile sociale, iar în cazul de faţă, decalajul dintre ştiinţele naturii şi cele umaniste.

III. 1.6. ALTE FORME DE RĂTĂCIRE

Să ne mai oprim asupra unui mecanism cunoscut; fenomenul l-am putea numi: „a cui e vina?" Dacă nu ne reuşeşte ceva, de vină sînt oamenii implicaţi în procesul, situaţia sau împrejurările respective. Cu cît dorinţele şi speranţele noastre, legate de un obiect sau o situaţie, sînt mai mari, cu atît şi incriminările aduse „factorilor obiectivi" sînt mai intense. Dacă, în trecutul mai îndepărtat, vina suferinţelor şi nenorocirilor noastre o purtau divinităţile, spiritele malefice, iar mai tîrziu „destinul", astăzi neajunsurile şi eşecurile se explică prin „cauze naturale". Numai că, în cazul de faţă, natura acestor cauze este, în realitate, tot aşa de puţin naturală, cît şi a forţelor supranaturale.

Se poate susţine că unele critici aduse psihologiei se datoresc speranţelor, aşteptărilor legate de această

ştiinţă. Nu s-au realizat — de vină este psihologia! Astfel, se cunoaşte rapida înflorire a psihometriei între anii 1890 şi 1920. I s-au cerut însă psihologiei servicii care au depăşit posibilităţile ei. Sarcinile ce şi le-a asumat... „erau nemăsurate. Industria, economia, tehnica, armata, administraţia, birocraţia, parte din curiozitate, unii cu oarecare neîncredere, voiau să se folosească de acest nou instrument". (67, p. 8). Dar — spune Robert Heisz în continuare — psihologia nu crescuse încă suficient, nici teoretic, nici practic, pentru a putea face faţă acestor noi probleme. De aici şi critici, adesea exagerate şi nedrepte.

Acest factor — al speranţelor amăgite — este frecvent în toate ştiinţele, dar mai ales într-o ştiinţă relativ nouă, ca psihologia. Astfel, în domeniul metodelor, lansarea metodei proiecţiei a stîrnit iluzii nenumărate cu privire la valoarea ei diagnostică. Ea a fost comparată cu radiografia, cu electropolarografia şi alte tehnici spectaculoase, pentru ca, recent, unii psihologi să afirme că ceea ce înainte cu douăzeci de ani a apărut ca o direcţie de cercetare ce promitea deosebit de mult, se dovedeşte astăzi a fi o metodă de cercetare relativ fără valoare. Vorbind despre metoda proiecţiei şi multiplicitatea ei de înţelegeri, unii psihologi nu ezită să folosească termenul de „haos". Dacă aprecierea negativă emană de la un reprezentant al altei ştiinţe, este probabil că vina să se atribuie *şi psihologului*; dacă decepţia o suportă psihologul, vina se aruncă *numai* asupra *psihologiei*.

Se citează o scrisoare a lui W. James către editorul *Principiilor psihologiei* (1890), scrisoare în care autorul îşi manifestă atitudinea nu numai faţă de lucrarea sa, ci şi faţă de ştiinţa pe care o reprezintă. „Este imposibil — scria el — să fii mai dezgustat decît sînt cînd îmi contemplu lucrarea" şi termină pe un ton de butadă: „nu există ştiinţa psihologiei, iar William James este un incapabil" (cf. 177, p. 18). Respingem prima propoziţie din încheierea scrisorii, dar sîntem înclinaţi să admitem ca adevărată a doua, în sensul că James s-a dovedit în acel caz un slab psiholog: dacă autorul ar fi fost mai bun psiholog, în acel moment, ar fi admis că nu este de

vină nici psihologia, nici W. James. Într-un anumit moment istoric, o ştiinţă nu dă decît ceea ce poate, iar omul de ştiinţă nu poartă nici o vină, dacă a făcut toate eforturile şi a depus toată priceperea şi probitatea de care a fost capabil pentru realizarea operei propuse.

Asemenea demonstraţii le integrăm în aceeaşi categorie a raţionamentelor intenţionale, care demonstrează altceva decît ceea ce îşi propun să demonstreze.

Dar, aşa cum aprecierile eronate cu caracter *negativ* au adesea rădăcini subiective, tot aşa şi exagerările în sens *pozitiv* sînt de provenienţă extraştiinţifică. Ne întrebăm, de exemplu, cum se explică elogiile aduse în trecut psihometriei şi succesul imens al psihotehnicii şi al metodei testelor. Afară de cauzele arătate, de natură socială, mai sînt şi cauze adjuvante, de natură individuală. Ne interesează şi acestea din urmă, fiindcă şi ele contribuie la compromiterea psihologiei.

Am afirmat, în trecut, că psihometria este în mare măsură expresia unei mentalităţi fixiste, înclinate spre interpretări făurite prin prisma absolutizării, a categoriilor statice, de permanenţă, stabilitate („psiho-statică"), perspectivă inerentă, de altfel, şi simţului comun. Acestei mentalităţi eleate i-am opus spiritul heraclitean, atras spre o interpretare dinamică a lumii, în general, şi a vieţii, în special. Climatul static, matematic şi rigid, prieşte tipului eleat.

Psihologia matematică, prin „scientismul" ei, exercită o fascinaţie asupra unor spirite, fascinaţie care poate uşor produce o alunecare spre fetişism matematic, spre un ideal de „precizie pentru precizie".

La aceasta se mai adaugă şi oarecare aureolă de „esoteric", de care este înconjurată formula matematică. O părere care mai circulă este că, în timp ce cuvîntul este înţeles de oricine, formula matematică este inteligibilă numai de acei „aleşi". Această impresie se datoreşte faptului că, în timp ce formula matematică nu îngăduie decît un anumit înţeles precis, aceluiaşi cuvînt i se pot atribui înţelesuri şi nuanţe variate. Dacă precizia formulei matematice este determinată de logica riguroasă a acordului intern, unanimitatea cu privire la înţelesurile verbale este mai greu realizabilă, datorită distanţei, atît

între înţelesurile individuale ale cuvintelor, cît şi aceleia dintre cuvînt şi realitate. De aceea, se creează şi convingerea că psihologia este accesibilă oricui, fără o pregătire specială. Limbajul matematic prezintă, şi în psihologie, un mare avantaj, cu condiţia numai ca limbajul să nu ne ducă spre o nouă antologie psihologică.

Formula matematică este mult mai precisă decît cea verbală şi, prin precizia ei, este mai rigidă în conţinut, creînd astfel uşor impresia că *numai* matematica cere o pregătire — şi chiar o aptitudine — specială.

Caracterul de universalitate al matematicii exercită şi el o atracţie asupra omului. Toate panaceele, remediile universale, exercită o putere magică asupra lumii. „Poate că această motivaţie mistică — scriam în trecut — stă şi la baza preferinţelor noastre de a explica întreg universul printr-un *singur* principiu sau printr-o singură formulă. Principiile matematice se desfăşoară sub egida universalului. Setea de universal ne împinge spre formule ; psihologia matematică emană forţa magică a generalului" (116, p. 56).

La explicaţiile de mai sus se adaugă şi *comoditatea reţetei* pe care o oferă o formulă matematică. Este adevărat că ea este mijlocul radical de a elimina arta, adică factorul subiectiv şi variabil care intervine în interpretarea obiectului de către ştiinţă. Aceasta, însă, contribuie la convingerea că, pentru a deveni psiholog, este *suficient* să cunoşti matematică şi să înveţi a aplica formulele respective. Atunci cînd simpla folosire a unei metode este confundată cu actul de creaţie, cădem într-un automatism dăunător pentru dezvoltarea spiritului. Se formează astfel, o mentalitate, după care omul de ştiinţă este acela care a deprins să mînuiască o metodă ştiinţifică, adică a învăţat să aplice la cazuri variate o serie de reţete învăţate. „Erezia aceasta — spuneam — a pătruns în psihologie, creînd astfel *pseudo-psihologi*, care învăţînd să folosească tehnica testelor — operaţie pe care o poate învăţa *oricine* şi într-un timp relativ scurt — şi cîteva formule statistice, îşi închipuie că au devenit cu aceasta psihologi. Astfel, spiritul de observaţie adoarme, chiar acolo unde a existat ; elanul creator este paralizat de amăgirea unei facilităţi tehnice şi

automate. Atunci, cînd metoda, devenind tehnică, în loc de a rămîne un simplu *auxiliar*, se erijează în știința însăși, atunci ea constituie o piedică în procesul de cercetare științifică" (116, pp. 57—58).

„Simplificarea, standardizarea și șablonarea testelor și a tehnicii de aplicare — spune A. Roșca — au avut, drept urmare, faptul că, adeseori, persoane fără o calificare psihologică adecvată s-au crezut îndreptățite să le aplice la soluționarea unor probleme, pentru care nici testele, nici persoanele care le aplicau nu erau indicate" (144, p. 16). A. Binet, în cartea sa *Les idées modernes sur les enfants* (1909), atrage atenția asupra grijii de a nu încredința un procedeu de investigație „primului venit" (cf. 24, pp. 138—139).

Acești „idoli" au contribuit la faima psihologiei matematice și, în același timp, la compromiterea ei. Lozinca noii mode era : „Măsurați ceea ce este măsurabil și faceți măsurabil ceea ce nu este încă măsurabil". Numărul, măsura și experimentul, adică distribuirea în serie, cantificarea și constatarea fenomenelor repetate se află la baza acestei idei. Greșeala comisă de unii constă în neglijarea conținutului în fața mirajului preciziei matematice.

Se mai întîmplă ca interesele, înclinațiile și predispozițiile cuiva pentru o știință, fie din greșeală de orientare, fie din cauza altor obstacole, ivite în calea manifestării lor, să nu se dezvolte pe terenul adecvat, ci pe un tărîm mai mult ori mai puțin apropiat de cel preferat și atunci găsim, de exemplu, istorici în psihologie, sau psihologi în istorie. Împrejurarea are efecte binefăcătoare, atunci cînd persoanele respective au discernămîntul necesar, în ceea ce privește specificul disciplinelor respective. Atunci însă cînd cineva, făcînd matematică, crede că face psihologie, sau invers, se produc confuzii din care nu profită nici una dintre discipline.

Se înțelege, din cele de mai sus, că atît încriminările cît și elogiile aduse psihologiei sînt, uneori, numai în aparență întemeiate pe argumente obiective și universal valabile. Aceste argumente sînt uneori alese anume spre a întemeia teza dinainte acceptată sau respinsă, teză, care la rîndul ei, nu prezintă — pentru autor — nici

un interes științific, obiectiv și nemijlocit, ci un simplu mijloc pentru satisfacerea unor alte interese, de natură pur individuală. *Raționamentul, în acest caz, demonstrează altceva decît teza enunțată.*

Sumara noastră analiză constată că, chiar dacă argumentele aduse de unii critici sînt juste, finalitatea lor nu este adecvată ; *ele nu duc spre concluzia pe care vor s-o întemeieze.*

III. 1.7. COMPLEXITATEA REALITĂȚII PSIHICE

Nu este o noutate adevărul că fenomenele vitale sînt de natură mai complexă decît cele ale lumii anorganice, iar complexitatea fenomenelor psihice și sociale întrece pe a celor biologice. De aici rezultă și dificultatea crescîndă în ceea ce privește previzibilitatea științifică, pe măsură ce ne ridicăm pe treptele mișcării materiei. Așa se explică și năruirea concepției mecaniciste liniare a determinismului laplace-ian. Gradul de imprevizibilitate, de întîmplare, condiționat de complexitatea interacțiunilor obligă pe omul de știință ca, în explicația fenomenelor, să țină seama într-o mai mare măsură de probabilitate (a cărei teorie este, în mod paradoxal, legată tot de numele lui Laplace), să perfecționeze instrumentul statistic și să accepte existența mai multor moduri de determinism, moduri care par a corespunde treptelor pe care se situează formele de mișcare ale materiei. Concepția materialist-dialectică se impune cu o forță irezistibilă, în fața căreia cedează rînd pe rînd construcțiile mecaniciste. Istoria științelor este obligată să introducă, în explicația succesiunii fazelor de constituire și dezvoltare a științelor, și aspectul complexității fenomenelor, care crește pe măsură ce se trece de la cunoașterea naturii la aceea a societății și gîndirii. Auguste Comte a intuit acest adevăr în elaborarea clasificației sale uniliniare a științelor, după criteriul generalității și al complexității (matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia, sociologia), plasînd la început științele care cercetează fenomenele mai simple și mai generale, iar la sfîrșit studiul

fenomenelor mai complexe şi cu caracter mai particular. Succesiunea istorică a acestor ştiinţe nu reprezintă o simplă secvenţă cronologică, ci şi una intrinsecă, logică, determinată de condiţiile imanente ale dezvoltării, de natură obiectivă a fenomenelor. Principiul clasificării lui Comte — după justa observaţie a lui B. M. Kedrov — este „recunoaşterea *bazei obiective* a clasificaţiei ştiinţelor, prin opoziţie cu ideile subiectiviste ale gînditorilor englezi din secolul al XVII-lea şi ale enciclopediştilor francezi ai secolului al XVIII-lea" (81, p. 103). Această „bază obiectivă" implică ideea dependenţei ştiinţelor cu obiect complex şi particular de ştiinţele care explorează fenomenele mai simple şi mai generale. Cu cît un fenomen este mai complex, cu atît studierea lui este mai dificilă. În ştiinţele fenomenelor complexe avem de-a face nu numai cu legile specifice ale fenomenelor respective, ci şi cu legile fenomenelor mai simple, a căror cunoaştere se presupune ca necesară. Ordinea ierarhică a ştiinţelor pretinde a fi logică şi istorică. Matematicile ar forma introducerea necesară, iar sociologia — încoronarea. Kedrov ne atrage atenţia, reluînd ideea lui Engels, asupra faptului că obiectul ştiinţelor clasificate „îl constituie formele principale ale mişcării materiei — mecanică, fizică, chimică, biologică, socială" (81, p. 118). În felul acesta, Comte, „fără să-şi dea seama — după observaţia lui Kedrov — pregăteşte terenul pentru dezvăluirea ulterioară a formelor de mişcare în natură" (*ibidem*).

Cu toate că psihologia nu figurează în mod expres în clasificarea ştiinţelor lui Comte, din motivul că ea se limitează la studiul conştiinţei, ca funcţie fără organ, filosoful francez, în pofida adeziunii sale la frenologia lui Gall, „este foarte aproape de psihologie, în sensul modern al cuvîntului" (29, p. 881). În orice caz, fenomenele psihice se situează într-o categorie de complexitate vecină cu a sociologiei.

Simpla constatare a complexităţii fenomenelor psihice nu ne oferă o explicaţie totală a tatonărilor şi a numeroaselor erori, săvîrşite în explorarea acestui domeniu. Se cere subliniat faptul că natura însăşi a psihicului ne

înfăţişează un spectacol dinamic deosebit, al unei corelaţii excepţional de complexe şi al unei infinite diversităţi, intra- şi interindividuale. Această diversitate obligă pe omul de ştiinţă să varieze metodele de investigaţie după natura obiectului de cercetare, limitîndu-şi totodată domeniul de explorare; de aici, spectacolul variaţiei aspectelor, domeniilor, a punctelor de vedere şi a metodelor. Este normal ca, la prima vedere cel puţin, să avem impresia unei diferenţieri, a unei lipse de unitate şi chiar a unei multiplicităţi de discipline, metode şi vocabulare. Aflarea unor înţelesuri comune, sub varietatea de termeni, stabilirea unui lexicon comun, a unor interpretări identice, sub aparenţe adesea contradictorii, constituie un efort anevoios şi încă în curs de efectuare. S-au elaborat dicţionare psihanalitice, avem tratate cu terminologie behavioristă, altele — fenomenologică şi existenţialistă şi, în fine, sub ochii noştri, se făureşte şi un nou vocabular, cibernetic. Asistăm, uneori, la turnarea unor noţiuni familiare şi cunoscute în tipare şi formule noi, termeni, care, prin noutatea lor lingvistică, eclipsează uneori înţelesul vechi, familiar, al noţiunilor psihologice. Necesitatea unei noi terminologii este dictată, desigur, de elaborarea unor noi înţelesuri; ea este legitimă. Nu trebuie, totuşi, să pierdem din vedere caracterul relativ al noutăţii. Bucuriile „noului" nu trebuie să ne facă să uităm foloasele aduse de realităţile „vechi", precum şi faptul că „noul" de azi este „vechiul" de mîine.

Aceasta este o schiţare a faptelor. Care este interpretarea lor? Existenţa diversităţii de domenii, interpretări şi metode justifică oare aserţiunea că psihologia nu este ştiinţă? Nu este greu să comitem o eroare, datorită inerţiei şi leneviei spiritului („idola tribus") sau altor „idoli", de natură socială şi individuală, ajungînd la convingerea că psihologia nu merită să facă parte din cadrul ştiinţelor. Să facem un efort de a găsi adevărul, să ne angajăm cu toată fermitatea pe calea obiectivităţii, dar şi cu toată pasiunea de care era animat legendarul Pan în vînătorile sale.

III. 2. *ÎN CĂUTAREA OBIECTULUI*

III. 2.1. CE ESTE ŞTIINŢA ?

Argumentele care sprijină negarea psihologiei au dezvăluit numai anumite motivaţii, îndreptate în sensul justificării unor teze dinainte acceptate, teze legate de satisfacerea unor interese extraştiinţifice. Ele mai au — după cum am văzut — şi o altă semnificaţie. Dacă psihologia are mai multe obiecte sau nici unul, dacă metodele ei lasă încă de dorit, iar prevederea este dificilă sau imposibilă, aceasta nu se explică prin faptul că psihologia nu este sau n-ar putea deveni ştiinţă, ci mai ales prin împrejurarea că interpreţilor ei critici le lipseşte orientarea filosofică necesară.

Conştiinţa acestei dezorientări apare într-o observaţie făcută de doi psihologi francezi asupra psihologiei moderne. „Psihologia modernă — spun ei — pentru că n-a voit să plece de la o idee gata făcută despre om, poate că nu mai ştie bine încotro merge, dar este sigur că merge" (95, p. 1668) ; o constatare puţin încurajantă pentru anul 1957 !

Spre a nu ne opri decît asupra unui singur exemplu, ne vom referi la cazul unui om de ştiinţă şi anume Auguste Tournay, fiziolog francez cu renume, care îşi precizează poziţia sa filosofică în încheierea unui volum de „psihologie aplicată" (1958). El se raliază în mod net la filosofia dualistă a lui Sherrington, expusă în lucrarea *Man in his nature* (1941). Este vorba de a se căuta „mediul spiritului în corp", de a afla cum Creierul şi Psyché „colaborează", cum se leagă împreună, „cum s-ar zice, pe muchie de cuţit". „Care este soluţia sintezei ?" se întreabă savantul francez. „Cum să ne dăm seama de conjuncţia între aceste două incomensurabile ? Aici omul de ştiinţă îşi suspendă puterea sa de a afirma, la hotarele între «episteme» şi «doxa», între ceea ce este astăzi accesibil în mod ştiinţific şi ceea ce revine încă credinţei" (167, p. 1250).

Iată impasul agnostic în care poate fi adusă azi ştiinţa de o filozofie dualistă, impas acceptat cu resemnare şi

seninătate de acei oameni de ştiinţă pe care i-am citat. Nu cumva această seninătate ascunde în sine motivaţia nemărturisită de a justifica năzuinţele „Credinţei", prin opoziţie cu acelea ale „Ştiinţei" ? O asemenea filosofie ne duce, după propria expresie a autorului spre „capătul drumului deschis", spre piatra de hotar — am încheia noi — pe care este gravată inscripţia cunoscută şi descurajantă : „Ignorabimus !" Trecerea acestui hotar impune schimbarea paşapoartelor ; pătrunderea în acest domeniu, al credinţei, cere stingerea luminilor ştiinţei şi abandonarea întregului tezaur dobîndit cu trudă milenară ; ea cere omului de ştiinţă avîntarea în Absolutul Iraţionalului. Mister în faţa ştiinţei ; de la cutezanţă şi iniţiativă la resemnare şi abdicare ! O asemenea filosofie nu ne poate sluji la nimic ; ea nu ne poate decît dezorienta în căutarea noastră a adevărului.

Explicaţia acestei dezorientări nu o vom găsi, urmînd sugestiile lui Le Terrier şi G. Simondon, în simpla „supravieţuire a metafizicii" sau în „repulsia omului de a se lăsa încadrat, ca un lucru, într-o definiţie ştiinţifică" (cf. 95). Explicaţia, după cum ştim, are rădăcini sociale adînci : clasicii marxism-leninismului au ştiut să le dezvăluie cu toată pătrunderea.

Argumentele aduse, în loc să demonstreze că psihologia nu este ştiinţă, demonstrează faptul că autorii respectivi nu au o înţelegere corectă a noţiunii de ştiinţă, noţiune care trebuie examinată în dezvoltarea ei dialectică, social-istorică.

Am dezvăluit confuzia formulei, în aparenţă clară şi lapidară : „trecut lung, istorie scurtă". La prima vedere apare deosebit de precis faptul istoric : psihologia s-a născut în mintea lui Aristotel, şi a devenit ştiinţă, desprinzîndu-se din mintea unor fizicieni şi fiziologi, la jumătatea secolului al XIX-lea. Naşterea ei s-ar datora mai ales metodei.

Situaţia, atît de clară în aparenţă, a creat un început de istorie a psihologiei şi, ca toate istoriile, ridică în faţa noilor generaţii noi probleme. Care au fost criteriile în fixarea datelor precise de naştere a psihologiei şi a fazelor ei de dezvoltare ? Istoria psihologiei se cere revizuită de pe noi poziţii, ale ştiinţei noastre de astăzi. *Fixarea*

datei de naştere a psihologiei depinde de înţelesul noţiunii de ştiinţă.

„Toate ştiinţele — afirmă eminentul fizician H. Mineur — au ca bază observaţia şi experienţa, în aşa fel încît putem spune, fără a ne înşela mult, că metoda ştiinţifică se confundă cu metoda experimentală" (105, p. 45).

„Ştiinţa — susţine un alt distins om de ştiinţă, Maurice Daumas, deschizînd prin studiul său impozantul volum de istorie a ştiinţelor — este tot atît de veche ca şi umanitatea. Ea este aşezată pe un fond elementar de cunoştinţe, care nu s-a putut constitui la început decît foarte încet, fără metodă şi fără obiect definit. Îndată ce au apărut pe pămînt oamenii, aceia dintre ei care erau înzestraţi cu calităţi superioare de observaţie şi erau ajutaţi de o mai mare abilitate manuală, au fost primii savanţi" (42, p. 3). Ne întrebăm dacă sîntem în faţa unui extras dintr-o pagină de literatură, cu un stil metaforic şi hiperbolic, sau dintr-o pagină de ştiinţă? Oricare ar fi poziţia autorului, ea merită să fie examinată.

Acceptarea celei de-a doua soluţii dă naştere la tot felul de interpretări contradictorii. Mai întîi, noi nu încetăm să vorbim despre psihologiile secolelor anterioare, aşa cum o face, de exemplu, Lucien Daumas în capitolul „Psihologia de la sfîrşitul evului mediu pînă la începutul secolului XX", şi aşa cum fac toţi istoricii psihologiei, care încep cel puţin de la Aristotel. Cei mai prudenţi, cu toată contradicţia etimologică a expresiei „psihologia neştiinţifică", tratează psihologia anterioară actului ei oficial de naştere (1860) ca psihologie neştiinţifică, metafizică filosofică sau empirică. Iată, deci, că am avea două psihologii: o ştiinţă ştiinţifică despre psihic şi una preştiinţifică.

Chiar dacă am admite această separaţie, nu putem să nu formulăm unele rezerve: trecutul conţine, pe lîngă o sumedenie de erori şi superstiţii, un noian de cunoştinţe şi observaţii obiective, noi, provenite din surse diferite: clinică, şcoală, observator astronomic, grădină zoologică, penitenciar etc., constatări şi explicaţii aparţinînd oamenilor de ştiinţă din domenii diferite: moralişti, scriitori, pedagogi, medici, criminologi, grafologi, şi chiar din domenii extraştiinţifice: vînători, crescători de animale

etc. Nefiind experimentale, le grupăm oare pe toate, fără diferenţiere, în clasa preştiinţei sau a non-ştiinţei? Ce este şi ce nu este preştiinţific în acest trecut laborios al cunoaşterii fenomenului psihic?

Se sugerează soluţii de compromis: „este greu de stabilit o graniţă între ştiinţă şi non-ştiinţă"; există stări de tranziţie insensibile de la cunoştinţa empirică la cea ştiinţifică. Astfel, R. Müller-Freienfels, în lucrarea *Psihologia ştiinţei*, găseşte, cu drept cuvînt, că perioadele premergătoare ştiinţei sînt bogate în probleme, ipoteze fecunde, precum şi în ficţiuni, erori sau lacune, la fel de fecunde şi ele, pentru suscitarea gîndirii şi activităţii ştiinţifice. Cea mai bogată parte, însă, o constituie practica. Această parte el o numeşte „încă-neştiinţă" („Noch-Nicht-Wissen") şi o consideră mai importantă decît pe cea ştiinţifică. „Ştiinţa pur teoretică — spune el — este numai jumătate de ştiinţă" (108, p. 2).

R. Müller-Freienfels ne oferă 12 criterii de apreciere a progresului de la „încă-neştiinţă" la ştiinţă. Procesul progresiv al scientizării cunoştinţelor trebuie să împlinească următoarele condiţii şi criterii: 1) depersonalizarea progresivă, 2) să aibă caracterul „supraocazional", 3) eliberarea de sentiment, de pasiune, 4) abstracţia, raţionalizarea, 5) cuantificarea, 6) caracterul critic, 7) spiritul metodic, 8) expansiunea, 9) colectivismul, 10) specializarea, 11) instrumentalismul, şi 12) caracterul sistematic de organizare (cf. *ibidem*, pp. 4—14).

În încercarea sa de a defini ştiinţa, John Sommerville subliniază cîteva elemente *necesare* ştiinţei. Ştiinţa nu poate reflecta faptele particulare şi izolate, oricît de precise ar fi ele; ştiinţa este o totalitate de cunoştinţe *organizate*, bazate pe fapte care sporesc considerabil capacitatea noastră de a explica şi prevedea (cf. 154, p. 160). Înşirarea unor fapte izolate, oricît de precise ar fi ele, încă nu le conferă caracterul ştiinţific. „La ora 10 dimineaţa, am ridicat un fir de aţă de culoare albastru-deschis şi de lungime exact de 7 1/2 cm". Oricît de adevărat şi de precis ar fi faptul, el nu poate intra în ştiinţă, în stare brută şi izolată. Faptele nu trebuie să aibă un caracter de colecţie; ele trebuie să fie organizate. Notarea a mii de cazuri de natura acestuia: „la ora 10,06 soarele a fost

acoperit de nori timp de 37 sec" nu constituie încă material științific. Pe lîngă aceasta, știința trebuie „*să explice* faptele, să rezolve problemele" (*ibidem*, p. 155—156).

Cu toată justețea criteriilor expuse, ele au totuși un neajuns : sînt *statice*, au un caracter *finit*, limitat. Știința *nu este, ci devine* ; ea nu este numai o *structură* organizată de cunoștințe, ci o *funcție*, un *proces* de cercetare, de adîncire neîntreruptă a legilor naturii. În examenul nostru critic al psihologiei, făcut în 1946 (*Ce este psihologia ?*) afirmam că „psihologia nu este ci devine" ; „este vorba, deci, mai mult de descifrarea sensului evolutiv al psihologiei decît de descrierea unui fenomen cristalizat" (119, p. 173).

În această privință sîntem de acord cu Ackoff, care afirmă că „înțelesul științei se transformă o dată cu felul cum evoluează știința. Stadiile succesive îi creează un nou sens și o nouă semnificație. Evoluția nu poate fi oprită de un act de definiție" (9, p. 1). Ceea ce este socotit ca știință de o anumită epocă, mai tîrziu este considerat, uneori ca mit, alteori ca adevăr parțial, relativ. Pînă la Copernic geocentrismul era considerat ca un adevăr pentru toți omenii ; după demonstrarea sistemului copernician, sistemul geocentric este apreciat ca model de eroare științifică. Mecanica lui Newton era privită, pînă la Einstein, ca imagine absolut adecvată a lumii fizice ; astăzi ea nu mulțumește pe fizician ; valabilitatea ei științifică se verifică numai în condiții limitate. Ar fi oare just să considerăm astăzi mecanica newtoniană ca preștiințifică ?

Oamenii de știință sînt de acord că adevărurile științifice nu au un caracter absolut și definitiv ; ele se află într-o continuă mișcare. Legile fizice, bunăoară, „sînt supuse unei verificări mai precise sau sînt controlate în domenii mult mai largi decît cele pentru care au fost formulate inițial. Astfel, apare uneori necesitatea revizuirii lor și legea trebuie lărgită, încît să includă fenomene a căror existență nu era bănuită pînă atunci, totuși ea rămîne valabilă, sub prima formă, în toate scopurile practice, cînd este vorba de descrierea fenomenelor pentru care a fost dedusă la început" (122, p. 11). Așa se explică de ce același fenomen, în același moment istoric, poate

fi interpretat la niveluri diferite, fără ca interpretările inferioare să aducă prejudicii autorilor lor. Și azi sînt atîția oameni care se conduc, văd fenomenele cosmice prin prisma geocentrică, fără ca prin aceasta orientarea lor spațială să sufere.

Uneori, alegerea metodelor inferioare de explicație sau acțiune se face în mod deliberat : preferăm o metodă inferioară, mai simplă, cînd ea nu cere eforturi pe care ni le impune folosirea unei metode superioare. Utilizarea unui mijloc primitiv este uneori dictată de urgența soluției : „apreciem după ochi" cantitatea și natura unei substanțe medicamentoase, cînd timpul cerut de analizele de laborator ar face tardivă cunoașterea rezultatului ; mai bine mai puțin științific și la timp, decît științific dar prea tîrziu (9, p. 3).

În formațiunile sistemului nervos, etajul superior nu înlătură pe cele inferioare, ci le integrează, subordonîndu-le și modificîndu-le, în sisteme mai complexe. Dacă individul nu poate rezolva problema la un nivel superior, el recurge la soluții asigurate prin mecanisme preexistente, inferioare. Dacă mecanismul iluminării cu energie electrică se defectează, recurgem la lampa cu petrol sau la feștilă.

Se înțelege că valoarea relativă a acestor procedee depinde de un complex întreg de condiții : o soluție primară ne poate da viață, dar tot ea ne-o poate pune într-o și mai mare primejdie. Apoi, ceea ce este adevărat pentru lumea mecanică, nu se prezintă la fel și în cea psihologică sau psihică. O regresiune în acest domeniu nu reprezintă o *revenire* la mecanisme identice cu acelea ce fuseseră valabile cîndva în trecut.

Dacă privim știința în perspectiva ei genetică, nu se poate spune despre ea că este sau nu este, ci amîndouă : este și nu este, adică *devine*. Ceea ce este știință pentru o epocă istorică devine preștiință pentru alta, următoare, și tot așa mai departe.

Nu tot ce precede o fază științifică poate fi socotit ca preștiință, ca preludiu al unei științe sau ca premisă a acesteia. Unele date rămîn definitiv pierdute și stigmatizate ca erori, iar altele se păstrează ca germeni fecunzi ai adevărurilor de mai tîrziu. Din mitul lui Icar

putem reține ca pozitivă năzuința de a zbura, precum și unele elemente din imitația zborului păsărilor; o bună parte, însă, rămîne pentru totdeauna în afară de știință. Deci, nu tot ce precede știința este preștiință și nu tot ce este mitologie rămîne complet străin de știință. De asemenea, unele fapte și interpretări socotite azi științifice, mîine vor fi considerate ca fiind de domeniul pseudoștiinței. Cunoștințele științifice sînt aproape totdeauna amestecate, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu cele neștiințifice.

III. 2.2. CE ÎNSEAMNĂ A CUNOAȘTE OBIECTUL UNEI ȘTIINȚE?

O știință trebuie să aibă un obiect; iată o idee care denotă bun simț, fiindcă nu poți concepe o activitate științifică fără ideea obiectului ei. Acest obiect, deci, trebuie cunoscut, adică în cazul științei, trebuie să știi ceea ce îți propui să cercetezi. Contradicția, însă, răsare imediat: îți propui să cunoști ceea ce presupui ca fiind cunoscut; dar nici nu-ți poți propune studierea a ceva al cărui înțeles îl ignorezi cu desăvîrșire. Ar rezulta, așadar că: sau obiectul științei se presupune cunoscut, și atunci nu mai este nevoie de știință, de cercetare (ea nu este nici posibilă, nici necesară, ea există), sau obiectul nu este cunoscut, și atunci nu poate exista nici știință (ea este necesară, dar nu este posibilă).

Ne aflăm în fața contradicției pe care o surprinde Platon în unul din dialogurile sale, unde Socrate amintește interlocutorului insidioasa teză: „este imposibil ca un om să caute atît ceea ce știe, cît și ceea ce nu știe. Pe de o parte, el n-ar căuta, în adevăr, ceea ce știe, fiindcă o știe și, în asemenea caz, el n-are de loc nevoie să caute, iar, pe de altă parte, el n-ar căuta ceea ce nu știe, cu atît mai mult cu cît nu știe ceea ce ar trebui să caute" (131, p. 528).

Iată contradicția pe care o suscită o concepție statică asupra științei. Dacă am aștepta ca obiectul unei științe să fie constituit și cunoscut, nu s-ar fi născut nici o

știință, iar dacă cineva ar întreprinde o cercetare la întîmplare, în speranța de a găsi obiectul cercetării, știința nu s-ar naște dintr-o asemenea încercare oarbă. Ca să se nască o știință, cunoașterea obiectului acesteia trebuie să existe și să nu existe, adică acest obiect să se nască progresiv, să *devină* din ce în ce mai cunoscut. Între știință și obiectul ei, între om și obiectul cunoașterii sale se stabilește o unitate dinamică, de interdependență. Se poate spune că știința creează obiectul și este creată de acesta.

Pentru a evita interpretarea greșită a celor afirmate și a preveni o alunecare idealistă, trebuie să specificăm *în ce măsură* știința își creează obiectul său de cercetare, în ce măsură *ea își creează un univers științific* (în sens gnoseologic sau epistemologic și *nu ontologic*).

Materialismul filosofic deosebește fenomenul de esență și concepe progresul științific ca un proces de pătrundere progresivă în esența realității. Cunoașterea esențelor reprezintă înțelegerea superioară a fenomenului. Privind din acest punct de vedere obiectul unei științe, am putea spune că el începe prin a fi fenomenal, spre a deveni din ce în ce mai esențial.

Dacă transpunem aceste categorii dialectice pe plan psihologic și la cazul discutat, descoperim contradicția dintre *implicit* și *explicit*. Această opoziție se suprapune, în parte, opoziției, ridicată de filosofie, dintre gîndirea intuitivă și discursivă. A cunoaște, într-un sens, înseamnă a deveni conștient. Deosebirea dintre conștiință și cunoștință se poate reduce deocamdată la aceea dintre sferele noțiunilor respective: orice cunoștință este un act de conștiință, dar conștiința nu este numai cunoștință.

Progresul cunoașterii, deci, este progresul conștiinței: amplificarea și adîncirea conștiinței fenomenelor respective. Trecerea de la intuiție la cunoștința discursivă este procesul de transformare a cunoștinței nearticulate, nediferențiate, adesea practice și neverbale, în una articulată, diferențiată, verbală și logică. Cea dintîi poate fi numită implicită față de a doua, explicită, logică sau rațională. Cunoașterea explicită reprezintă, deci, un grad superior de conștiință, față de treapta cunoștinței implicite, intuitive.

În acest sens se poate afirma, fără riscul unei contraziceri, că şi poporul face şi a făcut psihologie; un Theophrast sau un La Bruyère, zugrăvind „Caracterele", ca şi un Aristotel, un Wundt sau un Wallon; fiecare din aceştia, la un anumit nivel, şi fiecare în cadrul universului său psihologic. Toate sînt *psihologii*, cu obiecte diferite, într-o măsură, reprezentînd în acelaşi timp *o singură* psihologie, în stadii sau trepte diferite de dezvoltare.

Obiectul, deci, există în toate etapele conştiinţei noastre, în toate fazele acţiunii noastre cu el. Cu cît el devine mai cunoscut, cu cît relaţiile lui cu alte obiecte devin mai cunoscute, iar sistemele de referinţă în care poate fi studiat mai vaste, punctele de vedere din care poate fi privit mai numeroase, cu atît înţelegerea lui devine mai bogată şi, *în acest sens, el devine un produs al ştiinţei noastre*. În acelaşi sens, el devine produs al acţiunii noastre, al practicii şi experienţei sociale. De aici rezultă poate şi iluzia că obiectul ştiinţei noastre începe cu faza cunoaşterii actuale, prezente, adică „azi".

Înţeles astfel, obiectul oricărei ştiinţe există şi nu există; el este „cunoscut" şi „încă necunoscut"; avem ştiinţă şi „încă nonştiinţă". Obiectul oricărei ştiinţe este cunoscut ca o realizare a uneia din infinitele posibilităţi ale necunoscutului; este necunoscut ca intuire, prin prisma cunoscutului, a unor vaste posibilităţi necunoscute; *contradicţia dialectică: realitate-posibilitate*. Obiectul unei ştiinţe nu este numai existent, ci şi posibil. Ceea ce constituie o ştiinţă nu este numai sfera încremenită de cunoştinţe dobîndite, ci întreaga zonă de penumbră şi umbră care învăluie sfera cunoscutului.

„Cel mai simplu adevăr, obţinut pe calea cea mai simplă, inductivă — spune Lenin — este întotdeauna i n c o m p l e t, deoarece experienţa este întotdeauna neîncheiată. Ergo: legătura inducţiei cu analogia — cu *conjectura* (previziunea ştiinţifică), relativitatea oricărei cunoştinţe şi conţinutul absolut în fiecare pas înainte al cunoaşterii" (7, p. 148). Orice cunoştinţă devine produs al acţiunii noastre, al practicii şi experienţei sociale.

Acel care neagă existenţa psihologiei pornind de la constatarea că esenţa psihicului încă nu este cunoscută, ar trebui să nege şi existenţa fizicii din motivul că esenţa materiei nu este (şi nici nu va fi vreodată) definitiv şi complet cunoscută; la fel ar putea fi negată şi existenţa biologiei, fiindcă esenţa vieţii rămîne încă în mare măsură o necunoscută. Dacă ar fi să aşteptăm să se rezolve contradicţiile existente, cum ar fi, de exemplu, aceea între teoria corpusculară şi cea ondulatorie a luminii, ar fi trebuit să contestăm de mult fizicii dreptul la existenţă.

Nu se ştie încă astăzi, cu toată certitudinea, ce este psihicul? N-are nici o importanţă, am putea răspunde; foarte bine că se ştie mai mult decît ieri şi cu siguranţă că eforturile ştiinţifice vor face ca mîine să se ştie mai mult decît ştim astăzi. Dacă obiectul psihologiei îl constituie lumea internă, subiectivă, a omului, înţelegerea obiectului acestei discipline se precizează din înţelesul noţiunii de subiectiv. Dar ce este fenomenul subiectiv ca obiect de cercetare ştiinţifică?

III. 2.3. NOŢIUNEA DE SUBIECTIV

Din variatele înţelesuri ale noţiunii de subiectiv desprindem patru, mai importante: 1) identic cu psihic şi opus fenomenului fizic, material; 2) sinonim cu individual, ca legat de subiect, opus fenomenului social, adecvat şi corespunzător realităţii; 3) fictiv, aparent, iluzoriu, opus noţiunii de real existent; şi 4) intern, opus realităţii externe. Înţelesul întîi este aproape identic cu al patrulea, în măsura în care fenomenul psihic este înţeles nu numai ca fiind opus celui fizic, dar şi ca fiind un fapt intern, opus unei realităţi din afară.

Ceea ce a impus diferenţierea fenomenului psihic de unul fizic este însuşirea, devenită, în cursul dezvoltării umane, tot mai pronunţată, de a se putea sustrage, într-o anumită măsură, observaţiei din afară, de a se ascunde, dobîndind astfel un caracter intim, intern şi strict individual, adică legat de subiect. Pierre Janet subliniază rolul conduitei secretului şi a minciunii în formarea înţelesului de psihic.

Această capacitate de a se sustrage observaţiei altora, externe şi directe, poate lua forme diferite de operaţie

mintală : de limbaj interior și gîndire propriu-zisă, de intenție (prietenoasă sau dușmănoasă), de suspendare a acțiunii sau amînare a acesteia, de secret, de fantezie, ca substitut al realității, de realizare pe plan intern a unei dorințe neîmplinite sau, în fine, de minciună („conduită dublă", după Janet, sau dedublare a adevărului : unul pentru sine, altul pentru ceilalți).

Dobîndind această nouă trăsătură, faptul psihic devine ceva nou, deosebit, atît pentru cineva din afară, cît și pentru conștiința individuală, transformîndu-se într-un obiect de conștiință, cu proprietăți diferite de ale altor obiecte, externe, accesibile oricui. Astfel, subiectivul devine sinonim cu viața sau lumea internă, cu realitatea psihică, individuală. Sensurile 1) și 4) devin astfel inseparabile de sensul 2), adică de *individual*.

Poate că această particularitate, a subiectivității și individualității, proprie ființelor vii, în înțelesul definit de A. N. Leontiev (cf. 93) a și determinat pe unii filosofi să pledeze în favoarea derogării lumii vii de la legea determinismului, făurind un concept — irațional și absurd — al liberului arbitru. „Aceeași" situație, „același" individ — reacții *diferite* ; „aceeași" reacție — semnificații *diferite* ; premisă pentru concluzia că, în lumea organică, și în special în cea umană, aceeași cauză, în aceleași condiții, ar putea determina efecte diferite. Explicația ? — Voință liberă, forță creatoare, elan vital !

Asemenea interpretare a modului de reacție, numit psihic, implică o eroare logică și o gravă opacitate psihologică : incapacitatea unor filosofi de a diferenția mediul, ca *realitate fizică*, (același pentru toate ființele cuprinse în el) de *mediul reflectat în ființa individuală*, fenomenal, psihologic (diferit după structura și experiența celui ce percepe). Aceeași situație, din punct de vedere fizic, determină reacții diferite, cînd este percepută în mod diferit de același individ (care nu mai este același !). Aceeași reacție, din punct de vedere fizic, are semnificație diferită, dacă se integrează într-un sistem diferit — ca nivel și structură — de referințe psihice. Această distincție, deosebit de importantă, l-a făcut pe Heraclit să afirme că omul nu se poate scălda de două ori în același rîu. Iată o demarcație, de o pregnanță deosebită, gravată în istorie cu două milenii și jumătate în urmă, între devenirea fizică și cea psihologică.

O veche fabulă relatează următoarea împrejurare. Cinci orbi se află lîngă un elefant. Primul, apucînd trompa elefantului declară că a atins un șarpe. Altul, îmbrățișînd piciorul elefantului jură că este vorba de un copac. Orbul sprijinit de elefant este convins că în spatele lui se află un zid. Acel care ținea în mînă coada, avea impresia că pipăie o frînghie, iar ultimul, care a atins colții elefantului, avea percepția unei țepușe primejdioase.

Iată cum, o singură realitate, răsfrîntă în cinci conștiințe omenești, în cinci lumi interioare, a putut da naștere la cinci realități psihice diferite, cinci realități subiective — iluzorii, spunem noi, care *știm* mai mult și mai bine, care sîntem în posesia adevărului, pe baza unei experiențe mai bogate, mai complete ; aceste cinci iluzii reprezintă totuși cinci *realități* psihice, subiective.

De multă vreme, deci, conștiinței omului i s-a impus deosebirea dintre adevăr și iluzie, dintre obiectiv și subiectiv, realitate externă și una internă. „Universul unui cîine — spune E. Claparède — nu este de loc același cu al omului, cu toate că trăiesc în același mediu fizic și par a se înțelege foarte bine . . . Asimilînd mediul ambiant, fiecare îi imprimă acestuia pecetea proprie, tot așa cum lăsăm amprenta individualității noastre pe alimentele pe care le absorbim. Aceeași carne de vacă înghițită de un cîine sau de un om nu are aceeași soartă ; cîinele o transformă în carne de cîine, omul — în carne de om ; într-un caz, am putea vorbi de canificare, în altul — de homificare. La fel se întîmplă și cu mediul ambiant" (39, pp. 167—168). Cineva face o observație, cu nuanță de ironie, că maimuțele superioare apar întrucîtva ca diferite după cum sînt studiate de psihologi germani sau americani și că ele ar poseda ceva din trăsăturile atribuite de obicei fiecăruia din cele două popoare (198, p. 297).

Teoria leninistă a reflectării lămurește în chipul cel mai clar rolul crescînd al factorului subiectiv în întreaga dezvoltare a lumii. Materia în totalitatea ei posedă proprietatea reflectării. Această însușire constituie structura însăși a corpurilor ce reflectă acțiunea exercitată asu-

pra lor din afară. Un corp nu suferă pur şi simplu (patient) acţiunea unei forţe externe (agent), ci o reflectă, reacţionînd la această acţiune, conform naturii structurii sale interne. Această reacţie modifică structura anterioară a corpului, imprimîndu-i un nou mod de reacţie, de reflectare a acţiunii suferite. Cu cît natura corpului este mai complexă şi situată pe o treaptă mai înaltă de organizare a materiei, cu atît şi rolul factorului intern, în determinarea şi explicarea relaţiilor acelui corp, este mai important· Determinismul dobîndeşte o nouă înfăţişare: din simplul transfer al forţei de la un obiect la altul, într-un proces de secvenţă, el se transformă într-o legătură nouă, al cărei înţeles rezultă atît din condiţiile exterioare (*ab extrinseco*), cît şi din natura corpului receptor (*ab intrinseco*). Răspunsul încetează de a mai fi o reflectare pasivă şi exclusivă a obiectului din afară, devenind, într-o măsură mai mare, o reflectare *şi* a naturii interne a obiectului care a suferit acţiunea agentului. Fiecare corp, începînd cu cel material şi anorganic şi terminînd cu fiinţa umană, nu transmite în mod pasiv şi impersonal semnalul primit, ci îl şi *traduce* în propria sa „limbă", conform „codului" său specific. Se înţelege că acest cod este cu atît mai complex, mai personal, mai individual, cu cît „cuantumul de informaţie" al persoanei respective este mai ridicat. Este departe de a fi întîmplător faptul că la noi, astăzi, în cadrul orînduirii socialiste, cînd forţele sociale se răsfrîng în conştiinţa reflexivă şi diriguitoare a omului prin efortul acestuia de a face conştiente, explicite legile înseşi ale societăţii, rolul factorului subiectiv, al conştiinţei, devine mult mai important decît înainte, cînd legile sociale erau mai mult „suferite" şi trăite în mod mai puţin activ, şi mai mult spontan şi implicit.

Mario Bunge, filosof şi om de ştiinţă argentinian, profesor la Universitatea din Buenos Aires, analizînd cauzalitatea, o consideră ca o formă specială a determinismului, caracterizat, de acest autor, prin două componente esenţiale : eficienţa (forţa de generare) şi legitatea. Între cele două extreme ale explicaţiilor filosofice : a doctrinei cauzaliste, care explică mişcarea prin cauze externe (*ab extrinseco*) şi a doctrinei automişcării, care explică prin cauza internă, a substanţei (*causa sui*), a externalismului (sau environmentalismului) şi autodeterminismului (sau imanentismului), filosoful argentinian ajunge la sinteza amîndurora : „Sinteza dintre autodeterminare şi determinare externă, în care cauzele externe sînt înţelese ca factori ce declanşează procesele interioare şi nu ca factori formînd bucăţi pasive de lut" (32, p. 228). Autodeterminarea deplină, adică libertatea absolută este tot atît de iluzorie şi insuficientă ca şi cauzalitatea eficientă (înţeleasă ca o constrîngere externă) (*ibidem*, pp. 227—228).

Această înţelegere sprijină cunoscuta teză formulată de Engels (a libertăţii ca fiind o cunoaştere a legităţii, a necesităţii) şi reprezintă poziţia ştiinţifică de pe care pot fi interpretate, în modul cel mai consecvent, fenomenele psihice. Sesizarea şi înţelegerea psihicului reprezintă, în cazul acesta, dezvăluirea factorului intern al comportării, a legităţii interioare, inerente structurii individului. A înţelege un fenomen psihic al unei persoane înseamnă a determina nu numai situaţia externă, ci şi rolul condiţiilor interne în manifestarea acelei persoane.

Am putea afirma, fără exagerare, că distincţia dintre fenomenul extern, material, şi cel intern, psihic, a constituit o *condiţie* necesară (dar nu suficientă, bineînţeles) a naşterii celor două concepţii opuse : idealistă şi materialistă· Această din urmă antiteză filosofică *presupune* înţelesul de psihic, tot aşa după cum originea psihologiei nu este de conceput fără conştiinţa subiectivului. Se înţelege de ce meditaţia filosofică a implicat, de la început, germenele psihologic şi de ce originile psihologiei au rădăcini în filosofie.

III. 2.4. DE LA MONOLOG SPRE DIALOG

Idealism subiectiv, solipsist — materialism naiv şi mecanicist, în filosofie ; introspecţionism — comportamentism, în psihologie sînt contradicţii supărătoare, neliniştitoare. Nu ne poate mulţumi o psihologie a conştiinţei fără lume externă şi nici psihologia conduitei „obiective" fără motivaţie şi semnificaţie psihică ; su-

biect fără obiect, pe de o parte; obiect fără subiect pe de alta; monolog al realității.

A trecut mai mult de o jumătate de secol de la apariția „manifestului behaviorist" al lui Watson (1913), moment considerat „revoluționar" (la fel ca și nașterea psihanalizei!). „Psihologia contracției musculare (muscle-twitch-psychology" = „Muskelzuckismus") înlocuiește psihologia introspectivă; corpul ia locul sufletului, adevărul psihologic se deplasează din interior spre periferia corpului; obiectul psihologiei nu mai este „res cogitans", ci „res extensa".

Entuziasmul, însă, diminuează cu timpul (1931 — 1930) și psihologia watsoniană devine „clasică"; axioma obiectivă: fiziologică, moleculară, mecanicistă și transpozițională (de la structuri simple, animale, spre cele complexe, superioare, umane), se cere revizuită și înlocuită. Între S și R, Tolman situează o serie de variabile („intervening variables") = aptitudinea, trebuința, dispoziția și altele; astfel, răspunsul individului, conduita, dobîndește un sens psihic interior, motivațional, final („purposive"). Din „obiectiv", behaviorismul devine „subiectiv"; Miller, Galanter și Pribram (1960) efectuează sinteza metodei fenomenologice cu cea operațională. Din monologal, behaviorismul devine dialogal.

Să nu ne închipuim, totuși, că această operație înseamnă o victorie a psihologiei introspecționiste și o înfrîngere a psihologiei „obiective", a conduitei. Asistăm la un fenomen de emergență, de sinteză, de transfigurare a elementelor anterioare; conduita dobîndește sens, iar sensul devine reacție: *conduită semnificativă.*

Conștiința, în psihologia conduitei unui Pierre Janet, de exemplu, este conduită, *reacție* la stări proprii ale individului; conduită secundară, care, la nivelul uman, devine verbală și socială, intra- și interpsihică. Astfel se stabilește legătura organică și indisolubilă între așa-zisa „lume internă" și „lumea externă", între subiect și obiect, gîndire și acțiune, psihic și fizic. Înțeleasă în acest sens, fraza unui Eysenck: „conștiința este un reflex condiționat" (207, p. 260) nu ne surprinde; ea este acceptabilă, fiind expresia unui sens al unității individului cu lumea. Subiectivul nu mai este rupt de obiectiv

Psihicul devine expresia unității între om și lume, în forma unui dialog între cele două variabile S-R. Cele două lumi, ireductibile una la cealaltă, sînt unite într-un dialog.

O mutație similară se petrece în filosofia existențialistă și fenomenologică, cu repercusiunile ei asupra psihologiei. Această transformare, însă, nu se efectuează din exterior spre interior, prin sudarea a doi termeni izolați prealabil, ci plecînd de la fuziunea lor primară și nediferențiată, de la unitatea perceptivă, înlăuntrul căreia se diferențiază apoi lumea psihică, interioară, de cea fizică și externă. „Om interior" nu există — declară Merleau-Ponty. Nu există decît „omul-în-lume" și „numai în lume el se cunoaște" (243, p. V). Reflexia se efectuează asupra actului nereflexiv; „percepția este fondul pe care se detașează toate actele și ea este presupusă de acestea" (*ibidem*). Din lumea „trăită" se desprinde, prin reflexie, omul și lumea, conștiința și obiectul. În felul acesta fenomenologia „elimină orice fel de idealism, descoperindu-mă ca „Ființă-în-lume" (243, p. VIII).

Noțiunea de relație ușurează și lui Sartre efortul de a evita interpretarea conștiinței ca receptacol, ca un „interior", în care pătrund și de unde ies „obiectele". Eul nu este un „locuitor" al conștiinței, el este „în afară, *în lume*, o ființă a lumii și Ego al altora" (281, p. 13). Conștiința de sine este o conștiință a unui obiect transcendent. Nu este cazul de a face distincția radicală între obiectivitatea unui lucru spațio-temporal sau „adevăr" etern și subiectivitatea „stărilor" psihice. Persoana psihică a unui „altu" este la fel de reală și obiectivă, ca și existența unui scaun. Starea psihică a lui Pierre îi este accesibilă lui Paul în aceeași măsură, ca și posesorului ei, Pierre. Cînd amîndoi vorbesc despre iubirea lui Pierre, nu înseamnă că Paul înțelege arbitrar și prin analogie ceea ce Pierre „sesizează" din plin. „Ei vorbesc despre același lucru, îl sesizează fără îndoială prin procedee diferite, dar acestea sînt la fel de intuitive. Sentimentul lui Pierre nu este mai *sigur* pentru Pierre decît pentru Paul. El aparține pentru unul și pentru altul aceleiași categorii de obiecte, ce pot fi, fără îndoială, revocate" (281, p. 75).

Din această scurtă referinţă ne putem da seama că pentru fenomenologii şi existenţialiştii de azi actul primar este unitatea indiviză a trăirii „fiinţei-în-lume", a stării „a fi-în-lume", din care omul de ştiinţă detaşează polii respectivi = subiect-obiect.

Cum, însă, s-a născut şi s-a dezvoltat această *conştiinţă de subiect* şi de psihic? Conştiinţa are ca obiect fenomenul psihic, trăirea proprie sau a altei persoane o putem numi *conştiinţă psihologică*. Care sînt formele, nivelurile şi etapele de dezvoltare a acestei conştiinţe?

III. 2.5. PSIHOLOGIA IMPLICITĂ

Problema nu este atît de simplă cum ne apare ea la început. Dacă „ştiinţa — după afirmaţia lui Maurice Daumas — este tot atît de veche ca şi umanitatea" şi dacă începuturile ei se pot întinde pînă la preistoria umanităţii, pînă la acel „fond de cunoştinţe elementare, care nu s-au definit" (42, p. 3), atunci originile psihologiei coincid cu naşterea conştiinţei umane.

Examinată mai atent, afirmaţia suscită unele precizări. Mai întîi, trebuie să admitem că nu poate fi vorba de o psihologie neverbală, pe plan de acţiune. Animalul nu are viaţă internă conştientă. Psihicul uman se diferenţiază de cel animal prin apariţia limbajului. Conştiinţa este prin excelenţă verbală. Înseamnă că şi conştiinţa psihologică, adică conştiinţa de stare psihică, ca atare, nu se poate constitui decît pe plan verbal. Se poate oare afirma, totuşi, că originile psihologiei ar coincide cu acelea ale umanităţii?

Nu trebuie să uităm că gîndirea omului, inteligenţa lui, s-a exercitat la început pe un plan de *acţiune*: omul a gîndit lucrînd, făcînd. Aceste acţiuni, verbalizate progresiv, devin *cunoştinţe*, se transformă în *ştiinţă*. Primele operaţii tehnice şi industriale ale omului, în lupta de conservare a vieţii acestuia, merg mînă în mînă cu dobîndirea primelor cunoştinţe despre *natura lucrurilor* şi cu descoperirea de noi relaţii între fenomene. Viaţa în societate, o dată cu noi mijloace de comunicare şi cu operaţii specific umane de colaborare, a generat cunoştinţe cu privire la *natura umană*. Ca să poţi exercita o influenţă asupra altuia, chemîndu-l în ajutor, solicitîndu-i colaborarea, sau poruncindu-i o acţiune, se cer informaţii, oricît de elementare ar fi ele, despre natura mijloacelor necesare, cît şi despre efectele mijloacelor folosite. Tehnica relaţiilor interindividuale trebuie să se dezvolte concomitent şi paralel cu cunoaşterea psihicului omului. Dacă, printre oamenii preistorici, au fost — după afirmaţia lui Daumas — artişti, muzicieni, poeţi şi savanţi, bănuim că printre acei „savanţi" au existat şi psihologi.

Afirmaţia ne pare totuşi exagerată. Conştiinţa de ceva este, desigur, şi *cunoştinţă* despre fenomenul respectiv. Cunoaşterea de către individ a naturii externe s-a efectuat — filogenetic — prin intermediul uneltei, în cadrul societăţii. Se ştie că reflexia omului a fost — după cum era şi firesc — îndreptată la început mai ales spre exterior şi spre efectele acţiunii. Ne însuşim limba devenind conştienţi de aspectul instrumental al cuvîntului, înainte de a face din cuvînt obiect special de conştiinţă gramaticală sau artistică; învăţăm a gîndi înainte de a face din gîndire obiect de logică sau psihologie. Conştiinţa despre obiect se naşte înaintea cunoaşterii felului cum a fost cunoscut acel obiect; cunoaşterea precede teoria cunoaşterii; cunoaşterea obiectului se formează înainte ca aceasta să devină obiect al cunoaşterii.

Dacă apariţia conştiinţei de altul şi de sine este o premisă indispensabilă pentru naşterea ştiinţei despre fenomenul psihic, se poate oare afirma că acest moment poate fi considerat ca originea ştiinţei însăşi a psihologiei? Dacă poate exista fenomen psihic fără conştiinţă, de ce n-am putea concepe conştiinţa însăşi fără conştiinţa de conştiinţă? Psihicul a existat *în sine* înainte de a exista *pentru sine* (ca o conştiinţă de sine). „Omul, spune F. Engels, este vertebratul prin care natura ajunge la conştiinţă de sine" (3, p. 16).

Conştiinţa de sine, în acest caz, poate apărea înaintea conştiinţei, a reflexiunii despre conştiinţa de sine, adică înainte de a deveni ea însăşi obiect de conştiinţă. Dacă conştiinţa de sine, ca fapt primar de diferenţiere a unui individ de altul, precede conştiinţa de propria

conştiinţă, înseamnă că şi ştiinţa psihicului nu se poate naşte odată cu conştiinţa de sine, ca persoană, a omului.

Dar, dacă fiecare treaptă nouă, superioară, reprezintă o conştientizare a celei anterioare, se poate oare vorbi de conştiinţă ca realitate absolută? Ceea ce este conştient în raport cu stadiul anterior (inferior), nu mai este conştiinţă faţă de cel ulterior (superior). Determinarea datei de apariţie a psihologiei, ca reflexie asupra fenomenului psihic, devine şi mai dificilă.

Filosofia materialist-dialectică ne demonstrează că ştiinţa este nedespărţită de acţiune, de practică. Omul de ştiinţă nu tinde numai să facă mai cunoscute, adică mai conştientizate, lucrurile şi fenomenele din natură, societate şi gîndire, ci şi să ne ofere mijloace de a stăpîni şi dirija realitatea respectivă. Psihologia teoretică, ştiinţa ca atare, deci, s-a născut din practică şi din reflexie necontenită, din activitatea neîncetată a omului de a-şi explica stările trăite, din lupta conştiinţei împotriva necunoscutului. Din acţiunea omului asupra omului s-a născut reflexia asupra scopurilor urmărite, a mijloacelor folosite şi a rezultatelor obţinute. Ar însemna, aşadar, că practica psihologică ar fi o teorie implicită, după cum teoria ar fi o practică explicită, care deschide perspective şi posibilităţi pentru o practică viitoare. În acest sens, sîntem de acord cu Müller-Freienfels, care vede ştiinţa sub aceste trei aspecte : cunoştinţă, practică şi cercetare („Wissen, Wirken und Forschen"), şi cu P. Guillaumme care vorbeşte de o psihologie *implicită*, adică o cunoaştere practică despre alţii şi despre sine. „Cunoaşterea — spune psihologul francez — a precedat, sub o formă implicită, trezirea reflexiei teoretice" (cf. 65, p. 1). Această reflexie primară s-a dezvoltat, străbătînd etape succesive de conştientizare, desăvîrşindu-se succesiv, prin forme verbale de comunicare şi acţiune, prin literatură, filosofie, devenind, în sfîrşit, ştiinţă propriu-zisă.

Procesul de derivare a teoriei din practică şi de diferenţiere a acestor două forme de experienţă socială este nedespărţit de discriminarea progresivă a subiectivului de obiectiv, proces de constituire neîncetată şi tot mai acută a contradicţiei : subiect-obiect. Legătura dintre

subiect şi obiect devine *mediată* de verigi tot mai numeroase; distanţa dintre conştiinţă şi obiectul acesteia creşte necontenit, dar mişcarea cunoaşterii îşi păstrează caracterul ei dialectic : ea „dă înapoi pentru a nimeri mai bine" — cum spune Lenin (7, p. 277). Obiectul psihologiei nu ne este *dat*, ci se constituie, se formează, după cum nici faptele fizice nu ne sînt *date*. Constituirea unei ştiinţe este un proces de făurire a unei lumi ştiinţifice, cu înţelesurile ei specifice. Obiectul psihologiei presupune înţelegerea faptului psihic, ca atare, adică legat de o conştiinţă, de o personalitate, dar nedespărţit, în acelaşi timp, de o situaţie din afară. Se creează un nou sistem de referinţe, o nouă lume, internă, opusă celei externe şi, totodată, nedespărţită de aceasta, o lume avînd un eu, ca centru de referinţe.

Cînd s-a petrecut acest fenomen? Cum, din implicită, psihologia devine explicită? Procesul nu este uşor de caracterizat.

Să încercăm, mai întîi, determinarea înţelesului de implicit. De la început trebuie să evităm absolutizarea termenului. Un înţeles este implicit numai în comparaţie cu altul explicit; este *relativ*, deci, faţă de un alt înţeles. O cunoştinţă poate fi explicită faţă de o cunoştinţă inferioară, şi implicită faţă de alta, superioară. Progresul cunoaşterii noastre constă în explicitarea continuă, în mişcarea de la intuitiv la discursiv, de la nediferenţiat la diferenţiat. Explicitarea, deci, este un proces progresiv de analiză. A înţelege mai bine înseamnă a şti *ce* este un lucru sau un fenomen, *cum* s-a petrecut, *de ce* s-a întîmplat etc., adică este capacitatea crescîndă de a aşeza obiectul gîndirii noastre în sisteme şi cadre cît mai variate, de relaţii şi de referinţe. A explicita un înţeles înseamnă a-l desprinde dintr-un context, pentru a-l gîndi, apoi, ca integrat în sistemul iniţial, identic şi totodată deosebit de acesta. Noi putem vorbi şi scrie corect fără a cunoaşte regulile gramaticale, fără a şti *de ce* este mai corect să ne exprimăm într-un fel şi nu într-altul. Putem dovedi tact pedagogic, adică să procedăm aşa cum trebuie, fără să ştim, adică fără să putem descrie şi explica nici norma de acţiune şi nici mijloacele folosite şi necesare pentru a respecta norma, pentru a realiza scopul.

Tot aşa, putem provoca compătimirea, simpatia cuiva fără a cunoaşte legile psihologice respective. „Nici o psihologie — spune Uşinski — nu va putea înlocui tactul psihologic, care este de neînlocuit în practică, fiindcă acţionează repede, instantaneu, în timp ce tezele ştiinţei se evocă, se meditează şi se apreciază încet" (168, p. 47).

Prima fază, deci cea primară, de cunoaştere psihologică poate fi socotită ca *psihologie în acţiune, conduită psihologică*, ca răspuns la o situaţie sau la un fenomen psihic. Individul care a surprins, de exemplu, *intenţia* răuvoitoare a semenului şi a luat din vreme măsuri de apărare, a dovedit înţelegere psihologică. Persoana care nu s-a lăsat amăgită de simulaţia simpatiei din partea unui cunoscut se poate felicita de perspicacitatea sau intuiţia sa psihologică. Prin aceasta, omul dovedeşte că ştie să *interpreteze* semnele exterioare ale realităţilor ascunse, interne, să deosebească „gestul care serveşte de semn, de obiectul semnificat" (74, p. 97).

III. 2.6. EXPLICITAREA PSIHOLOGIEI; DIFERENŢIEREA ÎNŢELESURILOR

Etapa cea mai importantă în conştientizarea unei situaţii psihologice, a desluşirii unui sens psihologic, o constituie factorul verbal. *Verbalizarea acţiunii*, sub prima ei formă — *de descriere* —, constituie un factor deosebit în conştientizarea fenomenului psihic. Mecanismul este uşor de surprins, ca şi în folosirea oricărei unelte: medierea prin instrument ne obligă să cunoaştem atît natura instrumentului cît şi a obiectului asupra căruia se exercită acţiunea. Folosirea cuvîntului suscită conştiinţa relaţiilor dintre scop şi mijloace: ea ne deschide perspectivele intervenţiei conştiente şi voluntare în lumea psihică, în lumea subiectivă.

Formele descriptive ale acţiunilor psihologice se cristalizează, la început, în produse colective, anonime, folclorice, spre a se ridica treptat la nivelul operelor de artă din literatura cultă şi, în sfîrşit, la nivelul ştiinţific de abstracţie psihologică. Paralel cu tendinţa de *des-*

crieri concrete avem şi încercări de a prinde adevărurile psihologice sub forma laconică, concentrată, sintetică, a proverbului.

III. 2.6.1. *Poporul-psiholog*

Experienţa psihologică şi înţelepciunea populară, privind caracterul, temperamentul, trăsăturile psihice ale oamenilor, se obiectivează în povestiri, basme, proverbe şi zicale, transmiţîndu-se oral din generaţie în generaţie. Această experienţă, pe lîngă numeroase informaţii de natură diversă, conţine şi adevăruri psihologice. Ele constituie acele pietre preţioase ale tradiţiei, născută fără consemnarea datei şi a numelui autorului; este o psihologie „anonimă", s-ar putea spune; este mai corect, cred, s-o numim psihologie *populară*.

Într-un studiu de „consideraţii preliminare", Tr. Herseni abordează, documentat, această importantă şi încă puţin studiată problemă. „Există cu adevărat o psihologie autentic *populară* sau numai o psihologie *popularizată?*" se întreabă autorul, căci se poate presupune că cunoştinţele psihologice, existente în popor, reprezintă numai o interpretare populară a cunoştinţelor de origine „cultă".

Dacă, în timpurile noastre, se poate admite existenţa şi a unui curent „de sus în jos", adică formarea unei psihologii popularizate, nu putem însă nega că, încă înainte de a se forma acest curent, a existat o activitate creatoare a maselor populare, în procesul de făurire a cunoştinţelor de psihologie. „Este imposibil de imaginat — spune Tr. Herseni — ca oamenii din popor, care observă cu atîta fineţe şi precizie buruienile, păsările, jivinele, gîngăniile, fenomenele meteorologice, ba chiar şi mersul stelelor, să nu fi observat nimic interesant cu privire la viaţa sufletească a lor proprie şi a celor din jur" (68, p. 29). Psihologia populară — după caracterizarea aceluiaşi autor — este constituită din „cunoştinţe psihologice empirice, dobîndite de popor în practica istorico-socială, prin mulţimea contactelor şi legăturilor sociale ale fiecărui individ capabil de cunoaştere, cu toţi ceilalţi indi-

vizi care fac parte, împreună cu el, din sînul unor grupări sociale concrete (familie, sat, oraş, întreprindere, organizaţie profesională, socială, politică etc.)" (*ibidem*). Această psihologie populară se reflectă în limbă; „lirica, epica, dar mai ales proverbele, aceste formulări condensate ale înţelepciunii şi gîndirii popoarelor, trebuie să reflecte şi ele, cel puţin în parte, psihologia populară" (*ibidem*).

Este important de semnalat subtila observaţie a lui Tr. Herseni: „Cunoaşterea psihologiei populare este şi o cale de cunoaştere a *psihologiei poporului*" (68, p. 46). Din felul *cum* observă cineva, *ce* observă, precum şi din *atitudinea* celui ce observă se poate construi un etaj superior (observaţia observaţiei, interpretarea interpretării) de constatări şi de interpretări psihologice.

Poporul nu a putut aştepta apariţia unei ştiinţe psihologice; el şi-a format o „ştiinţă" la nivelul trebuinţelor sale practice şi al mijloacelor sale rudimentare de investigaţie. Această ştiinţă practică a rămas, şi ea continuă încă să alimenteze curiozitatea psihologică a omului din popor şi să-i satisfacă acestuia nevoia concretă şi imediată de orientare printre semeni.

Dacă ar fi să ne oprim numai asupra celor două poezii citate de Tr. Herseni (68, p. 37), ar fi de ajuns spre a ne da seama de actualitatea observaţiilor asupra importanţei afectivităţii în conduita omului (sensul condensat, de exemplu, în zicătoarea: „Unde ţi-e inima, acolo şi gîndul" — *ibidem)*. Sînt deosebit de concludente observaţiile populare referitoare la particularităţile reacţiilor afective, a tipurilor de conduită sau a expresiilor afective: „inimă închisă sau deschisă", „inimă verde sau cernită, neagră", „a arde la inimă", „a-i pune un ghimpe la inimă", „a-şi călca pe inimă", „a-i merge drept la inimă" etc. (68, p. 38).

Dacă păşim în lumea legendelor altor popoare, găsim pretutindeni dovezi de mare fineţe şi pătrundere în adîncurile firii umane. O legendă cretană, de exemplu, ne descrie un episod din urmărirea atenianului ingenios, Dedal, de către regele Cretei, Minos. Ajuns în Sicilia, Minos oferă regelui sicilian Cocalos să rezolve o problemă: a trece un fir printr-o cochilie de melc, fără a o

sparge. Minos ştia că problema nu era accesibilă regelui Cocalos şi că numai isteţul Dedal o putea rezolva. Dezlegarea problemei i-a dat regelui Minos certitudinea că autorul soluţiei este Dedal, a cărui prezenţă este astfel descoperită. N-am putea oare afirma, fără exagerare, că această legendă conţine în germene, *implicit*, ideea testelor de inteligenţă? Acest aspect metodologic din legendă, la rîndul lui, este legat indisolubil de diagnosticul deosebirilor *individuale* în domeniul inteligenţei; şi aceasta — cu patru milenii în urmă!

Încă un exemplu, luat de data aceasta, la întîmplare, din inepuizabilul tezaur de poveşti al folclorului Indiei şi al Iranului, din *O mie şi una de nopţi*. Timp de ani de zile o mamă îşi caută fiul, plecat de la locul său natal încă în copilărie. Transformarea fizică — opera anilor — a împiedicat ca mama şi fiul să se recunoască la o întîlnire întîmplătoare. Dar un amănunt *psihologic* a servit de carte de vizită, sau carnet de identitate: modul de preparare a unei prăjituri de rodii. Înainte de despărţirea lor timpurie, copilul învăţase de la mamă să prepare, într-un anumit fel, prăjitura delicioasă. Gustînd acum din savuroasa prăjitură, mama exclamă: „Allah! Autorul acestei prăjituri nu poate fi altul afară de fiul meu Hassan Badraddin!"

Povestea conţine, — ca şi legenda citată — un mod de diagnostic psihologic al personalităţii, al particularităţilor individuale, al aptitudinilor; de data aceasta este vorba de o remarcabilă aptitudine în arta culinară.

III. 2.6.2. *Cronicarul-psiholog*

Ocupîndu-se de originile şi dezvoltarea psihologiei româneşti, Tr. Herseni şi N. Radu găsesc o psihologie populară, ridicată pe o treaptă superioară, a formelor cărturăreşti, de psihologie „legislativă", literatură populară scrisă şi cronici. Acestea din urmă, la noi, sînt influenţate de cultura contemporană a altor ţări, precum şi de cultura veche elenă şi latină. „Din această întîlnire şi îmbinare originală nu va ieşi — spun autorii citaţi — o psihologie de specialitate... dar se va contura, şi la noi, o *psihologie istorică* şi o *psihologie literară*, care se

vor dezvolta neîncetat, primind noi impulsuri şi noi forme, pînă în zilele noastre" (69, p. 60). Autorii subliniază aportul principal al cronicarilor noştri, mai ales în ceea ce priveşte *portretistica psihologică*. Desigur, acelaşi lucru se poate spune şi despre scrierile istorice vechi ale altor popoare, cronici în care forma descriptivă a unei succesiuni de evenimente cedează progresiv în faţa ideii unui determinism social şi psihologic, în faţa valorii crescînde acordate trăsăturilor morale şi psihice ale personalităţii istorice.

III. 2.6.3. *Scriitorul-psiholog*

Cred că nu există stări psihice conştiente, moduri de manifestare individuale, care — de-a lungul secolelor — să nu fi găsit expresie în toate genurile de literatură universală. Dacă nu l-am lua ca exemplu decît pe Shakespeare şi ar fi suficient pentru a constitui o psihologie umană cu toate tipurile şi particularităţile ei individuale. Este imposibil de întreprins o analiză ştiinţifică a unui sentiment uman, ca iubirea, ura, gelozia, ipocrizia, avariţia, vanitatea, invidia, frica — pentru a nu cita decît cîteva din nenumăratele reacţii afective ale omului (şi fiecare din acestea cu nuanţe individuale nesfîrşite) — fără a nu ne sprijini, ca ilustrare, pe o operă literară.

Este suficient să ne reamintim dialogul între Covielle şi Cléonte din actul III, din „Le Bourgeois Gentilhomme" al lui Molière, pentru a ne da seama că originalitatea descoperirii fenomenului de „cristalizare" în dragoste nu aparţine lui Stendhal. La fel, auzind tirada lui Eliante din „Le Misanthrope" (actul II, sc. V), prin care personajul descrie cum pasiunea face pe cel ce iubeşte să nu vadă niciodată vreun cusur în obiectul iubit şi cum toate defectele celui iubit devin virtuţi şi perfecţii, ne lămurim de întreaga „logică a sentimentelor". Molière — predecesor al lui Stendhal, al psihologului Th. Ribot şi, desigur, al altor psihologi contemporani !

Literatura a pătruns şi în adîncurile inconştientului, ale motivaţiilor, care scapă prizei de conştiinţă a marii majorităţi. Lăsînd la o parte pe genialul explorator al zonelor de penumbră sau umbră ale conştiinţei, Dostoievski, să ne oprim asupra unei opere considerată eşantion de roman, atribuit lui Longos (sec. III e.n.), *Daphnis şi Chloe*. Autorul descrie cu o virtuozitate neîntrecută stările de primă iubire, trăite de cuplul de păstori îndrăgostiţi, stări de care, însă, eroii romanului *nu sînt conştienţi*. Cititorul îşi dă perfect seama că tinerii se iubesc, iar tinerii trăiesc iubirea fără a-şi da seama de natura acestui sentiment. De ce? Autorul ne dă şi răspunsul, dezlegarea problemei : nici unul n-a auzit vorbindu-se despre dragoste, nici unul nu ştie *cum se cheamă* un asemenea sentiment. „Biata fată — spune autorul — nu ştia singură ce simte, ea era crescută la ţară şi n-auzise pe nimeni vorbind despre dragoste". Iată de ce sentimentul este trăit pe o anumită treaptă de *conştiinţă* a tinerilor, fiind însă *inconştient* faţă de treapta cititorului, care *ştie* cum se numeşte şi cum se manifestă asemenea trăire. Nivelul psihologic al romancierului poate rivaliza cu cel mai înalt nivel al psihologului, om de ştiinţă.

Un romancier din timpurile noi a exprimat adevărul citat din *Daphnis şi Chloe* : „dacă tinerii n-ar auzi vorbind despre dragoste şi n-ar citi romane, mulţi dintre ei n-ar şti ce-i dragostea şi nici iubirea n-ar fi pentru ei cu putinţă". Aici se dezvăluie cu toată claritatea influenţa mare a literaturii, în procesul de conştientizare a fenomenelor psihice, a propriilor noastre stări sufleteşti. Romancierul psiholog are rolul pe care Socrate îl atribuie filosofului : rolul de moaşă; scriitorul ajută pruncului să ia contact cu „lumea internă".

Numeroase tipologii psihologice s-au impus datorită modelelor literare. Să ne gîndim numai la cele două tipuri nemuritoare, zugrăvite de Cervantes, Don Quijote şi Sancho Pança. Ele rămîn ca mostre de neuitat în înţelegerea introversiunii şi extraversiunii, a schizotimiei şi a ciclotimiei. Putem afirma, fără riscul exagerării, că literatura ne oferă primele modele de caractere umane.

Se cuvine, însă, să facem aici o observaţie. Dacă literatura, privită sub unghiul psihologic, reprezintă o treaptă de explicitare, conştientizare şi obiectivare, prin intermediul imaginii, a fenomenului subiectiv, psihic, sugerînd, prin materialul oferit, un travaliu de analiză abstractă şi ştiinţifică, am putea afirma că, cu timpul, bele-

tristica concretizează unele adevăruri psihologice abstracte, efectuînd astfel operaţia inversă, de la teoria abstractă la intuiţie, de la concept şi modelul abstract la imagine. Paralel cu fenomenul de ştientifizare a literaturii se petrece altul, de literaturizare a psihologiei.

Anumite curente din psihologia apuseană, cum este, de exemplu, psihanaliza sau psihologia existenţialistă, au servit ca teme multor scriitori. Într-o cronică din „La presse medicale" (nr. 70, 2 oct. 1957), S. Doubrow semnalează o carte apărută în S.U.A. şi aproape imediat tradusă în limba franceză, „Chocolates for breakfast" *, de Pamela Moore. Autoarea este o fată de 15 ani şi opera este dedicată mamei sale. În romanul citat se descrie scena în care eroina, o fată de 15 ani, îi vorbeşte profesoarei sale de „fixarea" sa lesbiană, de atracţia sa sexuală pentru tatăl său, de speranţele sale de a avea în viitor o legătură cu un bărbat mai în vîrstă etc. etc. „Există acolo destule lucruri — conchide autorul cronicii — care să dea de gîndit sociologilor şi medicilor" ; de asemenea, am adăuga noi, psihologilor, pedagogilor şi scriitorilor.

Exemplul citat poate ilustra trei adevăruri : 1) măsura în care tînărul în anumite ţări este obsedat de probleme sexuale, „trăite" aşa cum le-a descris Freud, dar fără să fi cunoscut psihanaliza ; 2) gradul în care tineretul şi-a însuşit limbajul şi interpretarea psihanalitică a trăirilor sale sexuale ; şi 3) modul în care unii scriitori, obsedaţi de această doctrină, interpretează realitatea în sensul obsesiei lor. Oricare ar fi adevărul, el reflectă o realitate psihologică şi, la rîndul său, merită să devină obiect de explorare psihologică.

În plină expansiune a psihanalizei, personajele literare devin pradă a „complexelor", a impulsurilor refulate. Romancierii deplasează atenţia lor asupra vieţii interioare, „secrete" şi „interzise" ale eroilor şi eroinelor de romane. François Mauriac nu face excepţie. El îşi propune explorarea abisurilor vieţii psihice, dezvăluirea „tainelor trăirilor" noastre, descoperirea „cheii îngropate" cu care se deschid porţile inconştientului, cu scopul de a elibera „omul în plenitudinea şi totalitatea lui"

---

* Bomboane de ciocolată pentru micul dejun.

(„Le roman", 1928, pp. 43—44). Prin eroul romanului său *Le noeud de vipères* (1932), romancierul francez ne oferă un „material documentar" psihanalitic de primă calitate. Unul din personajele principale ale romanului, mare avocat dintr-un oraş de provincie, este apărător în faţa curţii cu juri, în „cazul Villenave". Trei personaje : soţul, soţia şi fiul, adolescent. Mărturiile pledează împotriva soţiei care declară că a tras un foc de revolver asupra soţului, rănindu-l. Sub aparenţa construită, conştientă, intenţională, avocatul descoperă, în adîncul ascuns, motivaţia adevărată şi pe adevăratul autor al încercării de asasinat : băiatul. Mobilul ? Clasic : atracţia spre mamă, ură faţă de tată ; sentiment de frustraţie, reacţie de agresiune. „Complexul lui Oedip" în toată perfecţiunea lui ! Tragedia antică reîntrupată ; cu deosebirea : folosirea armei de foc în locul unei arme albe, reci ! Autorul romanului este conştient (prin intermediul personajului său) de poziţia „ştiinţifică" a interpretării sale : avocatul foloseşte în pledoaria sa „cu o logică pasionată" „germenul esenţial" din „sistemul profesorului F" „care a reînnoit în acelaşi timp psihologia adolescenţei şi terapia nevrozelor acesteia".

Ne întrebăm unde sfîrşeşte literatura, romanul psihologic, şi începe psihologia romanţată ?

III. 2.6.4. *Mitologie şi psihologie*

O altă formă de explicitare şi diferenţiere a realităţii obiective se concretizează în mitologie. Desigur, graniţa precisă între realitate şi ficţiune este greu de fixat. Tendinţa de personificare nu se limitează numai la forţele fizice, ale naturii materiale, ci şi la trăsături psihice şi morale. Noţiunea centrală de „suflet" este personificată prin Psyché. Moira, divinitatea destinului, a avut la început semnificaţia de măsură, de însuşire, atribut al fiecărui muritor şi care îl face pe acesta să fie fericit sau nenorocit. Homer foloseşte uneori acest cuvînt în sens de fericire (cf. 44, p. 299). Nemesis, înainte de a deveni zeiţă, „semnifica un sentiment moral" legat de repartiţia bunurilor în lume (cf. 44, p. 303). Se cunoaşte

rolul Prudenței (Metis) în viața zeilor, al Înțelepciunii sau Gîndirii (Athena) și altele. Se știe, de altfel, cum s-au răspîndit în lume darurile trimise muritorilor de către Zeus, prin Pandora. Noroc că printre atîtea calamități, caseta Pandorei mai conținea o mare consolare a mizeriilor omenești — Speranța ! Toate aceste personaje divine pot fi considerate ca produse ale unui început de abstractizare și ale efortului de a gîndi, sub o formă concretă, unele trăsături psihice și morale ale omului. Un început dificil, o diferențiere foarte imperfectă ; noile însușiri psihice abia mijesc în cadrul vechilor noțiuni încărcate cu conținut material, fizic. Se poate spune, oare, că primele înțelesuri ale omului despre „suflet" dovedesc existența unei conștiințe despre o viață internă, psihică ? Noi știm că denumirea însăși de suflet, aproape în toate limbile, are înțelesul de suflu (respectiv : greacă *psyché*, *pneuma* ; sanscrită — *atman* ; ebraică — *nephesh* ; latină — *anima* și *animus*, *spiritus* ; rusă — *dușa*, *duh* ; engleză — *ghost* ; germană — *Geist* etc.). Nu este greu de înțeles că suflul, ca realitate eterică, aproape intangibilă, volatilă și insesizabilă (deci, mult deosebită de solidele lumii materiale) a constituit, pentru omul de demult, nu numai un înțeles de manifestare a vieții, dar și de principiu al unei categorii, al unei clase de lucruri „însuflețite", deosebite de cele „neînsuflețite".

Originile acestui dualism, încă imperfect, sînt legate de fenomene, enigmatice pe atunci, ca umbra, imaginea speculară (reflectată în apă, sau pe suprafețele solide, lucioase), visele, iluziile, halucinațiile, delirurile și altele. Așa s-au născut legende și mituri, credința într-o lume a sufletelor, duhurilor, umbrelor etc.

Dacă în toate miturile despre suflet există o fărîmă de adevăr, dacă toate credințele despre suflet au fost suscitate inițial de nevoia de a cunoaște și a explica, iar observațiile ce le-au provocat această curiozitate, oricît de deformante ar fi ele, reflectă o părticică din realitate, ele pot fi considerate ca o rază de lumină aruncată asupra celei mai greu de cunoscut regiuni a realității, asupra hărții psihice a lumii, care și astăzi posedă numeroase spații albe „terrae incognitae". Știința vieții psihice a trebuit să aștepte încă multe secole pentru ca

alte discipline să defrișeze terenul, pregătind înțelegerea adecvată a vieții subiective.

Putem, oare, considera mitologia „psihologică" ca originea științei psihologiei ? Afară de faptul că aceste „cunoștințe" nu reprezintă un sistem organizat și nu sînt dobîndite cu ajutorul canoanelor unanim recunoscute și necesare pentru constituirea unei științe, ele nu se referă la o lume *internă*, cu adevărat psihică. Sufletul este conceput ca un „dublu" al corpului, ca un tovarăș de drum, însoțitor, de natură mai subtilă, cu o longevitate nelimitată și de origine mai nobilă decît corpul. Atîta tot. Dar aceasta este prea puțin pentru o psihologie, încă departe de o conștiință ca fapt subiectiv. Din această perspectivă, mitologia ar putea fi privită cel mult ca un îndepărtat preludiu al psihologiei. Trebuie să ne deplasăm mai încoace, spre timpurile istorice mai noi, cînd omul începe să separe interiorul, psihic, de exterior, fizic, să diferențieze reprezentarea obiectului de obiectul semnificat etc. Aceste deosebiri, însă, răsar mult mai tîrziu, după apariția în conștiință a fenomenului psihic ca obiect de conștiință și chiar după nașterea conștiinței de sine. Nici maimuța, nici omul din Neanderthal sau Cro-Magnonul, nici omul din comuna primitivă nu au ajuns să fie conștienți de conștiința lor. Cînd s-a întîmplat aceasta ?

III. 2.6.5. *Contribuția inițială a gîndirii filosofice*

Unii filosofi consideră că nașterea spiritului, a conștiinței de sine, ca realitate psihică, se datorește gîndirii grecești. „Gîndirea grecească este nașterea spiritului", afirmă Charles Werner (174, p. 14). „Dintr-un suflet — spune el — sumbru și profund, așa cum exista și în Orient, s-a desprins în Grecia spiritul, în calitate de conștiință de el însuși, ca certitudine asupra naturii sale infinite ; spiritul, în chip de conștiință a independenței sale față de toate lucrurile exterioare, ca certitudine a libertății sale" (174, pp. 14—15). Procesul a început — după părerea lui Werner — cu Socrate. „Socrate l-a sustras pe om de la studiul naturii și l-a invitat să sondeze profunzimile sufletului său" (174, p. 83).

Fără să acceptăm tezele lui Werner, ne apare evident că preocuparea filosofică, de natură *ontologică*, a contribuit la diferențierea necesară a înțelesurilor psihologice. „Evoluția filosofiei — spune Fraisse — a aclimatizat ideea unei psihologii și i-a furnizat primele cadre conceptuale" (60, p. 7), iar „progresele realizate în critica cunoașterii au ajutat la descoperirea specificității psihologiei" (60, p. 3). În adevăr, ulterior dualismul cartezian a constituit un îndemn important pentru studiul fenomenelor fiziologice, pe de o parte, și al celor psihice, pe de altă parte, sugerînd pentru aceasta, căutarea de metode deosebite și adecvate. „Această dualitate — observă cu multă dreptate Fraisse — a produs la început o serie de dezvoltări favorabile conștientizării problemelor psihologice, chiar dacă ea a trebuit să ducă, mai departe, la impasuri" (*ibidem*). Este suficient să amintim diferențierea inițiată de Democrit și dezvoltată de John Locke, dintre calități primare și secundare, spre a ne da seama că ea a reprezentat un pas important făcut spre ținuturile psihologiei. Este vorba de a deosebi cunoștințe care traduc proprietățile *obiective* ale corpurilor, cum ar fi soliditatea, întinderea, forma, numărul, mișcarea și repausul, proprietăți („originare"), care există în corpuri, adică așa cum există ele, și altele (secundare) care nu există în forma percepută de noi și nu sînt decît o traducere efectuată de gîndirea noastră a calităților primare, obiective și externe. Vedem aici efortul de diferențiere a „obiectivului" de „subiectiv", a materiei de aspectul „ideal", psihic, a obiectului de imaginea psihică a acestuia.

Cu toate rătăcirile metafizicii, trebuie să recunoaștem — așa după cum a arătat Lenin — că orice știință a început cu ea. „Chimistul metafizician, care nu știa încă să cerceteze efectiv procesele chimice, inventa o teorie cu privire la problema: ce fel de forță este afinitatea chimică? Biologul metafizician își punea întrebarea: ce e viața și forța vitală? Psihologul metafizician făcea raționamente pe tema: ce este sufletul?" (5, p. 140).

„Progresul — după cum susținea Lenin — trebuie să constea... tocmai în părăsirea teoriilor generale și a construcțiilor filosofice referitoare la suflet, pentru a așeza pe o bază științifică cercetarea faptelor care caracterizează diferitele procese psihice" (*ibidem*).

Dar înainte ca psihologia să se constituie pe o asemenea bază științifică, a mai fost necesar ca gîndirea multor oameni de cultură să se alimenteze din observarea atentă a vieții psihice, din descrierea minuțioasă a comportării umane, orînduind fenomenele în clase, tipuri și categorii psihologice, în care experimentul urma să toarne betonul armat al științei.

III. 2.6.6. *Contribuția moralistului*

Nu pot fi trecute cu vederea eforturile făcute de oamenii de litere în sensul sistematizărilor de observații și al *clasificărilor* de tipuri, așa cum apar ele în lucrările unui Theophrast sau La Bruyère, la moraliști ca Aureliu, Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues sau Chamfort.

Este interesant că lucrarea lui Theophrast asupra „Caracterelor" începe cu *disimulația*, acea conduită dublă, pe care Pierre Janet o găsește deosebit de importantă pentru originea conștiinței, sau a conduitei psihologice, în general.

Este departe de noi gîndul de a privi desfășurarea etapelor psihologiei, ca un proces de logică internă în autodezvoltare. Spre a arunca o rază explicativă asupra interesului *psihologic*, apărut și cultivat mai ales la moraliștii francezi, cităm cîteva observații ale lui Paul Zarifopol privind influența curții, a saloanelor și a bisericii, în direcția rafinării observației psihologice și a reglării conduitei psihologice. „Pentru lupta pe care necesar o duce omul de curte împotriva tuturor celor de seama lui — spune Zarifopol — ghicirea intențiilor, prevederea motivelor concurentului erau operații vitale. Totdeauna la pîndă în mijlocul rivalilor, de nesfîrșite feluri și nuanțe, urmărindu-le de aproape toate nimicurile lor *expresive*, *l'honnête homme* a fost silit să învețe și, în parte, să inventeze o tehnică a observației psihologice, să o

dezvolte pînă la o curioasă rafinare, care oamenilor, din alte sfere şi alte epoci, le apare inutilă şi absurdă" (176, p. 202).

Să nu uităm că, în efortul lor de adîncire a psihologiei motivaţiei, a sensurilor şi intenţiilor comportării umane, moraliştii anticipează şi intuiesc existenţa impulsurilor inconştiente a motivaţiei care scapă analizei raţionale, reflexive, conştiente. „Adeseori omul crede că se conduce, atunci cînd este condus şi, în timp ce, prin spiritul său el tinde spre un scop, inima sa îl antrenează spre un altul" (La Rochefoucault, *Maxime*). Să ne amintim şi de Pascal: „Inima are raţiuni pe care raţiunea nu le cunoaşte"; motive care scapă conştiinţei.

III. 2.6.7. *Psihologia se naşte din fizică şi fiziologie*

Progresul ştiinţific este determinat nu numai de un complex de factori de natură externă şi social-istorică, dar şi de o logică internă, de modurile de interdependenţă a ştiinţelor. Descoperirile în cadrul unei ştiinţe nu se pot efectua adesea decît numai după ce invenţiile, efectuate într-un sector vecin al acelei ştiinţe, au permis explorarea unor domenii, pînă atunci necunoscute. Astfel, progresele fiziologiei se datoresc, în mare măsură, paşilor gigantici făcuţi de fizică în domeniul optic (microscopul) şi electric. Psihologia, nici ea, nu a putut veni pe lume decît după ce alte ştiinţe, printre care rolul major l-a avut fiziologia, au atins un anumit nivel de maturizare. De aceea, nu-i de mirare că primii psihologi au fost fizicieni şi fiziologi.

Afară, însă, de genul arătat de filiaţie, de natură mai mult tehnică, instrumentală, este demn de notat şi faptul că adîncirea cunoştinţelor, într-un domeniu, determină diferenţieri tot mai subtile, din care se nasc discipline noi, limitrofe. Omul de ştiinţă îndreaptă asupra naturii activitatea sa de explorare, schemele sale anticipative de explicaţie; natura le sancţionează, confirmîndu-le în întregime sau în parte. Rezistenţa realităţii impune modificarea schemelor, conceptelor, grupelor de clasificaţie, legilor explicative. Din asemenea contradicţii se nasc

noi transformări, noi diferenţieri şi integrări în sînul realităţii. Fizicianul studiază fenomenul optic sau acustic. Unele componente ale acestor fenomene nu se supun legilor fizice; înseamnă că fenomenul iniţial conţine „ingrediente" de altă natură, proprietăţi care cer construirea unor alte concepte şi alte scheme explicative. Astronomul observă cu ochiul liber Luna sau Soarele la orizont. Mărimea lor este mult sporită faţă de poziţia de la zenit. Fenomenul este oare de natură fizică, fiziologică sau psihologică? Rezolvarea problemei îl scoate pe astronom din sfera specialităţii sale. La fel se întîmplă şi cu fiziologul. Adîncindu-se cunoaşterea fenomenului fiziologic, începe a se cunoaşte mai bine şi ceea ce nu este fiziologic, adică ceea ce este fizic, chimic sau psihologic. Se înţelege cum şi de ce în laboratoarele de fizică şi de fiziologie s-a născut problema senzaţiei, cum observaţiile astronomice au atras atenţia asupra timpului de reacţie individuală şi psihologică („ecuaţie personală") etc.

Să ne oprim numai asupra cîtorva exemple mai cunoscute. Opticianul Bouguer (1698—1758), făcînd cercetări experimentale fotometrice, pune în evidenţă faptul că diferenţele de intensitate luminoasă, reale din punct de vedere *fizic*, devin, la un anumit raport, inexistente pentru percepţie. Aceste „erori" ale organelor senzoriale variază după indivizi. Trebuinţa determinării precise şi metrice a faptului fizic impune necesitatea eliminării (sau neutralizării) corelatului *subiectiv, psihic*, al acestuia. În acelaşi sens de diferenţiere a aspectului fizic de cel psihic se situează şi cercetările altor fizicieni, ca Delezenne (1827) asupra sunetelor şi diferenţierii perceptive auditive, sau Masson (1845), care reia experimentele lui Bouguer.

O altă cale de infiltraţie a realităţii psihice, ca obiect de ştiinţă, are caracterul întîmplării, dar acest hazard, căzînd pe un teren pregătit pentru a i se înţelege însemnătatea, a constituit un moment istoric pentru originile psihologiei. Este cazul cunoscut al asistentului de la Observatorul din Greenwich, Kinnebrook, concediat (1796) de directorul laboratorului, Maskelyne, din cauza „erorilor" săvîrşite de asistent în determinarea, prin me-

toda lui Bradley (observarea simultană a poziţiilor astrului de pe reţeaua lunetei şi a bătăilor pendulului), a momentului de trecere a astrului prin meridian. Precizia trebuia să atingă 1/10 din secundă. Acest „fapt divers", publicat în 1816, într-o notiţă istorică din „Zeitschrift für Astronomie" asupra observatorului din Greenwich, de către von Lindenau, a atras atenţia lui Bessel, astronomul din Königsberg, asupra cauzelor, mecanismului şi mărimii „erorilor de observaţie". El descoperă *deosebiri individuale* în determinări, între el şi colegii săi, deosebiri care ating mărimi de o secundă. Astfel s-a ajuns la ideea existenţei unei „ecuaţii personale" în domeniul perceptiv.

Cercetările s-au deplasat de pe planul fizic pe cel fiziologic. Experimentele fiziologului Johannes Müller se îndreaptă spre rezolvarea acestor probleme de hotar. Teoria energiei specifice a organelor de simţ este imposibil de apărat sub aspectul filosofic : se impune însă acceptarea unui factor *subiectiv*, alături de cel extern, fizic.

Între 1860 şi 1870 se ajunge la concluzia că ecuaţia personală este de natură *psihologică* şi depinde mai ales de orientarea *atenţiei.*

„De ce să ne mirăm atunci — am putea spune şi noi, împreună cu Fraisse — că primii psihologi au fost adesea fiziologi de formaţie (Wundt, Binet, Pavlov) şi uneori fizicieni (Fechner, Helmholtz) ?" (60, p. 11). De ce să ne mai mirăm şi de faptul că „primele probleme abordate de psihologia experimentală", ca „senzaţia, percepţia, atenţia, durata proceselor psihice, se pot măsura prin cronoscoape şi cronografe, care fuseseră puse la punct pentru măsurarea duratei proceselor fizice sau fiziologice şi care sînt la dispoziţia primilor experimentatori" (60, pp. 11—12).

III. 2.6.8. *Procesul psihanalizei*

Între variatele surse, care au îmbogăţit patrimoniul psihologiei, şi între imperativele de natură practică, care au contribuit la formarea unei conştiinţe psihologice şi a psihologiei, un loc de seamă a ocupat (şi ocupă) practica medicală, cea psihiatrică îndeosebi, cu problemele ei psihologice specifice. Nu este o întîmplare că mare parte dintre psihologii de seamă au fost şi medici. Aici nu ne vom ocupa, însă, de multitudinea aspectelor ce le prezintă această influenţă (mutuală), între care cele metodologice sînt foarte importante (metodei clinice i-am consacrat un paragraf special), ci vom examina, în mod sumar, numai contribuţia psihanalizei, mai cu seamă pe linia determinării obiectului psihologiei.

În paragraful II. 3.5, am prezentat unele dintre aspectele negative ale acestei doctrine, aşa cum au reieşit ele din analiza întreprinsă de H. Wells. De asemenea, în paragraful III. 1.4. am notat, oarecum în treacăt, unele coordonate sociale ale psihanalizei, astfel încît nu vom relua în paragraful de faţă aceste aspecte.

Este probabil că istoria psihologiei nu cunoaşte o altă fază de dispute şi controverse mai violente care, asemenea unui incendiu, s-au extins şi asupra unor domenii învecinate cu psihologia. Polemica în jurul psihanalizei a atins apogeul chiar în perioada de înflorire (1905—1920) a acesteia. Amintim primul congres psihanalitic (Salzburg, 1908) şi apariţia, în 1909, a primului periodic psihanalitic („Jahrbuch für psychopathologische und psychoanalytische Forschungen"), ca momente care marchează, oarecum, consacrarea publică a naşterii şcolii psihanalitice.

Concomitent cu aprecieri care îl ridicau pe Freud la înălţimea unui Copernic sau Darwin, sau îl caracterizau în chip de „Cristofor Columb al inconştientului" (Pfister), „psihologia abisală" a stîrnit un cor de proteste şi de critici, degenerate adesea în invective greu de reprodus *.

În anii care au urmat, formele de interpretare a psihismului, cît şi metodele terapeutice, se diversifică, începînd cu disidenţa lui Adler (1912), în urma căreia, în cadrul şcolii din Viena, apare „Psihologia individuală",

* Freud însuşi nota că primirea ce i s-a făcut doctrinei sale în Germania, înaintea primului război mondial, conţinea „excese de aroganţă", „dispreţ al oricărei logici", „grosolănie şi prost gust în atacuri" (cf. 61, p. 77).

şi urmînd cu aceea a lui Jung (1913), care a dat naştere — în sînul şcolii din Zürich — „Psihologiei analitice".

Acest proces de diferenţiere, revizuire şi, totodată, de îndepărtare de la freudismul ortodox, face ca astăzi să se poată vorbi despre mai multe forme de neofreudism, menţinîndu-se totodată un fond de idei comun, a cărui origine se află în doctrina lui Freud.

Astăzi, în numeroase ţări apusene există societăţi psihanalitice, iar bibliografia acestui domeniu este imensă. În genere, psihanaliza cunoaşte o situaţie destul de prosperă, iar timpurile cînd ştiinţa de catedră „era unanimă în a o respinge" (61, p. 77) au făcut loc unei aprecieri oficiale clemente, dacă nu chiar favorabile. Însuşi fondatorul ei, atacat cu vehemenţă acum o jumătate de secol, sub acuzaţia de a profesa idei imorale, pare a întruni toate condiţiile respectabilităţii. În aşa măsură, încît într-un volum de referate şi comunicări, consacrat centenarului naşterii lui Freud (1956), tipărit în S.U.A. de societatea britanică de psihanaliză, Freud e prezentat ca unul dintre „puţinii nemuritori, care au descifrat unele taine ale universului şi au transmis aceste cunoştinţe posterităţii" (162, p. 14).

Din dezbaterile pe care psihanaliza le-a prilejuit în anii din urmă în ţările socialiste, vom reţine, ca o contribuţie interesantă, seria articolelor publicate de F. V. Bassin în anii 1958 şi 1962. În contrast cu H. Wells, care reproşa freudismului lipsa demonstrării experimentale a tezelor sale, privitoare la supremaţia motivaţiei inconştiente, a tensiunii psihice disociate de conştiinţă, precum şi lipsa încercării unei explicaţii sau descrieri fiziologice a tensiunii afective, autorul sovietic arată că realizarea tuturor acestor deziderate reprezenta o sarcină irezolvabilă în perioada cînd Freud îşi concepuse doctrina *, încît

* În adevăr, experimente de valoare asupra tensiunii psihice au fost iniţiate, abia în anul 1927, sub conducerea lui Kurt Lewin (Berlin), de către B. Zeigarnik (1927), Karsten (1928), Dembo (1931), iar începutul cercetărilor fiziologice în domeniul formaţiunii reticulate şi a relaţiilor dintre aceasta şi scoarţa cerebrală se obişnuieşte să fie legat de primul studiu al lui H. W. Magoun asupra „inhibiţiei bulbare şi a facilitării activităţii motorii" (1944).

psihiatrul vienez nu poate fi acuzat nici de poziţie iniţial speculativă nici de antifiziologism *.

F. V. Bassin îi reproşează însă, şi pe drept cuvînt, atomismul psihologic, simplificarea dinamicii psihice şi a conceptului de sublimare, înţeles mecanicist, ca simplu transfer de „energie psihică" de la un obiect la altul. Aici vede autorul sovietic „cauza sterilităţii ştiinţifice a greoaiei construcţii teoretice, la care freudismul a lucrat cu tenacitate de-a lungul unei jumătăţi de secol" (19, p. 143).

În ceea ce priveşte neofreudismul, Bassin examinează, îndeosebi, încercarea acestei orientări de a găsi un fundament ştiinţific-fiziologic tezei despre rolul dominant al inconştientului. Rezultatele noilor cercetări în domeniul formaţiunii reticulate sînt interpretate de neofreudism în

* Freud îşi dăduse seama, cel puţin parţial şi în anumite momente, de caracterul provizoriu al conceptelor doctrinei sale. „Am auzit adesea opinia, exprimată cu dispreţ, că nu se poate avea nici o consideraţie pentru o ştiinţă ale cărei concepte dominante sînt atît de imprecise cum ar fi în psihanaliză acelea de libido şi de instinct... Concepte fundamentale clare şi definiţii cu contururi precise, nu sînt posibile în ştiinţele spiritului ... Reprezentările fundamentale sau conceptele dominante ale disciplinelor proprii ştiinţelor naturii sînt lăsate, mai întîi, într-o stare de imprecizie; provizoriu nu sînt ilustrate decît prin indicarea domeniului fenomenal de unde emană şi nu pot deveni clare, pline şi fără posibilitate de contrazicere decît prin analiza progresivă a materialului studiat" (61, pp. 90—91). O altă problemă este maniera în care Freud şi-a înfăptuit programul acesta de „analiză progresivă a materialului studiat". Nouă ni se pare că, o dată avansate tezele de bază — evident inspirate de un material clinic real, — Freud a fost mai preocupat să-şi construiască sistemul său „metapsihologic", decît să-şi verifice tezele şi conceptele şi, ceea ce a fost prilejul unor erori grave, să extindă sfera acestor concepte în domenii eterogene — psihologie socială, sociologie, etnografie, filosofia culturii etc. — cu care nu avusese un contact empiric direct sau o formaţie corespunzătoare, şi pentru care nici măcar nu şi-a pus problema dacă conceptele sale fundamentale convin sau nu. În această măsură este justă caracterizarea făcută de Wells, de care am amintit în unul din paragrafele precedente.

acest sens și Bassin demonstrează în mod limpede eroarea unei asemena concepții (cf. 19, pp. 146—147).

În ultimul său studiu, F. V. Bassin sintetizează obiecțiile formulate pînă acum în știința medicală și psihologică la adresa teoriei lui S. Freud, reținînd, totodată, ideea de inconștient și încercînd să interpreteze conduita inconștientă prin prisma datelor actuale ale psihologiei și fiziologiei.

Regimul nazist a determinat, în timpul ultimului război mondial, expatrierea numeroșilor psihologi „nonarieni" din țările de sub ocupația germană și, în felul acesta și transplantarea concepțiilor lor pe alte meleaguri naționale. El a contribuit și la iradierea doctrinei psihanalitice ca și la răspîndirea școalei gestaltiste.

În Statele Unite, terenul era pregătit prin conferințele ținute de Freud, ca invitat de Stanley Hall, la Clark University (1909), care își serba a douăzecea aniversare a ei de la înființare. Prestigiul acestei universități se datorește unor nume ilustre de psihologi, ca James, Titchener, Stern, Cattell și Hall sau biologi, ca Jennings, psihiatri, ca Adolph Meyer.

Procesul de asimilare a concepției freudiene se produce concomitent și corelat cu acomodarea, modificarea sistemelor de interpretare existente atunci. Fiecare reprezentant al unei școli psihologice ia atitudine față de psihanaliză. Pînă și reprezentanții concepțiilor contemporane filosofice, ca structuralismul, se pronunță asupra psihanalizei și iau poziție față de această doctrină, printre alții, Jacques Lacan, Jean-Paul Sartre, Marcel Foucault, Moustafa Safouan (vezi 271). Nu este, deci, o exagerare a considera acest eveniment ca fiind revoluționar, dacă prin revoluție — după cum o spune astăzi Fougeyrollas — înțelegem „un ansamblu de schimbări radicale, afectînd, într-un mod ireversibil existența umană". În acest caz „Freud a fost autor al unei revoluții profunde și întinse, ale cărei efecte n-au încetat încă a se manifesta și a se desfășura" (212, p. 9).

Nu este ușor de sistematizat și clarificat la ora actuală modurile de interpretare și formele contemporane ale psihanalizei. S-au diferențiat tendințele „ortodoxe" de cele heterodoxe, eretice, iconoclaste. După „schizma" petrecută prin separația lui Adler (1911) cu elaborarea unei „psihologii individuale" și a lui Jung (1913) cu „psihologia analitică", experiența lui Freud se îmbogățește, interpretarea lui se adîncește și se amplifică. Moștenirea lui este fructificată de „școala britanică" prin Melanie Klein, iar în Statele Unite prin alți adepți ai lui Freud. „Linia freudiană" este respectată în mare măsură de Anne Freud, fiica maestrului, de K. Abraham, Karen Horney, Heinz Hartmann și mulți alții. În genere, se poate spune că freudismul își lărgește aria de interpretare. Nevrozele nu mai sînt înțelese ca fiind generate numai de conflicte de natură sexuală, ci de orice conflict nelichidat; eul nu mai reprezintă o simplă instanță pasivă între sine și Supraeu. Ego devine o funcție activă, nu numai de apărare, respingere, ci și de regresiune, introiecție, precum și de asigurare a armoniei între eu, superego și forțele externe (Anne Freud). K. Abraham subliniază influența experienței infantile, în faza orală și cea anală, asupra formării unei atitudini ulterioare (pesimism-optimism) sau a constituirii unor trăsături caracterologice (economie, spirit de ordine, încăpățînare, răzvrătire, supunere). H. Hartmann atrage atenția asupra procesului de diferențiere și centrare, de la Sine spre Eu. Din toate se poate desprinde orientarea spre o concepție integrală a *personalității,* care nu este prezentată ca efect al simplei opoziții între forțele instinctive și ambianță și nu numai ca „cenzor", ci mai ales ca instanță normativă, cu o funcție cognitivă și alta volitivă. Astfel, din *freudiană* doctrina își lărgește semnificația în *psihanaliză,* integrîndu-se treptat în conceptul contemporan de *psihologie.*

Ca poziție intermediară, de legătură între freudism și revizionism, între ortodoxi și eretici, se poate cita un F. Alexander, șeful școlii psihanalitice, și D. Rapaport; primul, prin aplicația principiilor psihanalitice la tratamentul bolilor interne și „principiul energiei excedentare", care explică atît jocul cît și creația, o dată cu creșterea și reproducerea; al doilea, prin modelul entropiei, unde apare Eul în reglarea conduitei de ocol, atunci cînd individul se află în fața unui obstacol.

Freudismul, născut mai mult ca metodă medicală psihoterapeutică, devine treptat mod de interpretare a perso-

nalității ca întreg, ca psihanaliză a omului, integrîndu-se apoi în psihologie. Înțelegerea personalității ca structură bio-psiho-socială ne ajută la explicarea pătrunderii psihanalizei în *științele sociale*. „Psihanaliza — spune Roback — a revoluționat nu numai toată concepția noastră psihologică, ci și întreaga noastră privire asupra civilizației" (277, p. 319). „Revoluția freudiană este o revoluție intelectuală" și „o revoluție a existenței", care „a creat o nouă imagine a omului " (212, p. 9). Atît teoria lui Freud, cît și a lui Adler conțin implicit și o critică a societății „individual agrare" ca produs al „implantelor" sociale, al dezvoltării care modifică într-un mod sau altul ordinea originară" (295, p. 134).

Este greu să se separe partea de adevăr de partea de eroare într-o doctrină atît de complexă și atît de discutată cum este psihanaliza. Cu atît mai mult, cu cît, chiar și greșind, un asemenea curent de gîndire — în măsura în care la bază se află seriozitate și intenții științifice, cum este, indiscutabil, cazul lui Freud — stimulează dezbateri, contrademonstrații și cercetări care contribuie, uneori într-o mare măsură, la depistarea problemelor și lărgirea orizontului. Din acest punct de vedere, freudismul a avut meritul de a fi propus spre cercetare noi domenii, ignorate pînă atunci, cum este motivația inconștientă, ce se manifestă atît în comportarea normală (uitare, lapsusuri, vise) cît și în cea morbidă, mai ales în nevroze.

Determinismul preconizat de Freud, abordat de el numai sub aspectul intrapsihic, s-a extins asupra unor fenomene, ale căror condiții de producere și semnificații nu preocupaseră pînă atunci pe psihologi. Și tot aici se cuvine să menționăm că explorarea, pe care a întreprins-o Freud, în domeniul obscur al afectivității și motivației inconștiente, a pregătit într-o măsură înțelegerea și valorificarea psihologică a unor descoperiri ulterioare în domeniul fiziologiei.

De asemenea, cu tot caracterul biologizant și reductivist al concepției freudiene, aceasta a dat un impuls interpretării dinamice a fenomenelor psihice, prin contrast cu caracterul static al modelului psihic care domina pînă la el.

Sub raport empiric și metodologic, „cura de conversație" — cu condiția de a se evita subiectivismul interpretărilor particulare — îndreaptă atenția asupra unei anamneze minuțioase, contribuind astfel la dezvoltarea unei „psihologii longitudinale", biografice, a persoanei concrete. Tot astfel, în domeniul educației, psihanaliza atrage atenția asupra condițiilor familiale de dezvoltare psihică a copilului de la cea mai fragedă vîrstă („pedanaliză").

Desigur, nu este echitabil ca toate erorile comise de psihanaliză să fie atribuite fondatorului ei, după cum este exagerat să i se atribuie originalitatea tuturor ideilor valoroase pe care le conține. Credem că judecata noastră este mai aproape de adevărul științific, decît judecata enunțată acum cîteva zeci de ani: „tot ce este nou în freudism nu este just, iar ceea ce este just nu este nou". Totuși, concluzia de atunci era mai puțin categorică: „În mîinile abile, ea [psihanaliza *n.n.*] este un instrument prețios de investigație și tratament, în mîinile nepregătiților ea poate deveni o armă ucigătoare" (115, p. 31). Dar psihanaliza de azi diferă de cea de acum 33 de ani; experiența a făcut-o mai suplă; riscurile au diminuat; empirismul s-a redus; încrederea a sporit.

III. 2.6.9. *Procesul Pavlov-Snarski*

Actul de constituire a psihologiei științifice și al delimitării din ce în ce mai hotărîte a factorului psihic individual, desprins din alte domenii științifice, nu poate fi considerat ca încheiat cu crearea laboratorului de „psihologie fiziologică" sau „psihologie experimentală"; el continuă încă în zilele noastre. Dezbaterile cu privire la frontierele între fiziologie și psihologie apar din nou pe arena disputelor academice.

Un moment istoric important, în această privință, îl constituie sensul orientării studiilor fiziologice ale lui Pavlov, de la problemele de digestie, spre procesele psihice și principiile de elaborare a reflexului condiționat.

Încă în cursul experiențelor sale asupra digestiei, atenția lui Pavlov și a colaboratorilor săi a fost reținută de

faptul că secreţia sucurilor digestive nu se efectua numai la contactul alimentelor cu mucoasele, ci şi în condiţii cu totul noi şi variabile de la un animal la altul, cum ar fi, de exemplu, auzul paşilor laborantului care aducea animalului hrana, sau la vederea acesteia din urmă. „Această *secreţie psihică reprezenta la început o interferenţă* care nu lăsa să se desfăşoare în voie mersul experimentelor asupra digestiei propriu-zise, plictisindu-i deseori pe cercetători" (121, p. 122).

Intervenţia acestui nou factor, *perturbator*, în cursul experienţelor *fiziologice*, a pus o problemă nouă şi dificilă în faţa marelui fiziolog : înţelesul de „reflex psihic", noţiune care fusese deja creată (Ch. Richet). Unii fiziologi îşi dădeau deja seama că răspunsurile unui animal nu pot fi aşezate toate pe acelaşi plan : reflexul la nivelul măduvei spinării, sau cel reglat de centrii subcorticali, se deosebeşte de reacţiile variabile şi complexe, care implică selecţia, memoria, anticiparea prin participarea emisferelor cerebrale.

Este cunoscut „războiul spiritual" (cf. A. Jugov) al lui Pavlov cu tînărul său colaborator şi discipol Snarski şi lupta lui Pavlov împotriva vocabularului psihologic şi a interpretărilor „subiective". Cuvîntarea sa la Congresul internaţional de medicină de la Madrid, în 1903, pune cu toată acuitatea ei, problema realităţii „interne", „subiective", „psihice" şi a abordării ştiinţifice a acestui domeniu.

Naşterea doctrinei reflexelor condiţionate introduce un nou act în drama psihologiei, act care nu s-a încheiat nici după şase decenii, la data consfătuirii filosofilor, fiziologilor şi psihologilor sovietici de la Moscova din 1962.

Prologul acestui act dramatic îl constituie comunicarea ţinută la Societatea medicilor ruşi, în octombrie 1897, de d-rul Wulfsohn *Despre participarea momentului psihic în activitatea glandelor salivare*. În această comunicare, completată mai tîrziu, în martie 1898, cu o a doua şi cu o disertaţie (1898), dr. Wulfsohn, făcînd constatarea că salivaţia animalului variază în natura ei, în funcţie de natura alimentului, ajunge la concluzia că „o parte esenţială din efectuarea acestei adaptări revine psihicului" (cf. 77, p. 18). Psihicul, deci, ar fi factorul care determină alegerea între substanţele acceptabile şi acelea de respins.

Contradicţia devine mai ascuţită în 1901, cu ocazia disertaţiei d-rului A. T. Snarski, care se ocupă de mecanismele „psihice" ale secreţiei salivare la cîini, continuînd astfel linia de interpretare iniţiată de Wulfsohn. Snarski constată existenţa psihică atît în formarea asociaţiilor, cu ocazia actului de alimentaţie, cît şi — datorită asociaţiilor — în actul de „recunoaştere" a substanţelor alimentare respective. Acum izbucneşte disputa istorică între Pavlov şi Snarski, denumită, cu drept cuvînt, de Maiorov, ca dispută între *fiziolog* şi *psiholog* (cf. 99, p. 19), încheiată prin părăsirea de către tînărul doctor a „capitalei reflexelor condiţionate" (1902).

„Doctorul Snarski — după părerea dr. Vlad Voiculescu şi dr. Mircea Steriade — a dobîndit o tristă celebritate în istoria fiziologiei prin gestul său de a trînti uşa maestrului, în momentul cînd acesta, părăsind domeniul digestiei, s-a îndreptat cu „grosolănia" metodelor fiziologice spre „fineţea" lumii spirituale" (170, p. 130). După părerea noastră, procesul Pavlov-Snarski se cere revizuit, iar memoria tînărului doctor — reabilitată. Este adevărat că poziţia fiziologică, „obiectivă" a marelui om de ştiinţă s-a dovedit excepţional de fecundă şi atitudinea sa faţă de colaboratorul său a fost justificată şi utilă prin consecinţele ei apropiate. Dar aceasta nu înseamnă că reacţia lui Snarski este de condamnat, chiar dacă argumentele invocate de el nu pot fi azi admise.

Prin metoda fiziologică, Pavlov a smuls de la natură tot ce s-a putut, în condiţiile date, dar nici el, nici elevii săi, n-au putut elimina acel factor intrus, nou şi greu de sesizat, care l-a făcut pe Pavlov să vorbească la început despre „reflexe psihice". Cu intuiţia sa excepţională, Pavlov şi-a dat seama că este vorba despre ceva cu totul nou, că reacţia de salivaţie a cîinelui, la vederea hranei, sau la paşii laborantului, care aducea hrana „subiecţilor" de experiment din laborator, reprezintă ceva cu totul nou şi deosebit, în comparaţie cu secreţia gastrică sau salivară la contactul cu alimentul. Ce legătură nervoasă, organică şi materială, poate exista între zgomotul paşilor

laborantului și reacția glandulară a cîinelui? Pavlov-psihologul a întrevăzut ceea ce Pavlov-fiziologul a refuzat să recunoască. „Princeps physiologorum mundi" se afla în fața unui nou fenomen, nedespărțit de legile și mecanismele fiziologice, dar nu mai puțin nou, prin acel supliment de complexitate și variabilitate, ireductibil la schemele fiziologice cunoscute atunci.

Lupta dusă de Pavlov împotriva „animismului" din jurul lui avea și o față internă. După cum observă Jugov, Pavlov ducea „războiul spiritual" și cu un „dușman intern", cu sine însuși (cf. 77, p. 51).

Cum a rezolvat Pavlov problema „reflexului psihic"? Întîi prin eliminarea cuvîntului „psihic" și menținerea noțiunii și termenului de reflex. Totuși caracterul nou al acestui reflex trebuia explicat. Era clar că aceste reflexe noi introduc o nouă variabilă, deosebită, care înseamnă *experiență individuală*. Ce semnificație are asemenea experiență? Ea înseamnă, întîi, folosirea unui *trecut* individual și pregătirea, prin anticipare, a unei acțiuni viitoare. Este vorba de o nouă *relație*, din care rezultă o nouă *semnificație* a stimulului. Cum explică Pavlov această nouă complicație?

„Secreția psihică — spune Pavlov, după relatarea lui Jugov — este, și ea, incontestabil, un reflex, care este desigur condus de anumite legi. Și nu înțeleg de ce să nu concepem această secreție ca fiind un reflex, care se produce în urma unei excitații vizuale sau auditive? Și o dată stabilit acest fapt, am redus un fenomen nou la cunoștințe pe care le avem de mult" (cf. 77, p. 55).

Schematizînd — fără a simplifica — lucrurile, am putea spune că explicația reprezintă în fond o *reducere* a fenomenului complex, psihic, la unul mai simplu, fiziologic, și anume: reflexul devine „dobîndit", relația se transformă în „legătură temporară" („conexiune nervoasă" sau „asociație"), folosirea trecutului are sensul de reflex „vestigial" (identic cu „engrama" mecaniștilor), semnul se reduce la „excitant condițional", iar anticiparea nu este altceva decît angajarea, pe un drum deja bătătorit; totul integrat în noțiunea de adaptare (mai suplă) la condițiile schimbătoare ale mediului.

Trebuie să recunoaștem că, în adevăr, *sensul psihologic* — cel puțin în aparență — este expulzat din această explicație; fantomele subiectivității nu-l mai supără pe corifeul fiziologiei ruse; Snarski-„flecarul" (cf. Jugov) „a plecat trîntind ușa maestrului". Totuși, psihicul revine mereu, realitatea subiectivă nu cedează, nu părăsește scena problematicii, fiindcă este o realitate.

Recunoașterea de către Pavlov a „lumii interne" reprezintă, desigur, o concesie importantă, dar ea rămîne formală; pentru această lume nu s-a creat loc în laboratorul lui Pavlov, nici vocabular adecvat, nici metode speciale. Iată de ce procesul Pavlov-Snarski nu s-a terminat; episodul dramatic al conflictului dintre fiziologie și psihologie a continuat cu aceeași vehemență, cu personaje noi. Conferința consacrată problemelor filosofice ale fiziologiei activității nervoase superioare și psihologie, din mai 1962, de la Moscova, a avut ca scop încheierea dramei, rezolvarea contradicției. Aceste dezbateri au servit pentru a pune și mai mult în lumină ceea ce *nu este* psihologie, pregătind și curățind astfel terenul pentru înțelegerea mai justă a ceea ce *este* psihologie.

Astăzi ne putem da seama că noțiunile de excitație și inhibiție — cu toată valoarea lor științifică — nu sînt noțiuni psihologice, că înțelesul de reflex condiționat nu poate cuprinde toată complexitatea unui fenomen psihic, iar legile dinamicii corticale nu sînt decît legi fiziologice, avînd, deci, un caracter încă prea general și de nivel inferior față de legile specific psihologice. „Legătura temporară", „conexiunea nervoasă", „asociația" ne ajută la înțelegerea fenomenului psihic, dar nici una din nuanțele folosite nu ne poate oferi întreaga explicație a fenomenului. Toate noțiunile fiziologice elaborate pînă în prezent în domeniul activității nervoase superioare sînt necesare psihologiei, fără a fi, însă, suficiente. Fără ele știința psihologiei nu-și poate dobîndi soliditatea necesară, dar numai cu ele psihologia nu poate exista.

Acumularea de noi fapte naște contradicții interne în structura înțelesurilor noțiunilor născînde și a schemelor explicative, contradicții din care se nasc înțelesuri noi cu privire la natura faptelor și fenomenelor respective.

Aşa s-a făcut că psihologia trebuia să se despartă, la un moment dat, de fizică şi fiziologie din care s-a născut, constituindu-se într-o disciplină aparte. Rezistînd schemelor explicative fizicaliste şi fiziologiste, faptele psihice se constituie în categorii aparte, cu legi specifice.

Fechner, Wundt şi toată pleiada de fiziologi din Germania, cu Cabanis, Ribot şi şcoala franceză de psihiatri şi clinicieni, James, Münsterberg, Cattell şi alţii din S.U.A., Galton, Myers, Spearman, din psihologia engleză, n-au fost decît reprezentanţi ai acestui proces nou şi deosebit, de transformare calitativă a psihologiei existente într-o psihologie conştientă de obiectul său, ca ştiinţă nouă şi independentă. Psihologia devine o realitate socială obiectivă, conştientă de sine, pe un plan ştiinţific, reflexiv.

Unei existenţe fără nume, în serviciul unor interese practice, îi succede alta, cu caracter teoretic speculativ, însoţită de încercări de a face ordine prin descrieri şi clasificări; desprinsă de dogmele speculaţiei metafizice, ea se angajează pe calea trasată în mare măsură de graniţele ştiinţelor deja constituite şi de rezistenţele opuse încercărilor acestor discipline de a explica fenomenele psihice în mod integral prin aplicarea schemelor naturaliste, mecaniciste sau fiziologiste, deja constituite. Psihologia s-a născut ca ştiinţă în momentul cînd i s-au cerut actele de identitate, scrisorile de acreditare, cînd s-a pus problema psihologiei ca ştiinţă. Psihologia se naşte în momentul cînd s-a făurit teoria psihologiei, care se transformă necontenit, prin analiza riguroasă a obiectului, metodelor şi legilor ei.

Această nouă conştiinţă, superioară şi explicită, psihologia o dobîndeşte atît prin integrarea obiectului său într-o concepţie filosofică superioară şi consecvent materialistă, cît şi prin act de disciplină ştiinţifică, riguroasă. Ridicată pe această nouă treaptă de conştiinţă ştiinţifică, psihologia va rezolva, într-un chip deosebit şi dialectic, contradicţiile existente, dobîndind astfel calităţi noi şi superioare de cunoaştere şi cucerind metode mai eficace de acţiune.

Dar, ridicarea psihologiei pe această treaptă nouă, reflexivă şi *experimentală*, posibilă prin prisma unei *metapsihologii*, adică a *teoriei despre ştiinţa psihologiei*, nu exclude existenţa simultană a etajelor şi formelor inferioare: populară, literară, mitologică, metafizică etc. Acestea sînt menite să satisfacă nu numai trebuinţele omului de ştiinţă-psiholog, ci şi interesele psihologice ale acelor oameni, care nu cunosc încă rigorile şi bucuriile unei discipline ştiinţifice, care nu s-au ridicat încă — folosind clasificaţia lui Pierre Janet — la stadiul superior al „conduitelor experimentale".

Existenţa diferitelor trepte de conştiinţă psihologică, de înţelegere şi exprimare a fenomenelor psihice, ne obligă să facem cîteva precizări. Nu ne este îngăduit să comitem eroarea de a confunda planul artistic cu cel ştiinţific. O literatură psihologică este în primul rînd artă. În faţa operei literare nu putem avea atitudinea acelui matematician care, după audiţia unei piese muzicale a pus întrebarea: „dar ce demonstrează aceasta?" În faţa operei lui Shakespeare, Stendhal, Balzac, Flaubert, Dostoievski, Tolstoi, Proust sau a unui alt mare scriitor, putem avea, ca psihologi satisfacţii deosebite, care să nu împiedice însă pe cele estetice; totul depinde de atitudine, de cadrul de referinţe în care situăm opera respectivă. Creaţia populară sau literatura „cultă" nu au ca singură funcţie explorarea şi conştientizarea psihicului; componenta psihologică, însă, a complexelor spirituale, analizate aici, ajută la făurirea conştiinţei de sine şi de alţii şi, în felul acesta, la înţelegerea specific psihologică, la formarea psihologiei ca ştiinţă, fenomen la care de altfel îşi aduc contribuţia şi alte ştiinţe aşa cum am văzut mai sus.

III. 2.7. UNDE SE SITUEAZĂ FENOMENELE PSIHICE?

Istoria cunoaşterii creierului reprezintă un şir lung de etape, de contradicţii variate, care s-au succedat prin reluarea, în cea mai mare parte, a aceloraşi teme, dar în contexte deosebite, ridicînd înţelegerea structurii şi mecanismelor cerebrale pe o treaptă mereu superioară. Suc-

cesiunea acestor crize și contradicții, din neurologie, nu numai că nu este străină de destinul psihologiei, dar mai mult decît atît: este strîns legată de dezvoltarea cunoașterii psihologice, dată fiind interdependența lor organică; aprofundarea cunoașterii creierului favoriza precizarea funcției psihice a acestui organ și invers: înțelegerea naturii psihicului cîștiga din observații clinice, anatomopatologice și din experimente asupra creierului. De aceea, se poate afirma fără exagerare că, cel puțin începutul istoriei, al „biografiei" creierului, reprezenta o reflectare a istoriei psihologiei, a dezvoltării noțiunilor psihologice.

Ne oprim asupra celei mai importante probleme din istoria acestui organ, creierul, care a creat și dirijat atîtea alte „organe" în istoria dezvoltării omului, printre care și instrumentul de explorare a propriei sale activități; este problema funcției acestui organ și anume a legăturilor dintre funcțiile psihice și cele cerebrale, a *localizărilor* cerebrale și, totodată, a deosebirilor și legăturilor dintre morfologia și fiziologia creierului, pe de o parte, și fenomenele psihice, pe de altă parte.

Este greu de redat schematic și, în același timp, adecvat istoria luptei dintre cele două tendințe psihoneurologice antagoniste: localizaționism și antilocalizaționism; opoziția nu se prezintă ca o succesiune, adesea reluată, a acestor extreme, ca o alternare a lor dialectică, ci și ca proces de geneză și dezvoltare aproape concomitentă și interdependentă a tezei cu antiteza ei. Ceea ce ne interesează, aici, este îndeosebi faptul că aprofundarea cunoașterii funcțiunilor creierului, necesitatea precizării termenului fiziologic determină, în mod necesar, activarea procesului de analiză a corelatului său psihologic. Privită din acest punct de vedere, îndelungata și dramatica desfășurare a luptei, în sînul fiziologiei, dintre localizaționism și antilocalizaționism, a avut efect și asupra constituirii psihologiei, asupra delimitării obiectului acesteia, asupra formării sale.

Cît timp psihologia era dominată de clasificația aristotelică (suflet vegetativ, sensibil și rațional), sau se limita la un număr redus de funcții sau facultăți, ca fantezia, gîndirea și memoria, era natural ca, la un moment dat, să li se caute acestor facultăți substratul material

corespunzător din creier. Primele reprezentări din gîndirea medicală greacă veche situează aceste facultăți psihice în trei ventriculi cerebrali. Această concepție a localizării funcțiilor psihice a dominat știința medicală timp de aproape un mileniu și jumătate. Teoria „ventriculară" a localizărilor coexista cu „doctrina cardiacă", pe care Larguier des Bancels o numește „populară", în timp ce „doctrina cerebrală este o doctrină savantă" (91, p. 43).

Ca prim gînditor grec, care recunoaște adevărata semnificație a creierului, formulînd mai precis problema localizărilor, este citat Alcmeon din Crotona (secolul VI î.e.n.). I se atribuie „cinstea primelor direcții" (*ibidem*). Se poate totuși afirma că, încă pînă în secolul al XIX-lea, domina ideea unui „suflet" puțin diferențiat, ceea ce se reflecta și în căutarea unui singur „organ cerebral" pentru procesele psihice, a unui „sensorium comun" (Haller, 1769). În același timp, „psihologia facultăților", care substanțializa și ipostazia funcțiile psihice, deosebea în creier centrul cortical corespunzător memoriei de altele, aflate — unul — în substanța albă, sediul imaginației și judecății, altul — în regiunile bazale ale creierului, sediul apercepției și voinței (Maier 1779).

Psihologia facultăților s-a reflectat în modul cel mai pregnant în concepția lui Gall (1757—1828), care privește creierul ca „organ al spiritului" și deschide era localizărilor cerebrale. Pe harta creierului, alcătuit din 27 de organe (8 — specific umane), hartă publicată de Gall, figurează localizate, alături de funcții simple (memorie auditivă, orientare în timp și spațiu), trăsături, ca „sociabilitatea", „curajul", „ambiția", sentimente, ca „iubirea față de părinți" sau impulsuri „spre furt și crimă". Această hartă „de care ne desparte — spune Luria (în 1962) — un secol și jumătate, poate fi socotită cu drept cuvînt ca prima formulare a localizaționismului îngust" (98, p. 8). Aproape în același timp apar dovezi și interpretări contrare, care scot în evidență plasticitatea și substituirea reciprocă a scoarței cerebrale (Flourens, 1824), care converg spre principiul omogeneității creierului, ca întreg.

Este de remarcat că asociaționismul, dominant în psihologia secolului al XIX-lea, are ca efect resuscitarea

localizaţionismului. Nu trebuie să uităm că psihologia secolului trecut nu era numai asociaţionistă, ci, în acelaşi timp, analitică, „atomistă". Pulverizarea psihicului în elemente şi unificarea acestora, pe baza legilor mecanice ale asociaţiei, constituie trăsătura dominantă a psihologiei secolului al XIX-lea. Acest elementarism s-a reflectat din plin pe harta creierului.

Celulele cerebrale s-au transformat în depozitare ale impresiilor senzoriale; cuvîntul, descompus în element motor, sonor şi vizual, se reflectă în tot atîţia centri cerebrali. În curs de două decenii, ce au urmat după descoperirile lui Broca şi Wernicke, au fost descrişi: centrul „memoriei vizuale", al „scrisului", al „noţiunilor" sau „ideaţiei" şi legăturile lor (98, p. 11). Localizaţionismul a primit un sprijin serios şi din partea fiziologiei celulare a lui Virchow.

Este de subliniat faptul că adepţii localizaţionismului nu se limitau numai la aflarea centrilor unor funcţii simple, senzoriale sau motorii, ci ei apărau şi existenţa localizării precise a unor funcţii psihice complexe, ca „cititul", „calculul", „acţiunea voluntară", indicînd chiar şi un „centru al Eului". Asemenea exagerări au întărit poziţiile antilocalizaţionismului. Cu cît psihologii demonstrau mai convingător complexitatea unor acte, cum sînt cele de gîndire sau voinţă, sau deosebirile dintre ele şi cele elementare (senzaţia, reflexul), cu atît mai greu le venea fiziologilor să găsească „centri" cerebrali pentru asemenea funcţii. Se conturează astfel o altă formulă, opusă, antilocalizaţionistă. Este prea cunoscută poziţia lui K. S. Lashley, reprezentant al acestei concepţii, spre a insista asupra ei. El susţinea că tulburările psihice se află în dependenţă directă de *masa* creierului lezat sau extirpat şi nu de locul leziunii. Ideea *echipotenţialităţii* zonelor cerebrale se impune cu vigoare. Este necesar de semnalat că afirmarea acestei idei este alimentată — şi poate chiar generată — de reacţia şcolii psihologice gestaltiste împotriva elementarismului şi asociaţionismului psihologic.

Un merit deosebit, în procesul de rezolvare a contradicţiilor, în problema localizărilor, îl are neurologul englez Hughlings Jackson, care introduce, în înţelegerea funcţiei cerebrale, ideea dimensiunii *verticale*. Analizînd tulburările mişcărilor şi ale limbajului ca efecte ale leziunilor cerebrale, Jackson constată „fenomenul, paradoxal la prima vedere, că leziunea unei anumite zone limitate a creierului nu duce niciodată la eliminarea totală a funcţiei" (98, p. 16). Bolnavul nu poate executa voluntar o acţiune, dar o poate efectua involuntar. Ceea ce devine imposibil la un anumit nivel, se poate săvîrşi la un alt nivel. Răspunsul unui bolnav, relatat de un neurolog, este elocvent: „Nu, domnule doctor, îmi este cu neputinţă să spun „nu" !"

Ceea ce nu poate efectua, la un moment dat, un sistem cu funcţie superioară este trecut în sarcina unui etaj inferior, cu o funcţie mai simplă. Este interesant de observat că cercetările recente au scos în evidenţă unele dovezi în sprijinul „echivalenţei" nervoase. Astfel, formarea reacţiilor condiţionate, vegetative şi somatice, se efectuează la nivelul scoarţei. Atunci, însă, cînd scoarţa este narcotizată, funcţia de închidere a circuitelor nervoase în reflexele condiţionate trece asupra subscoarţei. „Scoarţa şi subscoarţa se pot înlocui astfel una pe cealaltă: ele sînt echivalente, dar nu în acelaşi timp. Cînd lucrează o regiune, alta nu este activă" (106, p. 326).

Trebuie să recunoaştem că atît localizaţionismul, cît şi concepţia opusă lui, se bazau pe un anumit înţeles de funcţie, ca activitate strict legată de un anumit organ, aşa cum secreţia bilei este funcţia celulelor ficatului, sau insulina — a pancreasului. Pornind de la acest înţeles, contradicţia se desfăşoară numai pe plan spaţial şi cantitativ; complexitatea se situează pe planul unei gradaţii *cantitative*. Dimensiunea verticalităţii introduce înţelesul *calitativ, de ierarhie*: complexitatea fenomenului ne obligă să recunoaştem, totodată, şi o nouă calitate a lui, inexplicabilă, pe plan fiziologic, numai prin participarea unui număr mai mare de celule, sau zone nervoase. Or, ideea fundamentală a noii şcoli a fost tocmai aceasta: un fenomen psihic nu se explică numai prin natura şi numărul elementelor pe care-l conţine, ci mai ales prin relaţiile dintre acestea, prin constelaţia sau configuraţia lor. Accentuarea *aspectului calitativ şi relaţional* în explicaţia fenomenelor psihice superioare reprezintă şi

calea de rezolvare a contradicției dintre localizaționism și antilocalizaționism, calea care a impus un nou înțeles al noțiunii de funcție. Se știe că Pavlov, deja, se opunea ambelor poziții, venind cu soluția unei sinteze, menite să rezolve contradicția prin ideea *localizării dinamice* a funcțiilor psihice.

Astăzi, funcția, în înțeles „topologic" și nu „metric", după cum observă Luria, este definită ca „un sistem funcțional, dirijat spre îndeplinirea unor sarcini biologice cunoscute și asigurat de întregul complex de acte legate reciproc, care, în final, duce la obținerea efectului biologic corespunzător" (98, p. 22). Acest nou înțeles de funcție explică proprietatea fundamentală a organismului, *autoreglarea*, precum și proprietatea esențială a sistemului nervos — *plasticitatea*: același efect poate fi obținut prin mijloace diferite și explicat în mod diferit. „Acest punct de vedere — dinamic — spun V. Voiculescu și M. Steriade — explică de ce una și aceeași tulburare poate să apară datorită unor leziuni în zone diferite, dar care afectează bunul mers al aceluiași circuit complex" (170, p. 165).

Pe primul plan apare importanța *relațiilor spațiale*, între verigile sistemului, și a *relațiilor temporale*, în succesiunea acțiunilor acestora. Doi factori trebuie luați în considerație în interpretarea semnificației unui element nervos: situarea lui *spațială* — orizontală și verticală — în configurația întregului, în ansamblul actului sau în *sistemul* respectiv, precum și situarea lui *temporală* în ciclul actului dat; semnificația actului depinde, în aceeași măsură, de *locul* ocupat al elementului dat, cît și de *momentul* acțiunii, față de cel anterior și cel următor. Acești noi parametri ai explicației ridică fiziologia și psihologia pe o treaptă superioară a spiralei dialectice, a unei psihofiziologii dinamice, în care accentul cade pe relația individ-mediu și — pe plan intraindividual — pe aceea a elementelor între ele.

Nu ne ocupăm aici de importanța — teoretică și practică — a acestei noi orientări dialectice a neurologiei; ne interesează aici numai paralelismul sau coincidența perfectă între noua orientare fiziologică și cea psihologică: trecerea de la poziția morfologistă, substanțialistă, spre una funcțională, dinamică și relațională. Această „coincidență" nu se explică decît prin stimularea reciprocă, mutuală, a cercetărilor fiziologice cu cele psihologice, în efortul lor comun de a rezolva contradicțiile ridicate de acumularea și confruntarea faptelor clinice și experimentale, fiziologice și psihologice, în cadrul unei viziuni noi a raporturilor dintre simplu și complex. Constatăm apariția, pe scena fiziologiei, dar într-o formă implicită, a categoriilor: *calitate* și *relație*. Astfel se pot explica și însușirile funcțiilor psihice *superioare: sociale* prin originea lor, *mijlocite* prin structură și *conștiente, voluntare*, prin modul lor de funcționare.

Este, însă, deosebit de nou și interesant faptul că această noțiune de sistem dinamic funcțional dobîndește, la om, o nouă amprentă, socială și istorică; ea ne pune în fața unui paradox: organ nervos, de natură socială! Sistem fiziologic cu funcție psihică! „Deși ele reprezintă — spune Leontiev — sisteme care constau din elemente fiziologice, intrînd în legături unele cu altele, și apar ca produse ale creierului, cu toate acestea, particularitățile lor funcționale nu pot fi exprimate prin noțiuni fiziologice" (94, p. 41). Iată cum același sistem este, în același timp, fiziologic și psihologic: fiziologic prin elementele sale și psihologic prin configurația și funcția sa! Atîta timp cît mișcările aparatului bucal, de exemplu (maxilarele, buzele, limba) participă la actul alimentar, ele fac parte din sistemul alimentar simplu; integrate fiind, însă, în sistemul superior al expresiei verbale, ele îndeplinesc o funcție mult mai plastică și mai diferențiată. De la simpla masticație reflexă și automată pînă la pronunțarea conștientă a cuvintelor avem un lung șir de trepte.

III. 2.8. NATURA FENOMENULUI PSIHIC

Cum poate fi caracterizat fenomenul psihic astăzi, în lumina materialismului dialectic?

În definirea fenomenului psihic se subliniază poziția materialistă prin caracterizarea psihicului ca funcție a creierului. Această formulare, însă, singură, riscă să

antreneze după ea desfiinţarea psihologiei, prin reducerea acesteia la fiziologia creierului.

„În stadiul actual de dezvoltare a fiziologiei — spune P. S. Kupalov — este prea puţin să se spună despre conştiinţă că este *o funcţie a creierului*; de altfel cu acest lucru este de acord şi Sherrington, care se situează pe poziţii dualiste. Trebuie să se stabilească care este această funcţie. Or, întîlnim unele afirmaţii din care reiese că, deşi este o funcţie a creierului, conştiinţa poate avea o existenţă oarecum independentă, ba chiar poate influenţa procesele fiziologice. Cea mai grea este întrebarea : ce reprezintă stările subiective ca esenţă, ca mecanism ?" (85, p. 81).

Iată o întrebare pusă în zilele noastre de un fiziolog materialist, elev al lui Pavlov, om de ştiinţă, care consideră că faptul indubitabil al legăturii indisolubile a conştiinţei cu creierul nu lămureşte încă problema naturii psihicului.

Se impune completarea definiţiei printr-o caracterizare care să diferenţieze psihicul de fiziologic, creierul de conştiinţă, şi anume, prin determinarea naturii funcţiei cerebrale *ca reflectare a realităţii obiective.*

Este uşor de constatat, în această definiţie completată, prezenţa celor două principii filosofice : al *monismului materialist* şi al *principiului leninist al reflectării.* Se pune, însă, o a doua întrebare : dacă acest adaos rezolvă problema. Ce înţeles are noţiunea de reflectare ?

Dificultatea apare din încercarea de a contopi într-o singură noţiune înţelesul ontologic, monist (psihic=funcţie a creierului) cu cel gnoseologic, dualist (subiectul psihic şi obiectul reflectat). Privit din primul punct de vedere, psihicul *se integrează* în noţiunea de materie ca formă superioară a acesteia ; din al doilea punct de vedere, el *se separă,* ca formă ideală, de obiectul său material. Lenin ne atrage în mod clar atenţia asupra riscului de a greşi prin interpretarea imaginii unui obiect ca fiind de natură *materială.* Fenomenul psihic nu posedă asemenea natură : senzaţia de amar nu este amară şi nici senzaţia de roşu nu este roşie ; cu imaginea unei sute de taleri, care, după justa observaţie a lui Kant sînt altceva decît talerii reali, nu putem cumpăra nimic.

Conferinţa din 1962 de la Moscova recunoaşte, în mod deschis, că în lumea fiziologilor şi psihologilor s-au produs divergenţe în rezolvarea problemei relaţiilor dintre fiziologic şi psihologic, dintre activitatea cerebrală şi cea psihică. În revistele sovietice din anii trecuţi, la rubrica „discuţii" sînt publicate numeroase studii cu caracter polemic, cu privire la problema naturii psihicului. Numeroşi fiziologi au afirmat că fenomenul psihic nu este decît fenomen nervos şi a studia psihicul înseamnă a face fiziologie. Cum să interpretăm atunci afirmaţia lui Lenin că „şi gîndirea şi materia sînt „reale", adică există. A afirma însă că gîndirea e materială înseamnă să faci un pas greşit şi să confunzi materialismul cu idealismul" (6, p. 237).

A fost nevoie de dezbateri spre a se ajunge la concluzia că teza reducerii psihicului la fenomenul nervos nu este justă. „Interpretarea conştiinţei — spune B. M. Mitin — ca formă de mişcare a materiei este tot atît de eronată ca şi identificarea idealului cu materialul" (57, p. 18). Ca şi Rubinstein, în lucrarea *Existenţă şi conştiinţă,* B. M. Mitin rezolvă problema prin distincţia planului gnoseologic de cel naturalist-ştiinţific. În spiritul filosofiei lui Lenin, opoziţia dintre materie şi gîndire apare, în mod net şi absolut, numai pe plan gnoseologic, în raportul subiect-obiect ; ea nu apare la fel, însă, pe planul naturalist-ştiinţific, adică ontologic, unde nu se pune problema raportului subiect-obiect. Relaţia dintre psihic şi fiziologic, creier şi conştiinţă, nu poate fi identificată cu relaţia subiect-obiect. Dar, aceasta înseamnă că, a privi psihicul ca formă de mişcare a materiei, implică a te aşeza pe un punct de vedere similar cu acela prin care se identifică idealul cu materialul. Totuşi, numeroşi filosofi, psihologi şi fiziologi definesc psihicul ca formă superioară de mişcare a materiei.

Ca să cităm numai un exemplu din publicaţiile sovietice, ne vom referi la lucrarea lui G. G. Gabrielean (1963) în care se tratează pe larg cele trei forme fundamentale ale mişcării materiei : anorganică, organică şi socială. Forma de conştiinţă este un gen de raporturi din clasa mişcării sociale.

Din publicaţiile noastre cităm studiul lui Mircea Steriade (1961), unde autorul afirmă: „Ceea ce este sigur este că nu trebuie să ne ferim de a considera psihicul ca o formă de mişcare a materiei, cu toate acuzaţiile aduse de unii filosofi care apreciază o asemenea poziţie drept eronată, mecanicistă, materialist-vulgară" (159, p. 928). Autorul se sprijină pe un citat din *Dialectica naturii* a lui Engels (cf. p. 51) prin care gîndirea este considerată ca o formă de mişcare a materiei. Este interesant de notat, totuşi, că Mircea Steriade nu reduce activitatea conştiinţei la cea fiziologică, a creierului. El accentuează importanţa factorului social-istoric în dezvoltarea conştiinţei (*ibidem*, p. 924).

Confuzia apare în mod vădit în modul de a privi raportul dintre ontologie şi gnoseologie. Problema se pune *dacă deosebirea dintre material şi ideal rezultă din deosebirile dintre două realităţi sau dintre două puncte de vedere asupra aceleiaşi realităţi?* Unii filosofi aleg prima soluţie, alţii pe a doua.

Personal, am susţinut teza că deosebirile dintre fiziologic şi psihic, material şi ideal, reprezintă două înţelesuri rezultate din integrarea aceluiaşi obiect în două sisteme de referinţă deosebite. Discutînd raporturile dintre temperament şi activitatea nervoasă superioară (1957) scriam: „Există o tendinţă de a considera aceste două noţiuni ca identice. Este vădit că problema ivită pune în discuţie relaţiile dintre fiziologie şi psihologie, ca ştiinţe. Sînt oare aceste ştiinţe de sine stătătoare, cu obiecte diferite de studiu? Se deosebesc, oare, ele numai în mod provizoriu, urmînd ca în viitor psihologia să dispară, asimilată de fiziologie, singura ştiinţă obiectivă a omului? Ciocnirile de idei capătă o formă deosebit de dramatică" (117, p. 16). Afirm acolo că „fiziologicul şi psihicul nu pot fi gîndite decît ca o *singură* realitate; ele sînt însă *două*, privite din punct de vedere *epistemologic* sau *gnoseologic*" (*ibidem*, p. 18).

Aceeaşi idee fusese exprimată, mai de mult, sub forma planurilor de înţeles, a sistemelor de referinţe, în studiul *Ce este psihologia?* (1946), sprijinindu-mă pe analiza făcută de Lenin (cf. 6 bis, pp. 53—93), unde se arată că acelaşi obiect poate dobîndi semnificaţii diferite, în funcţie de punctele de vedere, de sistemele diferite de referinţe. Se cunoaşte exemplul ce i-a servit de model lui Lenin. Unul spune că paharul e un cilindru de sticlă, altul că este instrument de băut. Paharul are „un număr infinit de ... proprietăţi, calităţi, laturi, relaţii şi «mijlociri» cu tot restul lumii". El „este un obiect greu, care poate fi un instrument pentru aruncat", ... „poate servi ca presse-papiers, ca adăpost pentru un fluture prins", obiect artistic etc. Care este teza lui Lenin? „... paharul nu rămîne neschimbat, şi îndeosebi se schimbă destinaţia paharului, întrebuinţarea lui, *legătura* lui cu lumea înconjurătoare" (cf. *ibidem* pp. 78—79).

Să-mi fie permisă ilustrarea ideii cu încă un exemplu, dat de un psiholog. „Acelaşi obiect — spune Pierre Janet — poate fi termenul unei mulţimi de operaţii psihologice, diferite unele de altele. Luaţi de exemplu, o parte a unei fiinţe vii, un muşchi. Acest muşchi poate fi considerat ca biftec cînd îl mîncăm; aceasta este o consideraţie particulară: o determină tendinţe speciale, tendinţa pentru alimentaţie, preparare, tendinţa pentru comerţ; sau poate fi privit din punct de vedere anatomic sau fiziologic şi atunci este un obiect ştiinţific. El poate fi considerat din punct de vedere al ştiinţei fizice şi al ştiinţei chimice, poate fi privit din punct de vedere metafizic al cauzelor finale şi al rolului său în mişcare şi în viaţă" (75, pp. 26—27).

Dacă privim, însă, materia şi conştiinţa ca *două realităţi* distincte, şi nu ca două înţelesuri ale aceleiaşi realităţi, ne situăm pe planul ontologic al dualismului. Cum se rezolvă contradicţia? Acceptarea identităţii ontologice ne creează dificultatea înţelegerii distincţiei dintre psihic şi fiziologic, sprijinind reducerea psihicului la fiziologic; deosebirea acestor realităţi ne pune în faţa cunoscutului impas al dualismului, al insolubilei probleme a raportului dintre creier şi conştiinţă.

Soluţia, cred, devine mai clară, prin introducerea categoriei de *relaţie*. Vom încerca să lămurim această idee printr-un exemplu. După cum nu există raporturi fără conţinut, tot aşa nu există psihic fără materie, conştiinţă fără creier, fără celule nervoase. Aceleaşi celule nervoase, însă, fiind puse în raporturi diferite — spaţiale şi

temporale — cu alte celule ne dau structuri cu funcții diferite. Problema raportului dintre material și ideal se angajează, după părerea noastră, în aceeași contradicție în care s-a precipitat, pe plan neurologic, problema localizărilor cerebrale, sau, în fizică, teoria luminii, prin cele două soluții : corpusculară și ondulatorie. Natura unui obiect sau fenomen nu trebuie căutată exclusiv în substanța acestuia, ruptă de relațiile acelui obiect cu alte obiecte sau fenomene. Nu trebuie să uităm că noile calități ale obiectelor nu constau numai în noi proprietăți substanțiale, ci rezultă din noi relații ale obiectelor, din noi constelații sau configurații ale lor cu alte obiecte. O nouă calitate nu implică în mod necesar o transformare substanțială și ontică a obiectului, ci ea rezultă dintr-o nouă relație a acestuia. Se înțelege, însă, că prin aceste noi relații natura obiectului se dezvăluie și în același timp se modifică. Numărul, ca și felul de relații, de cadre de referințe pe care le poate avea un obiect, este *limitat de natura obiectului.* Același pahar poate fi valoare de schimb, valoare artistică, instrument de prins fluturi și chiar obiect comestibil, dar nu poate deveni idee de pahar, după cum și invers, imaginea unui pahar poate da naștere la interpretări și înțelesuri variate, dar chiar dacă este luată, într-o halucinație, drept pahar real, ea nu poate servi la prins fluturi.

Revin la un exemplu relatat într-un studiu, cu mulți ani în urmă (cf. 119, p. 205). Am mers cîndva, în împrejurimile unui oraș, pe un drum care prezenta o pantă destul de întortocheată și relativ îngustă. Puțină vreme după aceea, am fost întrebat de cineva dacă acest drum ar putea fi străbătut de o camionetă. Spre marea mea surprindere, am constatat că nu pot răspunde imediat, cu toate că am fost conștient în timpul urcușului și nici n-am putut uita, la un interval atît de scurt, drumul parcurs. Care este explicația ezitării, a întîrzierii răspunsului ? Pentru *mine, atunci,* drumul pe care am mers era un *drum de pieton* și nu mi-a rămas decît amintirea *acestui* drum. Cînd am fost întrebat dacă „același" drum era practicabil pentru o mașină, n-am putut furniza dintr-o dată sensul unui drum *carosabil.* Trebuia să fac un efort de evocare a imaginii *neutre* (sau a celei cu

semnificația deja constituită) pentru *a o structura în semnificația cerută.* Pentru aceasta, aveam nevoie să evoc cu mai multă fidelitate o mulțime de detalii, pînă atunci mai puțin semnificative : unghiurile cotiturilor, înclinația pantei, lățimea drumului etc., toate raportate la mărimea mașinii, la puterea motorului și altele. Se înțelege de la sine că toate aceste noi relații reflectau, în mare măsură, realități de natură *socială,* relații care implicau existența unei mașini, a unui confort, a unor deprinderi, riscuri etc. Asemenea *înțeles* de drum nu exista pe vremea diligențelor, dar el nu poate exista nici fără un drum *material,* ca realitate fizică, geografică. Numai din relațiile dintre proprietățile obiective ale acestei realități materiale cu realitățile de ordin tehnico-social și psihologic, cu un anumit sistem de referințe, s-a creat înțelesul cerut, particular, concret, de drum carosabil, înțeles care diferă de la o conștiință la alta, în funcție de experiența individului.

Este foarte probabil că procesul de formare a înțelesurilor străbate mai multe trepte sau „modele" interioare, care reflectă „originalul" exterior. Este posibil ca datele reprezentative, pe care noi le interpretăm ca date ale memoriei „mecanice", să constituie modele de grad inferior, ca „materie primă" care servește de material de prelucrare pentru modele variate și mai subtile, de ordin superior. Tot atît de legitimă este ipoteza că așa-numitul „reflex de orientare" reprezintă actul de înregistrare, încă „cvasimecanică" a unui stimul, un preambul al identificării lui, adică al transformării lui într-un înțeles mai precis, al integrării lui într-un sistem de referințe al individului.

Fr. Brentano face o distincție subtilă cînd afirmă că un obiect poate fi dat în conștiință „dublu" : reprezentat, apoi afirmat ori negat, acceptat ori respins (cf. 30, p. 35). Trebuie, însă, să facem distincție între atitudinea sau judecata asupra obiectului imaginii, și judecata asupra imaginii, ca atare. Este clar că nici natura fenomenului „ideal" nu este uniformă, ci diferă de la o treaptă la alta ; treptele psihicului sînt și trepte ale fenomenului ideal. Dar rezolvarea acestei probleme se află încă în faza embrionară, în curs de elucidare.

A privi paharul ca sistem funcţional şi calitatea de psihic ca rezultat al unui anumit cadru de referinţe, ca o relaţie sau un sistem de relaţii, nu înseamnă a renunţa la calitatea lui materială, fiindcă nu există relaţii fără termeni.

Raporturile, însă, sînt acelea care creează noi calităţi şi noi însuşiri psihice. Ideea aceasta apare în mod evident din rezolvarea contradicţiei în problema localizărilor. Aceeaşi idee se impune şi din analiza pur psihologică şi genetică a naturii psihicului.

Ideea de relaţie, legată de noţiunea de „act" şi „intenţionalitate", ca notă specifică a fenomenului psihic, a apărut în psihologie sub formă pregnantă pentru prima oară în opera lui Franz Brentano, *Psihologia din punct de veder empiric* (1874). Acest psiholog, de formaţie mai ales filosofică, a vrut să pună bazele unei psihologii „empirice", opuse celei experimentale şi fiziologiste. „Ceea ce caracterizează orice fenomen psihic — spune Brentano — este ceea ce scolasticii din evul mediu au numit prezenţa intenţională (sau încă mintală) şi ceea ce noi am putea numi, folosind expresiile care nu exclud orice echivoc verbal — *raport la un conţinut, direcţie spre un obiect* (fără ca prin aceasta să trebuiască a se înţelege o realitate) sau *obiectivitate imanentă* (s. n.). Orice fenomen psihic conţine, în sine, ceva cu titlu de obiect, dar fiecare îl conţine în felul său. În reprezentare, este reprezentat ceva, în judecată ceva este admis sau respins, în iubire ceva este iubit, în ură ceva este urît, în dorinţă ceva este dorit şi aşa mai departe. Această prezenţă intenţională aparţine exclusiv fenomenelor psihice. Nici un fenomen fizic nu prezintă ceva asemănător. Noi putem, deci, defini fenomenele psihice spunînd că ele sînt fenomene care conţin în sine intenţional un obiect" (apud, 90, p. 58). Fenomenele psihice, deci, reprezintă (în sensul că reflectă) o realitate străină, şi specificul lor constă în *relaţia cu această realitate.* Aceeaşi idee stă şi la baza clasificaţiei fenomenelor psihice, tratată într-o altă lucrare, apărută cu 37 de ani (1911) după prima lui operă.

Am redat acest amplu citat nu numai din motivul că poziţia lui Brentano marchează o importantă orientare spre specificul fenomenului psihic, ci şi pentru faptul că această poziţie reprezintă un punct de plecare spre *fenomenologie* care, exagerînd rolul relaţiei, neglijează importanţa conţinutului. Doctrina lui Brentano este reacţia psihologiei *actului,* faţă de aceea a *conţinutului.*

Am văzut, totuşi, că fiziologia modernă îşi restructurează şi ea înţelesurile, prin acordarea unei atenţii sporite noţiunilor de relaţie şi sistem dinamic.

Dacă ne oprim puţin asupra înţelesului de reflex condiţionat, reţinem ideea centrală că un stimul indiferent devine *semnal* în momentul cînd se formează o *legătură* temporară între acest stimul şi o activitate a organismului. Este clar că o realitate fizică capătă un înţeles îndată ce se stabileşte o legătură directă între ea şi o trebuinţă a organismului. Rubinstein subliniază aceeaşi idee cînd spune că „contiguitatea obiectivă în timp sau spaţiu a fenomenului este numai o condiţie externă a memorării; formarea însăşi a legăturilor şi memorarea materialului de către subiect presupune — în calitate de condiţie internă — importanţa acestei legături pentru subiect. Cercetările lui Pavlov, dezvăluind rolul „întăririi" în formarea legăturilor, au arătat bine aceasta" (146, p. 11). Un stimul devine fapt psihic în momentul cînd se transformă în *semnal* de altceva, cînd excitantul *mediază* legătura organismului cu obiectul sau situaţia respectivă.

Apariţia simbolului, a semnului şi a semnalului premerge limbajului. Janet situează folosirea semnului în stadiul conduitelor sociale, intelectuale, stadiu superior celui al reflexelor şi percepţiei. „Semnul — spune el — chiar cel mai uzual, rămîne totdeauna un obiect intelectual. El este expresia unei acţiuni psihologice, diferită de acţiunile reflexe sau perceptive, el este o acţiune dublă care conţine obiectul, gestul care serveşte de semn şi obiectul semnificat, şi care oscilează între amîndouă" (74, p. 97).

Merită semnalat studiul lui Ponomarev consacrat problemei idealităţii. Atitudinea autorului, în această problemă, prezintă multă asemănare cu a lui Janet. Analizînd raportul dintre copie şi original, apoi copie şi model, autorul găseşte, cu drept cuvînt, că atît copia cît şi originalul, privite separat, sînt materiale; imaginea

obiectului, însă, devine ideală numai în conştiinţa omului, în momentul cînd, în calitate de obiect de conştiinţă, ea devine o abstracţie care *semnifică* obiectul, cînd este considerată, ca şi portretul, *în raport* cu originalul, ca „model subiectiv de gradul al doilea" (132, p. 66). Asemenea legături nu apar decît în conştiinţa *omului* şi numai ele pot fi numite *ideale*. Deci, este la fel de absurd, conchide autorul, ca, atunci cînd facem abstracţie de relaţia gnoseologică, adică de raportul dintre copie şi original, să *opunem* originalului portretul său (amîndouă fiind realităţi materiale) ca şi, situîndu-ne pe plan gnoseologic, să identificăm portretul cu originalul (*ibidem*, p. 67).

Dacă transpunem limbajul lui Ponomarev în limbajul lui Janet, sau al nostru, am spune că faptul de conştiinţă a unei legături (de exemplu, de asemănare) între semn, simbol, pe de o parte şi obiectul respectiv, pe de altă parte, este un fapt *ideal*, o abstracţie, act intelectual, dar termenii care fac parte din această legătură, priviţi separat, rămîn realităţi *materiale*.

Rămîn, însă, numeroase probleme deschise. Este important, de exemplu, de stabilit note *comune* tuturor stadiilor de dezvoltare psihică, adică de precizat ceea ce este comun oricărui fenomen psihic şi ceea ce este diferenţial între psihicul animal şi conştiinţa umană. Funcţia de semnalizare precede, desigur, pe cea a limbajului; „semnul", la rîndul lui, se află pe o treaptă superioară percepţiei. Nu ne putem permite aici decît ipoteze, sugestii sumare.

Aşa după cum introducerea dimensiunii verticale rezolvă contradicţiile localizărilor cerebrale, aceeaşi dimensiune trebuie să intervină în înţelegerea naturii psihicului; imaginea de *spirală* devine indispensabilă. Psihicul nu este omogen; el străbate — filogenetic şi ontogenetic — mai multe stadii şi se prezintă la niveluri diferite. Ca să luăm extremele: reflexul este un mod simplu de reacţie psihică (cînd nu este intern, fiziologic), împovărat de materialitate; un raţionament este o structură prin excelenţă relaţională, unde legile cauzale cedează locul altor forme de determinism, superior, unde idealitatea se impune pe prim plan. Nu trebuie să uităm că

viaţa psihică a omului, pe planul ei superior, este un sistem de semne şi simboluri de ordin lingvistic, un sistem de sisteme cu funcţia de a *reprezenta* şi *semnifica* lumea reală; aceste sisteme au totuşi proprietăţi specifice existenţei lor simbolice. Se înţelege de ce efectul a 100 de taleri reali nu poate fi identic cu efectul *imaginii* acestei sute. De la acţiune la gîndire sînt etape de parcurs, şi natura acţiunii nu este identică cu natura schemei mintale respective, nici cu natura cuvîntului care simbolizează acţiunea, chiar dacă schema mintală nu este decît un *model* al acţiunii fizice, iar cuvîntul o *traducere* a actului.

Pe traiectoria discuţiei iniţiale se ridică problema dacă o reacţie necondiţionată, imediată, poate fi considerată ca *psihică*. Această primă fază, cînd organismul reacţionează la anumite proprietăţi esenţiale (*prin ele însele*) ale obiectului, este specifică — după Leontiev — *iritabilităţii*. Apariţia semnalului care, *prin el însuşi*, este *neutru*, adică nu are importanţă pentru organism, avînd ca funcţie numai *medierea, orientarea* organismului, în raport cu proprietăţile mediului (ce au o semnificaţie biologică directă), este specifică *sensibilităţii* şi poate fi considerată ca originea *senzaţiei*. „Senzaţiile — spune Leontiev — fenomene *subiective* prin natura lor, care reflectă cu necesitate însuşirile obiective, pot fi înţelese numai dacă admitem că senzaţia apare ca produs al dezvoltării legăturilor mediate ale organismului cu mediul" (93, p. 135). Iată cum raportului imediat dintre individ şi mediu i se suprapun raporturi mediate şi mai obiective dintre stimuli, obiecte sau situaţii, raporturi care traduc legăturile obiective dintre proprietăţile mediului înconjurător. Acesta este stadiul psihicului senzorial elementar; proprietăţi izolate ale mediului se reflectă sub forma unor senzaţii elementare separate. Acestui stadiu — după Leontiev — îi urmează altul, *perceptiv*, de reflectare a *obiectelor* în întregimea lor şi al treilea stadiu, al *intelectului*, de reflectare a „corelaţiilor obiective ale lucrurilor sub forma de situaţii obiectuale" (93, p. 188). Acestor trei stadii, supuse legilor dezvoltării *biologice*, le urmează etapele de dezvoltare psihică umană subordonate legilor *social-istorice*, apariţia şi dezvoltarea *con-*

științei, cînd se diferențiază net imaginea obiectului de trăirea subiectivă; *semnificația*, care constă în sistemul relațiilor și al interacțiunilor obiective, se desprinde de înțelesul subiectiv *vital*, de atitudinea subiectului față de obiectul reflectat, conștientizat.

Reținem, ca deosebit de importante, ipotezele lui Leontiev privind atît originea psihicului, cît și stadiile lui de dezvoltare, precum și distincția dintre semn și semnificație. Această concepție prezintă multă asemănare cu a lui Pierre Janet, după care primul stadiu psihic, inferior, este acela al reflexelor, căruia îi urmează stadiul perceptiv, apoi al conduitelor sociale și intelectuale. Stadiilor specifice lumii animale li se suprapun, astfel, stadiile propriu-zis umane, legate de limbaj, și pe care le generează munca în comun a oamenilor.

Personal, am accentuat rolul cuvîntului în procesul de *obiectivare* a formelor de reflectare, a cunoștințelor individului în procesul de diferențiere progresivă a conștiinței de subiect-obiect (117 bis). Am arătat caracterul mediator al uneltei care „produce efecte incomensurabile prin dezvoltarea relațiilor dintre ea și obiectul asupra căruia se exercită acțiunea omului. Raporturile dintre *subiect* și *obiect* devin dominate de raporturile dintre obiecte și proprietăți noi, existente în afară și independent de noi. Astfel, relația directă subiect-obiect devine tot mai subiectivă și mai afectivă, subordonîndu-se progresiv modului obiectiv de relații dintre obiecte" *(ibidem)*.

În ceea ce privește distincția importantă dintre înțeles și semnificație, introdusă de Leontiev și Zaporojeț, ea nu este cu totul nouă. Max Scheler vorbește de înțelesul de valoare, *timetic*, al sentimentului: „Legătura funcțională dintre organism și mediu — spuneam în 1937 — o constituie interesele biologice ale organismului; obiectul există pentru organism întrucît el prezintă pentru acesta o valoare biologică de conservare sau perpetuare; el nu poate fi degajat de această legătură trăită și funcțională, chiar dacă situațiile perceptive se realizează suficient de distinct pe fondul obscur al afectivității. *Obiectul* apare numai o dată cu schema mintală, o dată cu structura intelectuală în care se poate încadra. Sub influența societății, a noilor conduite, ca acelea intelectual-verbale, solidaritatea funcțională și trăită, între organism și mediu, începe să se scindeze și obiectul poate fi privit de către subiect la o distanță și ca ceva străin; lumea externă este interpretată și înțeleasă prin intermediul lumii mintale. Situația trăită și indiviză „organism-mediu" se polarizează în semnificația mintală a două realități distincte și străine, subiect-obiect, eu-noneu. Situației indivize și schimbătoare „organism-mediu" începe să i se suprapună structuri stabile; înțelesul subiectiv și timetic se subordonează cu încetul, înțelesului relațional, schematic, simbolic, intelectual" (118, p. 112). În acest studiu indic originile noțiunii de înțeles timetic, referindu-mă la Leibniz, iar printre psihologii contemporani citînd pe Grossart (1931), Sander (1937), Drever (1921), Wreschner (1931) și Claparède (1930).

Deosebirile de nivel semnalate le putem constata și în dezvoltarea ontogenetică a limbajului. A. Ombredane deosebește cinci funcții (sau moduri de folosire) ale limbajului: afectivă, ludică, practică, reprezentativă și dialectică. Aceste funcții sau moduri reprezintă și stadii sau niveluri de dezvoltare a omului. Ne limităm aici să menționăm cîteva caracterizări sumare desprinse din analiza lui Ombredane, analiză ce coincide, aproape, cu clasificarea făcută de unii psihologi sovietici (cf. 134).

Limbajul afectiv este reacția ființei întregi la o situație prezentă. Acest limbaj, ca și cel ludic, sau cel practic, are un caracter *situativ*. Limbajul reprezentativ începe să traducă, după expresia lui Gelb și Goldstein, atitudinea categorială, adică să exprime, din ce în ce mai flexibil, *relațiile* dintre *obiecte*, subordonîndu-și relația cu caracter afectiv dintre subiect și situație. Limbajul reprezentativ permite vehicularea în timp a experienței umane, detașează subiectul de obiect, îl eliberează de constrîngerea prezentului, diferențiază imaginea de obiectul ei, și „reprezintă mai puțin un obiect nud, decît un obiect integrat într-un sistem de categorii" (112, p. 194). Nivelul dialectic al limbajului reprezintă combinări abstracte, simbolice, desubiectivate și intelectualizate, după cum algebra constituie un sistem de simboluri ce se suprapun numerelor, acestea din urmă semnificînd

obiectele. Operaţiile algebrice, ca şi cele logice, se pot efectua făcînd abstracţie de conţinutul — devenit indiferent — al simbolurilor.

Se înţelege că, aici, după cum observă şi Ombredane, trebuie evitat riscul de a pierde contactul cu realitatea, precum şi acela de a substanţializa simbolul. A uita că simbolul semnifică o realitate, precum a atribui semnului proprietăţile obiectului semnificat, sînt Scylla şi Caribda conştiinţei umane. Acesta este înţelesul frazei lui Ombredane: „limbajul este leagănul şi mormîntul metafizicii" (*ibidem*, p. 196).

Este adevărat că — după cum spune Janet — „noi gîndim cu mîinile la fel ca şi cu creierul nostru, gîndim cu stomacul nostru, gîndim cu întregul corp" dar, într-un fel gîndim, cînd reflectăm bunăoară asupra valorii cristalului din care este fabricat paharul din faţa noastră şi altfel cînd, însetaţi, cerem să ni să aducă apă în acest pahar şi iarăşi, altfel, cînd ne gîndim că apa ar putea fi infectată. Fiecare din aceste idei are rezonanţe şi adîncimi diferite, unele abia ne ating şi pot da naştere chiar la „jocuri intelectuale", iar altele ne pot cutremura şi zgudui pînă în străfunduri.

În concluzie, psihicul se dezvăluie din relaţii. *Sensul*, fiind primitiv, rezultă din relaţia directă a organismului cu mediul; el se îmbogăţeşte progresiv, lărgindu-se şi obiectivîndu-se în *semnificaţie*, prin folosirea de către individ a verigilor intermediare între el şi realitatea externă. Astfel, relaţiile dintre scop şi mijloace se structurează în complexe din ce în ce mai vaste, în cicluri din ce în ce mai ample şi mai obiective, în sisteme funcţionale tot mai plastice, de nivel mai înalt. Să nu uităm că dezvoltarea psihică se desfăşoară nu numai pe plan orizontal, ci, mai ales, pe cel vertical, pe linia modelării, schematizării, simbolizării şi a simplificării crescînde care, în acelaşi timp, este şi a eficienţei sporite.

Cineva ne-ar putea obiecta, cu drept cuvînt, că înţelegerea psihicului ca relaţie nu reprezintă nota diferenţială faţă de obiectele lumii materiale ale căror proprietăţi se manifestă şi se obiectivează prin relaţii. În genere, fiecare obiect reacţionează conform particularităţii naturii sale şi a situaţiei respective. În această privinţă *nu există nici o deosebire între fenomenele naturii*; omul de ştiinţă tinde să reducă la minimum atitudinea sa faţă de obiectul investigaţiei sale. Depsihologizarea, obiectivarea naturii fizice se efectuează totuşi mult mai lesne decît a lumii psihice. Modul specific de reacţie a unui obiect fizic este mult mai redus decît al omului; particularitatea obiectului fizic (reacţia lui conform naturii sale *proprii*) este minimă în comparaţie cu aria reactivităţii umane faţă de lumea din afară şi faţă de sine. Obiectele umane ale psihologiei sînt *subiecte*. Este vorba de transformarea sensurilor subiective în semnificaţii obiective. Înţelegem facilitatea transpunerii, a proiecţiei stărilor şi a structurii cercetătorului (sursă de erori şi iluzii) în motivaţia conduitei unei persoane. Relaţia psihică conţine mai multe variabile; ea este mult mai complexă în comparaţie cu relaţia fizică, chimică sau biologică. Afară de particularităţile *comune* lumii fizice, chimice şi biologice, conduita psihică mai posedă ceva: *conştiinţa*, raporturile incluse în *conduita faţă de sine şi faţă de alţii*. Am putea spune că în ştiinţele omului se efectuează *o dublă obiectivare, desubiectivare: a cercetătorului însuşi şi a obiectului cercetării, obiect care, şi el, este* **subiect**. *Intenţionalitatea nu mai este univocă, ci dublă, reciprocă şi reversibilă.*

Psihologia îşi conturează astfel domeniul de cercetare, domeniu vast ca întindere şi variat sub raportul nivelului. De aceea şi metodele sale se caracterizează printr-o varietate deosebită, varietate, însă, care nu prejudiciază unităţii obiectului şi celei metodologice a psihologiei.

III. 2.9. CUM ESTE POSIBILĂ CUNOAŞTEREA OBIECTIVĂ A FENOMENULUI SUBIECTIV?

Atît timp cît faptul psihic este considerat ca fiind dat numai pentru unul singur, iar un fapt ştiinţific prin definiţie este dat pentru oricine, urmează concluzia că psihologia nu este posibilă ca ştiinţă. Nu poate exista o ştiinţă a unui singur individ. Psihologia introspectivă caută dezlegarea problemei în raţionamentul prin analogie.

Trebuie să recunoaştem, însă, că o ştiinţă nu se poate constitui numai prin metoda analogiei şi nici pe baza empatiei, a intuiţiei afective, intropatiei etc., fiindcă ceea ce am cunoaşte n-ar fi decît o proiecţie a propriilor noastre trăiri. Trebuie să admitem, însă, că identitatea structurilor şi a relaţiilor, care defineşte izomorfismul, îndreptăţeşte procesul de extrapolare, prevedere şi, deci, cunoaşterea obiectivă, pe baza metodei analogice. În această privinţă, trebuie deosebit cu grijă actul de proiecţie subiectivă de metoda logică şi obiectivă a analogiei.

Criticile nu rezistă în ultima instanţă unui examen aprofundat, în lumina filosofiei materialist-dialectice.

Care este soluţia contradicţiei dintre subiectiv şi obiectiv? Cum putem concepe o ştiinţă care, fără a neglija esenţa subiectivă a fenomenului psihic, să fie în stare să formuleze adevăruri obiective şi — fără a renunţa la nota esenţială a obiectivităţii — să sesizeze în acelaşi timp caracterul de intimitate subiectivă a individului? Cum să rezolvăm contradicţia, sub formele ei variate: intern-extern, subiectiv-obiectiv, ideal-material, psihic-fizic?

Am văzut cum psihologia a renunţat întîi la „suflet", ca substanţă reală — deşi fantomatică şi diafană, totuşi exteriorizabilă — cum, adoptînd înţelesul de conştiinţă, ca fapt legat numai de o singură persoană, renunţă şi la acesta, îndreptîndu-se spre un alt fenomen, net exterior, dar lipsit, de data aceasta, total de nota subiectivităţii — comportamentul. Iată trei acte din drama psihologică, dramă care nu a ajuns încă la un „happy-end", la deznodămîntul final şi fericit.

Dacă am aplica aici triada hegeliană, am obţine următorul tablou al procesului dialectic: de la noţiunea de suflet, care conţine, în mod sincretic, elemente subiective şi obiective, se trece la desprinderea conştiinţei, ca fenomen pur subiectiv şi intern, apoi la conduită, ca realitate pur obiectivă şi externă. Care este noua sinteză pe care s-o putem realiza de pe poziţiile materialismului dialectic? Ea nu se poate efectua decît prin transformarea calitativă a înţelesurilor iniţiale, de subiectiv şi obiectiv, de conştiinţă şi comportare, de intern şi extern, psihic şi fiziologic.

Soluţia trebuie căutată în teoria leninistă a reflectării, piatra fundamentală a psihologiei materialist-dialectice. Nu există fenomen psihic, subiectiv, izolat de obiect; ceea ce se reflectă este indisolubil legat de faptul sau fenomenul reflectat. Lenin a rezolvat în mod pătrunzător contradicţia, arătînd că forma unei senzaţii este subiectivă, iar conţinutul — obiectiv; aşa cum forma nu se poate izola de conţinut, tot aşa subiectul nu poate exista în afara unităţii lui dialectice cu obiectivul.

Ce este însă forma? Ne permitem s-o interpretăm ca rezultînd din *relaţia* subiectului cu obiectul respectiv. Această interpretare ne este îngăduită, dacă analizăm mai atent definiţia dată de Lenin ideii: „... Ideea — spune el — este *raportul* dintre subiectivitatea existentă pentru ea (=pretins independentă) (= a omului) şi obiectivitatea *deosebită* (de această idee)" (7, p. 187).

Ajungem şi pe această cale la ideea, formulată deja, a relaţiilor şi sistemelor dinamice desprinse din analiza anterioară a naturii psihicului.

Rezolvarea contradicţiei devine clară, privită fiind de pe un plan superior de înţelegere: nu există nici obiectivul „pur", nici subiectivul „nud"; ambii poli se unesc în noţiunea superioară şi sintetică, a *reflectării*. Subiectul şi obiectul ne apar într-o relaţie activă şi dinamică, relaţie în care, prin acţiunea subiectului, obiectul devine din ce în ce mai inteligibil şi mai transparent, pînă la esenţă, iar subiectul, prin acţiunea asupra lui a obiectului, este îmbogăţit progresiv dezvăluindu-şi progresiv esenţa. Se înţelege de ce Lenin situează psihologia printre „domeniile cunoaşterii din care trebuie să se constituie teoria cunoaşterii şi dialectica" (7, p. 355).

Contradicţia subiectiv-obiectiv se rezolvă şi mai uşor dacă examinăm problema genetic: la început, subiectivul nediferenţiat de obiectiv, apoi predominarea unei cunoaşteri sincretice, fază căreia îi succede cunoaşterea obiectivă a subiectivului.

Este interesant de subliniat faptul că pătrunderea în lumea din afară ne ajută la dezvăluirea celei interne, după cum diferenţierea şi adîncirea aspectului subiectiv

reprezintă un factor dominant în conturarea unei imagini obiective a lumii.

Demonstrația teoretică a posibilității unei științe a vieții psihice nu poate avea valoare decît prin verificarea practică a enunțurilor. O stare conștientă care nu are altă funcție decît de a *însoți* o manifestare sau o expresie materială, obiectivă, și a cărei prezență nu adaugă nimic, nu schimbă nimic din natura sau procesul de desfășurare a fenomenului material, acea stare nu este nimic, nu este decît — în exprimare filosofică — un epifenomen, ea este mai puțin decît o umbră sau o iluzie. O stare emotivă, înțeleasă ca o simplă oglindire pasivă în conștiință a unor stări fiziologice obiective, este nimic; de aceea, este firesc ca ea să nu poată constitui un fapt de știință, de studiu psihologic. Paradoxul, însă, apare în momentul cînd subiectul afirmă că ceea ce scapă observației externe este *simțit* ca realitate indubitabilă; din nou refrenul: cum poate exista ceva dat numai pentru unul singur? Dacă este așa, existența faptului este indemonstrabilă și nu poate fi nici negată, nici afirmată. Se poate oare afirma că animalele trăiesc anumite stări interne a căror prezență, totuși, ne este imposibil de constatat?

Pierre Janet citează un articol al lui Claparède publicat în „Revue philosophique" din 1902 (p. 481) în care, la întrebarea: „Dacă animalele sînt conștiente?" autorul răspunde: „Nu știm nimic și nici n-o putem arăta". Ar însemna atunci că psihologia animală nu există. Omul de știință, totuși, continuă s-o facă: „o școală întreagă a pretins — spune Janet — că face psihologie animală fără a vorbi deloc de conștiință. Ciudată idee, care se prezintă de o manieră paradoxală și a provocat nu puțină indignare. Să suprimi din psihologie faptul declarat ca esențial, faptul primitiv, faptul conștiinței și al gîndirii, și să faci, totuși, psihologie; aceasta părea contradictoriu și absurd, dar, în evoluția lucrurilor, absurdul este acela care reușește și acești autori aveau curajul de a continua cercetările ce păreau absurde" (75, pp. 9—10).

Unul din asemena fapte, absurde și contradictorii, de exemplu, era afirmarea unor stări *pseudoafective*. Există oare expresii fără trăiri emoționale subiective sau stări emoționale fără expresii corespunzătoare? Situația nu

este atît de paradoxală cum pare la prima vedere. Constatarea unei „expresii" neafective, a unor manifestări „pseudoafective" conține în ea, în mod implicit, cheia rezolvării. Certitudinea cu privire la existența unor expresii neraționale, „false" (pseudoafective), lipsite de conștiința emotivă și disociate de trăirile respective, este bazată, desigur, pe constatarea unor semne *obiective*, externe, materiale, prin care ele se deosebesc de expresii autentice, adică însoțite de stări psihice interne. Înseamnă, deci, că este *posibilă* stabilirea unor criterii *obiective* ale existenței sau non-existenței unei stări subiective, conștiente. Starea subiectivă, deci, poate constitui *obiect* de cercetare științifică. Nu este nimic subiectiv care să nu fie, sau să nu poată deveni, obiectiv.

„Nichts ist drinnen, nichts ist draussen,
Denn was innen ist, ist aussen" * — spune Goethe.

Afirmația poetului se confirmă experimental. Baza pentru ceea ce poate părea paradoxal — o abordare obiectivă a unui fenomen subiectiv — a fost pusă de către Loucks în perioada 1934—1938, cînd a introdus procedeul electrodului implantat și l-a utilizat la analiza bazei nervoase a reflexelor condiționate (cf. 149, p. 649). Dacă stimularea electrică provoacă animalului o stare agreabilă, animalul ajungea — prin folosirea tehnicii adecvate — să poată repeta și prelungi starea afectivă inițială și, invers, s-o oprească în cazul stării neplăcute.

Dar — ar putea cineva obiecta — noi presupunem ceea ce voim să demonstrăm: de unde știm noi că animalul *simte* plăcere sau neplăcere? Fără a avea nevoie de „empatie", am putea afirma în mod neîndoielnic, că menținerea unui stimul *traduce* acceptarea lui, adeziunea animalului (subiectiv = plăcere), iar îndepărtarea — starea de non-concordanță, de non-adeziune (subiectiv = neplăcere).

Iată că fiziologia, cu ajutorul psihologiei, izbutește să determine existența subiectivului și să descrie procesele

* „Nimic nu este lăuntric, nimic nu este exterior
Căci ceea ce este înlăuntru este și în afară".

fiziologice care participă la un fapt de conştiinţă. Aici ne aflăm în punctul de încrucişare a două domenii, unde fiziologia începe a fi psihologică, iar psihologia — fiziologică. Problema pusă, însă, se va analiza mai amplu, mai departe, în lumina metodologiei psihologice.

III. 2.10. CUM SE EXPLICĂ MITOLOGIA PSIHOLOGICĂ?

Neglijarea adevărului relevat de Lenin prin teoria reflectării, că un fenomen psihic nu poate fi redus numai la subiect, nici exclusiv la obiect şi că el rezultă dintr-o sinteză şi îmbinare specifică a acţiunii obiectului extern cu activitatea individuală, poate uşor duce la substanţialism, materialism sau spiritualism, spre absolutizarea esenţelor psihice, spre o nouă mitologie.

O dată separate, ca două relaţii distincte: materie şi spirit, ele nu mai pot fi unite decît prin artificiu. Metafizica sugerează numeroase soluţii pe care nu le reproducem aici, întrucît ele nu ne ajută la lămurirea problemei noastre. Esenţial este faptul că izolarea uneia de alta, a materiei de „spirit", a pus problema relaţiilor dintre ele şi a dus la explicaţii opuse şi deopotrivă de găunoase: psihicul explicat prin entităţi şi forţe, fizice sau fiziologice, iar fiziologicul ca efect al acţiunii psihice. Avem variate, şi seculare ca vîrstă, forme de luptă dintre materialism şi idealism.

Substanţialismul — indiferent de forma lui — rezultă din izolarea formei de conţinut, a subiectului de obiect, a structurii de funcţie, a discontinuului de continuu. Teoria reflectării este un punct de vedere *relaţionist* şi, ca atare, superior celui substanţialist. Atomismul sau elementarismul din trecutul apropiat al psihologiei a revenit astăzi sub forma matematizată, „factorială". A explica conduita cuiva prin existenţa unui factor g, w sau x este tot atît de metafizic sau mitologic, ca şi explicaţia unei acţiuni a cuiva prin duhurile „bune" sau „rele". A căuta raţiunea sau motivaţia unor acţiuni în noţiuni ipostaziate ca forţe interne, înseamnă a adopta o mentalitate primară şi infantilă.

Dar tot psihologia matematică ne oferă tabloul opus, al unor „raporturi fără termeni". De ce ar mai fi nevoie să cunoaştem ce este „g", „w" sau alt „factor"? Ei nu conţin şi nu exprimă decît anumite structuri relaţionale, formulate matematic şi surprinse în răspunsurile subiectului la anumite probe. Am putea afirma că, în interpretările legate de analiza factorială, reapare vechea, medievala, dispută între *realism* şi *nominalism*. Unii afirmă că factorul este un „res", alţii că nu este decît „nomen". Exagerările comise au şi făcut pe unii să vorbească despre „arte-facte" (Holzinger), justificînd, în acelaşi timp, poziţia „inamicilor metodei care arată neîncredere faţă de analiza artefactorială" (110, p. 451). Metoda factorială nu poate fi — după observaţia justă a lui Oléron — „o metodă de elaborare formală, insistînd asupra structurii matematice" şi neglijînd elaborarea şi controlul ipotezei, administrarea probelor şi toate celelalte condiţii ale unui experiment ştiinţific. „A aplica simplu analiza factorilor la orice tabel de corelaţii este tot atît de van ca şi o manipulare a uneltelor ştiinţifice fără o idee directoare" (110, p. 304).

Istoria tuturor ştiinţelor ne arată că progresul ştiinţific s-a realizat numai prin părăsirea „principiilor" şi a „substanţelor". De la explicaţia prin „principiul vital" s-a trecut în biologie la explicaţia prin legătura dinamică organism-mediu; în fizică, de la teoria corpusculară sau ondulatorie a luminii s-a ajuns la sinteza dialectică a acestora. Fizica einsteiniană este superioară celei newtoniene prin restructurarea înţelegerii naturii pe baza unei interpretări relaţioniste şi relativiste. Psihologia nu s-a ridicat pe această treaptă decît prin teoria reflectării, prin teoria relaţiilor dintre subiect şi obiect, persoană şi mediu, prin înţelegerea relaţiilor inter- şi intrapersonale.

Psihologia copilului ne ajută şi ea la discriminarea acestor două atitudini, a substanţialismului şi relaţionismului, ca două stadii diferite în dezvoltarea omului. Sîntem de acord în această privinţă cu concluziile lui Piaget, referitoare la fazele mari ale dezvoltării psihice a copilului. Prima fază, a *realismului* (absolut) este faza de insuficientă diferenţiere între subiect şi obiect: copilul atribuie realităţii exterioare însuşiri subiective, consi-

deră punctul său de vedere ca fiind absolut, iar proprietățile obiectelor ca „existînd în sine". Copilul concepe totul sub specia de „substanță și calitate absolută". Este vorba, deci, de o fază, încă nedesăvîrșită, de „sciziune" a conștiinței protoplasmatice a copilului în cele două universuri complementare, univers obiectiv și univers subiectiv" (123, pp. 274—275). A doua etapă este a *reciprocității*, a capacității de a descoperi și existența altor puncte de vedere, de a concepe aceeași realitate din puncte de vedere diferite. Copilul își dă seama că, dacă el are o soră, înseamnă că și sora lui are un frate. A treia fază este a *relativității*; substanțele au devenit relații, iar fenomenele se explică prin raporturile dintre ele. De la substanțialismul percepției se ajunge astfel la relativismul inteligenței. Această fază a *obiectivității* maxime este și faza culminantă a conștiinței de *subiectivitate* (123, p. 285). „Evoluînd — spune Piaget — noțiunea de realitate tinde în același timp să se desubstanțializeze și să se desubiectiveze" (123, p. 288).

În această ordine de idei, Kurt Lewin opune mentalitatea aristotelică celei galileene. Dacă cea dintîi ține mai mult la definiția naturii și esenței lucrurilor, la clasificații și — în stabilirea legilor — la frecvențe și regularitatea cazurilor, cea de-a doua se îndreaptă spre concepte în serie, relații și — în descoperirea legilor — la condiționări de ordin geografic și istoric, prin prisma întregului. În linii generale, caracterizarea lui Lewin confirmă interpretarea lui Piaget.

„Cei vechi ne-au dat *substantive* — spune Gino Loria — în timp ce modernii le-au adăugat *verbele*; ceea ce era rigid și fix a dobîndit, în urmă, o mobilitate nelimitată; din statică, aritmetica a devenit dinamică" (apud 31, p. 74). Pe baza datelor psihologiei contemporane, Léon Brunschvicg situează gîndirea aristotelică la nivelul intelectual al unui copil de 8—9 ani. „Greutatea, căldura, umiditatea nu sînt relații; ele sînt calități date imediat ca obiective, așa cum sînt încrustate în pliurile limbajului primitiv" (31, p. 62).

Jean Piaget ne oferă numeroase exemple ale acestei mentalități *realiste* a copiilor, mentalitate care se manifestă uneori chiar la nivelul omului contemporan. „Realismul — spune el cu drept cuvînt — s-a dezvoltat pe terenul percepției, în era preștiințifică" (125, p. 135). Așa cum, în astronomie, substituim „soarelui percepției", „soarele gîndirii", tot așa, și în psihologie, înlocuim „facultățile" științei medievale cu înțelesurile relaționale de astăzi. În felul acesta, se realizează „trecerea — despre care vorbește Brunschvicg — de la judecata de *predicație* la judecata de *relație*, trecere ce reclamă un efort al spiritului și de care copilul nu este dintr-o dată capabil" (31, p. 83).

Să nu exagerăm, însă, trecînd la extrema relațiilor fără conținut. Nu trebuie să uităm că, dacă natura fenomenului psihic se dezvăluie din relațiile sale, acestea, la rîndul lor, exteriorizează esența realității psihice; dacă natura unui obiect este epuizată prin numărul și felul relațiilor sale, probabilitatea acestora din urmă este limitată de natura obiectului. Să nu neglijăm valoarea explicativă a clasei, a tipului. Principalul este să nu-i acordăm o existență substanțială, absolută, cu valoare exclusiv cauzală. Dacă un fenomen nu poate fi explicat numai prin factori din afară, el nu este în același timp nici „causa sui", nici singura și exclusiva cauză a altor fenomene. Realitatea fizică și psihică se prezintă sub formă de sisteme și cicluri, mai deschise sau mai închise, mai vaste și mai înguste, atingînd niveluri mai înalte sau mai joase, aflate în relații între ele, cu elemente în strînsă interdependență.

III. 2.11. MITUL LUI ANTEU

Problema naturii și localizării nervoase a fenomenelor psihice ne face să alunecăm, fără voie, spre mitologie. Întrebarea reflectă un vechi și ireductibil dualism: psihic-fizic. Capitolul localizărilor, al „sediului" fenomenelor și funcțiilor psihice, cît și a relației dintre psihic și somatic, este eliminată astăzi din contextul științific. Psihicul și fizicul reprezintă o unitate indisolubilă, ca și aspectul morfologic cu cel funcțional, fiziologic.

Dar ce înțelegem atunci prin somatic, fiziologic sau neurologic, în comparație cu fenomenul psihic? Corpul

este o „Existență-în-lume", o realitate al cărui înțeles se naște din relația ei cu mediul. Ochiul nu are înțeles decît prin existența luminii și a culorii; orice organ senzorial, ca și corpul întreg, este un *corelat* al realității ambiante. Creierul este și el un organ, cu funcția *principală* de a realiza și menține unitatea cu mediul. Privit astfel, creierul, ca și corpul în totalitatea lui, exercită, într-o măsură mai mare sau mai mică, o funcție psihică. Dar, pe lîngă această funcție, creierul, ca și orice alt organ, menține relațiile cu alte organe și cu organismul ca întreg, exercitînd o funcție *fiziologică*. Atîta timp cît, de exemplu, stomacul este situat în contextul funcției sale digestive, în raport cu alte organe și cu întregul organism, el este privit ca organ digestiv, de natură *fiziologică*. În măsura, însă, în care stomacul se integrează în reacția noastră emotivă, de bucurie, tristețe sau furie, într-un efort fizic sau intelectual, el face parte, într-o anumită măsură, din conduita noastră *psihică*.

În rezumat, deci, același organ, angajat în contextul relațiilor cu alte organe, este o realitate corporală, anatomo-fiziologică, iar angajat în structura *relației cu lumea*, cu ambianța, participă la o trăire psihică.

Se poate pune, însă, întrebarea: reacția mea vasomotorie la temperatura *din afară* este ea o reacție psihică sau fiziologică? Cineva ar putea răspunde că înroșirea feței mele la căldură este fenomen fiziologic, în timp ce înroșirea feței, ca reacție de jenă sau rușine, este un fenomen psihic. Nu se poate, totuși, izola, în mod net, reacția intraorganică de relația cu mediul. Un reflex vasomotor sau electrodermal poate fi inconștient, fără a deveni fiziologic. Acțiunile noastre, astăzi automate și inconștiente, fuseseră cîndva conștiente. Numeroase funcții psihice devin, prin comutare, fiziologice, automate și relativ autonome. Izolîndu-se progresiv de contactul cu lumea din afară, prin închidere în sine, reacția devine fiziologică.

Ajungem, în felul acesta, să ne raliem la părerea psihologilor, care, răsturnînd poziția clasică, susțin că psihicul este exteriorul, iar fiziologicul este interiorul. Are, deci, dreptate Pierre Janet cînd spune, că noi gîndim nu numai cu creierul, ci cu corpul întreg, cu stomacul, fica-

tul, rinichii etc., cu adaosul, însă: atîta timp și în măsura în care aceste organe devin *unelte* în actul de realizare a echilibrului nostru cu lumea din afară.

Considerăm ca falsă izolarea somei de psihic și opunerea lor ca două realități ireductibile. Soma poate deveni, din punct de vedere funcțional, într-o măsură mai mare sau mai mică, psychè, după cum psihicul este mai mult sau mai puțin somatic. Soma de azi a avut cîndva, în stadiile ei primare, un rol psihic mai important, dar treptat, datorită complexității crescînde a organismului, ea s-a structurat în sisteme *relativ autonome* față de unitatea organism-mediu, prin constituirea unui „mediu intern" și abandonarea funcției sale psihice primare, preluată de aparatul nervos. Menținîndu-se în cadrul structurii sale interne, soma rămîne, totuși, la anumit nivel, subordonată sistemului unitar individ-mediu.

Să nu uităm că, o dată cu creșterea complexității și diferențierii organismului, se constituie „mediul intern", cu relații specifice între organe și aparate, cu legi proprii de coordonare și *autoreglare*, denumită *homeostazie*. Această nouă lume, fiziologică, este subordonată, totuși, în bună parte, celei psihice, avînd funcția de relație cu mediu, dar semnificația relațiilor homeostazice este de natură bio-chimică, fiziologică și, în mică măsură, psihologică. Totuși, astăzi se știe că echilibrul anumitor substanțe din corp este tulburat de traume „psihice", că există încă numeroase moduri necunoscute prin care mediul intern vine în apărarea integrității „psihice" a individului. Rămîne încă deschisă problema mecanismelor prin care unele persoane ajung, exercitîndu-se, să-și comande chiar o moarte aparentă.

Medicina contemporană „psihosomatică", „somatopsihică" sau „corticoviscerală", reprezintă un efort de joncțiune a fiziologicului cu psihicul. Numai că, în loc de sudură organică și originară, ni se prezintă un model mecanic, de unire a două realități independente, prealabil izolate și distincte; este, cred, mai corect să concepem o diferențiere progresivă în psihic și somatic, a unei singure unități inițiale. Rămîn de stabilit numai limitele și raza de autonomie a fiecărui organ și a fiecărei funcții, în cadrul „existenței-în-lume" a individului, ca reali-

tate bio-psiho-socială. În acelaşi timp, se cere o viziune mai flexibilă în ceea ce priveşte folosirea termenilor de fiziologic şi psihic, o precizare a sistemului de referinţe în care situăm fenomenul examinat. Nu există psihic pur şi încremenit, nici fiziologic sau somatic pur şi invariabil; există „mai mult sau mai puţin"; semnificaţia ne-o dă contextul în care situăm fenomenul. *Cu cît fenomenul este mai „deschis" şi mai flexibil faţă de lume, cu atît este mai psihic şi cu cît este mai „închis" şi mai rigid, cu atît nivelul său psihic este mai coborît şi raza sa de acţiune mai limitată.*

Mîna, ca unealtă naturală de mediaţie între individ şi lume, este un organ psihic; ca mijloc de expresie şi relaţie cu semenii este o componentă a raporturilor psihosociale, interindividuale. Ea este, în acelaşi timp, un membru al corpului, integrat într-un sistem de funcţii nervoase, endocrine şi vegetative, într-un „mediu intern".

Voind să evităm dualismul psihofizic, psihosomatic, ne amăgim adesea folosind vocabularul fiziologic materialist şi descrierea relaţiilor cortico-viscerale. Sensul dualist rămîne acelaşi. Pînă astăzi nu putem explica în mod consecvent şi unitar bolile psihogene, fenomenul sugestiei şi hipnozei, somnambulismul, paraliziile isterice, fenomenul Yoga şi altele asemănătoare. În fond, din punctul nostru de vedere, toate aceste fenomene nu reprezintă altceva decît un grad mai mare sau mai mic de participare a unui organ la răspunsul psihic, o măsură de integrare şi angajare a unui sistem relativ autonom şi limitat la un sistem relaţional mai vast, individ-lume. Printr-un anumit exerciţiu, de durată, omul poate comanda aparatului său respirator, circulator, digestiv, endocrin etc., extinzînd astfel dominaţia sistemului de relaţie asupra sistemelor organice, „mai închise" şi relativ mai autonome, faţă de lumea externă.

Dacă aprofundăm puţin înţelesul de „*intenţionalitate*", ca însuşire esenţială şi distinctivă a psihicului, ne dăm seama că noţiunea implică relaţia cu lumea, că ea are o semnificaţie *relaţională*. Conştiinţa umană ne apare astfel ca fiind „deschisă" faţă de obiectele şi fenomenele lumii în care se află, avînd şi însuşirea de „reflectare".

Omul, ca persoană, fiinţă bio-psiho-socială, are şi însuşirea de *întreg, spaţio-temporal şi legic* (266, p. 349). Intenţionalitatea nu poate fi înţeleasă fără *anticipaţie* sau *prospectivitate* (Graumann, 1965).

În fond, viaţa psihică, printr-o serie de mutaţii de la relaţia directă, imediată, pe planul de acţiune cu mediul (la animal), spre relaţii mediate, mai întîi prin imagini sau reprezentări, apoi prin sistemul simbolic specific omului, îşi creează o lume interioară, relativ autonomă, un mediu intern, de data aceasta, *psihic*. Capacitatea de *suspendare* a acţiunii, corelată cu cea de *anticipare*, pe plan mintal, a viitorului, asigură formarea gîndirii şi acţiunii, necesare deciziei şi sporirii randamentului omului în relaţiile lui cu lumea. La toate acestea se adaugă capacitatea de a folosi, prin mecanismul cooperării, ereditatea socială, experienţa trecutului uman, datorită căreia eficienţa iniţiativei individuale este multiplicată în mod nemăsurat. Astfel, dimensiunile personalităţii întrec limitele individului, sporind necontenit şi perspectiva unei viziuni cosmice. Viitor atrăgător şi plin de răspundere !

Schema noastră favorizează, credem, o înţelegere mai unitară şi mai ştiinţifică a inconştientului. Acesta ne apare ca o „închidere" în sisteme ce fuseseră cîndva „deschise", conştiente. Zăvorîrea faţă de „obiect" este relativă; ea poate rămîne permanentă, devenind astfel „fiziologică", dar, în anumite condiţii, structurile inconştiente pot fi readuse în saloanele însorite ale conştiinţei, transformîndu-şi, însă, prin aceasta, semnificaţia.

Avem convingerea că adoptarea unei asemenea atitudini în problema conştiinţă-inconştient, corp-psihic, morfologic-funcţional, ne va putea deschide căi noi în investigaţia psiho-fiziologică. Am putea încerca şi o predicţie: se vor elabora metode practice, psihologice, de dominaţie *directă* a omului asupra lumii „inconştiente", somatice, fiziologice. Ne vom putea scădea tensiunea arterială, de exemplu, nu numai printr-un regim medicamentos, ci şi direct, la nevoie, prin angajarea sistemului nostru cardio-vascular la interesele lumii noastre psihice, conştiente. Poate că asemenea previziune va apărea unora ca vis himeric, utopic. Dar de ce să nu anticipăm, ca plauzibilă, o epocă de cucerire şi dominaţie —

nu numai indirectă, ci şi directă — a lumii interne, azi inconştiente ?

Caracterizarea conştiinţei de către fenomenologie şi existenţialism, ca funcţie de „deschidere" a fiinţei umane spre lume, este interesantă, ea contribuind la evitarea impasului spre care ne duce dualismul psihofizic; sîntem, totuşi, de părere că este cazul să punem în lumină şi o altă latură a conştiinţei, pe care a atins-o psihanaliza, dar fără a-i da destulă importanţă funcţională — *deschiderea conştiinţei spre inconştient*, spre lumea internă, lume de care persoana s-a înstrăinat progresiv prin îndreptarea intereselor ei mai ales în afară. *Avem, deci, o deschidere a conştiinţei în afară şi una înlăuntru.*

Explorarea contactului între nivelul superior al personalităţii şi regiunile subiacente ne va deschide, după părerea noastră, perspective nebănuite de dominare a naturii prin autodominare. Medicina psihosomatică şi somatopsihică ca şi psihanaliza, se află la porţile acestei noi decizii. Cercetările asupra creativităţii ne pun în faţa evidenţei cu privire la faptul participării, angajării structurilor inconştiente la elaborarea soluţiilor. „Intuiţia" nu mai este „mister" metafizic, izolat de raţiune sau intelect, ca în filosofia bergsoniană; ambele tind spre joncţiune şi colaborare, spre unitate primară, iniţială. Fenomenul polarizării în subiect-obiect se prezintă într-o alternanţă continuă cu actul de depolarizare, de apropiere a celor doi poli pînă la o trăire unitară, intuitivă. „Raţiunea" îşi recapătă astfel forţele, îşi reîmprospătează vigoarea în contact cu „iraţionalul"; teoria îşi redobîndeşte energia prin menţinerea contactului cu acţiunea, cu practica. Să luăm aminte la legătura cu pămîntul a legendarului Anteu! Să avem grijă, însă, şi să-l împiedecăm pe Hercule de a-l lansa în spaţii cereşti!

Mitul lui Anteu are o semnificaţie *tridimensională*. Explorarea personalităţii se face pe toate trei dimensiunile. În afară de cea cunoscută, psihanaliza şi fenomenologia ne deschid perspective spre origini şi spre niveluri inferioare, inconştiente, ale personalităţii; structuralismul, împreună cu cercetările contemporane epistemologice şi logico-matematice ne deschid perspectiva

unei lumi supraindividuale, metapsihice. Toate împreună ne vor făuri o viziune a unei personalităţi vaste şi unitare, în devenirea ei continuă prin „sociabilizare a individului şi interiorizare a societăţii".

III. 3. *ÎN CĂUTAREA DRUMULUI*

„Orice domeniu constituie o ştiinţă în măsura în care foloseşte în mod conştient metodele ştiinţifice". Iată o declaraţie a unui om de ştiinţă, Karl Pearson, făcută cu mai bine de jumătate de secol în urmă în lucrarea sa *Gramatica ştiinţei* (1911). Se poate oare susţine şi astăzi că folosirea metodei ştiinţifice este o condiţie *suficientă* pentru a obţine un fapt ştiinţific ? Desigur — nu. Este incontestabil, însă, că metoda este o condiţie *necesară* pentru ca o activitate să poată fi denumită ştiinţifică.

Ne vom opri numai asupra acelor metode care au oferit criticilor punctele cele mai vulnerabile şi totodată vom căuta să dezvăluim eforturile făcute de psihologie spre a găsi căile cele mai potrivite de abordare a lumii interne.

III. 3.1. CUM ESTE POSIBILĂ OBSERVAŢIA INTERNĂ ?

Pendulaţiile în determinarea obiectului psihologiei îşi au corelatul lor în oscilaţii metodologice. Abandonînd „sufletul", cercetarea psihologică părăseşte şi metoda „raţională", metafizică, de abordare a naturii sufletului. Nevoia de a lua contact cu realitatea, cu faptele, cu felul cum se petrec ele, o obligă să imite ştiinţele naturii şi să-şi îndrepte atenţia spre *metoda observaţiei.* Date fiind, totuşi, deosebirile dintre lumea materială şi cea psihică, observaţia psihologică dobîndeşte o formă specială, *internă.* Această metodă se arată cu atît mai ispititoare, cu cît creează impresia unui contact *direct* cu fenomenul psihic, în toată originalitatea şi plenitudinea lui. Un ase-

menea mijloc de investigaţie se impune cu atît mai imperios, cu cît conştiinţa este considerată ca o realitate internă.

Introspecţia îşi găseşte şi azi aprigi apărători, mai ales printre adepţii şcolii fenomenologice a filosofiei existenţialiste. Aflăm, însă, apologeţi ai introspecţiei şi în afara acestor curente. E. Rignano, de exemplu, numeşte introspecţia „*metodă regală* a psihologiei" (140, p. VII). „Metoda veritabilă, metoda princeps a psihologiei este metoda «introspecţiei» — spune el. Prin introspecţie nu descoperim numai, şi într-un mod direct, legile cele mai fundamentale ale activităţii noastre psihice, nu reuşim numai să prevedem conduita semenilor noştri şi să adaptăm existenţa noastră la ambianţa socială"; ... „numai datorită introspecţiei sîntem în stare să interpretăm datele pe care ni le furnizează alte metode, aşa-zise obiective sau exterioare — psihologia experimentală, behavioristă, reflexologia şi aşa mai departe — care metode, fără introspecţie, ar fi lipsite de semnificaţie şi ar fi, pentru noi, absolut inutilizabile" (140, pp. 67—68).

Dificultăţile teoretice şi practice întîmpinate de psihologia introspectivă au provocat mişcarea antagonistă spre o psihologie fără conştiinţă, fără metodă introspectivă, o psihologie „obiectivă", a comportamentului, behaviorismul, reflexologia. Dacă prima este expresia unei concepţii idealiste, prin considerarea conştiinţei ca realitate interioară, ca obiect de descriere pur fenomenologică, ca fapt ascuns şi izolat de lumea externă, sustras observaţiei din afară, dat şi sesizat în mod direct, a doua trădează o concepţie mecanicistă, reducînd fenomenul psihic la mişcări, răspunsuri golite de înţeles, reacţii la stimuli de natură mecanică, fizică, biologică etc. Cea dintîi devine posesoarea unui sens psihologic, în aparenţă inteligibil, dar intransmisibil, indemonstrabil, deci inobiectivabil, adică imposibil de transformat într-un fapt ştiinţific, cea de-a doua — deţinătoarea schemei ştiinţifice a relaţiilor dintre stimul şi răspuns, obiectivă, controlabilă şi demonstrabilă, ne oferă date despuiate de conţinut inteligibil. Pe de o parte, semnificaţii psihologice ce nu pot deveni ştiinţifice, pe de alta — o ştiinţă a fenomenelor psihice lipsite de semnificaţie psihologică.

Accentul pus pe conştiinţă duce la exagerarea rolului factorului intern psihic în determinismul conduitei, în timp ce desfiinţarea sau neglijarea legităţii psihice interne exagerează importanţa factorului extern, reducînd fenomenul psihic la simplul răspuns cvasimecanic şi pasiv, la stimulii lumii din afară. Se înţelege că amîndouă aceste moduri extreme de a aborda realitatea psihică (o lume externă devenită funcţie a celei interne, pe de o parte; pe de altă parte, o lume internă — simplu efect al realităţii din afară) sînt inadmisibile.

S-au încercat compromisuri: s-a susţinut că psihologia poate şi trebuie să folosească *toate* metodele; metoda introspectivă se va completa cu extrospecţia, metoda experimentală, patologică, genetică, comparată şi altele, iar metodele „obiective" se vor sprijini de introspecţie.

Această soluţie, însă, nu este satisfăcătoare. „Unirea exterioară a două metode principial eterogene — observă cu drept cuvînt Rubinstein — rezolvă problema metodei tot atît de nesatisfăcător ca şi aceea a problemei obiectului psihologiei prin unirea mecanică a înţelegerii subiectiv-realiste a conştiinţei cu înţelegerea „obiectivă", mecanicistă a conduitei" (148, p. 25).

S-a mers şi pînă la încercarea de a desfiinţa — printr-o imagine spaţială — orice deosebire de natură între introspecţie şi extrospecţie. Natura introspecţiei nu s-ar deosebi funciarmente de a observaţiei externe. Observaţia internă este şi ea mediată, ca şi cea externă: noi ne cunoaştem prin intermediul acţiunilor şi atitudinilor noastre faţă de anumite situaţii, obiecte şi fenomene.

Relaţiile dintre intern şi extern sînt privite ca fiind similare cu cele dintre interiorul şi exteriorul unei case; deosebirea ar consta numai în faptul că „interiorul" nu poate fi văzut de trecători, în timp ce faţada, împreună cu strada respectivă, sînt accesibile oricui (cf. 86, p. 371).

Soluţia *identităţii* „interiorului" cu „exteriorul" duce, însă, la desfiinţarea psihologiei. Dacă tot ce este intern poate fi surprins, la fel, în reacţiile sau manifestările sale externe, şi am putea citi interiorul, adică psihicul, în expresiile externe ale acestuia, atunci — după justa observaţie a lui Rubinstein — psihologia nu ar mai fi *nece-*

sară şi ar deveni chiar *inutilă*, după cum, dacă n-ar exista nici o corelaţie între extern şi intern, psihologia n-ar mai fi *posibilă* (148, p. 26).

La observaţia lui Rubinstein am mai adăuga reflexia, că lipsa oricărei deosebiri calitative dintre extern şi intern ne face să nu înţelegem care este rostul lumii interne; o simplă dublare, pe plan intern, a acţiunii externe este o reprezentare tot atît de puerilă ca şi concepţia filosofică paralelistă a raporturilor dintre „spirit" şi corp. De ce, oare, a mai fost nevoie să apară pe lume încă o realitate, al cărei rost nu ar consta decît în a dubla pe cea dintîi?

Din afirmarea introspecţiei şi negarea ei s-a născut un nou înţeles al observaţiei interne. Cea mai substanţială şi clară înţelegere dialectică a problemei o găsim în soluţia dată de Rubinstein. El face distincţia între *introspecţie*, ca metodă bazată pe înţelegerea unui psihic izolat de existenţa lumii materiale, redus la trăirea sufletească, ca dat imediat, ca realitate imanentă, pe de o parte, şi *observaţia internă*, îndreptată spre subiect, în actul de *cunoaştere de sine*. Admiţînd introspecţia, psihologia substituie înţelesului de *conştiinţă* pe acela de *conştiinţă de sine* şi, prin aceasta, neagă posibilitatea cunoaşterii psihicului altuia; respingînd-o, psihologia admite posibilitatea cunoaşterii altuia, dar neagă, în schimb, posibilitatea autocunoaşterii. „Or autocunoaşterea este posibilă şi necesară" (146, p. 77).

În concluzie, Rubinstein respinge introspecţia ca metodă, dar demonstrează posibilitatea şi necesitatea observaţiei interne, condiţie necesară a cunoaşterii de sine; „introspecţia este autoreflectarea unui psihic pur [după Descartes: psihicul este prin el însuşi ştiut; autoobservaţia (efectivă, aşa cum este dată în mod real, în viaţă) este conştiinţa de sine a individului real]" (145, p. 166).

Important, însă, este de elucidat noţiunea de observaţie internă. Orice fapt de observaţie, internă sau externă, nu este un simplu act de înregistrare, ci produsul unei interpretări, al unui act relaţional: subiect-obiect. Trăirea psihică nu reprezintă ceva *dat*, ci un *înţeles*, dezvăluit într-o relaţie, ca rezultat al unui act de integrare a unui fapt într-un cadru de referinţe. Observaţia, deci, implică un act, oricît de elementar ar fi el, un act, totuşi, de gîndire, de *cunoaştere*. Observaţia internă este un act de conştiinţă de sine, iar conştiinţa este înainte de toate *cunoştinţă*.

Dacă modul de cunoaştere a unui fapt extern este relativ mai uşor de înţeles, existenţa conştiinţei însăşi în calitate de conştiinţă — obiect de cunoaştere, prezintă dificultăţi. Între aceste două feluri de observaţie există deosebiri manifestate pe plan istoric: conştiinţa omului a fost deschisă, întîi, mai mult asupra lumii externe; conştiinţa a existat, în acţiune, *pentru alţii*, înainte de a exista *pentru sine*. Cunoaşterea şi înţelegerea lumii externe, amestecată, desigur, cu datele subiective, are prioritate în diferenţierea progresivă şi explicită a celor două aspecte ale conştiinţei; conţinutul extern eclipsează, la început, conştiinţa faptelor subiective, psihice, ca atare.

În ce constă, însă, specificul autoobservaţiei, al autocunoaşterii? În ce mod o stare subiectivă poate deveni obiect de conştiinţă, o conştiinţă obiectivă? Poate oare subiectivul deveni obiectiv? Cum un subiect se poate cunoaşte pe sine ca obiect? Iată întrebări care timp de secole au chinuit conştiinţa filosofilor.

Plecînd de la principiul reflectării şi al legăturii dintre teorie şi practică, conştiinţă şi acţiune, al unităţii exteriorului cu interiorul, putem sugera o explicaţie.

Dacă a cunoaşte este a face şi a face este a şti, înţelegerea deplină a unui fenomen o avem abia în momentul cînd îl putem crea sau modifica. „Sufletul omului — spune cu multă pătrundere K. D. Uşinski — se cunoaşte pe sine numai în activitatea sa proprie; cunoaşterea de către suflet a stărilor proprii, ca şi cunoaşterea fenomenului lumii externe se formează din observaţii" (168, p. 47).

Viaţa psihică nu numai că nu poate exista, dar nici nu ne poate apărea în conştiinţă, decît prin traducerea „ideii" în acţiune şi reîntoarcerea efectului acţiunii sub formă de „informaţie inversă" în conştiinţă, ceea ce permite *reglarea* actului, în acord cu reflectarea respectivă. Acest mecanism dezvăluie legătura strînsă şi indisolu-

bilă dintre practică şi gîndirea abstractă, dintre tehnică şi cunoştinţa teoretică.

Rubinstein ne oferă o explicaţie pătrunzătoare a legăturii dintre observaţia externă şi cea internă, a unităţii dintre extern şi intern. *„Bază autentică a cunoaşterii psihologice este faptul fundamental că fenomenele psihice, reflectînd realitatea, servesc ca regulatoare ale acţiunii omului, efectuează o funcţie regulatoare. Tocmai în aceasta şi constă legătura care uneşte fenomenele psihice şi manifestările exterioare ale omului. Tocmai pe aceasta se şi bazează metoda cunoaşterii ştiinţifice obiective a fenomenelor psihice.* Cunoaşterea fenomenelor psihice prin acele mişcări, acţiuni, conduite, manifestări externe ale omului în general, care sînt reglate prin aceste fenomene psihice, constituie metoda fundamentală a cunoaşterii psihologice ştiinţifice" (145, p. 178). Autoobservaţia şi autocunoaşterea, deci, nu sînt posibile fără introducerea în cîmpul observaţiei şi a obiectului reflectat în conştiinţă prin intermediul acţiunii. Adevărata observaţie, deci, nu poate fi decît *mijlocită.*

Una dintre metodele cunoscute azi în psihologie este aceea a analizei produselor activităţii. Dacă includem în sfera influenţei omului atît activitatea sa intenţionată asupra naturii, cît şi cea neintenţionată, am putea afirma că orice obiect care poartă amprenta omului, orice *urmă* a omului în natură poate deveni semn sau „document" al unei stări sau trăsături psihice, momentane sau mai durabile. Noi putem reconstitui — şi uneori mult mai obiectiv — psihologia unei persoane în lipsa acesteia. Aceasta este valabil atît cu privire la psihologia individuală, cît şi la cea socială şi se foloseşte cu atît mai mult, bineînţeles, în sociologie, arheologie şi alte ştiinţe sociale. În acest sens, Karl Marx ne atrage atenţia asupra „cărţii deschise a forţelor esenţiale ale omului", asupra „psihologiei umane" obiectivate „care pînă acum n-a fost privită în legătura ei cu esenţa omului" (2, p. 33) şi care este industria. *„În industria obişnuită, materială*... avem în faţa noastră sub forma unor *obiecte separate, străine, utile,* sub forma înstrăinării, *forţele esenţiale materializate ale omului. O psihologie* pentru care această carte, adică tocmai cea mai senzorial-reală şi mai accesibilă

parte a istoriei este închisă, nu poate deveni o ştiinţă cu adevărat *reală* şi plină de conţinut" (*ibidem*).

Dacă un locuitor din Marte sau din Lună — străin de civilizaţia noastră ar apărea, de exemplu, într-o sală a noastră de curs, s-ar afla în situaţia unui savant în faţa hieroglifelor egiptene, înainte ca acestea să fi fost descifrate de Champollion. Băncile, catedra, tabla şi toate obiectele aflate în sală n-ar fi decît simple forme fără înţeles ale unei materii cu proprietăţi uniforme şi mute. Ce reprezintă forma unei bănci, fără a fi raportată la acţiunea de a se aşeza a omului ; forma şi culoarea unei table, fără actul de a scrie ; distribuţia băncilor şi a catedrei, fără actul de predare-însuşire, fără relaţia profesor-elev etc. ? Dacă la toate acestea am adăuga tehnica elaborării acestor obiecte, întreaga ştiinţă şi experienţă acumulată şi materializată în aceste obiecte, am constata că viziunea adecvată a unei săli de curs este un fragment de istorie, plin de semnificaţie psihologică, ca *obiectivare a omului,* a acţiunii instructiv-educative a acestuia.

Aşa cum, conform cercetărilor moderne de cibernetică tehnică —„... într-un dispozitiv tehnic se realizează, se obiectivează un proces logic" (133 bis, p. 54) la fel, în toate produsele culturii materiale şi spirituale ale omului, inclusiv în activitatea productivă, se obiectivează forţele sale psihice esenţaile, a căror cunoaştere mediată devine astfel pe deplin posibilă.

Merită subliniată distanţa care ne separă de vechea şi caduca interpretare metafizică a introspecţiei ca sesizare directă a unei realităţi inefabile sau ca o reflectare pasivă a unor trăiri interioare. Este interesant de constatat că o asemenea interpretare a conştiinţei duce la negarea ei, la desfiinţarea oricărui rol al acestui fenomen ; ceea ce nu rezultă din nimic şi nu foloseşte la nimic nu este decît neant, nălucă metafizică, mitologică.

Acest adevăr rezultă din insuccesele şcolii de la Würzburg în experimentele asupra „gîndirii fără imagini", experimente inaugurate de Binet (1903) şi continuate de un grup de la Universitatea din Würzburg, compus din Ach (1905), Watt (1905) Messer (1906) şi Bühler (1907), în jurul lui Marbe (1901) şi Külpe (1904). S-a dovedit că

subiectul nu-şi poate descrie gîndirea decît prin semnalarea obiectului gîndirii, a imaginii respective; „în loc de a descrie experienţa asupra gîndirii, el desemnează pur şi simplu obiectele de care îi este ocupată gîndirea" (175, II, p. 1060). Titchener (1909), situat pe poziţia psihologiei introspecţioniste, crezînd că se poate sesiza esenţa sau realitatea „existenţială" a gîndirii, neglijînd conţinutul acesteia, este împotriva menţionării de către subiect a *obiectelor exterioare*. Imposibilitatea de fapt a respectării acestei interdicţii l-a făcut chiar pe Titchener să renunţe la această exigenţă (1912). Iată cum realitatea însăşi s-a împotrivit metafizicii. Negarea introspecţiei n-a fost fără folos; din ea s-a născut o mai justă înţelegere a observaţiei interne.

III. 3.2. CONŞTIINŢA PSIHOLOGICĂ — PREMISĂ A ŞTIINŢEI DESPRE PSIHIC

Urmărirea procesului de diferenţiere progresivă a faptului psihic de cel fizic, material, încercarea de a fixa etapele formării *conştiinţei psihologice*, adică a conştiinţei de conştiinţă, a distincţiei nete dintre obiectul gîndirii şi gîndirea despre obiect, este o încercare anevoioasă, ale cărei rezultate sînt încă susceptibile de controverse. Ceea ce rezultă din cercetările genetice este faptul neîndoielnic că procesul de conştientizare este concomitent cu trecerea de la etapa neverbală, senzorială şi perceptivă spre cea verbală, a reflexiei abstracte. Ajutată şi sprijinită de cuvînt, activitatea practică şi instrumentală joacă, în cadrul vieţii sociale, un rol determinant.

Dacă gîndirea se naşte din acţiune, gîndirea însăşi fiind după părerea lui Janet — un mod specific şi redus de acţiune, se pune întrebarea: prin ce operaţii se naşte gîndirea psihologică, conştiinţa despre faptul psihic, ca fenomen deosebit de cel fizic şi ca obiect distinct al gîndirii?

Primul mod de acţiune asupra noastră înşine, din care se naşte conştiinţa de sine, ni-l oferă fenomenele biologice, prin mecanismul ingenios de *autoreglare* sau homeostazie. Cibernetica — prin teoria informaţiei şi a comenzii — a pus în lumină principiile care explică menţinerea de către organism a echilibrului, a stabilităţii acestuia, faţă de variaţiile lumii din afară. Legea aferentaţiei sau conexiunii inverse ne arată că orice acţiune efectuată se reflectă în instanţele superioare sub forma de informaţie, spre a încheia ciclul de adaptare prin reacţia organismului la propria sa acţiune, în sensul de a o menţine, corecta, reînnoi, suspenda sau amîna. Ce este reacţia de acceptare sau modificare a acţiunii iniţiale, decît o atitudine şi un răspuns la o stare sau modificare a propriului nostru organism? Noţiunea de „acceptor al acţiunii" vine în sprijinul înţelegerii acestor mecanisme de autoreglare.

Cînd concentrarea glucozei în sînge scade sub un anumit nivel, suprarenalele secretă adrenalină şi ficatul eliberează rezervele sale de glucoză. Afară de aceste fenomene, se mai petrece, însă, ceva: scăderea nivelului de glucoză în sînge stimulează *apetitul*, făcîndu-l pe individ să caute şi să consume anumite alimente. În acest caz, apar cinci funcţii care realizează acelaşi efect final — limitarea oscilaţiei în concentrarea glucozei. Aceeaşi schemă de circuit, dar realizată prin intermediul unor organe diferite, ne-o oferă reglarea temperaturii, menţinerea constanţei sărurilor în sînge, a bioxidului de carbon, a proteinelor, grăsimilor, calciului şi altele. „Înţelepciunea corpului" a fost magistral descrisă de fiziologul american W. Cannon (35).

În evoluţia organismelor se accentuează progresiv diferenţierea între aspectul organic, fiziologic, al autoreglării efectuate cu ajutorul mecanismelor din interiorul organismului (legate de mediu *intern*) şi cel „psihic" realizat prin mecanisme legate îndeosebi de modificările mediului *extern*. De altfel, o premisă biologică a diferenţierii, pe planul psihic, a lumii externe de cea internă, o constituie deosebirea între „mediul intern" şi cel extern al organismului.

Doctrina lui Pavlov a pus în lumină mecanismele prin care se efectuează joncţiunea, unitatea dintre mediul intern şi cel extern, dintre cerinţele, trebuinţele organismului şi oferta mediului. Folosind „urmele" trecutului,

individul învață progresiv care este valoarea „timetică", tradusă prin mulțumire sau nemulțumire, ce o conține un stimul, și care sînt satisfacțiile sau amenințările anunțate de schimbarea, anodină și neutră, în aparență, a mediului. Astfel „excitantul indiferent" devine „semnal". Funcția informativă a senzației se complică progresiv, în experiență, prin accentuarea, mai ales, a caracterului de *anticipație*. „Se poate spune — afirmă H. Piéron — că condiționarea, care permite reacțiile anticipate de protecție sau de achiziție, bazate pe experiența anterioară, este legea fundamentală a psihologiei, atît a celei biologice cît și a celei sociale" (129, I, p. 77).

Una dintre condițiile constituirii obiectului, a obiectivării fenomenului, este integrarea lui într-un sistem de relații cu alte obiecte sau fenomene. Conștiința obiectivă relațională nu se poate forma decît prin acțiunea cu obiectele, prin folosirea și confecționarea uneltelor, a mediatorilor. Din întrebuințarea uneltei se dezvăluie, simultan, natura atît a instrumentului, cît și a obiectului asupra căruia s-a exercitat. Folosirea unui băț de către maimuță are ca efect formarea unei noi semnificații — aceea a proprietăților fizice și spațiale ale bățului, o dată cu aceea a proprietăților noi, fizice și spațiale, ale bananei doborîte. Asimilarea semnificației instrumentale a lingurIței de către copil înseamnă formarea simultană a înțelesului proprietăților lichidului și a aceluia al metalelor, în speță a proprietăților fizice ale linguriței. „Drumul ocolit" în satisfacerea unor trebuințe, necesitatea de a folosi verigi intermediare, tot mai numeroase, de a construi cicluri tot mai vaste de acțiuni, constituie premisa biologică a reflexiei asupra conduitei, a desprinderii conștiente a scopului din sistemul de mijloace, precum și a separării acestora de trebuință, de motivele acțiunii.

Numai apariția acțiunii voluntare permite această disjuncție. Acțiunea voluntară, însă, nu apare decît la om, ca rezultat al vieții sociale și al folosirii unui instrument deosebit — *cuvîntul*. Acțiunea *voluntară* se situează la nivelul conduitelor *verbale*. Numai omul devine conștient de scopurile și motivele acțiunilor sale, numai el învață să fixeze scopurile și să folosească mijloacele

în procesul de satisfacere a trebuințelor sale. Cu ajutorul cuvîntului, activitatea tehnică, instrumentală, asupra lumii materiale se leagă în mod organic de acțiunea omului asupra semenului său. Acțiunea omului asupra obiectului muncii sale devine o verigă ce se leagă de alta și anume, acțiunea verbală a omului asupra omului. Astfel, omul își dă seama progresiv de scopurile și mijloacele acțiunilor sale, de natura obiectelor de care are nevoie, precum și de natura trebuinței, care îl determină să caute sau să evite anumite obiecte sau situații. Totodată omul își dă tot mai bine seama care sînt oamenii ce îl pot ajuta, care este natura trebuinței ce se cere satisfăcută, și care este acțiunea necesară pentru satisfacerea ei.

Țipătul și plînsul copilului mic sînt simple reacții, aproape *fiziologice*, legate numai de senzația neplăcută sau dureroasă, de o stare afectivă de indispoziție sau neliniște. Țipătul nu este, chiar de la început, o *expresie* propriu-zisă, un „semnal" pentru altul. Copilul asociază treptat efectele plînsului de satisfacerea și îndepărtarea de către alții a stărilor supărătoare; el începe să folosească în mod intenționat, *instrumental*, țipătul, spre a provoca acțiunile binefăcătoare, îndreptate asupra lui de către cei din jur. Țipătul, o dată cu „altul", mediază satisfacerea trebuinței, devine o verigă în ciclul deschis prin trebuință și încheiat prin satisfacție. Țipătul devine „semn" „expresie" *psihologică*. Dacă, la început, copilul plînge *fiindcă* îi este foame, sete sau îl doare ceva, mai tîrziu el plînge *ca să nu-i* fie foame, sete, să nu-l doară etc.

O dată cu intervenția intenționată, printr-o acțiune instrumentală a copilului, în cursul fenomenului se creează noi înțelesuri și se diferențiază treptat înțelesul de trebuință de acel al acțiunii țipătului, precum și de acțiunile celor din jur, prin care i se satisface trebuința.

Același mecanism stă și la baza înțelesului instrumental al cuvîntului. Copilul învață *în practică* semnificația acțiunilor și a obiectelor, în raport cu trebuințele sale; învață valoarea de întrebuințare a obiectelor în raport cu dorințele sale. Astfel se amplifică conștiința de obiect extern, pregătind conștiința de sine, a trebuințe-

lor şi sentimentelor proprii. Pe primul plan al conştiinţei se află, la început, înţelesul lumii externe. Din această *practică psihologică* şi această conştiinţă „spontană" sau „implicită" a copilului va rezulta, mai tîrziu, o conştiinţă reflexivă, explicită şi verbală.

Din acţiunile săvîrşite şi informaţiile primite, puse în raport cu trebuinţele şi năzuinţele respective, se stabileşte circuitul necesar în asigurarea adaptării omului. Astfel, activitatea psihică se polarizează în obiectul conştiinţei şi conştiinţa despre obiect, iar aceasta din urmă în conştiinţa despre obiectul extern, material şi conştiinţa despre obiect ca fapt psihic.

A ne cunoaşte, deci, prin intermediul lumii externe, înseamnă a introduce în circuitul procesului nostru de adaptare o serie de obiecte sau fenomene ale lumii externe. Actul de a mînca şi a bea, de exemplu, ne creează şi semnificaţia alimentului sau a băuturii repsective. Aceasta, cu privire la conţinutul de *obiect*. Dar conştiinţa *plăcerii* de a mînca sau conştiinţa de *imagine* a mîncării, ca imagine? Acestea sînt fapte interne, psihice. Şi ele devin obiecte de conştiinţă pe baza aceleiaşi legi. Noi ştim ce este plăcerea de a mînca, de exemplu, atunci *cînd ştim s-o provocăm* prin căutarea şi aflarea alimentului, a cărui imagine este legată de dorinţa şi acţiunea anticipativă. Avem conştiinţa de imagine, ca atare, atunci cînd ştim *să folosim* urmele percepţiilor anterioare, în sensul de a ne călăuzi după acestea în aflarea alimentului respectiv. Înţelesul de fapt *subiectiv*, psihic, ca şi cel de fapt fizic, material, rezultă din acţiunea asupra lui, din atitudinea *specifică* faţă de el, dintr-o anumită funcţie practică legată de el. Premisele acestei diferenţieri le găsim, de altfel, în lumea animală. Într-un experiment de condiţionare alimentară la lumina unui bec electric, cîinele va reacţiona, la un moment dat, la aprinderea becului, nu prin salivare, ci prin actul de *a linge* becul aprins. Acest răspuns dovedeşte că animalul a *confundat* semnalul cu obiectul semnalizat, luînd lampa electrică drept aliment. A fost, desigur, un cîine mai înapoiat în dezvoltarea sa psihică, sau emoţionat (emoţiile, după cum ştim, coboară momentan nivelul psihic al individului). Un cîine „mai deştept" (sau mai calm) reacţionează la becul electric ca la un semnal care *anunţă* hrana; de aceea, reacţia lui este de *aşteptare* şi de *pregătire* pentru actul alimentar şi nu de consumare a alimentului. Înţelesul de „semn" sau „semnal" (la animal), ca deosebit de obiectul semnificat sau semnalizat, reprezintă o premisă biologică a diferenţierii pe scara umană între obiect şi imaginea acestuia.

Noi nu ne găsim sau nu ne regăsim decît în cadrul lumii materiale şi a celei sociale. Cineva revede după 40 de ani locurile de care îi sînt legate o serie de amintiri plăcute. Povestind impresiile, el nu-şi poate ascunde regretul: „Ceea ce m-a atras spre locurile acelea — mărturiseşte el — n-a fost numai frumuseţea peisajelor sau curiozitatea de a constata transformările suferite de locuri, oameni; am căutat în primul rînd *plăcerea de a mă regăsi pe mine*; şi n-am găsit ceea ce am căutat; nu m-am regăsit!... s-au produs prea mari schimbări în acele locuri!..."

Noi nu ne cunoaştem numai prin intermediul lumii materiale, al obiectelor asupra cărora acţionăm, prin instrumentele de care ne folosim, ci mai ales prin intermediul *altor persoane*. Nu este fără interes, în această privinţă, părerea lui Schiller:

„Willst du dich selber erkennen, so sieh, wie die andern es treiben,
Willst du die andern verstehen, blick in dein eigenes Herz" *

Trebuie să recunoaştem de la început că, într-o măsură din ce în ce mai mare, chiar lumea noastră materială este rezultatul activităţii social-istorice a omenirii. Atitudinile noastre faţă de obiectele şi fenomenele lumii materiale sînt, în mare parte, determinate de conştiinţa socială, materializată în obiectele create, transformate de om şi reflectată în conştiinţa noastră individuală. Iată de ce, înţelesurile create, prin acţiunile omului asupra obiectelor din afară, sînt intim legate de înţelesurile dezvăluite în relaţiile omului cu cei din jur.

---

* „De vrei să te cunoşti pe tine, priveşte cum se poartă alţii, De vrei să-nţelegi pe alţii, aruncă o privire în propria-ţi inimă".

Imaginea noastră, surprinsă în conştiinţa altuia, ne face conştienţi de noi înşine şi de imaginea, ca atare, ca aparţinînd nouă, ca reflectîndu-ne pe noi. Informaţia despre efectul acţiunii noastre asupra altora transformă autoaprecierea făcută asupra acţiunii. Revenim la observaţia lui K. Marx despre felul cum se trezeşte în „omul Pavel" conştiinţa de sine.

Ne cunoaştem, ne obiectivăm deci, prin conştiinţa altora; devenim conştienţi de acţiunile, stările noastre, prin intermediul aprecierilor altora despre noi. Contradicţiile ivite, confruntările suscitate, iluziile şi deziluziile provocate, conflictele cu alţii şi cu noi înşine — uneori cu caracter dramatic şi acut — ne ajută, toate, la formarea unei conştiinţe, premisă a ştiinţei despre noi înşine, a constituirii psihologiei ca ştiinţă.

Aşa se explică şi puterea de obiectivare a cuvîntului. Cuvîntul duce cu sine starea noastră psihică, comunicînd-o altora, şi tot cuvîntul ne aduce înţelesul psihic al acţiunii altora sau al efectului propriilor noastre acţiuni. Prin cuvînt reacţionăm asupra altora, iar răspunsul acestora (cuvîntul, gestul, mimica, acţiunea) ne face conştienţi, în procesul de aferentaţie inversă, despre înţelesul cuvîntului emis. În felul acesta, noi *creăm* un fapt psihic, controlîndu-l prin răspunsul primit. În ajustarea reciprocă a intenţiei cu răspunsul, se elaborează reprezentările şi noţiunile despre reprezentări, noţiuni, intenţii, promisiuni, bucurii şi tristeţi, într-un cuvînt conştiinţa despre conştiinţă, aprecierea subiectului despre sine, atitudinea eului faţă de sine. A fi conştient de ceva (indiferent de natura lui, fizică sau psihică) înseamnă a acţiona şi reacţiona faţă de acel ceva, a lua atitudine faţă de acel conţinut, creîndu-i în felul acesta o semnificaţie, reflectînd, în acelaşi timp, atît natura obiectului, cît şi atitudinea noastră de subiect.

Cunoaşterea de sine, adică a stărilor noastre proprii, urmează aceeaşi lege dialectică, ca şi cunoaşterea obiectelor materiale: „De la intuire vie, la gîndire abstractă şi de la aceasta, la practică" (Lenin). *Ea este mediată,* ca şi conştiinţa, de lumea externă. Autoobservarea devine cu atît mai obiectivă, cu cît distanţa dintre subiect şi obiectul său psihic este mai mare. Distanţa sporeşte cu

numărul de modele mintale, de verigi intermediare care se interpun între conştiinţă şi ea însăşi, ca obiect. Cu cît cadrul de referinţe în care este integrat obiectul psihic este mai vast şi mai abstract, cu atît şi faptul psihic devine mai obiectiv, mai bine înţeles şi mai ştiinţific.

„Faptul", deci, poate avea trepte diferite de interpretare, de obiectivitate. El nu este ceva absolut. Privind dialectic lucrurile, trebuie să vedem aici distincţia între *fenomen* şi *esenţă.* Această distincţie se impune în mai mare măsură în psihologie, unde drumul de la fenomen la esenţă, de la simpla reacţie sau conduită la motivaţia internă sau intenţie, la conţinutul psihic al conduitei, la adevărata semnificaţie a acesteia, este lung şi anevoios: aceeaşi conduită — înţelesuri şi motive diferite; conduite diferite — acelaşi motiv. „Fenomenul şi esenţa nu coincid în psihologie" — observă cu justeţe Rubinstein (145, p. 170). Transformarea unui „dat" într-un fapt ştiinţific este o operaţie delicată şi dificilă de elaborare şi folosire a unor modele mintale, verigi instrumentale, şi constituie una din cauzele apariţiei tîrzii a psihologiei ca ştiinţă.

Constatăm, aşadar, cel puţin trei moduri de acţiune, trei mari categorii de circuite, prin care se efectuează adaptarea noastră la mediu: circuitul homeostazic, biologic (organism-mediu), circuitul psihic al interacţiunii cu obiectele şi fenomenele lumii materiale (subiec-obiect) şi circuitul interindividual, cu semenii noştri (eu-altul; eu faţă de mine). Toate aceste trei moduri şi modele relaţionale se împletesc strîns. O tulburare a echilibrului nostru organic necesită o schimbare a mediului extern, iar această schimbare se face în cadrul şi prin intermediul societăţii, al conştiinţei altuia faţă de mine, a mele faţă de alţii şi a propriei mele conştiinţe faţă de persoana mea.

„O acţiune externă — spune Ashby — tinde să scoată variabila esenţială din limitele ei normale; dar însăşi modificarea incipientă activează mecanismul care se *opune* tulburărilor provocate de factorul extern" (13, p. 102).

Această schemă este valabilă şi pentru formele superioare de echilibrare. Transformînd lumea, ne trans-

formăm pe noi înşine; aceasta este una din tezele de bază ale marxism-leninismului. „Acţionînd... asupra naturii exterioare şi modificînd-o pe aceasta, el — spune Karl Marx despre om — modifică în acelaşi timp propria sa natură" (6, p. 207).

III. 3.3. TREPTELE CUNOAŞTERII DE SINE

Autocunoaşterea, care se desprinde progresiv din acţiunea asupra obiectului — fie material, fie psihic — are însă *trepte*, care sînt şi ale autoobservaţiei. Copilul, ca şi adultul, îşi dă seama cînd îi este foame şi doreşte să mănînce; dovadă — acţiunile angajate în procesul de autoreglare. Dar, atît natura obiectului cît şi caracterul trebuinţei sînt departe de a avea gradul de diferenţiere de care este capabil adultul. Diferenţierile rezultă, şi ele, din experienţa individului, din practica acestuia. Semnificaţiile dobîndite, constituirea modelelor mintale (a noţiunilor, a claselor de obiecte şi a relaţiilor dintre acestea etc.), permit îmbogăţirea înţelesurilor, adică elaborarea unor cadre de referinţe, a unor sisteme de „informaţii", tot mai vaste şi mai mobile, sisteme în care situăm obiectele respective ale conştiinţei.

Treptele de conştiinţă sînt trepte ale cunoaşterii, etape prin care conştiinţa se ridică de la forma senzorială la forma abstractă şi generalizată a realităţii.

O detaşare mai netă, de ordin superior, a subiectului de obiect se produce pe mai multe căi ale procesului de analiză şi sinteză.

Una dintre căi este autoanaliza, reflexia îndreptată asupra stărilor, asupra acţiunii efectuate şi produselor obţinute. O altă cale este activitatea *artistică*. Artistul se foloseşte de materia sensibilă spre a da o formă verbală, plastică sau muzicală, sentimentelor, trăirilor lui. Prin intermediul modelului verbal, cromatic, sonor, al formei, mişcării etc., artistul produce anumite stări psihice prin care se obiectivează, în care se regăseşte şi, făcîndu-le accesibile oricui, facilitează şi altora actul de a se regăsi, de a se conştientiza. În fine, mai semnalăm mijlocul de analiză a acţiunii produse pe cale *experimentală*.

Psihologul produce un fenomen psihic, urmărindu-i etapele de transformare şi desprinzîndu-i factorii şi condiţiile de manifestare.

Prin toate aceste mijloace, noi realizăm sisteme deosebite de referinţe, de natură diferită sau de nivel diferit. Ele ne ajută, toate, în procesul de observaţie internă, de cunoaştere de sine. Pe măsură ce ne ridicăm spre abstracţiune, ne îndepărtăm de realitatea concretă, dar prin aceasta ne apropiem mai mult de justa ei înţelegere.

Care este, totuşi, rolul autoanalizei, al reflexiunii asupra propriilor noastre trăiri? Pare că aici se află o neînţelegere. La prima vedere se impune convingerea că preocuparea de sine ne apropie de cunoaşterea eului. Ce valoare putem atribui „memoriilor", autobiografiilor, jurnalelor unui Amiel, Jules Renard sau Katherine Mansfield?

Aici se cuvine să semnalăm o contradicţie care are forma unui paradox: cu cît autoobservaţia este mai concentrată asupra stării trăite, cu atît ea este mai subiectivă; cu cît este mai detaşată de această trăire, fixîndu-se asupra exteriorizării, asupra activităţii subiectului şi a situaţiei în care se manifestă, cu atît semnificaţia datelor obţinute traduce mai exact esenţa faptului subiectiv; ne regăsim în afară de noi, ne cunoaştem prin ceea ce nu sîntem. „Autoanalizele", „autocontemplaţiile" pot servi ca *material* preţios, dar brut, pentru studiul psihologului, iar valoarea lor ştiinţifică este foarte îndoielnică. De aceea, jurnalele de natura celui scris de Amiel sînt mai mult *documente* psihologice, decît psihologie propriu-zisă.

Autoobservaţia *reflexivă* este mediată şi are două orientări bine distincte şi în aparenţă opuse: fixarea asupra subiectivului, interiorului şi detaşarea de sine, de subiectiv. Ţinînd seama că ne cunoaştem *în* şi *prin* activitate, *în* şi *prin* acţiuni, prin intermediul modelului, al obiectului, al situaţiilor şi al societăţii în care ne aflăm, valoarea autoobservaţiei creşte pe măsură ce *ne depărtăm de noi pînă la uitarea de sine*. Prin negarea negaţiei, se obţine efectul necesar şi anume: determinarea stării subiective, obiectivată şi despuiată de subiectivitate, adică a subiectivului fără atitudine subiectivă, subiecti-

vul sesizat în mod obiectiv. *Numai astfel subiectivul devine obiectiv, adică fapt ştiinţific.*

Se înţelege acum de ce, într-o „convorbire experimentală", folosită adesea în cadrul şcolii, cu scopul de a dezvălui motivaţiile elevului sau unele procese psihologice ale acestuia, nu se recomandă orientarea atenţiei elevului asupra trăirilor sale, ci asupra oamenilor, obiectelor sau activităţilor, căci din *atitudinea subiectului faţă de anumite realităţi* vom sesiza adevăratele trăsături psihice constante ale activităţii şi caracterului său. „Judecăţile omului despre alţii — spune cu drept cuvînt Rubinstein — ne spun mult mai multe şi mai adevărate lucruri despre om (îl dezvăluie şi uneori îl trădează) decît indicaţiile despre el însuşi, care exprimă modul cum se reprezintă el pe sine sau, invers, cum îi place să apară faţă de alţii, şi de loc ceea ce, în mod necesar şi direct, este el în realitate" (145, p. 175).

Datele autoobservaţiei prezintă, deci, o valoare proporţională cu capacitatea obiectivă de a observa şi interpreta a celor ce observă. Relatînd o descriere făcută de Helmholtz la a 70-a aniversare a sa despre metodele sale de lucru, Woodworth încheie : „O asemenea măiestrie a a lui Helmholtz are tot atîta valoare cît şi un protocol de laborator" (175, II, p. 1104). Analiza lui Helmholtz este mai mult o *retrospecţie*, sprijinită pe numeroase manifestări exterioare, riguros controlate.

Autoobservarea unui psiholog, de asemenea, poate avea o valoare mai mare decît a unui experiment de laborator. Atunci cînd cunoşti precis condiţiile în care s-a produs trăirea, cînd prin analiza situaţiei îţi dai seama de factorii principali ai stării psihice produse, iar faptul psihic, ca atare, ştii să-l integrezi unui sistem precis de noţiuni, autoobservaţia poate dobîndi o valoare excepţională. Ea nu devine, prin aceasta, fapt ştiinţific şi demonstrabil, dar constituie o sursă inegalabilă de ipoteze, verificări, o sugestie preţioasă pentru provocarea intenţionată a faptului similar, în condiţii experimentale, naturale sau de laborator. Asemenea autoobservaţie reprezintă, deci, o etapă esenţială în procesul de investigaţie psihologică.

Care este contribuţia artei în procesul de autocunoaştere ? După cum se ştie, cuvîntul de artă are la origine înţelesul de meşteşug, măiestrie, înţeles pe care-l păstrează şi astăzi, alături de altul, pur estetic, legat de frumos şi de alte categorii estetice. Sincretismul iniţial al acestui cuvînt nu este întîmplător, fiindcă, atît în sensul estetic cît şi cel tehnic, arta este măiestria de a produce anumite obiecte (materiale sau ideale). Deosebirea constă numai în faptul că arta industrială, prin obiectele materiale respective, produce, în primul rînd, satisfacţii de ordin utilitar, în timp ce „artele frumoase", prin modelele create, produc stări psihice de natură estetică. Literatura, muzica, pictura, sculptura, dansul, ca să nu amintim decît artele majore, creează imagini, sentimente, atitudini faţă de modelele artistice, faţă de o lume în care ne angajăm „ca şi cum" ne-am afla în faţa realităţii autentice.

Care este sensul adînc al artei ? Prin mijloace artistice adecvate, artistul ajunge la cristalizarea atitudinii sale faţă de realitate, la obiectivarea unui sentiment, la înţelegerea mai adîncă a realităţii. Viziunea lui sugerează semenilor săi acelaşi mod de a privi, trăi şi interpreta datele realităţii. Poetul liric, oferindu-ne mijloace adecvate de expresie, ne face conştienţi de sentimentele noastre ; muzicianul ne orînduieşte, în arhitectonica sunetelor, acordurilor, a temelor muzicale, trăirile noastre pe care le-am socotit inefabile, inexprimabile, deci inconştiente. Portretul unui maestru pictor ne face să înţelegem nu numai spiritul epocii respective, tipul de caracter, ci, prin toate acestea, pe noi înşine. Peisajele descrise de scriitor ne fac să vedem altfel natura ; în tipurile literare ne retrăim pe noi înşine şi pe cei de aproape. Toată reconstruirea amănunţită a trecutului, încercată, de exemplu, de un Proust „În căutarea timpului pierdut", demonstrează plăcerea de a reconstitui, prin intermediul imaginilor, lumea interioară, a eului.

Artistul este un creator de stări psihice. Prin opera artistică, atît autorul cît şi spectatorul (auditorul, sau cititorul) devin conştienţi de stări trăite, fără să-şi fi dat seama de ele, deschizînd astfel perspective noi pentru stări similare.

Iată imensul rol al artei şi legătura ei intimă cu psihologia. Arta se află între trăirea simplă, inconştientă, a înţelesului implicit, şi analiza psihologică, activitatea intelectuală a înţelegerii verbale şi explicite. Arta ridică trăirea pe un plan perceptiv, figurativ, intuitiv. Psihologia o transformă într-un sistem discursiv, logic, conceptual. Arta ne situează într-un cadru concret şi individual de referinţe, ştiinţa psihologiei creează sisteme de referinţă abstracte şi generale. Şi una şi alta, însă, sînt trepte de cunoaştere a lumii externe şi a celei lăuntrice.

Autoobservaţia, repetăm, nu este un simplu act de oglindire, înregistrare şi descriere, ci şi de *interpretare*. Artistul, ca şi psihologul, ne serveşte de interpret în cunoaşterea omului. Interpretarea este condusă de ipoteze, se consolidează prin verificare, prin acţiune proprie sau prin comparaţie cu rezultatele obţinute de alţii.

Toate modurile şi căile prin care se efectuează actul de observaţie ne arată şi în ce măsură observaţia internă poate fi izvor de fapte utile psihologiei. Nu este vorba, deci, atît de metodă, cît de o sursă de materie primă care, însă, poate atinge uneori nivelul unui fapt ştiinţific.

În concluzie, afirmarea introspecţiei şi negarea ei au contribuit la elaborarea unui nou sens al observaţiei interne, înţelegere care reprezintă o sinteză între subiectiv şi obiectiv, intern şi extern, cunoaştere şi acţiune, teorie şi practică, ştiinţă şi tehnică.

III. 3.4. SPRE PRECIZAREA ÎNŢELESULUI DE PSIHOLOGIE EXPERIMENTALĂ

Argumentele mai importante aduse împotriva psihologiei ca ştiinţă au fost următoarele: 1) ea nu poate deveni ştiinţă experimentală, 2) pretinsele experimente nu sînt psihologice, 3) experimentul în psihologie nu demonstrează nimic sau ceea ce demonstrează sînt fapte cunoscute, de minimă importanţă sau de natură periferică faţă de problemele centrale şi esenţiale ale psihologiei. O primă întrebare la care se cere răspuns este aceea, dacă principial o ştiinţă nu poate fi decît experimentală; problema, deci, este a înţelesului noţiunii de ştiinţă. Răspunsul la criticile aduse nu poate fi dat decît după reexaminarea prealabilă a noţiunii de *experiment*.

Dacă o ştiinţă nu poate fi decît experimentală, atunci matematica ar fi trebuit de multă vreme să fi făcut parte din altă clasă de preocupări intelectuale afară de cele ştiinţifice. Şi nu numai atît: după justa observaţie a lui Rubinstein, „astronomia şi ştiinţele sociale n-ar fi putut atinge perfecţiunea pe care o au şi n-ar fi putut formula atît de deplin legile lor" (148, p. 27). Iată o demonstraţie prin *reductio ad absurdum*.

Afară de aceste argumente, trebuie ţinut seama astăzi şi de împrejurarea că astronomia se transformă, sub ochii noştri, într-o ştiinţă experimentală. Acest nou caracter se explică prin extinderea razei de acţiune a omului peste limitele lui terestre de culegere de informaţii. Nu se poate afirma, totuşi, că astronomia, chiar în etapa ei anterioară, n-ar fi existat ca ştiinţă.

Pentru elucidarea problemei se cere să examinăm înţelesul noţiunii de experiment.

Cercetarea experimentală este caracterizată de psihologul R. S. Woodworth prin existenţa *controlului condiţiilor* în care se petrece evenimentul studiat (cf. 175, I, p. 3). Avantajele unui experimentator, faţă de un observator, sînt — după el — în număr de trei: 1) provocînd evenimentul într-un anumit timp şi loc, experimentatorul este *pregătit* să efectueze o observaţie precisă; 2) condiţiile controlate fiind cunoscute, experimentatorul poate reîncepe şi reface observaţia; astfel, condiţiile experienţei pot fi repetate şi verificate de către un alt experimentator, cercetarea dobîndind un caracter social; 3) experimentatorul poate varia condiţiile în mod sistematic şi poate nota variaţiile concomitente ale rezultatelor, servindu-se de criteriul „unei singure variabile". Dacă există mai multe variabile, recurge la altă metodă, a comparaţiei sau corelaţiei.

Sîntem de perfect acord cu psihologul american cu privire la condiţiile semnalate, dar respectarea lor încă nu transformă o operaţie în ştiinţifică şi nici pe acel care o efectuează în psiholog. Există experimente şi experimente. Valoarea acestora — ca şi a oricărei *metode* —

depinde de valoarea ipotezei construite, a verificării sau a demonstrării. Folosirea experimentului, ca atare, încă nu poate oferi experimentatorului titlul de om de știință. Despre metodă în general se poate spune ceea ce Bacon a afirmat la adresa filosofiei : metodele „pot scoate mult din puține lucruri sau foarte puțin din multe lucruri" (15, p. 62).

Psihologia experimentală are nevoie nu numai de metode curente ; „Mai este necesară — spune Robert Leeper — și o teorie constructivă corespunzătoare. Numeroase lucrări experimentale, în acest domeniu (al proceselor de cunoaștere), au fost efectuate, așa-zicînd orbește sau numai pentru a se obține concluzii negative". „Ar fi, însă, mai bine să putem crea, cu privire la factorii în acțiune, ipoteze, planificînd, în acord cu ele, experimentele noastre" (92, II, pp. 284—285).

Neglijarea condiției arătate de R. Leeper ar putea fi considerată drept una din cauzele care au motivat critica adresată experimentului psihologic, în general, și a metodei testelor, în special. Afară de cauza principală — interpretarea adesea greșită a probelor — metoda testelor a fost compromisă, după cum am văzut, și de pseudopsihologi, care au îmbrățișat-o avînd convingerea că, posedînd instrucțiunile necesare în aplicarea testelor, se vor putea erija în experimentatori, diagnosticieni, oameni de știință, psihologi. Este de la sine înțeles că cineva nu devine psiholog numai pentru că a învățat să mînuiască un aparat, să înregistreze și să calculeze un rezultat, să ordoneze datele obținute într-o tabelă, prelucrîndu-le statistic și să le exprime printr-o curbă, ci numai atunci cînd, pe baza unei ipoteze elaborate printr-o analiză minuțioasă a experienței anterioare, a știut să întrevadă un nou înțeles al fenomenelor, înțeles dezvăluit prin integrarea fenomenului într-un nou cadru de referințe, și cînd a știut să obiectiveze ideea concepută, demonstrîndu-i înțelesul printr-un experiment, ce poate fi verificat de oricine ; pe scurt, atunci cînd a știut să pună întrebarea și să obțină la ea răspunsul adecvat. Cînd întrebarea este confuză sau banală, răspunsul este și el de aceeași natură. „Laboratoarele — spune Fraisse — sînt pline de dosare cu observații care nu servesc la nimic și

cu care nu se va putea face nimic, pentru că aceste observații au fost îngrămădite fără să fi fost puse întrebări precise" (60, I, p. 78). Deosebirea dintre observație și experiment este mai mult de grad, de precizie a rezultatelor. Între ele găsim „toate intermediarele" posibile (*ibidem*). Dacă, în observație, „întrebarea este oarecum deschisă", cercetătorul avînd numai o idee vagă despre răspuns, în *experiment* „întrebarea, devenită ipoteză", „presupune existența unei relații între fapte, relație pe care experimentul își propune s-o verifice" (*ibidem*).

Succesele metodei experimentale depind, deci, de valoarea ipotezelor de lucru. Întrucît, mai ales în domeniul realităților psihice și sociale, fenomenele trebuie examinate și interpretate prin prisma întregurilor, a ansamblurilor mari de fenomene, orice ipoteză, oricît de restrînsă ar fi ea, trădează caracterul concepției de ansamblu a autorului. În psihologie, deci, caracterul și valoarea metodei variază, mai mult ca în oricare altă știință, în funcție de concepția generală a psihologiei în care se încadrează cercetătorul, depinde mai ales de mentalitatea psihologului care o folosește.

Plecînd de la acest adevăr, înțelegem atît cauzele deficiențelor psihologiei experimentale, cît și motivele criticilor îndreptate la adresa acestei psihologii abia născute. Examenul acestor critici ne va arăta că pricina lipsurilor nu rezidă în *metodă*, ci în concepțiile aflate la baza metodei.

Ceea ce a constituit un factor negativ, în dezvoltarea psihologiei experimentale și fiziologice, a fost faptul că ea s-a născut și, în mare măsură, a rămas, încă, în țările occidentale, sub egida — adesea nemărturisită — a *metafizicii* idealiste, ducînd mai departe concepția substanțialistă și dualistă carteziană. Viața psihică și conștientă mai continuă să fie considerată, fie ca o reflectare pasivă și inertă a fenomenelor corporale, ca o umbră ce dublează, în mod incomprehensibil, fenomenele naturale și viabile, fie ca o substanță independentă, înzestrată cu o capacitate, tot atît de incomprehensibilă, de a interveni în cursul lumii materiale. O asemenea înțelegere a psihicului nu poate să nu frîneze metoda însăși de cercetare, împiedicînd formularea problemelor și construirea ipo-

tezelor în vederea verificării. Aici ne apare şi motivul principal al neîncrederii cu care era privită ştiinţa psihicului de către ştiinţele naturii. O nouă metodă de cercetare nu se poate instaura decît concomitent cu o nouă înţelegere a obiectului de studiu. Psihologia fiziologică şi experimentală a crezut că se poate schimba *stilul* de lucru prin schimbarea numai a *tehnicii*, a metodelor şi procedeelor de investigaţie. „Noile cunoştinţe care se dobîndeau pe cale experimentală erau în contradicţie cu interpretarea lor idealistă" — observă cu drept cuvînt A. Roşca (144, p. 12).

Se înţelege de ce, în mod treptat, unii cercetători consecvenţi s-au îndreptat spre o pură fiziologie, iar alţii spre sociologie sau fenomenologie (Fr. Brentano) ; noua ştiinţă risca să rămînă psihologie numai cu firma. Noua psihologie, experimentală, deci, devenea nouă numai în forma ei, prin încercarea de a introduce, în vechea metafizică idealistă, metode (fiziologice sau fizice) dovedite ca valabile în ştiinţele naturii, capabile de cantificare şi exprimare prin formule matematice.

Caracterul vetust al „noii" psihologii se dezvăluie în aplicarea aceloraşi scheme vechi mecaniciste, filosofice şi speculative : elementarismul, atomismul psihic şi asociaţionismul. Pe cît era de ispititor modelul experimentului psihologic, prin simplitatea şi precizia formei, pe atît s-a dovedit el de artificial şi steril prin conţinut : senzaţia — reprezentarea — noţiunea ; tonuri afective senzoriale, reprezentative şi conceptuale ; acţiuni simple, complexe etc. ; o arhitectonică simetrică, geometrică, la nivelul de înţelegere al unui copil. În ceea ce priveşte legitatea, la îndemînă se aflau legile asociaţiei ; dacă nu ajungea, se oferea „legea sintezei creatoare" (Wundt) sau „legea formei" (Wertheimer, Köhler, Koffka). Se înţelege că o asemenea concepţie statică, mecanicistă, fizicalistă sau fiziologică nu a putut fecunda „noua" metodă experimentală. Abandonarea acestei scheme statice, substanţialiste şi experimentale a dus spre o altă extremă filosofică, a unei psihologii pur descriptive, a fenomenelor sesizate în experienţa concretă şi „pură" a conştiinţei individuale, spre *fenomenologie*, cu toată diversitatea formelor acesteia.

Dacă metoda experimentală nu se rezumă la o simplă *tehnică* de a provoca şi înregistra, cu precizie matematică, obiectivă, instrumentală, stimulul şi răspunsul obţinut, ea are un înţeles mult mai amplu şi mai adînc. În primul rînd, ea îşi lărgeşte cîmpul de activitate experimentală, depăşind limitele înguste ale laboratorului. În al doilea rînd, ea se îmbogăţeşte cu noi mijloace, variate, de investigaţie. În acelaşi timp ea nu-şi mai menţine atitudinea iniţială de superioritate şi dispreţ faţă de alte metode, neexperimentale sau mai puţin experimentale, privindu-le ca neştiinţifice. Se modifică, deci, însuşi înţelesul de metodă *ştiinţifică*, care nu se mai identifică cu cel de metodă *experimentală*, de laborator, ci lărgindu-şi sfera, cuprinde şi alte mijloace de investigaţie.

Dacă ne-am limita numai la comparaţia, în cadrul psihologiei occidentale, dintre tratatul de psihologie fiziologică al lui Wundt cu tratatele moderne (al lui Stevens, Woodworth sau Fraisse şi Piaget), am constata între ele deosebiri ca între două *psihologii* şi nu între două forme de metodă experimentală. În lumina acestor deosebiri înţelegem să privim ca justificate unele critici adresate vechii psihologii experimentale. Din această critică, din negaţie, s-a născut o *nouă psihologie*.

Se cuvine, mai întîi, să recunoaştem că, în adevăr, capacitatea de a ridica o observaţie la nivelul unui experiment precis trebuie admisă drept criteriu de apreciere a caracterului ştiinţific al unei metode. În adevăr, experimentul reprezintă acţiunea de provocare a unui fenomen şi de desfăşurare a lui, controlată. Am văzut că nu există altă cale de a cunoaşte un fenomen decît acţionînd asupra lui, provocîndu-l, generîndu-l. Numai în felul acesta se poate dezvălui natura fenomenului şi relaţiile acestuia cu cauzele ce l-au produs şi condiţiile în care a apărut. Dacă, în final, întregul proces poate fi cantificat şi exprimat matematic am atins gradul maxim de nivel ştiinţific.

Dar, trebuie să mai ţinem seama că unele fapte rezistă, total sau parţial, prin natura lor, la exigenţele metodei experimentale, aşa cum este cazul, în cea mai mare parte, cu fenomenele sociale şi cum, cel puţin temporar, este cazul cu numeroase fenomene şi procese psihice,

care prin complexitatea lor nu se pretează totdeauna la o izolare, impusă de metoda experimentală, a variabilelor. Această împrejurare constituie un motiv în plus de a considera metoda experimentală ca necesară, dar nu suficientă, în explorarea vieții psihice, și a admite necesitatea folosirii și a altor metode.

Trebuie să subliniem, de la început, că în privința metodelor, ca și în privința obiectului psihologiei trebuie să renunțăm la înțelesuri încremenite, statice și absolute. Așa cum, în general, este greu de găsit o linie de demarcație între știință și non-știință, tot așa este greu de precizat unde începe și unde sfîrșește metoda experimentală.

Este interesant de notat că definiția metodei experimentale se formulează, tot mai des, ca fiind „observație provocată". Este adevărat că pe epitetul de „provocat" cade toată greutatea înțelesului; totuși, la o analiză mai atentă, vom constata că și acest element este atît de elastic, încît ne vine greu să precizăm însăși data nașterii psihologiei sau a metodei experimentale.

Mai întîi, fenomenul psihic poate să nu fie provocat în laborator, ci în condiții naturale; al doilea, el poate să nu fie produs de experimentator, ci de factori naturali; al treilea, faptul poate dobîndi caracterul de obiectivitate, fiind controlat și verificat de altcineva, fără intervenția experimentatorului; al patrulea, psihologul poate ajunge, în unele cazuri, numai cu ajutorul observației la izolarea (teoretică) a variabilei independente, provocate în mod natural și fără intervenția lui. În fine, cineva poate face psihologie experimentală fără să fi făcut vreun experiment, numai prin interpretarea personală a datelor experimentale obținute de alții; aceleași date experimentale pot da naștere la interpretări diferite. Principalul nu constă în reunirea ambelor operații într-o singură persoană, ci în legătura organică a interpretării sau ipotezei cu experimentul.

Ajungem, astfel, la posibilitatea constituirii unei științe fără experiment de laborator și uneori chiar fără experimentator, ca și în științele sociale sau în astronomie, numai pe bază de *observație*; cu o singură condiție: locul laboratorului să-l ia ambianța, cu agenții ei naturali și sociali, iar locul experimentatorului — observatorul. Rolul psihologului se reduce atunci la observarea și interpretarea variațiilor produse. Ne apropiem, în acest caz, de forma tipică, modernă, a *experimentului natural*.

Din nenumăratele izvoare ale experimentului psihologic vom aminti numai cîteva.

III. 3.4.1. *Clinica — laborator de psihologie*

Experimentul natural, unde intervenția psihologului, deși redusă, este prezentă prin alegerea situațiilor, sau prin modificarea unor factori naturali, poate dobîndi un înțeles și mai larg, dacă ne gîndim la acele fenomene produse în condiții naturale, care nu sînt nici măcar pregătite pentru a fi observate de psiholog. Ne gîndim, în special, la metoda numită *patologică* sau *clinică*, înglobată de unii în metoda *comparată*. Pavlov, în repetate ori, a subliniat faptul că fiziologia patologică este, într-o privință, o fiziologie experimentală. Th. Ribot, în a doua decadă a secolului nostru, tratînd problema metodei patologice, afirma că această metodă „ține totodată de observația pură și de experiment". „Boala — spunea el — este un experiment mai subtil, instituit de natura însăși, în împrejurări bine determinate și cu procedee de care arta umană nu dispune; ea atinge inaccesibilul. De altfel, dacă boala nu s-ar însărcina să dezorganizeze, pentru noi, mecanismul spiritului, și să ne facă să înțelegem, astfel, mai bine, funcționarea sa normală, cine ar îndrăzni oare să riște experiențe pe care le dezaprobă cea mai obișnuită morală?" (139, I, p. 300).

Natura acționează asupra omului în atîtea chipuri; omului nu-i rămîne decît să observe acțiunea naturii și să înregistreze efectele provocate; o bună observație poate duce la stabilirea unor legi importante.

Ne mai gîndim și la alte metode, similare cu cea de laborator: metodele de *psihoterapie*. Acțiunea psihică asupra unui bolnav de nevroză sau psihoză, urmărită în efectele ei, ne poate deschide perspective variate în determinarea de noi înțelesuri în psihologie. Așa cum va-

loarea medicamentelor se apreciază după efectele acestora, aşa şi valoarea metodelor psihoterapeutice se apreciază după rezultatele obţinute. Este intersant însă, cum valoarea practică se transformă în una teoretică, cum valoarea terapeutică a unei metode devine izvor de explicaţie teoretică şi de stabilire a unei relaţii cauzale. Psihoterapia devine, astfel o metodă de diagnostic, iar psihofarmacologia, din terapie se transformă în metodă de investigaţie. Sîntem în faţa interdependenţei celor două aspecte ale cunoaşterii: teorie şi practică. Cunoştinţa teoretică se transformă în practică, prin transformarea reţelei cauzale în una finală, iar cea practică devine izvor de explicaţie, prin inversarea raportului final în unul cauzal. Relaţia: dacă este A, este şi B se inversează în relaţia: dacă-l voim pe B, îl creăm pe A; la fel, relaţia practică finală (dacă-l voim pe B, îl creăm pe A) dă naştere la relaţia cauzală, teoretică (dacă este A, este şi B).

Este adevărat că aceleaşi rezultate pot fi obţinute în condiţii, sau sub acţiunea unor cauze, diferite; totuşi, metoda psihoterapeutică serveşte ca sursă importantă de ipoteze în investigaţia psihologică.

Nu trebuie să uităm, desigur, de valoarea metodelor diagnostice în bolile mintale. O probă diagnostică este, şi ea, o acţiune aleasă în vederea provocării unui răspuns anumit, asemenea unei percuţii, cînd, după sunetul rezultat din lovirea uşoară a unei regiuni, medicul îşi dă seama de starea pacientului. Practica diagnosticului psihologic este, şi ea, reversul unui experiment psihologic.

III. 3.4.2. *Şcoala şi experimentul psihologic*

Şcoala este şi ea un substitut de laborator pentru psiholog (şi pedagog, desigur). Fie că exercităm acţiunea — individuală sau colectivă — cu scopul de a educa, fie cu scopul de a cunoaşte, aceste două forme ne pot duce la observaţii, uneori tot atît de precise, ca şi cele de laborator. Totul este să ştii să observi; se înţelege că spiritul de observaţie este în funcţie de bogăţia experienţei, a „informaţiei" psihologului şi de întreaga sa personalitate ştiinţifică.

În orice şcoală se poate forma un om de ştiinţă, un psiholog, fiindcă practica educativă este — sau poate deveni — o practică psihologică, iar aceasta, întoarsă cu faţa spre gîndire, reflexie, devine explicaţie, teorie, psihologie.

Am putea lărgi, astfel, cadrul de activitate experimentală a psihologului pînă la cuprinsul întregii vieţi sociale: artă, industrie, economie, justiţie, clinică, armată etc. „Fapte psihologice există pretutindeni — spune Janet — atît în operele unui scriitor cît şi în studiile anatomice asupra unui creier". „S-a putut spune — afirmă, la rîndul său, Th. Ribot — că orice lucru în aer sau pe pămînt, atît cît este cunoscut, este un material psihologic" (139, p. 304).

Desigur, că aceste afirmaţii trebuie acceptate cu oarecare rezervă: altminteri riscăm să cădem în grava eroare a oricărei exagerări; în cazul nostru, în *panpsihologism.*

III. 3.4.3. *Experimentul în literatură*

Orice acţiune umană poate deveni obiect de experiment psihologic. De aceea, putem considera şi arta, luată în sens larg, ca un laborator de psihologie, unde se creează mijloace de acţiune asupra omului. Literatura ne oferă prin excelenţă o lume creată în acest scop, personajele care acţionează şi se mişcă pe orbita fixată de legile gravitaţiei psihologice, ale raporturilor dintre caractere şi situaţii, lume pe care artistul o creează, cu scopul de a se obiectiva, de a se exterioriza, comunicînd semenilor mesajul conştiinţei sale, crezul său moral, spiritual.

Despre Balzac s-a spus cu drept cuvînt că face „concurenţă stării civile", că este „o mărturie şi un muzeu viu al secolului al XIX-lea francez", că — după Taine — „alături de Shakespeare şi Saint-Simon, este cel mai vast depozit de documente asupra naturii umane"; opera lui este un document, dar — cum adaugă A. Thibaudet — „ca şi *Divina comedie*, *Comedia umană* este şi o judecată" (164, p. 237). „Lumea *Comediei* — după caracterizarea acestui istoric al literaturii — este cea mai vastă

dintre cele ce a putut crea arta și este greu să poți menține, într-o singură privire, și să poți cuprinde — cu ideile noastre despre zi și noapte — acest imperiu, în care soarele nu apune niciodată" (*ibidem*, p. 233).

Literatura universală reprezintă, sub acest raport, un vast laborator de psihologie. Ce este, de exemplu, încercarea lui Hamlet de a obține o dovadă peremptorie a asasinării tatălui său de către Claudius, prin reprezentarea scenei cunoscute în fața unchiului și a mamei sale, dacă nu un experiment psihologic, experiment pregătit de Hamlet cu toată finețea unui mare cunoscător de oameni? Adresîndu-se lui Horațio, îl roagă pe acesta să fie cu ochii deschiși, ațintiți asupra regelui, să înregistreze tot ce a citit pe fața acestuia în timpul reprezentației. Știm că experiența n-a dat greș, metoda diagnostică s-a dovedit infailibilă. A descoperit-o Shakespeare? Ea a fost, desigur, folosită timp de milenii în urmă. Ca să rămînem tot la *Hamlet*: dialogul dintre Hamlet și Polonius din scena a doua a actului III, ne face să ne gîndim la substratul psihologic al testului Rorschach. Ce ne face să vedem în același nor, cînd o cămilă, cînd o nevăstuică, cînd o balenă?

Dacă deschidem comoara experienței milenare a popoarelor asiatice, *O mie și una de nopți*, vom găsi, printre altele, și această metodă diagnostică ce a folosit-o Hamlet. Vom afla acolo, de exemplu, cum înțeleptul cadiu descoperă din cei trei frați pe acela care a ascuns comoara rămasă moștenire de la tatăl defunct, urmînd a fi împărțită în mod egal între frați. Vinovatul este depistat cu ajutorul unei povestiri, în aparență anodină, pentru ca, din răspunsurile tuturora, să se constate cu care dintre cei trei eroi din povestire s-a identificat fiecare și de aici să se dezvăluie pornirile ascunse, camuflate, ale făptuitorului. Povestea conține esența metodelor psihologice cele mai moderne, „en vogue", TAT, MAPS și altele: „proiecția", identificarea cu eroul scenei sau al povestirii.

Literatura noastră ne oferă, și ea, exemple strălucite, asemănătoare. Ne limităm la unul singur, de același gen. Este vorba de *Baltagul* lui Sadoveanu. Ce reprezintă scena finală a praznicului, scenă pregătită cu atîta măiestrie de Vitoria Lipan, cu scopul de a face pe asasin să se demaște în mod public? Scena are o valoare artistică, care n-o împiedică să fie și adînc științifică. Dacă vom deschide un tratat de metodologie la capitolul „diagnosticul personalității", descrierea metodei proiective nu va fi superioară în precizie și esență tehnicii folosite de Vitoria Lipan. Ne întrebăm dacă asistăm la un experiment psihologic sau la o scenă literară? Forma artistică singură ne face să ne menținem pe planul estetic și să nu lunecăm spre lumea austeră a laboratorului.

III. 3.4.4. *Moralistul-psiholog*

Un efort remarcabil de observații și prelucrare reflexivă a materialului, a practicii psihologice, ni-l prezintă „moraliștii" în încercarea lor de a portretiza oamenii, de a-i clasifica în tipuri, de a formula „legile" psihologice ale raporturilor dintre oameni etc. Tehnica psihologică și morală devine, astfel, obiect de reflexie conștientă, conceptualizată, psihologică. Observația individuală se obiectivează; din empirică și tehnică devine pentru acea epocă aproape științifică. De la Teofrast și pînă la scriitorii din zilele noastre, avem destule exemple de psihologi, adică de oameni care au meditat asupra vieții, au analizat scene din drama vieții sociale. Este, oare, aceasta, literatură sau știință? Avem a face cu psihologia sau cu observații fără valoare științifică? Aprecierea trebuie să se facă, bineînțeles, prin prisma momentului istoric respectiv.

Orice istorie a literaturii semnalează contribuția psihologică, a unor gînditori cu renume, la beletristica universală. Astfel, Gustave Lanson, expunînd opera lui La Rochefoucauld în *Istoria literaturii franceze*, vede importanța acestui autor, ca și a lui La Bruyère, în faptul că ei au formulat *maxime* și au zugrăvit *postulate*. În *Maximele* lui La Rochefoucauld găsim mărturia „secolului și a autorului" (89, p. 475). Ca și portretele, ele „servesc pentru a descrie și a defini: conținutul lor îl constituie tipurile și legile. Acestea sînt, deci, două genuri eminamente științifice — spune Lanson —, instrumente

de observaţie şi generalizare; cu o precizie exactă, eliminînd tot ce este invenţie de artist, roman, efect sensibil sau pitoresc, ele oferă rezultatele acestui studiu al omului" (*ibidem*, p. 478).

Important, însă, nu este numai faptul că un gînditor şi-a putut obiectiva o serie de trăiri psihice făcîndu-le cunoscute şi societăţii. Aceste reflexiuni au contribuit la cunoaşterea de sine a oamenilor zugrăviţi şi descrişi în tipuri, ele au obligat pe contemporanii lui La Rochefoucauld să se privească în ele „ca într-o oglindă" şi astfel să se regăsească, pe sine, în conştiinţa lor proprie, ca obiecte de conştiinţă, în procesul de autoobservaţie. *Maximele* lui La Rochefoucauld au stîrnit discuţii aprinse în toată societatea mondenă a secolului. Bărbaţii şi femeile au luat atitudine, unii mărturisind că analizele autorului sînt juste, că ei se regăsesc în tipurile descrise, alţii refuzînd aceasta, respingînd imaginea reflectată în oglinda autorului. „În jurul acestor maxime — spune Lanson — fiecare dintre noi îşi poate distribui experienţa sa, să devină conştient de ea şi, orînduind-o, s-o pregătească pentru a fi folosită" (*ibidem*).

Lanson apropie aceste genuri literare de ştiinţă. „Maximele şi portretele sînt o manifestare sensibilă a gustului secolului pentru adevărul exact; acestea sînt două genuri făcute pentru notarea precisă a realităţii din care este exclusă invenţia romanescă, dramatică, poetică şi unde arta literară se apropie, atît cît este posibil, de expresia ştiinţifică" (*ibidem*, p. 604).

III. 3.4.5. *Psihologia vieţii cotidiene*

Dacă coborîm o treaptă, ajungem la limita inferioară a „experimentului", la treapta psihologiei practice, a **gîndirii psihologice *în acţiune*.** În viaţa de toate zilele, omul îşi dă seama, într-o măsură, de ceea ce doreşte, care sînt obiectele şi oamenii de care are nevoie, fără a recurge la cunoştinţe „ştiinţifice" despre natura obiectelor şi caracterul oamenilor cu care vine în contact, fără a se întreba „de ce?", fără a ridica experienţa personală la rangul de generalizare şi abstracţie ştiinţifică.

Omul învaţă să se comporte faţă de cei din jur fără a reflecta la cauzele, motivele sau normele comportării sale, la natura şi explicaţia regulilor sale de conduită, la caracterul oamenilor sau natura societăţii în care trăieşte.

Vreau să-i fac unui prieten o „plăcere". Înseamnă, oare, aceasta altceva decît intenţia de a *crea* prietenului o *anumită stare psihică*, cunoscută de mine ca plăcere? Această stare o cunosc din experienţa personală şi o recunosc oricînd la altcineva. Dovedesc că sînt psiholog pe plan empiric, dacă ipoteza, prevederea mea se împlineşte întocmai, dacă mijloacele găsite de mine *au provocat exact efectul urmărit*, dacă am *ştiut cum*, prin ce mijloace, să-i fac plăcere. Realizarea scopului, crearea unei stări psihice presupune, desigur, o cunoaştere practică, implicită, o „intuiţie" a gusturilor, preferinţelor prietenului, a modului său de reacţie faţă de anumite situaţii, obiecte, persoane şi, în special, faţă de obiectul sau mijlocul ales de mine.

Practica vieţii sociale şi politice ne poate oferi exemple elocvente de cunoaştere a oamenilor, de adevărate şi strălucite experimente psihologice la nivelul practic, concret şi individual. Asemenea practică psihologică, premergătoare teoriei, întrece adesea capacitatea teoreticianului, în activitatea practică a acestuia de a inversa situaţia prin *aplicarea* cunoştinţelor sale teoretice în practică.

Înainte de a apărea pe scena gîndirii teoretice şi ştiinţifice, psihologia se exercită pe terenul acţiunii şi al artei.

III. 3.4.6. *De la observaţie le experiment, de la acţiune la gîndire*

Din analiza de pînă acum rezultă adevărul, atît de clar şi lapidar exprimat de Rubinştein: „Nici datele nemijlocite ale conştiinţei, nici datele mijlocite ale conduitei nu constituie prin ele însele obiect de cunoaştere psihologică; şi unele şi altele constituie doar date ini-

ţiale; plecînd de la ele cunoaşterea psihologică îşi dezvăluie obiectul său autentic" (145, p. 182).

Ne întrebăm, acum, unde se sfîrşeşte metoda observaţiei şi începe experimentul? Ce este, în acest caz, o metodă experimentală?

Analiza făcută nu a urmărit lărgirea conceptului dincolo de limitele sale reale. Am urmărit să arătăm în ce măsură metoda experimentală este legată de observaţie şi de toate celelalte metode folosite şi cît de naturală şi necesară este colaborarea între aceste metode.

Se poate afirma oare că psihologia s-a născut o dată cu metoda experimentală? Această susţinere reprezintă o prejudecată care dovedeşte lipsă de simţ istoric. Dacă metoda experimentală era considerată, pe vremea lui Weber, Fechner, Wundt şi alţii, ca metodă suverană în psihologie şi, prin excelenţă, ca metodă de *laborator*, nu înseamnă că şi astăzi ea poate fi socotită la fel, pentru simplul motiv că înţelesul de metodă experimentală este astăzi altul decît pe vremea lui Fechner. Metoda experimentală ne apare *ca activitate şi proces care începe, atît filogenetic cît şi ontogenetic, cu practica psihologică, ajungînd, pe planul gîndirii şi acţiunii dirijate, prin analiză şi sinteză, la determinarea tot mai precisă a fenomenelor psihice şi a legilor acestora.* Acesta este sensul *larg* al noţiunii de metodă experimentală. Sensul ei *îngust* — în mare măsură artificial — reprezintă numai o noţiune *limită* a acestui proces, numai *vîrful* edificiului ştiinţific, fără baza lui. Nu există o psihologie absolut ştiinţifică, nici metodă absolut şi strict experimentală. Există o psihologie mai mult sau mai puţin ştiinţifică, cu o metodă mai mult sau mai puţin experimentală. Experimentul, luat izolat, nu este o *condiţie suficientă* pentru calitatea ştiinţifică a unei investigaţii.

De la „psihologia fiziologică" iniţială, pînă la psihologia de azi este o distanţă considerabilă; ea n-ar fi putut fi străbătută fără ca psihologia să-şi fi îmbogăţit arsenalul de metode şi să-şi fi lărgit înţelesul însuşi de ştiinţă. Numai lărgirea orizontului său metodologic i-a permis să progreseze şi să cucerească etajele superioare ale psihicului. Ştiinţa de azi a psihicului diferă mult de psihologia experimentală iniţială. De aceea, se cere revi-

zuită şi „starea ei civilă", data de naştere, în sensul că jumătatea secolului trecut poate fi socotită ca data de naştere a *metodei experimentale* şi nu a *psihologiei*. Se poate susţine că începuturile psihologiei datează de la formarea noţiunilor despre fapte psihice ca atare, de la originile conştiinţei psihologice, adică a conştiinţei de alţii ca persoane şi de sine ca individualitate conştientă, cu motivaţie proprie, cu trecut, prezent şi viitor propriu, personal.

Aceasta înseamnă că prin actul de afirmare a metodei experimentale şi apoi de negare a acesteia, ne-am ridicat la un nivel superior de înţelegere, la un concept cu conţinut dinamic şi relaţionist. Istoria începe cu experimentul, în sens larg, care foloseşte, filtrînd prin analiză şi sinteză, toate formele de acţiune asupra persoanei şi toate modurile de înregistrare a efectelor acestor acţiuni. Deosebirile de la o formă la alta, de la o modalitate ştiinţifică la alta sînt de natură cantitativă şi calitativă.

Asemenea înţelegere a metodei experimentale arată interdependenţa practicii cu teoria, prezentă în toate ştiinţele naturii. Metoda experimentală de astăzi ne apare astfel, la început, ca o activitate implicită şi sincretică, care — prin analiză şi sinteză — se ridică la treapta unei activităţi reflexive, explicite şi analitice. De la experimentul psihologic practic, cotidian, al omului, pînă la experimentul omului de ştiinţă este, desigur, o distanţă, un drum care are forma unei spirale. Deosebirile încetează de a mai fi rigide şi absolute. Caracterul ştiinţific al unei probleme depinde de natura acesteia, de tehnica folosită, de momentul istoric şi astfel, desigur, de capacitatea de informaţie şi de interpretare a psihologului.

Desigur, atîta vreme cît ponderea ştiinţifică a rezultatului depinde încă atît de mult de persoana, de omul care efectuează operaţia, activitatea poartă încă pecetea *artei* şi mai puţin a ştiinţei. Ne întrebăm, totuşi, dacă, în psihologie mai ales, acest factor subiectiv, ponderea personală a experimentatorului, va putea fi eliminat vreodată. Se înţelege că eforturile metodei experimentale merg spre reducerea progresivă a acestui factor sau, mai just, spre creşterea importanţei aspectului metodo-

logic. Atîta vreme, însă, cît succesele şi valoarea experimentului depind de ipoteza iniţială, iar aceasta reprezintă un act de creaţie, psihologia rămîne operă nu numai a metodei şi a tehnicii, ci a inventivităţii omului, a perspicacităţii, „intuiţiei" sau aptitudinii psihologice.

Nu trebuie să uităm că ipoteza ştiinţifică tinde să devină teorie şi poate fi considerată ca anticiparea unei teorii. De aceea vom considera ca principiu teza: „Cercetarea ştiinţifică nu poate să progreseze fără o teorie adecvată" (144, p. 14).

Încă o precizare. Am dat exemple din literatură şi viaţa de toate zilele, exemple care conţin germenii unor metode ştiinţifice. Trebuie să subliniem, însă, că majoritatea lor se referă la aspectul de *diagnostic* al personalităţii, dîndu-ne răspunsul la *„ce este"* fenomenul care ne interesează, *caracterul* persoanei care ne atrage atenţia, mai mult decît răspunsul la întrebarea asupra *modului, cauzelor* şi *condiţiilor* în care se produce conduita respectivă, fenomenul dat. Aici, credem, rezidă întreaga valoare a metodei experimentale, în sensul strict al cuvîntului. *Înţelegerea desăvîrşită a determinismului psihic nu ne-o poate oferi decît metoda experimentală**.

Întrebarea se pune dacă psihologia de astăzi este în stare să aplice pe scară largă şi în mod riguros metoda experimentală? Răspunsul, cred, nu poate fi decît limitat: nu poate fi vorba decît de o anumită măsură în aplicarea metodei experimentale. Şi mai ales din cauza complexităţii deosebite a psihicului uman. Este de înţeles rezerva unor psihologi, care găsesc că nu trebuie să cerem de la psihologie mai mult decît poate ea da. „Nu trebuie să căutăm să introducem în psihologie o rigoare ştiinţifică de acelaşi tip cu acela din ştiinţele naturii" şi „trebuie să căutăm să introducem în psihologie tipul de rigoare care convine obiectelor sale şi modului lor de a se prezenta" (136, p. 345).

De la limita inferioară a „datului" fenomenal pînă la cea superioară a esenţelor, de la observaţia concretă pînă la conceptul abstract şi generalizat, de la gîndirea practică pînă la gîndirea despre practică şi pînă la gîndire despre gîndire avem numeroase trepte de tranziţie, o spirală în care se angajează efortul stăruitor al omului, efort îndreptat spre dominarea şi cucerirea nu numai a lumii fizice, ci şi a celei morale, spirituale.

III. 3.5. METODA STATISTICĂ — „POLIŢIA OBSERVAŢIEI ŞI A EXPERIMENTULUI"

Metoda experimentală este indisolubil legată de cea statistică. Am relatat unele atacuri împotriva exceselor statistice şi a tendinţei de a matematiza psihologia, atacuri care priveau în fond „fetişismul matematic", părăsirea interpretării psihologice, neglijarea sensului fenomenelor studiate în numele preciziei raporturilor matematice. Care este, în fond, valoarea ajutorului pe care ni-l dă statistica în psihologie? Răspunsul nostru va fi acela pe care ni-l dau înşişi psihologii statisticieni.

Mai întîi, nu trebuie uitat faptul că metodele statistice reprezintă o verigă sau o fază organic legată de toate celelalte metode ale psihologiei. „Măsura nu constituie — spune Maurice Reuchlin — decît o fază a procesului de aproximaţii succesive prin care cunoştinţele se îmbogăţesc şi se organizează. Această fază este solidară cu acelea care o preced şi cu acelea care o urmează şi nu poate fi definită în afară de ele" (136, p. 188). Reuchlin ne atrage în mod deosebit atenţia — după cum am mai văzut — asupra acelei „duble legături" pe care trebuie s-o avem necontenit în vedere: asupra legăturii dintre „proprietăţile *lucrurilor şi proprietăţile numerelor*" (*ibidem*). p. 155).

În prefaţa la lucrarea *Metodele statistice în psihologia aplicată* a lui J. M. Faverge, André Ombredane stabileşte, în mod succint şi deosebit de clar, rolul metodei statistice. El constă: 1) într-un control riguros al meto-

---

* Experimentul — după cum este definit în *Vocabularul tehnic şi critic al filosofiei* al lui A. Lalande (1960) — este faptul de a provoca, plecînd de la anumite condiţii, bine determinate, o observaţie în aşa fel încît rezultatul acestei observaţii, care nu poate fi fixat dinainte, să fie propriu de a face cunoscută natura sau legea fenomenului studiat" (art. „Expérimentation").

dei experimentale; 2) în elaborarea procedeelor numerice, pentru a constitui eşantioanele reprezentative, stabilind totodată gradul, valoarea şi limitele de încredere ce se poate acorda acestor reprezentări; 3) în a face „să varieze mai mulţi factori", „apreciind cantitativ raportul", corelaţia între variabile, randamente şi factori, precum şi „gradul de dependenţă sau independenţă a randamentelor" sau „al factorilor unii faţă de alţii" (56, p. XV). După părerea lui Ombredane, nu avem aici „nimic altceva decît o poliţie bine făcută a observaţiei şi experimentului" (*ibidem*, p. XVI). Psihologul belgian mai subliniază faptul că statistica „nu ne permite să descoperim factori de motivaţie sau de performanţe, la care nu ne-am gîndit, că ipoteza creatoare rămîne necesară la originea studiului psihologic, iar în reziduurile statistice nu se regăsesc decît raporturile dintre lucrurile puse în experiment" (*ibidem*, p. XVI).

Acelaşi autor îl citează pe Faverge, care i-a declarat că „prima datorie a statisticii" este de a „regăsi distincţiile simţului comun". Aceste distincţii, însă, se cer încercate, confirmate sau infirmate cu toată severitatea, filtrate, marcînd gradul lor de validitate. După aceste operaţii, ideea ştiinţifică trebuie supusă aceluiaşi tratament.

Iată, în substanţă, caracterizarea metodei statistice, a locului şi folosirii ei printre metodele psihologiei. Ea este indispensabilă pentru progresul psihologiei, fără a fi suficientă în efortul de constituire a adevărului psihologic. În ceea ce priveşte folosirea matematicii, rolul acesteia a devenit şi mai important prin folosirea ciberneticii şi introducerea noilor metode în psihologie, cum este aceea a modelării. Roadele vor spori prin colaborarea mai strînsă şi mai organică între matematicieni şi psihologi.

III. 3.6. METODA CLINICĂ ŞI CONTRADICŢIA DINTRE INDIVIDUAL ŞI GENERAL

Folosirea metodelor statistice a ajutat psihologia să se ridice la rangul de ştiinţă, dar tot statistica a pus psihologia în faţa unei contradicţii grave: ridicarea spre abstract şi general a fenomenului psihic înseamnă părăsirea scopului principal al psihologiei: cunoaşterea personalităţii, a individului, prevederea comportării acestuia şi dirijarea acţiunilor sale. Apare astfel o opoziţie între metoda statistică a numerelor mari şi metoda cazurilor individuale, cunoscută, în patologie, ca metodă clinică. Dar dacă metoda statistică reprezintă instrumentul metodei experimentale şi ştiinţifice, metoda clinică pare a fi mai mult artă decît ştiinţă. Ar însemna, deci, să fim obligaţi să alegem între ştiinţa experimentală, precisă, exactă, riguroasă, care formulează legi, dar care îşi ratează misiunea ei specială de sesizare a specificului individual, şi psihologia adevărată, renunţînd, în cazul acesta, la metodele care au făcut din psihologie ştiinţă. Nu există decît ştiinţă a generalului şi legile ştiinţifice nu pot fi decît generale; în cazul acesta ştiinţa psihicului renunţă la cunoaşterea individului concret. Întrucît nu există ştiinţă a individualului, psihologul este obligat să facă artă, să renunţe la concepte abstracte şi să recurgă la intuiţie.

Lenin a arătat, într-o formă lapidară, relaţia dialectică dintre general şi particular; „particularul nu există decît în legătură cu ceea ce duce spre general. Generalul nu există decît în particular prin particular. Orice particular este (într-un fel sau altul) general. Orice general este (o părticică sau o latură sau esenţă) a particularului" (7, p. 365, a).

În adevăr, la un examen mai atent „analiza statistică ne apare ca o cale de a sesiza unitatea în diversitate. Ea ne mai apare şi ca o cale prin care particularul şi singularul pot fi interpretate în raport cu alt particular şi singular şi în raport cu generalul" (Săhleanu V., 150, p. 389). Astfel, metoda statistică ne oferă posibilitatea unei determinări precise a individului în raport cu grupul; fără acest punct de reper, valorile numerice nu mai au aproape nici un sens.

Dacă metoda statistică, prin conturarea cadrului general, ajută la determinarea individualului, se pune întrebarea dacă, în adevăr, metoda cazurilor, metoda clinică se bazează pe intuiţie şi se opune folosirii proceselor intelectuale implicate în statistică. „Vechii clinicieni

— spune Auguste Tournay — ştiau, stînd la marginea patului, să ridice fişa pentru a citi vîrsta, profesia şi locul de origine a bolnavului, a cărui biotipologie ei o sesizau de la prima vedere. Apoi, ascultîndu-l vorbind, se informau de mediul familial şi social, de gusturile, comportamentul caracterial. După aceea, ei avansau în anchetă şi examen pentru a ajunge la diagnosticul acestui caz individual" (167, pp. 1290-1291). Această sumară descriere nu ne dezvăluie fazele efortului intelectual al clinicianului. Mulţi sînt înclinaţi să vorbească despre „fler", „simţ clinic", „dar", cu care am fi înzestraţi de la natură şi care nu poate fi înlocuit cu nici un fel de erudiţie sau de experienţă reflexivă. A. Ombredane arată în mod strălucit că orice prognostic al clinicianului, bazat pe o fină observaţie a simptomului revelator, provine dintr-un fel de „judecată statistică implicită", rezultată, la rîndul ei, dintr-o comparaţie a cazului observat cu cazurile similare din experienţa trecută a clinicianului.

Ombredane observă că „metoda clinică" este mai dificilă în cazurile la limita normalului, unde o trăsătură sau o aptitudine este departe de a avea pregnanţa şi relieful ce-l au simptomele unei boli (cf. 56, p. IX). Dar procesul este identic.

Este, totuşi, adevărat, că metodele clinice se apropie mai mult de artă, fiindcă ponderea subiectivă a psihologului este mult mai mare. Aprecierea personalităţii după manifestările acesteia, evaluarea psihologică intuitivă prezintă — după expresia lui Ombredane — „mecanismul ineluctabil al proiecţiei" (*ibidem*, p. X). Subiectivitatea psihologului se proiectează asupra personalităţii subiectului studiat. Putem cădea uşor în ceea ce unii psihologi numesc „sofismul psihologului" : structura observatorului atribuită subiectului.

Analizînd însă modul dominant de gîndire în diagnosticul unui caz individual, l-am putea privi, ca şi Izydora Dembska, ca un raţionament analogic. „Prin analogie — spune Dembska — înţeleg o asemănare structurală a unor ansambluri de sisteme, adică o asemănare a relaţiilor între elementele acestor ansambluri sau părţile acestor sisteme şi între proprietăţile lor determinate prin aceste relaţii" (47, p. 236). Aceste raţionamente se bazează pe premisa existenţei izomorfismului sau homeomorfismului celor două ansambluri, sau sisteme, aflate în raport de analogie. Asemănarea structurală a sistemelor este „mai mult o asemănare a relaţiilor între elementele ansamblului sau părţile sistemelor" (*ibidem*, p. 238). Izomorfismul sistemelor explică validitatea prevederii în cazurile individuale.

Aşadar, este necesar să rezistăm şi aici ispitei absolutizării. Nu există general şi particular sau individual ca realităţi absolute sau ca două categorii izolate şi incompatibile, în realitate. Este adevărat că problema cunoaşterii individului se pune cel mai acut în psihologie, fiindcă numai aici deosebirile individuale ajung la pregnanţa lor maximă. Dar aceasta nu înseamnă că adevărurile generale îşi pierd valoarea în acest domeniu. În viaţa cotidiană, adesea, nici n-avem nevoie de semnificaţii strict individuale ; noi operăm mai ales cu noţiuni generale, aproximative, cu fenomene mai mult sau mai puţin probabile. Pe stradă ne întîlnim cu „cineva" ; dacă este nevoie, în acest „cineva" vedem un „bărbat", „tînăr", „blond", „simpatic" etc. ; împrejurarea nu ne obligă să mergem la determinări mai precise ; ne mulţumim cu acelea care ne sînt utile în situaţia dată. De aceea, adesea neglijăm cunoaşterea numelui propriu al unei persoane sau îl uităm repede. În psihologie avem nevoie, de exemplu, de cunoaşterea psihologiei muncitorului din fabrică, a muncitorului agricol, a profesorului, inginerului, medicului etc. Tot aşa ne mulţumim cu cunoaşterea legilor învăţării *în general* şi adesea facem abstracţie de cunoaşterea particularităţilor elevului X, Y sau Z, în cadrul acestor legi generale.

Conţinutul acestor concepte generale se poate constitui ştiinţific, fără ca prin aceasta să renunţăm la psihologie. Mai mult decît atît : psihologia operează *mai ales* cu asemenea semnificaţii şi aceasta o face nu pentru că nu poate face altfel, ci *pentru că nu are nevoie s-o facă.* Ele sînt concepte *mai mult sau mai puţin* generale, *mai mult sau mai puţin* particulare. Sferele conceptelor se lărgesc sau se îngustează în conştiinţă, după împrejurări, aşa cum pupila se dilată sau se contractă, în actul de acomodare, după distanţă.

Nu trebuie să uităm că legitatea individualului se exercită în cadrul legităţii generalului, a tipului; aceasta se explică şi prin faptul că ambele aceste categorii nu sînt tipuri rigide; ele se alimentează mutual, constituind o singură şi neîntreruptă linie dinamică, ale cărei limite se află pe planul *ideal* al ştiinţei.

În practică, sinteza se realizează într-un mod natural. Nu trebuie să uităm că, aşa cum metoda experimentală este eficientă în abordarea individualului, metoda clinică poate domina în cercetările psihologiei generale şi genetice. J. Piaget este unul din creatorii psihologiei moderne a *copilului*, ajutîndu-se de „metoda clinică". Făcînd comparaţia între metoda experimentală a testelor, cea a observaţiei „pure" şi cea clinică, el ajunge la caracterizarea acesteia din urmă în acest fel: „Examenul clinic — spune el — participă la experiment, în sensul că clinicianul îşi pune probleme, face ipoteze, face să varieze condiţiile în joc şi, în fine, controlează fiecare din ipotezele sale, în contact cu reacţiile provocate prin conversaţie. Dar examenul clinic are ceva şi din observaţia directă, în sensul că un bun clinician se lasă dirijat dirijînd şi ţine cont de întregul context mintal, în loc de a fi victima «erorilor sistematice», aşa cum adesea este cazul cu experimentatorul pur" (126, p. XIII).

Asemenea metodă clinică se foloseşte astăzi sub numele de „metoda convorbirilor".

Este importantă, însă, în problema care ne interesează, concluzia că metoda clinică duce spre cunoaşterea atît a individualului cît şi a generalului; ea nu este rezervată numai pentru uzul psihologiei „individuale".

Contradicţia semnalată, între individual şi general, apare — după cum am spus — mai cu seamă în psihologie, fiindcă aici determinismul ia o formă statistică şi probabilistică din cele mai complexe. Dacă în lumea materială aceleaşi fenomene, în aceleaşi condiţii externe, produc aceleaşi efecte, în psihologie factorul intern, subiectiv, face ca aceleaşi condiţii externe să se răsfrîngă în mod deosebit, în fiecare individ. Afară de formele generale de răsfrîngere a acţiunii externe, ceea ce interesează pe psiholog sînt acele condiţii interne, individuale,

care permit un diagnostic individual şi o prevedere a comportamentului individului.

Iată de ce *prevederea*, în psihologie, trebuie să se sprijine, pe de o parte pe o informaţie amplă şi precisă cu privire la factorii *externi*, integraţi ambianţei respective, iar, pe de altă parte, pe cunoaşterea condiţiilor *interne*, momentane, trecătoare, precum şi a celor constante, numite însuşiri sau *trăsături* psihice. Cunoaşterea datelor respective ne permite prevederea necesară. De precizia informaţiei şi perspicacitatea interpretării acestora depind justeţea şi precizia prevederii. Din informaţie face parte, desigur, şi cunoaşterea legilor psihologice *generale*, care ne permit interpretarea necesară a cazului individual. Înţelegem rezerva unor psihologi contemporani cu privire la „metoda tradiţională" a testelor statice şi la metoda analizei factoriale. „Noi nu mai încercăm să dovedim — spun Meili R. şi Rohracher H. — că există o relaţie între personalitate şi prestaţie, ci vrem să determinăm şi să prevedem *cînd* şi *în ce condiţii* are loc o anumită relaţie" (242, p. 374).

Am semnalat, pe de altă parte, faptul că introducerea statisticii permite integrarea individului într-o serie de valori continue, fapt care contribuie la *individualizarea* semnificaţiei. Legarea individualului de general contribuie, deci, simultan la precizarea ambelor extreme; individualul nu poate fi mai bine sesizat decît cu ajutorul generalului.

Se cuvine de menţionat, în final, şi un alt mod de abordare a individualului: prin *intersecţia, interferenţa claselor*, a noţiunilor generale. În fond, caracterizarea individuală a unei persoane rezultă din configuraţia *particulară* a unui ansamblu de trăsături *tipice*, de aptitudini, interese, temperamente etc., din modelul unei structuri, ale cărei elemente, ca într-o constelaţie, se orînduiesc în jurul unei dominante. Sîntem încă departe de a putea determina în mod obiectiv, ştiinţific, asemenea structuri individuale; conturarea lor se află încă într-un stadiu quasi-empiric şi, în mare măsură, intuitiv. Ceea ce considerăm important, însă, este faptul că intuirea unui alter ego, ca fiinţă particulară, nu poate fi identificată cu percepţia unui scaun sau a unei mese, după

cum ne sugerează J. P. Sartre, ci este o elaborare intelectuală, sprijinită de intuiție și orientată de metode *logice* de la general la particular și de la particular la general.

Iată cum, în concluzie, studiul cazului individual se poate situa în ansamblul metodologiei științifice, evitîndu-se atît pericolul, semnalat de Piaget, cît și exagerarea romantică sau mistică a valorii „simțului" clinic sau psihologic în cunoașterea personalității. Dar studiul factorilor, care se află la baza diagnosticului, sau a aprecierii obiective a unei personalități, ca și al naturii acestei cunoașteri constituie un capitol special de psihologie.

III. 3.7. SPRE DESĂVÎRȘIREA LIMBAJULUI PSIHOLOGIC

Se știe în ce măsură progresul științific este frînat de confuzia ce domină încă în sistemul psiholingvistic al științelor și cît de mult divergențele de opinii, școli și curente reprezintă în realitate divergențe terminologice, lipsa de unitate în comunicarea informației. Același fapt, aceeași situație, același sens se traduc prin termeni diferiți, după cum același termen este ancorat, în conștiințe diferite, de sensuri diferite.

Printre alte exemple, Klaus Schneewind se referă la termenul de inteligență. „În folosirea acestui cuvînt — spune el — persoane diferite îl vor raporta la moduri diferite și număr variat de însușiri și conduite. Și chiar aceeași persoană, fiind în situații și momente diferite, va avea o «noțiune» modificată despre ceea ce trebuie să însemne cuvîntul «inteligență»" (286, p. 159). În adevăr, o scurtă incursiune istorică în acest sector al psihologiei, numai de la apariția „scării metrice a inteligenței" de Binet-Simon și pînă azi, ne oferă un evantai vast de semnificații. Numai modelul lui Guilford cu 4 clase de conținuturi ale gîndirii, 5 clase de operații cognitive și 6 produse intelectuale, în combinația lor (4×5×6) ne oferă 120 de aptitudini intelectuale!

În viața cotidiană, divergențele sînt și mai frecvente. O persoană este denumită inteligentă dacă dovedește o abilitate verbală, dacă răspunde prompt și adecvat la întrebări, dacă dezleagă ușor probleme de cuvinte încrucișate sau susține o discuție dificilă; alta, dacă poate ușor găsi și repara o pană de automobil, un ceas defectat etc. (286 p. 172).

În cercetarea vieții psihice ni se impune uneori întocmirea unui vocabular după autori, vocabular care să ne servească în interpretarea, confruntarea concepțiilor respective, în traducerea gîndirii unui autor în gîndirea altuia.

Merită semnalată, însă, tendința din ce în ce mai imperioasă, afirmată aproape la toate congresele internaționale de psihologie, de a se întocmi vocabulare internaționale de psihologie, spre a se înlesni în felul acesta înțelegerea psihologilor între ei. Afară de aceasta, numeroase cercetări actuale se îndreaptă spre explorarea activității umane superioare, spre depistarea și organizarea căilor de cercetare intelectuală prin strategia euristică în rezolvarea problemelor, spre formalizarea și determinarea structurii acțiunii mintale.

Știința, nefiind posibilă fără mijloace de comunicare verbală, se îndreaptă astăzi tot mai perseverent spre precizarea fundamentelor de strategie a gîndirii și elaborarea unor principii logico-verbale, spre a putea servi psihologului drept criterii în activitatea sa empirică (286, p. 217). Ipotezele științifice trebuie supuse unui examen în lumina criteriilor de valoare *explicativă* și *integrativă* a lor; ipoteza trebuie să ajute atît la explicarea unui grup de fapte, cît și la integrarea lor într-un sistem (*ibidem*, pp. 210—214). În concluziile lucrării sale, Schneewind ne oferă 22 de criterii în orientarea științifică a psihologiei, în folosirea termenilor lingvistici și metalingvistici („metasprachliche Termini").

Efortul științific în vederea precizării limbajului psihologic se impune mai ales în vederea îmbunătățirii metodelor de investigație. Se știe că una din cele mai importante obiecții aduse chestionarelor, interviurilor și testelor verbale constă în deosebirile de semnificație acordate acelorași termeni de către psiholog și subiect. S-a constatat că ordinea însăși a întrebării dintr-un chestionar modifică răspunsul subiectului. Ne dăm seama că

între cercetător şi obiectul de investigaţie al acestuia, informaţia trebuie să parcurgă un mediu compus din numeroase variabile intermediare, care produc uneori distorsiuni imprevizibile şi supărătoare ale informaţiei.

III. 4. *URCÎND SPRE LEGI*

Atacurile împotriva psihologiei devin deosebit de virulente atunci cînd se discută problema legilor psihologice şi, mai ales, a legilor generale şi nu a celor speciale, ca ale senzaţiilor, atenţiei, memoriei, uitării etc. Aspectul cel mai delicat al problemei îl constituie acela al *specificităţii* legii psihologice. Dacă natura fenomenului psihic se deosebeşte de aceea a fenomenului fizic, chimic sau biologic, este firesc să tragem concluzia că şi legile vieţii psihice se deosebesc de ale lumii materiale.

Negarea psihologiei se sprijină pe premisa că o ştiinţă trebuie să asigure prevederea în domeniul respectiv, iar această prevedere nu este posibilă decît călăuzită şi sprijinită de cunoaşterea legii. Dacă aceste legi nu sînt descoperite, nu există nici prevedere, nu poate fi vorba nici de ştiinţă.

S-a afirmat, după cum am văzut, că psihologia nu are legi sau că, dacă le are, ele nu sînt psihologice; din această cauză, ştiinţa psihicului nu este capabilă nici de prevedere. Unii merg şi mai departe: avînd ca obiect, mai ales, cunoaşterea individului, psihologia nici nu poate avea legi; ştiinţa unei singure persoane nu există.

Ce atitudine putem lua faţă de acest act al dramei psihologiei ?

III. 4.1. NOŢIUNEA DE LEGE

„Ştiinţa — spune R. Harré — trebuie să fie în stare să ne satisfacă trei trebuinţe principale: condensarea cunoştinţelor, prevederea viitorului curs al naturii şi explicaţia fenomenului naturii" (66, p. 107; avînd în vedere

scopurile legate de practica socială, adăugăm noi. Toate acestea se realizează prin excelenţă cu ajutorul legilor. Cuvîntul de lege, însă — spune Harré — are un sens „metaforic", implicînd însuşirea de „uniformitate a comportării". Această uniformitate, însă, ne face să ne gîndim la ea, fie ca efect al supunerii la o constrîngere, fie ca rezultînd din însăşi natura lucrurilor. Primul sens ne face să vorbim despre „obiecte care se *supun* legilor naturii". Or, natura — după expresia lui Harré — nu este „o temniţă pentru acei care nu s-ar supune legilor ei"; „legile nu prescriu, ci descriu cursul naturii" (*ibidem*, p. 107). De aceea, pentru a sublinia faptul că legea reflectă natura lucrurilor şi nu o voinţă extramundană, Harré foloseşte numai expresia „legile naturii". Sensul de lege, ca expresie a unei porunci din afară, este o supravieţuire a „Teoriei asupra naturii în care există un legiuitor" (*ibidem*).

În adevăr, cercetarea originii cuvîntului lege ne duce — după cum arată A. Rey — spre două ipoteze: spre verbul „legere" = a citi, şi acel de „ligare" = a uni, a lega. Este mai puţin probabil ca „lex" să vină din „legere". El „pare a proveni din dreptul scris şi trebuie să fie luat — spune Rey — într-o accepţiune socială, într-un sens contractual" (137, p. 1). Rădăcina greacă, însă, a cuvintelor similare, ca *astronomia* sau *autonomia*, vine de la cuvîntul „nomos", care, în „astronomie", indică sensul de *împărţire* a cerului în provincii şi constelaţii, aşa după cum se împărţea şi teritoriul cetăţilor greceşti la întemeierea unui oraş. „Nomos", ca şi „lex", are, deci, un înţeles social, juridic sau moral. Rey enumeră următoarele elemente ale înţelesului de lege: raport, regularitate, esenţă, element magic şi tehnic.

În psihologie, ca şi în ştiinţele naturii, nu poate fi vorba decît de înţelesul „naturalist" (şi nu cel normativ), adică acela de reflectare a regularităţii şi necesităţii succesiunii şi a raporturilor dintre fenomene. Acceptăm acest înţeles ca provizoriu, pentru că el exclude legile structurale, dintre părţi şi întreg. Poate că însuşirile de regularitate şi necesitate convin oricărei forme de lege.

Legea nu este o construcţie convenţională, făurită din comoditatea spiritului, traducere a unei trebuinţe subiec-

tive, născută din deprindere, imprimată, la rîndul ei, de succesiunea uniformă a fenomenelor naturii. Spre deosebire de alte forme de reflectare, ea nu dezvăluie raporturile dintre fenomene, ci reprezintă o treaptă superioară de reflectare a raporturilor dintre *esențe*. Descoperirea esențelor ne dezvăluie legitatea lumii, iar aflarea legilor ne introduce în esența realității, ne ajută să surprindem unitatea și legătura, interdependența în cadrul totalității procesului universal.

Desprindem, așadar, prin relații constante, necesitatea inerentă naturii, esenței fenomenului. Prin relație se manifestă tendința sistemului spre schimbare, mișcare, dezvoltare, tendință rezultată din contradicții imanente acestui sistem.

Legea (descoperită, cunoscută) este, deci, o etapă deosebit de importantă a cunoașterii realității; ea explicitează înțelesul noțiunilor, al elementelor.

Idealul științelor naturii este de a se ridica de la legi calitative spre legi cantitative, sau spre relații foarte generale, exprimabile matematic. Aceste legi permit, într-o mai mare măsură, o prevedere precisă, consolidînd, demonstrînd, în același timp, temenicia unei teorii sau concepții asupra domeniului respectiv al realității. Întrebarea se pune, dacă psihologia are asemenea legi, cantitative, generale și specifice, susceptibile de o formulare matematică precisă.

Din examinarea noastră anterioară ar rezulta că psihologia nu posedă asemenea legi naturale și specifice. Acele cîteva legi generale, stabilite de Pavlov, sînt legi *fiziologice*. Altele, după cum s-a mai spus, reprezintă mai mult „o condensare a experienței curente", decît legi propriu-zise.

Dacă este așa, ar însemna că psihologia nu poate asigura nici prevederea, deci nu este nici știință, fiindcă, desigur — formula rămîne valabilă — „a ști este a prevedea și a prevedea este a putea". Dacă știință înseamnă prevedere și prevederea nu este posibilă fără legi, iar psihologia există, totuși, ca știință, înseamnă că poate exista prevedere fără legi (adică legea nu ar fi necesară prevederii), ceea ce este greu de acceptat, sau prevederea

nu ar fi o condiție necesară pentru existența unei științe, ceea ce, de asemenea, pare inadmisibil.

Cum putem ieși din această contradicție? Sau există o a treia alternativă? Unii psihologi admit că psihologia nu are legi și, deci, nu este capabilă de explicație și prevedere, dar susțin, totuși, legitimitatea științei psihologiei pe temeiul că ea asigură *înțelegerea* unui anumit domeniu specific de fapte psihice.

Această distincție ne face să ne gîndim la școala fenomenologică, înrudită cu aceea a „înțelegerii", care deosebește net cele două poziții științifice: a explica și a înțelege; sarcina principală a psihologiei ar consta, prin excelență, în înțelegere.

Lăsînd la o parte faptul că o asemenea soluție deschide porțile pentru expulzarea determinismului din psihologie, ea nu este admisibilă prin faptul că explicația însăși face parte integrantă din înțelegere și poate fi considerată ca o formă a acesteia. Înțelegerea superioară a realității rezultă din explicație, din cunoașterea legii, din prevedere. Actul anticipării și al prevederii *confirmă* justețea înțelegerii.

Dacă înțelegerea rezultă din integrarea (mai ales prin analogie) a unui fapt necunoscut (pe care voim să-l explicăm) într-un cadru cunoscut de referințe, atunci explicația, care nu este decît un proces de analiză și sinteză, de integrare, poate fi socotită ca etapă superioară a actului de înțelegere, sau, mai just, ca *mijloc* mai complex de a realiza un grad superior de înțelegere. Înțelegerea poate fi satisfăcută și printr-o simplă *descriere*, aceasta fiind atunci considerată ca *mijloc*, inferior celui dintîi, de a obține un grad de înțelegere. Trebuie să admitem, însă, că există o treaptă și mai joasă de înțelegere, înțelegerea *implicită* intuitivă, nearticulată încă prin actul de descriere, rămasă la nivelul simplei reproduceri globale și nediferențiate a fenomenului, și al raportării acestuia la experiența anterioară a individului, la schemele sale intelectuale și afective.

Explicația — am spus — este un mijloc folosit pentru realizarea unui grad superior de înțelegere și cunoaștere. Între înțelegere și cunoaștere s-ar putea vedea o deosebire în sensul că înțelegerea este un act care cuprinde

participarea întregii personalităţi, adică participarea într-o măsură mai largă a etajelor inferioare, ale afectivităţii, în timp ce cunoaşterea se efectuează pe trepte superioare, simbolice, numite intelectuale. Aşa se explică expresia: „înţeleg, dar nu-mi pot *explica*, adică nu *ştiu cum* şi *de ce* s-a petrecut acest fapt" sau epitete ca: „om înţelegător", echivalent cu „om care are inimă".

Noi credem că, *filogenetic*, reacţiile afective reprezintă treapta iniţială de adaptare, adică de reflectare a realităţii şi de reglare a conduitei. Plăcerea şi neplăcerea ar fi primele semne de înţelegere a unei situaţii, înţelegere care stă la baza primei clasificaţii dihotomice a realităţii: în obiecte care convin şi acele care nu convin individului. Aceste elemente de natură afectivă ne justifică să vorbim de înţeles *timetic* şi să deosebim — cum o face Leontiev — *sensul* de *semnificaţie*.

Cu aceste diferenţieri ne apropiem, cred, de rezolvarea contradicţiei. Soluţia trebuie să existe, fiindcă psihologia există. Am putea adăuga: psihologia există fiindcă există şi un grad de prevedere în domeniul vieţii psihice. Înseamnă oare că poate exista prevedere fără existenţa legii? Sau legea poate exista fără conştiinţa de lege, fără *cunoaşterea explicită* a acesteia? Cred că echivocul, strecurat în contradicţia ce fusese semnalată, dispare cu această diferenţiere.

Formularea lui Lenin, confirmată de teoria şi istoria ştiinţei, se referă la legea cunoscută, exprimată, formulată explicit, conştient. Nu putem contesta existenţa determinismului în viaţa psihică, fără ca prin aceasta să negăm psihologia însăşi. Fenomenele psihice se produc şi se dezvoltă pe baza unor legi. Putem noi, oare, susţine aceasta, fără ca aserţiunea noastră să aibă caracterul *a priori*?

Cred că nimeni nu poate contesta faptul că viaţa noastră ar fi imposibilă fără o elementară prevedere. Mergem chiar mai departe: viaţa animală, dacă există, există pe baza unei anticipări elementare, pe care o realizează organismele în procesul lor de adaptare la mediu. Progresul anticipării este progresul organizării vieţii însăşi.

Cîinele din experimentele lui Pavlov aude zgomotul paşilor omului de serviciu şi începe să saliveze. Ce reprezintă această reacţie, dacă nu o *anticipare* a prezenţei alimentului, a actului de alimentaţie: zgomotul paşilor este un semn prevestitor al actului care va urma: hrănirea cîinelui. Asemenea anticipare se datoreşte, desigur, condiţionării. Se poate susţine, oare, că animalul — la nivelul psihicului său — nu-şi dă seama de ceea ce va urma? Astfel cum s-ar explica *aşteptarea* animalului şi faptul că el *diferenţiază* zgomotul paşilor (ca *semnal*) de *alimentul care nu este încă*? Relaţia, pentru el, are caracterul de necesitate şi dacă nu şi-ar da seama de ea, n-ar saliva. Totul, însă, depinde de ceea ce înţelegem prin „a-şi da seama". Nu putem afirma deocamdată nimic mai mult decît că asemenea fapt psihic se situează pe treapta superioară a psihicului animalului şi că el reflectă adecvat relaţiile obiective.

Iată o interpretare pe care Pavlov ar respinge-o cu hotărîre! Noi, însă, sîntem obligaţi s-o facem pentru a înţelege cum se reflectă legitatea naturii în lumea psihică şi cum această legitate se manifestă, pe plan „subiectiv", chiar în psihismul animal, fără ca animalul să poată *cunoaşte* legile, pe care totuşi le sesizează la nivelul său.

Actele noastre cotidiene se bazează pe prevedere. Comunic unui prieten o veste, fiind sigur că-l va bucura. Este oare nevoie pentru aceasta de cunoaşterea unei anumite legi? Ajungem astfel la concluzia: ne comportăm pe baza unei legi, dîndu-ne seama că aşa *trebuie*, fără a o putea formula explicit, conştient, analitic, discursiv. Aşa ne pregătim de culcare, ştiind că vine noaptea, ne asigurăm de combustibil, fiind siguri că se apropie iarna, fără a avea nevoie pentru aceasta de cunoaşterea legilor astronomice, fizice, chimice, fiziologice etc. Este oare prevederea noastră inconştientă? — De loc: *noi ştim* că prietenul nostru se va bucura de vestea primită, tot aşa după cum sîntem siguri că vine noaptea, că somnul ne va odihni, că focul ne va încălzi etc. Am putea spune, totuşi, că în acelaşi timp ştim şi nu ştim: ştiinţa noastră se află pe planul implicit, individual şi practic, este situată într-un sistem de referinţe concret

şi redus. Din ea se poate, desigur, desprinde — pe baza analizei reflexive sau a unui experiment de laborator — o lege generală, adică o relaţie situată într-un sistem vast de referinţe abstracte şi generale, din care să facă parte şi faptul nostru singular; dar aceasta *încă n-o ştim*. Trebuie, deci, să admitem *trepte de cunoaştere a legilor*: de la legea intuită şi aplicată în practică, redusă la înţelesul unei simple acţiuni învăţate şi efectuate pe baza unei observaţii concrete şi individuale, pînă la formularea generală şi abstractă a unor relaţii constante şi necesare, care va face posibilă înţelegerea şi explicarea unui număr, infinit teoretic, de cazuri particulare. Este interesant de menţionat că R. Harré deosebeşte procedeele inductive *mecanice* de cele *intuitive*, acestea din urmă intervenind uneori atunci cînd „acceptarea sau respingerea unei ipoteze ori teorii ipotetice" ţine de „criterii care formează o vastă familie de specii diferite" (66, p. 131). Vorbim de intuiţie atunci cînd ansamblul de factori şi condiţii constituie un întreg nediferenţiat.

„Maimuţa — spune A. Rey — servindu-se de un băţ (aceasta este tehnică) îmi pare destul de departe de ideea de lege, deşi, la un nivel mult mai complex, această idee de lege a fost pregătită de ideea unui mijloc capabil de a produce un efect; prin aceasta, tehnica a pregătit istoric — ca şi magia — ideea de lege şi a precedat formularea acesteia" (137, p. 152).

În fond, primul om care a construit o plută sau o barcă nu cunoştea principiul lui Arhimede; nu putea spune nici că l-a aplicat. Din numeroasele cazuri de plutire a corpurilor, el a desprins un complex care conţinea şi relaţia esenţială. El nu era conştient de elementul esenţial al acestui complex şi putea pune plutirea pe seama duhurilor şi a puterii magice a incantaţiilor. Numai epurarea progresivă a accidentalului, a „variabilelor" contingente, a putut duce la elaborarea ştiinţifică a principiului sau a legii.

„Încercarea primitivului de a explica vizibilul prin invizibil nu este un gen de aberaţie, care l-ar îndepărta de real şi care, în opoziţie cu efortul nostru, orientat spre cunoaşterea ştiinţifică, l-ar face să prefere supranaturalul naturii. Ea este condiţia indispensabilă oricărui efort intelectual, dacă scopul său este de a depăşi datele experienţei trăite şi de a descopri, în spatele efectelor, printre care se desfăşoară activitatea noastră proprie, cauzele din care acestea rezultă şi din care ar putea fi deduse procedee pentru a acţiona asupra lor, altele decît cele oferite de reacţia imediată, prin mijloace senzori-motorii" (172, p. 119).

Iată o reflexie de natură matematică, aparţinînd unui om de litere care, formulînd-o, nu s-a gîndit, desigur, să emită un adevăr „matematic": „Vedem puţini oameni cu totul greoi şi stupizi; vedem şi mai puţini care să fie sublimi şi excepţionali. Omul comun pluteşte între aceste două extreme. Intervalul este umplut de marele număr de talente obişnuite" (La Bruyère). N-am putea oare afirma că această formulare conţine, totuşi, sensul legii de distribuţie statistică exprimată prin curba lui Gauss?

Contradicţia de la care am pornit ne pune astfel în faţa antitezelor: implicit şi explicit, intuiţie şi noţiune, concret şi abstract, absolut şi relativ, discontinuu şi continuu. Ne apropiem de esenţă cu atît mai mult cu cît ne îndepărtăm de fenomen, surprindem „imediatul" cu atît mai bine cu cît ne folosim mai amplu de „mediat", ne îndreptăm spre absolut printr-o serie de abateri spre relativ.

Să nu cădem însă în greşeala de a vedea toată ştiinţa ca preexistentă în practica comună a omului, iar efectul ştiinţei numai în a „descoperi" sau „dezvălui" ceea ce fusese „învăluit" înainte. Asemenea înţelegere este similară cu ideea despre „homunculus", omul în miniatură care posedă toate calităţile adultului, într-un mod învăluit numai, înfăşurat, diminuat, în germene.

Între barca omului primitiv şi principiul lui Arhimede există o distanţă *calitativă*, ca şi între înţelesul exprimat de La Bruyère şi acel al curbei lui Gauss. Este vorba de un proces anevoios de purificare şi decantare continuă a esenţialului. Acest efort implică o analiză continuă şi experienţe ingenioase.

Existenţa determinismului şi a legilor în lume este condiţia prevederii, căci determinismul permite omului să aibă conduita de anticipare, iar reflexia omului asupra

acțiunii de anticipare a efectelor acesteia îi permit *să descopere* legea și astfel *să explice* acțiunea.

În concluzie, trebuie să părăsim atitudinea duală și poziția absolută față de înțelesul de lege (ca fapt cunoscut) ; nu se poate spune despre ea că o cunoaștem sau n-o cunoaștem. Existența ei în conștiința umană se manifestă prin trepte diferite și este susceptibilă de o dezvoltare continuă, infinită.

Datorită complexității fenomenului psihic, psihologia încă nu poate formula legi la nivelul de precizie a celor mecanice, fizice sau chimice, dar aceasta nu înseamnă că principiile pe care se bazează legile mai speciale, așa cum le formulează ea, în momentul de față, nu-i permit o prevedere superioară a fenomenelor și, implicit, o înțelegere a lor mai adîncă.

Analiza negării conceptului de lege în psihologie ne-a adus, deci, la o nouă înțelegere, superioară și relativă, a ei, ceea ce ne permite să privim în același fel și procesul de prevedere care, și el, ne oferă trepte variate între hazard și necesitate, între probabil sau aleatoriu și certitudine. Chiar dacă psihologia nu posedă legi, la nivelul științelor exacte, ea nu este mai puțin știință, fiind aptă să ofere un grad superior de prevedere și de eficiență în reglarea acțiunii umane.

III. 4.2. MODURI ȘI TREPTE DE ÎNȚELEGERE

Înțelegerea la nivelul de lege cantitativă și matematică reprezintă o înțelegere de nivel superior. Există, însă, trepte inferioare de înțelegere care sînt, totuși, științifice.

Înțelegerea începe prin a fi „realistă", substanțialistă, structuralistă, căutînd răspunsul la întrebarea: „Ce este ?" Descrierea și clasificarea, formarea conceptelor de clasă, specie și gen, a lucrurilor reprezintă primul travaliu științific mai important. De aceea, științele încep prin acest stadiu descriptiv, sistematic. Stadiul relațional este superior celui dintîi și răspunde la întrebarea : „Cum ?" Această întrebare ne îndreaptă atenția asupra *procesului* însuși al desfășurării fenomenului, sub aspectul mai ales al relațiilor spațiale și temporale ale succesiunii acestora. Înțelegerea este îndrumată spre explicitarea ordinii, spre descrierea mecanismelor desfășurării fenomenului. Legea exprimă atunci numai *regularitatea* fenomenului ; ea rămîne la nivelul *descrierii*. Numai în măsura în care regularitatea succesiunii ne face să presupunem și *necesitatea* ei, descrierea atinge nivelul de explicație.

Cercetarea științifică tinde să urce treapta *explicativă* a fenomenelor, a dinamicii și interacțiunii acestora, căutînd răspunsul la întrebarea : „De ce ?" Ea trece astfel la formularea legilor *cauzale* și a *ipotezelor explicative* ale faptelor. Explicația răsare din integrarea faptelor într-un sistem complex de relații necesare, constante și generale. Noi spunem că am explicat un fenomen atunci cînd ne dăm seama de toate cauzele sale, de condițiile în care apare, de toți factorii de care se leagă ; de aici rezultă și *prevederea* : ori de cîte ori același fenomen va fi pus în același sistem de relații, el se va manifesta totdeauna în același fel. Experimentul ne va demonstra că, variind într-un anumit fel sistemul de relații ale fenomenului, condițiile în care se produce fenomenul, acesta va varia totdeauna într-un anumit mod.

Trebuie să observăm, însă, că limbajul ne prezintă, ca fiind cauzale, o serie de relații care nu au această natură. Nikitin (cf. 109, p. 34) ne dă o serie de exemple : astăzi este luni, fiindcă ieri a fost duminică ; pătratul ipotenuzei este egal cu suma pătratelor catetelor, *fiindcă* . . . ; plămînii se prezintă astfel *pentru că* funcția lor constă în furnizarea oxigenului necesar . . . etc.

Modurile arătate de înțelegere reprezintă, desigur, etape mari de dezvoltare a științelor. Dar ridicarea pe o nouă treaptă nu aduce cu sine abandonarea celei anterioare. Aproape fiecare știință are „un serviciu" de compartimentare, ordonare și clasificare a faptelor și alte servicii, cu funcția de a urmări procesele dinamice, lucrurile în mișcare și continua lor interdependență.

Astfel, și psihologia a străbătut o perioadă descriptivă, a clasificațiilor — psihologia elementaristă, „atomistă" — spre a urca pe treapta unei psihologii dinamice, funcționale, experimentale și *explicative*. Aceasta

nu înseamnă că psihologia mai veche nu era capabilă de oarecare precizie şi posibilitate de prevedere, mai redusă, desigur, dar superioară, în anumite privinţe şi în anumite domenii, prevederii simţului comun. Aceasta nu exclude, totuşi, faptul că există „psihologi-practicieni" care întrec cu mult capacitatea de înţelegere şi prevedere a specialistului, a omului de ştiinţă. Şi aici, însă, trebuie să ne ferim de absolutizări : capacitatea superioară de prevedere a practicianului, dobîndită pe baza unei bogate experienţe practice, este adesea mult mai limitată, mai rigidă, decît a unui psiholog — om de ştiinţă.

III. 4.3. „PIATRA DE ÎNCERCARE" ÎN FILOSOFIA PSIHOLOGIEI : EXPLICAŢIA ÎN PSIHOLOGIE

Ştiinţele şi filosofia materialistă a ştiinţei se confruntă astăzi, îndeosebi, cu diferitele tendinţe neopozitiviste. Se pune întrebarea dacă omul de ştiinţă are posibilitatea şi dreptul să *explice* fenomenele prin *cauze* sau trebuie să se limiteze numai la simpla constatare şi *descriere* a succesiunii fenomenelor ? Psihologia, după cum ştim, are şi ea reprezentanţi ai poziţiei în favoarea celei de a doua alternative, pe fenomenologi, care susţin că domeniul specific al existenţei *omului* nu permite cercetarea cauzelor ; omul de ştiinţă trebuie să se mulţumească cu o simplă *descriere* a esenţelor, actelor, „intenţionalităţii", a activităţii particulare a „subiectului transcendental", a „noezelor" cu corelatul lor de „noeme", a corelaţiilor noetico-noematice (Husserl). Este adevărat că această orientare nu vizează în mod deosebit „psihologia empirică" şi „naturalistă" ; ea are, totuşi, importante repercusiuni asupra psihologiei experimentale.

J. Piaget vorbeşte despre trei moduri deosebite ale orientării ştiinţifice : „primul rămîne la nivelul legităţii, în timp ce altele două, combinate, caracterizează explicaţia cauzală" (60, p. 127). Forma „legităţii" are un caracter, mai ales, descriptiv şi se limitează la „constatarea generalităţii unei relaţii de fapt", a doua formă, explicativă, presupune un *sistem de legi*, în aşa fel că una din legi poate fi „constituită sau reconstituită deductiv din altele" şi, în fine, ultima, care completează pe celelalte două, nu rămîne numai „ideală" (ca primele două) şi „logică" (ca a doua), ci „se aplică la un substrat «real» sau «model», care se pretează la asemenea deducţie şi este considerat ca putînd să «reprezinte» diversele legături ale acestuia" (60, pp. 127—128).

Sîntem de perfect acord cu precizarea lui Piaget. Se pune, însă, întrebarea dacă realitatea psihică, nefiind materială, poate fi „reprezentată" prin asemenea „substrate reale" şi, deci, dacă poate fi *explicată* prin legi *cauzale*.

Dacă menţinem, drept criterii ale realităţii materiale, existenţa în afară şi independentă de noi şi acţiunea realităţii asupra organelor noastre de simţ, este clar că un fenomen psihic nu prezintă însuşirile unei asemenea realităţi şi nu poate constitui un „substrat" real, servind de *cauză* în producerea unui alt fenomen şi nici de *explicaţie* în apariţia unui eveniment. O imagine, o idee, un sentiment nu *acţionează* în mod *direct* asupra nici unui fenomen din afară, sau dinăuntru, aşa după cum premisele unui raţionament nu sînt *cauze* ale unei concluzii. *În domeniul idealităţii pure, deci, nu putem vorbi de cauzalitate.* „Adevărul 2+2=4 nu este «cauza» adevărului 4—2=2, aşa după cum un stimul este cauza unei reacţii" (*ibidem*, I, p. 150). Primul adevăr îl implică pe al doilea, „ceea ce este altceva". „Legătura între semnificaţii ca şi relaţia de la semnificant la semnificat nu ţin de cauzalitate" (*ibidem*).

Dacă apariţia „semnalului" este şi originea psihicului, dacă viaţa conştientă se desfăşoară mai ales pe planul verbal, simbolic, înseamnă oare că în acest domeniu nu putem vorbi de cauzalitate ? Este adevărat că legile gramaticale nu sînt legi cauzale ; nu este greşit, totuşi, să afirmăm că cineva cere de mîncare *din cauză* că îi este foame. Din punct de vedere ştiinţific nu este o eroare să se explice în mod cauzal comportamentul unei persoane înfometate printr-un complex de condiţii cu substrat fiziologic, material şi, pe lîngă altele, de ordin psihic şi social. Măcar parţial, cauzalitatea nu poate fi eliminată

din explicaţia omului. Dacă morfologia şi sintaxa reacţiei verbale se explică prin legi care nu sînt cauzale, semnificaţia cuvintelor, avînd un substrat material, fiziologic, este susceptibilă *şi* de o explicaţie cauzală. Nu putem admite că formele gramaticale nu au nici un substrat material. Important este de reţinut că ele nu se explică *integral* şi *cauzal* prin acest substrat. Raportul dintre ele şi substratul nervos este un raport dintre *formă* şi *conţinut. Formele psihice se sprijină pe un substrat material şi nervos, dar acest substrat reprezintă numai o condiţie necesară şi nu suficientă a fenomenului psihic.* Forma psihică este determinată de alte forme, de aceeaşi natură, psihică şi socială (comunicarea interindividuală).

Acelaşi substrat nervos, material, aceleaşi elemente nervoase se structurează în mod deosebit, iau *forme* variate în funcţie de condiţiile social-istorice ale activităţii individului. După cum nu se poate rupe forma de conţinut, nu se poate izola nici semnificaţia psihică de substratul material, nervos. Nu se poate însă afirma că structura morfologică cerebrală este *cauza* unei ideaţii, a unei intenţii, a unei aprecieri etc., aşa după cum nu se poate spune că un conţinut ar fi cauza formei sale, chiar dacă, în determinismul acestor fenomene psihice, activitatea nervoasă joacă un rol de primă importanţă. În acest sens putem vorbi numai despre condiţionare şi nu de determinare *cauzală* a fenomenelor psihice prin cele fiziologice, chimice, fizice, mecanice.

Căutînd, de exemplu, să *explicăm* expresia unei emoţii, vom recurge, desigur, la o serie de legi de natură fiziologică, aşa cum a încercat-o un W. Cannon, un G. Dumas. Explicaţiile mecanice, însă, nu reuşesc să ne lămurească veritabila expresie *psihologică* a emoţiei. „Spectatorul, colectivitatea — spune G. Dumas — sînt aceia care creează termenul de expresie şi-i dau un înţeles, atunci cînd este vorba de emoţie, făcînd din reacţia spontană un semn; reacţia spontană era, în mod natural, legată de un obiect afectiv, dar n-avea ca obiectiv să-l şi semnifice" (49, p. 276). Deci, *explicaţia* expresiei *nu poate fi găsită exclusiv în individ, ci în relaţia acestuia cu societatea.* Expresia *nu are sens fără conştiinţa despre existenţa altuia.*

Conduita mea poate fi determinată în mod deosebit numai în funcţie de raporturile conştiente dintre mine şi alţii; ea poate fi explicată prin ceea ce gîndesc eu despre ceea ce gîndeşte altul despre mine („Conştiinţa mea despre conştiinţa altuia despre conştiinţa mea" 160, p. 7), prin ceea ce gîndesc eu că ar gîndi altul despre sine, sau despre un al treilea etc. Toate aceste semnificaţii se traduc în conduita mea şi *explică* într-o mare măsură ceea ce numim noi, cu un termen atît de nebulos, „tact psihologic".

Se înţelege acum de ce sîntem de acord cu Piaget care găseşte că pe planul de conştiinţă nu poate fi vorba de un determinism cauzal, ci de unul de „implicaţie", însuşire proprie fenomenului de conştiinţă. Noţiunile de „masă sau substanţă", de „forţă" sau „energie psihică", „nu au nici un sens pe terenul conştiinţei" (60, p. 149). Piaget conchide că „noţiunea de cauzalitate nu se aplică conştiinţei", fiindcă „o stare de conştiinţă nu este «cauza» unei alte stări de conştiinţă, dar ea o antrenează după alte categorii" (*ibidem*). Fiecare tip de „semnificaţii" din lumea adevărului şi a valorii (logice, matematice, artistice, morale, juridice) va reprezenta un anumit mod de implicaţie conştientă, fără a fi neglijat rolul cauzal al sistemului nervos, care face posibilă lumea respectivă a semnificatului" (*ibidem*, p. 150).

Lumea internă, ideală, nu există fără cea materială, organică (nu şi invers), amîndouă aflîndu-se în interacţiune. Aceste aserţiuni nu necesită astăzi demonstraţii. Ele se integrează organic filosofiei materialist-dialectice, teoriei interdependenţei fenomenelor şi a formelor de mişcare a materiei: fiecare formă de mişcare a materiei este supusă legilor ei specifice, dar în acelaşi timp se află în relaţii de interdependenţă atît cu formele inferioare cît şi cu cele superioare ei.

Mai dificil este răspunsul la întrebarea: cum *acţionează* fenomenul psihic asupra celui fiziologic? Mai întîi, nu credem că se poate identifica „acţiunea" psihică cu cea fiziologică şi materială. Dacă gîndul de a ridica o greutate este o acţiune, ea diferă, în orice caz, de acţiunea de a ridica greutatea respectivă. De aceea, existenţa acţiunii mintale, chiar dacă nu se traduce în miş-

cări vizibile, materiale (gîndul de a ridica o greutate nu poate mişca greutatea vizată), această existenţă se poate depista prin modificări — tot materiale — cum sînt cele electrice, în electroencefalograme. Totuşi, nici electroencefalograma nu *traduce* (şi nici nu cred că va traduce vreodată) semnificaţia mintală, psihică a acţiunii. Este foarte probabil că ea este numai expresia simplei activităţi fiziologice şi materiale, a „substratului" sistemului *dinamic funcţional*, a legilor biochimice ale organismului.

Dacă reprezentarea sau noţiunea nu pot exercita o acţiune materială, nu înseamnă, oare, că ele, ca şi orice act de conştiinţă, nu sînt decît *epifenomene*, adică simple efecte, fără a putea fi, la rîndul lor, vreodată cauze? Sînt ele oare simple umbre care însoţesc fenomenele materiale, a căror apariţie sau dispariţie n-ar schimba nimic pe suprafaţa pămîntului? Aceasta ar însemna că semnul, semnalul, senzaţia, un fapt de conştiinţă, în general, să nu aibă nici o funcţie.

Este adevărat că semnalul *prin el însuşi* (ca şi imaginea sau ideea) nu reprezintă o forţă materială. Cuvîntul, ca materie, este „flatus vocis"; prin el însuşi, cuvîntul nu poate mişca un fir de nisip, dar tot cuvîntul, ştim, poate trezi şi pune în mişcare forţa uriaşă a milioane de oameni, în carne şi oase.

Măiestria poetică a găsit variate forme de exprimare a ideii de forţă a cuvîntului:

„Ca-n basme a cuvîntului putere:
El lumi aievea-ţi face din păreri,
Şi chip etern din umbra care piere"

(A. Vlahuţă, „Cuvîntul").

Goethe ne sugerează şi izvoarele puterii cuvîntului, prin răscolirea sentimentelor:

„Cuvintele, de nu-s simţite, rămîn seci,
Din suflet vorbele să crească
Să-nduplece pe ascultători
Îndestulîndu-i cu putere..."

(„Faust").

Nu se poate contesta influenţa de sus în jos. Semnalul n-ar fi semnal, dacă n-ar avea funcţia de „informaţie" şi, prin aceasta, de declanşare, de reglare a acţiunii. Aceasta înseamnă că un semnal sau un simbol, reflectînd realitatea, reglează şi acţiunea noastră în raport cu realitatea. Numai că modul de influenţare a semnalului este deosebit de cel al acţiunii materiale; semnalul este material, substratul lui este real, semnificaţia lui, însă, („formă subiectivă") rămîne ideală şi influenţa ei nu mai intră în cadrul înţelesului obişnuit de cauză, decît cel mult de cauză indirectă. Noi vorbim uneori de „cauze" care „declanşează" un mecanism; cred că asemenea rol de „declanşare" îl are fenomenul psihic, ideal.

Să ilustrăm ideea printr-un exemplu concret. Cineva are o durere fizică, provocată de un anumit proces fiziopatologic. Această durere este „interpretată" de omul suferind ca semn al unei eventuale boli grave, interpretare care condiţionează o stare afectivă de depresiune, declanşînd, desigur, şi o serie de tulburări funcţionale. Medicul, însă, găseşte că durerea reprezintă un simptom de refacere salutară a organismului, de revenire a acestuia la normal. Această interpretare face ca pacientul să aibă o atitudine de satisfacţie faţă de durerea sa fizică. Se înţelege că ambele *interpretări* ale pacientului, ca şi aceea a medicului, sînt acte *psihice*, de natură deosebită de a durerii provocate (cauzate) de procesul organic. Cauza durerii rămîne aceeaşi; durerea, însă, se schimbă datorită schimbării atitudinii faţă de ea, datorită schimbării semnificaţiei durerii. Procesul fiziologic este cauza durerii, însă durerea nu este cauza interpretării bolnavului şi nici interpretarea medicului — cauza optimismului pacientului.

Constatăm că tocmai semnificaţia, care determină schimbarea de atitudine nu se explică nici prin personalitatea bolnavului, nici prin acea a medicului, luate izolat de relaţiile lor cu mediul. Interpretarea pacientului este condiţionată nu numai de starea sa fiziologică, de temperamentul său, ci şi de întreaga sa experienţă anterioară, de cunoştinţele şi educaţia primită. Semnificaţia durerii găsită de medic îşi are, de asemenea, explicaţia în toată pregătirea profesională a medicului, precum şi

în structura sa psiho-fiziologică. La aceasta se mai adaugă și raportul special dintre medic și pacient, raport care explică influența interpretării celui dintîi asupra celui de-al doilea. Creierul medicului, ca și al pacientului, poartă o vădită amprentă socială. Toate se petrec *în* indivizi, în creierul și organismul acestora, dar nu pot fi înțelese fără factorii din afară, factori de natură socială. Or, influența acestor factori este de altă natură decît, de exemplu, aceea a unei pietre aruncate în geam, *cauza* spargerii acestuia. Dar, și aici, spargerea nu este efectul numai al forței exercitate de piatră, ci și al rezistenței sticlei respective, care nu-și are explicația numai în natura materială a sticlei luate izolat de întreaga tehnică a preparației acesteia, de un complex de condiții social-istorice, precum și de eventualele condiții — tot psihologice — ale lansării acestui proiectil. Se înțelege de ce, de exemplu, explicația totală a lansării unei rachete cosmice nu rezultă numai din integrarea fenomenului material unui înțeles de legi fizice, ci și din existența unui anumit nivel de cunoștințe, de *conștiință*, nivel pregătit de generații formate în anumite condiții speciale. Pot fi oare puse acestea pe aceeași treaptă de explicație cu a forțelor fizice declanșate în lansarea rachetei ?

Dacă fenomenele psihice, ca atare, nu pot fi considerate ca fiind cauze, dacă o semnificație nu poate fi cauză sau efect al fenomenului semnificat și amîndouă nu pot constitui relații cauzale, înseamnă că ele nu sînt *determinate* și nu se încadrează într-o legitate, în originea, dezvoltarea și succesiunea lor ?

Poate că ar fi mai înțelept să interpretăm, ca și Janet, aceste fenomene mintale superioare, ca acțiuni diminuate, reduse, care „reprezintă", numai, forțe reale și materiale, așa după cum — spune Janet — parlamentul „reprezintă" forțe sociale anumite. Iată de ce în acțiunea acestor etaje superioare asupra celor inferioare nu poate fi vorba de un „transfer" al acțiunii de la o verigă la alta, așa cum se întîmplă cu reflexele catenare situate *pe același plan* (și în orice succesiune *cauzală*), ci de fenomene deosebite de acțiune, situate pe plan *vertical*, cînd o neînsemnată schimbare sub raport material și energetic la etajul superior poate declanșa forțe mari în etajele inferioare.

Cum este posibil, totuși, ca o forță redusă, minimă, să pună în acțiune forțe mult superioare ei cantitativ ? Într-un studiu anterior (cf. 120, pp. 17—18) am pus aceeași întrebare cu privire la puterea cuvîntului, întrebare ce se poate extinde asupra acțiunii oricărui simbol. Forța materială a semnului, simbolului, sau a „modelului", este cu totul redusă, luată separat de obiect. Forța lor rezidă în obiectul („originalul") pe care-l „reprezintă". Rezultînd din relație și fiind o „reprezentantă", semnificația psihică își dobîndește eficiența materială numai prin funcția sa de „reprezentantă". Trebuie să subliniem faptul că aici nu este vorba de o simplă asociație, legătură mecanică prin care mișcarea unei piese *declanșează* în mod automat pe alta.

Se cuvine de reținut faptul că „declanșarea" mintală poate fi *suspendată, amînată*, ceea ce nu există pe plan material. Ceea ce explică, însă, operația verbală este *conștiința că cuvîntul, adică schema mintală, se poate traduce oricînd în acțiune materială ; simbolul, cuvîntul este legat de conștiința eficienței sale materiale, de înțelesul funcției sale, de conștiința posibilității de a constitui la un moment dat un fapt material*. Această conștiință, legată de înțelesul și funcția cuvîntului, este inseparabilă de *conștiința de existență a unor alte conștiințe*. Dacă ar fi să aplicăm aici una din schemele deterministe formulate de Bunge, am alege-o pe aceea a determinismului teleologic.

Ponderea cuvîntului are un caracter cu totul special : ea rezultă dintr-un complex de relații, din care face parte individul și care îl depășesc pe individ ca realitate materială ; operația verbală, *pe planul psihic* are ca bază *conștiința de eficiența materială a actului mintal*. Așa se explică cum un „semnal al semnalelor", un simplu „reprezenant" al semnalului (sau al obiectului) poate fi la un moment dat mai tare decît semnalul (sau obiectul) însuși. „*Ponderea socială a cuvîntului* — am spus — *este mult superioară ponderii biologice a senzațiilor*" (120, p. 18). Semnificația cuvîntului rezultă dintr-un complex variat de relații. „Cuvîntul folosit ca stimul într-o

experiență este adresat *cuiva* de *cineva*, într-un anumit *mod* și într-o anumită *împrejurare*" (*ibidem*).

Dacă viața psihică a omului se desfășoară mai ales pe plan verbal și social, se înțelege de ce determinismul fenomenelor psihice nu poate fi identic cu cel al lumii materiale. Acțiunile omului nu se pot *explica* decît ținînd seama de cadrele sociale de referințe, în lumina semnificațiilor și motivațiilor care depășesc (fără a-l abandona) cadrul de referințe materiale (fiziologice, chimice, fizice) ale individului.

Trebuie să recunoaștem că ideea de cauzalitate, chiar dacă se menține în explicația omului, ea se completează cu alte forme, deosebite de acea a cauzalității. Dar, cu aceasta, intrăm într-o altă problemă, aceea a ierarhiei și specificității legilor.

III. 4.4. SPRE O TIPOLOGIE ȘI O TEORIE A „IERARHIZĂRII" LEGILOR

În filosofia contemporană se afirmă din ce în ce mai mult tendința de diferențiere a diferitelor forme de determinism și a tipurilor de legi. Ne limităm la trei eșantioane.

Nikitin, într-un studiu recent (1963), deosebește 5 tipuri de legi : cauzale, funcționale, structurale, substanțiale și genetice. Mario Bunge, filosoful argentinian, distinge 8 tipuri de determinare : autodeterminarea cantitativă, determinarea cauzală, interacțiunea, determinarea mecanică, statistică, structurală, teleologică și dialectică. Ambii autori subliniază interdependența acestor forme și faptul că în explicația unui fenomen recurgem aproape totdeauna la mai multe legi, adesea de tipuri diferite și la numeroase condiții concrete. Trăsătura specifică, „componenta esențială a determinismului" — după Bunge — este „condiționarea regulată, adică legitatea" (32, p. 38).

Nu intrăm în analiza acestor tipuri de legi, care se referă la întreaga realitate. Ne limităm numai la semnalarea diferențierii înăuntrul noțiunii generale de lege și

determinism. Se poate vorbi despre un determinism logic și matematic, ca și despre unul fizic și mecanic. Totuși, cu toate că se conturează ideea *ierarhiei și stratificării* (ca în geologie) a acestor tipuri, nu cunoaștem nici o încercare de a preciza această ierarhie și de a determina specificitatea treptelor respective.

„Sarcina adevărată a fiecărei științe, inclusiv a psihologiei — spune, de exemplu, Rubinstein —, constă în a găsi, pentru principiile filosofice de bază, comune unei serii de discipline, forma lor de manifestare, specifică fiecăreia din aceste discipline" (146, p. 218). Reducerea continuă a specificului la general, explicația variatelor fenomene particulare prin aceleași legi și principii duce — după justa observație a lui Rubinstein — spre verbalism și formalism.

În psihologie, în ultima vreme mai ales, apar mereu îndemnuri de a se căuta legi psihologice specifice. Trebuie să recunoaștem că soluția se află încă în faza embrionară. Un exemplu mai reușit al tentativei în această privință ni-l oferă Pradines, care deosebește : 1) legile de funcționare a fenomenelor psihice ; 2) de compoziție, organizare sau structură ; 3) de dezvoltare (cf. 133, p. VIII). Se înțelege că aceste legi se aplică și lumii biologice. Cu titlu psihologic, el enunță *legea genezei reciproce*, prin care se pune în evidență acțiunea reciprocă între anterior și ulterior. „Ceea ce este ulterior — spune Pradines — modifică constituția a ceea ce este anterior . . ." (*ibidem*, p. VIII—IX). În fond, în oricare ciclu vital, dinamic, momentul care urmează se repercutează asupra celui anterior, fapt care și stă la baza conexiunii inverse („feed-back"), a autoreglării, precum și a genezei sau dezvoltării oricărei funcții.

În actuala etapă a psihologiei, nu se poate vorbi, credem, decît despre principiile generale de explicație în acest domeniu, făcînd abstracție, bineînțeles, de legi mai speciale, referitoare la anumite funcții sau procese psihice. Dacă înțelegem personalitatea umană ca un întreg dinamic, morfologic și funcțional, ca o unitate psihofiziologică, care grupează într-un ansamblu structurat și ierarhizat toate formele de mișcare ale materiei, atunci și explicația persoanei, a conduitei acesteia, trebuie să

ţină seama de legitatea tuturor etajelor, a tuturor treptelor acestei organizări.

„Materia vie — spune R. E. Peierls — pare să se conformeze legilor generale ale fizicii ori de cîte ori este posibilă o verificare. Mişcarea membrelor noastre pare să asculte de legile mecanicii întocmai ca mişcarea diferitelor piese ale unei maşini. Munca pe care o efectuăm şi căldura pe care o producem par să fie echilibrate de valoarea calorică a materiilor prime din hrana noastră. Reacţiile chimice care pot fi identificate în organismul viu se desfăşoară întocmai cum s-ar desfăşura într-o eprubetă" (122, p. 315).

Dar aceasta nu înseamnă că legile fizicii ar fi capabile să explice în întregime organismul viu. „Eu cred, dimpotrivă — spune Peierls — că este foarte probabil ca în fiinţa vie să se manifeste ceva de care nu s-a ţinut seama în descrierea naturii neînsufleţite pe care am prezentat-o" (*ibidem*, p. 316).

Dificultatea discriminării legilor specifice are, după părerea noastră, o sursă dublă : în primul rînd, ea rezultă din interdependenţa etajelor şi conexiunea lor organică. Persoana umană este, în acelaşi timp, obiect fizic, biologic şi psiho-social. O acţiune umană desfăşoară, ca într-un evantai, întregul spectru al legilor naturii. Analiza spectrală a legilor, pe care trebuie s-o efectueze psihologia, este mai dificilă, faţă de operaţia fizicianului. Pînă ce se vor diferenţia mai precis etajele sau straturile psihice ale persoanei, nu se va putea vorbi nici de specificitatea psihologică în domeniul explicaţiei şi al legităţii psihologice. „Ierarhia" legilor depinde de cunoaşterea ierarhiei straturilor şi relaţiilor respective, de cunoaşterea arhitectonicii psihice. Încercarea este dificilă, dacă nu imposibilă, fiindcă — după cum se exprimă Pradines — „noi nu sîntem un suflet adăugat unui corp", „nici corp adăugat unui suflet" (133, p. XXVIII).

A doua dificultate depinde de complexitatea condiţiilor în care se desfăşoară un proces psihic, comparativ cu unul mecanic, fizic sau chimic. Probabilitatea modificării unui fenomen, fiind mai greu de determinat, ne face să înţelegem de ce şi prevederea devine conjecturală, stocastică, mai anevoioasă. Probabilitatea joacă un rol mai mare în psihologie decît în biologie, chimie sau fizică.

De aceea, dacă ne propunem să ne ocupăm numai de treptele superioare, psihice, ale persoanei, ne vom referi atunci numai la lumea internă, ideală, a reflectării, căutînd legile specifice ale acesteia. După cum am văzut, faptele de conştiinţă nu pot fi rupte de obiectul lor, iar aceste obiecte nu sînt numai de natură materială, ci şi de natură ideală. Dacă masa se deosebeşte de modelul ei perceptiv, se înţelege că nici legile de care ne folosim în explicaţia mesei nu pot fi aceleaşi cu ale percepţiei de masă. Legile semnelor sau ale semnificaţiilor nu pot fi identice cu ale obiectelor semnificate. Modelele psihice încep prin a reflecta originalele materiale ; complicaţia însă creşte pe măsură ce se creează modele care reflectă alte modele de natură tot psihică (de exemplu — trecerea de la imagine la noţiunea de imagine) ; fiecare categorie de aceste modele, fiecare treaptă a lor are, desigur, legile ei structurale, funcţionale şi de dezvoltare. Este important faptul că modelul cel mai abstract, de gradul cel mai înalt, trebuie totuşi să reflecte esenţialul „originalului" primar, material. Aşa se explică, probabil, izomorfismul sau homeomorfismul, identitatea formelor esenţiale, generale, comune diferitelor trepte de dezvoltare. Fără o asemenea identitate n-ar putea exista cunoaştere. De aceea, sub acest raport, creierul îşi poate găsi un analog într-o maşină electronică şi, în cadrul aceloraşi legi generale şi comune, o maşină ne poate aduce servicii similare cu ale creierului.

Dar, pe lîngă acest sens general, de informaţie, care se păstrează de la un „cod" la altul, există specificul codului, maniera proprie fiecărui sistem de semne şi de translaţie, legile particulare fiecărui sistem de relaţii.

Există, desigur, deosebiri între creier şi maşină şi tocmai aceste deosebiri ne interesează mai mult. Piaget scoate în relief faptul că, în timp ce matematicianul judecă *valoarea* răspunsului şi-l apreciază, maşina rămîne indiferentă la rezultatele obţinute, chiar dacă ele sînt exacte din punctul de vedere al constructorului său ; „maşina fabrică cauzal, cu aceeaşi indiferenţă cu care

orice piatră ia forma unui cristal dacă o constrîng condițiile date" (60, p. 151).

Sîntem convinși că perioadei de generalizare, de asimilare realizată de cibernetică îi va urma una de particularizare și specificare, potrivit fiecărei forme de mișcare a materiei, fiecărei trepte de reflectare, de modelare a realității. Încercarea de a reduce totul la legi fizicale se va ciocni de dificultăți ivite inevitabil în fața rezistenței „ireductibilului". Cu cît vom merge mai departe cu procesul reductibilității, cu atît mai aproape vom fi de natura ireductibilului. De aceea, făurirea și cristalizarea legilor psihologice se vor efectua concomitent cu precizarea naturii, esenței psihicului. Fiind, astăzi, abia în pragul cunoașterii naturii fenomenului psihic, încercarea de a enunța legile specifice ale psihologiei ar constitui un gest temerar.

Întreaga istorie a psihologiei nu este decît un șir de încercări a ceea ce Piaget numește „reducționism", încercări de a găsi modele explicative, capabile să aducă înțelegere maximă în labirintul complicat al vieții psihice. Din cele mai cunoscute și răspîndite forme de reducere explicativă la modele „extrapsihologice", indicate de Piaget, semnalăm pe cea *sociologică*, tendința „de a interpreta reacțiile individuale în funcție de interacțiunile indivizilor sau ale structurilor de grupuri sociale pe scări diferite", apoi una *fizicalistă*, bazată pe izomorfismul existent între structurile mintale și cele organice și fizice, și, în fine, *organicistă*, reducerea psihicului la fiziologic sau biologic (60, p. 130). Oricît de laborioase ar fi cercetările îndreptate spre determinarea condițiilor fizice, biologice sau sociale, fiecare din aceste categorii, singură, nu poate elucida fenomenul psihic.

J. Meyerson relevă un alt aspect al reducției : *explicația prin trecut*, cînd căutăm în trecut „imaginea redusă a prezentului". Atunci, „la limită, sfîrșim prin a admite că întregul viitor este, într-un mod oarecare, conținut sau implicat în trecut : omul în Meduză, toată știința numerelor în mînuirea pietrelor, topologia în măsurarea terenului, ultima mașină în primul topor. Schimbarea, într-o asemenea explicație, este un proces prin adunare : același lucru cu ceva în plus ; epistemologia ei este o

aritmetică de contabil. Ea eșuează cu desăvîrșire în explicarea a ceea ce ne interesează mai mult : ceea ce noul conține ca diferit față de vechi, precum și de ce acest nou a apărut" (102, pp. 9—10).

În fond, așa cum formele superioare ale realității se desfășoară în cadrul celor inferioare, așa cum un desen se încadrează într-o canava, tot așa explicația acestor forme nu poate face abstracție de legile structurilor de bază ; numai în acest sens se poate afirma că formele inferioare „conțin" în germene pe cele superioare, așa după cum premisele logice conțin în ele, în mod implicit, concluzia. Aici ne aflăm din plin în *modelul spiralei dialectice*.

De exemplu, pe treapta vieții, legea echilibrului ia forma de asimilare — dezasimilare ; pe plan psihic, ea ia forma relațiilor afective de acceptare sau respingere, simpatie — antipatie ; în logică — de reversibilitate ; iar pe plan moral și juridic — de drept și datorie. A explica, însă, forma juridică sau morală a conștiinței sociale prin legea echilibrului, deși nu este greșit, înseamnă a spune prea puțin, pentru că se neglijează specificul fenomenului dat. Tot așa, nu este greșit să vorbim despre o memorie „mecanică", prezentă în pliurile unei foi de hîrtie, apoi de una biologică și, în fine, de memoria logică, intelectuală, legată de „cadrele sociale". Desigur, adaptarea pe scara umană se află implicit în forma de adaptare animală, dar, dacă specificul celei umane este transformarea condițiilor externe, în lumea animală, adaptarea se realizează, prin excelență, prin modificarea morfo-funcțională a individului. Exemple de acestea se pot cita multe, numai că rămîn încă în faza de scheme vagi și incomplete. Psihologia încă n-a atins culmile explicației prin legi specifice.

Ceea ce, însă, astăzi a devenit un bun definitiv cîștigat al psihologiei este următoarea idee : orientarea materialist-dialectică în dezvăluirea (la nivelul specific al psihicului uman) unității dintre intern și extern, fenomen și esență, intrinsec și extrinsec, gîndire și acțiune, teoretic și practic, concret și abstract, individual și general, hazard și necesitate, face ca „cunoașterea psihologică să fie nu numai posibilă, ci și necesară" (145, p. 184).

Să ţinem seama de noua orientare a gîndirii ştiinţifice de azi. Fără a subestima valoarea legilor generale şi a certitudinii pe care ne-o oferă ele, interesul omului de ştiinţă contemporan se îndreaptă spre cunoaşterea singularului, a *condiţiilor* — extrem de complexe — în care se aplică şi se manifestă legea, spre prevederea cazurilor concrete, particulare. O ştim cu toţii cu certitudine că sîntem supuşi legii mortalităţii. Răspunsul, privind o anumită persoană, la întrebările „cînd ?" şi „cum ?" nu poate avea decît un caracter *probabilist.* Limitele certitudinii în prevederea cîştigului unui „loz în plic" sînt dictate de regulile stocastice ale „teoriei jocurilor".

Păşim astfel în lumea aleatorie, a zarurilor ; încercare nouă şi temerară de a domina hazardul, de a cuceri imprevizibilul.

ÎN LOC DE EPILOG

Iată-ne la sfîrşitul dramei ; fără „happy-end", dar şi fără victime şi vărsări de sînge. Se poate oare vorbi de „sfîrşit" ? — Într-o măsură, da. Şi iată de ce. Cu cît, datorită în bună parte psihologiei însăşi, pasiunile angajate într-un conflict, într-o polemică, se epurează de elementele extraştiinţifice, întîmplătoare şi subiective, cu atît şi discuţiile devin mai „academice", mai „raţionale" ; cu cît metoda de a înţelege şi rezolva contradicţiile devine mai ştiinţifică, cu atît ciocnirile între tezele contradictorii sînt mai puţin violente, mai puţin „dramatice". Or, psihologia, după părerea noastră, se află în această etapă sau, în orice caz, în pragul unei asemenea etape.

Ceea ce, credem, se desprinde din modestul nostru studiu este linia dialectică a spiralei de dezvoltare a vieţii psihologiei, dinamismul procesului de căutare şi afirmare a adevărului psihologic, complexitatea „idealităţii" psihice şi esenţa ei totodată individuală şi socială, rolul activ al conştiinţei (al funcţiei ei de reglare) şi interacţiunea dialectică a teoriei cu practica, principiu care se verifică din plin în psihologie.

Pulverizarea psihologiei în atîtea şcoli şi curente psihologice este, în acelaşi timp, un semn de slăbiciune, dar şi de căutare şi efervescenţă ştiinţifică. Contradicţia este inerentă oricărui proces de dezvoltare şi proprie tuturor ştiinţelor.

Legile dialecticii ne explică de ce, în mod periodic, știința ridică probleme identice, la prima vedere, cu acelea care ocupaseră atenția oamenilor de știință, probleme ce fuseseră cîndva dezbătute și, în mod satisfăcător, soluționate. Dezantropomorfizarea, obiectivarea neîncetată a rezultatelor științifice, adîncirea continuă a înțelegerii și explicației naturii, o dată cu extensiunea progresivă, tot mai rapidă, a cunoștințelor, creează mereu noi contradicții în sînul aceleiași științe sau între științe învecinate. Aceste contradicții impun revizuirea tezelor ce fuseseră cîndva acceptate, cer reexaminarea și restructurarea lor într-o lumină nouă, la un nivel superior celui precedent. Astfel, noțiunea însăși de lege, a străbătut mai multe stadii : antic, galileean, newtonian, laplaceian și einșteinian. La fel, și noțiunea de timp : biologic, sideral, mecanic, electromagnetic.

Punerea în discuție, deci, a problemelor — vechi în aparență, reînnoite în realitate — asupra obiectului și naturii acestuia, asupra metodelor sau legilor unei științe nu este un semn de carență a științei respective, ci un indice de vitalitate și trecere spre o nouă etapă de dezvoltare. Acest fenomen nu este particular numai psihologiei, ci tuturor științelor.

Cred că merită subliniat încă un aspect al dialecticii în istoria științelor. Fazei primitive de antropomorfism și panpsihism, cînd întreaga realitate era interpretată prin prisma conștiinței umane, cînd categoriile psihologice (voința, intenția, iubirea, ura etc.) erau proiectate asupra realității anorganice, îi urmează o fază de dezantropomorfizare, pînă la panmecanicism, de obiectivare „științifică", o tendință de eliminare a tot ce are semnificație psihologică. Astfel, este bine cunoscut, de exemplu, efortul lui Pavlov de a izgoni din descrierea datelor și enunțarea interpretărilor orice rămășiță de terminologie psihologică, strecurată în vocabularul colaboratorilor săi. Așa cerea dezvoltarea a relativ tinerei științe fiziologice. Ceea ce Pavlov a demonstrat în dinamica corticală ca lege a iradiației și concentrării, se manifestă și pe planul valorilor sociale. Este un fenomen de alternanță sau pendulație analog imersiunii și emersiunii ritmice.

Progresele mecanicii, de exemplu, au generat tendința de a explica toate fenomenele naturii prin legi mecanice. Nu este de loc întîmplător faptul că, în secolele al XVII—XIX-lea, mai ales, această tendință s-a manifestat și în psihologie prin importanța atribuită legilor asociației. Nu este numai o simplă analogie între aceste legi și legea newtoniană a atracției universale. Mai tîrziu, succesele fizico-chimice au provocat invazia legilor și metodelor fizico-chimice în lumea biologiei și a psihologiei. Explicația formelor simple de reacție a animalelor — ca în tropisme — propusă de Loeb și alții, apoi încercarea de a reduce tipurile temperamentale și caracterologice la formule individuale de natură endocrină, nu sînt nici ele simple analogii.

Forma contemporană de dezantropomorfizare a psihologiei o constituie, fără îndoială, tendința ciberneticii de a deveni panaceu în explicația științifică. Pregătită de Claude Bernard, precizată și introdusă în fiziologie ca homeostazie de către fiziologul american W. Cannon, îmbogățită prin ideea despre conexiunea inversă de Anohin, ideea de autoreglare a devenit modelul descrierilor noi ale funcționării mașinilor și organismelor vii, creînd astfel cibernetica, teoria comenzii și a informației. Astfel, după ce a fost coborîtă la nivelul funcțiunilor organice, ca „înțelepciune a corpului" (W. Cannon, 1932), rațiunea a mai coborît o treaptă, spre mașina electronică, devenind proprietatea unui creier electronic (Ashby).

Se cunoaște repercusiunea teoriilor biologice — în special a darwinismului — asupra științelor sociale și a psihologiei. Biologismul, ca orientare în interpretările psihologiei, încă mai reprezintă o atracție pentru unii psihologi.

Aceste curente reducționiste, oricît de eronate și exagerate ar fi ele, au jucat și un rol pozitiv. Este o calitate a erorii de a ne învăța, cel puțin, cum să ne ferim de ea. După fiecare reflux se constată că apele științei au dus cu ele un stoc de concepte greșite, lăsînd, însă, ceva pe terenul ce fusese inundat, fructificînd solul prin noi ipoteze și noi metode de lucru. De exemplu, curentul fizico-chimic, cu metoda lui experimentală introdusă în biologie, a schimbat starea de spirit veche de a vedea

pretutindeni intervenția voinței sau a principiilor vitale, a „entelechiilor" aristotelice.

Discuțiile vii de astăzi, suscitate de progresele ciberneticii, au și început să dea roade. Concepția unității materiale a lumii iese în evidență cu și mai mare claritate. Se precizează legi de generalitate diferită, înglobînd în aceeași clasă obiecte și fenomene calitativ diferite. Ies în evidență, totodată, particularitățile specifice fiecărei trepte de dezvoltare a materiei și ireductibilitatea explicației fenomenelor de ordin superior, prin legi specifice treptelor inferioare. Construirea modelelor de funcții psihice permite verificarea experimentală a *limitelor* în care se pot concepe analogiile între om și mașină, precum și deosebirile fundamentale între mașină și creierul uman. Dacă procesele de rezolvare a problemei prin aplicarea programei „strategice" elaborate, precum și a căutării sau aflării verigilor necesare sînt realizabile (sau posibile) în funcționarea unei mașini automate, scopul acestei activități, precum și criteriile alegerii căilor adecvate sînt create de om și nu sînt posibile decît la nivelul conștiinței umane. Se ridică, oare, cortina în fața unui nou act al dramei, al confruntării psihologiei cu un nou mecanicism (desigur, de natură superioară)? Apare primejdia înlocuirii psihologiei prin cibernetică?

„În secolul ciberneticii v-ați putea gîndi — spun Miller, Galanter și Pribram — că este ușor de tradus o limbă în alta, dar nu este așa. Raporturile dintre partizanii mașinilor de calcul și neurofiziologia contemporană s-au transformat în adevărată bătălie între autori, bătălie care a continuat pînă cînd a devenit insuportabilă" (104, p. 218).

Dezlegarea problemei relațiilor dintre cibernetică și psihologie, în sensul unei colaborări, reciproc utile, o poate oferi metodologia materialist-dialectică, îndeosebi realizarea concretă în acest domeniu a principiilor ei despre unitatea și interdependența diferitelor forme de mișcare, precum și a celor despre ierarhia formelor de mișcare în succesiunea de la inferior la superior.

Progresele spectaculoase ale științei și tehnicii ridică astăzi noi probleme în fața omului. Se vorbește de invazia matematicii în științe. Este oare vorba numai de un

nou limbaj, mai comod, mai eficient, care tinde să înlocuiască limbajul atît de neprecis, mai ales în științele umaniste? Desigur că această „a doua limbă maternă", cum o numește M. Malița (239 bis), este și expresia unei cantificări a rezultatelor științifice. Ca știință generală a structurilor, matematica va deveni, incontestabil, un mijloc indispensabil al cercetării. Unificarea limbajului va contribui la apropierea științelor între ele, la procesul fecund de dezvoltare a relațiilor interdisciplinare. În felul acesta și informatica, știința generală a prelucrării informației, va juca un rol hotărîtor în progresul științific. S-ar putea ca „viitorul să desființeze pluralul științei (particulare)" ... „și să impună singularul „știință" (189 bis). Considerăm ca probabilă, de asemenea, făurirea unui nou dialog: om-calculator electronic. Numai că, în fond, acest dialog rămîne în esență tot un dialog între om și om prin intermediul mașinii, similar cu dialogul prin intermediul unei benzi de magnetofon.

Apariția acestui nou personaj, a ordinatorului, pe scena științifică reprezintă, în realitate, o *mediație*, pe de o parte, între oamenii de știință și, pe de altă parte, între aceștia și obiectul lor de cercetare.

De asemenea, sînt de acord că noul personaj al „dramei" științifice va determina mutarea „sediului cunoașterii științifice" din conștiința individuală sau socială în „imensele «bănci de date» (teoretic nelimitate) în care se vor sedimenta fișate informațiile sintetice ce cuprind știința (în sens de „sumă a rezultatelor cunoașterii umane")" (*ibidem*). Experiența mentală, realizată în procesul de anticipare, verificare simbolică și decizie al conștiinței, se va sprijini, în mod substanțial, pe acel depozit imens și bine sistematizat al „băncii de date" din creierul electronic. Această linie de dezvoltare științifică ne apare ca foarte probabilă. Viitorul științei ni se arată proiectîndu-se pe direcția cunoscută și specifică omului, de făurire a uneltelor. Numai că inovația contemporană lărgește sfera, capacitatea de eficiență a efortului uman, de la multiplicarea forțelor *fizice*, manuale ale omului spre folosirea și reproducerea de către mașină a operațiilor *mintale*, interne, considerate multă vreme ca inabordabile unui examen din afară. Noul „ro-

bot" va prelua o serie de operaţii, mai simple, cantificabile, economisind timpul şi energia omului. O nouă ştiinţă a operaţiilor, a construcţiei şi folosirii uneltelor mintale. Pînă acum, nimic extraordinar.

Este, totuşi, cazul de a semnala primejdia tendinţei de a înzestra aparatul electronic cu calităţi supraumane, de a-l glorifica în calitate de creier supraumán, ca maşină gînditoare, capabilă nu numai de a reţine şi a învăţa, ci şi de a rezolva probleme, de-a inventa şi crea soluţionări; o formă modernă de antropomorfism! Termenul însuşi de „computer" — după observaţia lui A. A. Roback (277, p. 505) ne duce etimologic (lat. puto) spre „gîndire", „examen", „cugetare". Inaugurarea unei noi ere electronice, cu noua ramură a ciberneticii, trezeşte la viaţă visuri, legende, mituri. Este cazul — şi aici sînt de acord cu A. A. Roback — să nu depăşim planul de metaforă.

Creaţia va rămîne apanajul personalităţii inimitabile, originale şi înzestrate cu un coeficient ireductibil de individualitate şi noutate. „Creatorul de geniu", — după părerea şi a lui M. Botez — singurul care-şi va merita titlul de „om de ştiinţă", nu va dispărea înlocuit de calculatorul electronic. De ce? Fiindcă „robotul", deşi va prelua numeroase operaţii umane, devenite automate, va rămîne neputincios şi pentru totdeauna străin în faţa „conştiinţei" (de sine şi de altul, de ieri, de azi şi de mîine). Psihologia nu riscă de a fi preluată de un creier electronic, chiar dacă „banca de date" va capta şi va păstra în „safeurile" ei şi o parte din conceptele fluide, mobile şi relativ inexacte, ale psihologiei.

Să nu ne închipuim, însă, că numai psihologia a suferit influenţa masivă a altor discipline, fiind inundată de concepte, metode, legi şi modele, care simplificau înţelesurile pur psihologice. Ea însăşi, la rîndul ei, a încercat să psihologizeze toate ştiinţele prin transformarea perspectivei ştiinţifice într-un fel de „psihocentrism", ceea ce în fond nu este decît idealism filosofic. Primejdia unei asemenea interpretări a sesizat-o, în mod strălucit, Lenin în lucrarea sa *Materialism şi empiriocriticism*. Necunoscînd, în 1941, opera lui Lenin şi analizînd „eroarea lui Mach" prin reducerea înţelesurilor fizicale la cele psi-

hologice, am semnalat primejdia unei asemenea interpretări (cf. 117, pp. 12—16); discuţia am reluat-o în 1946 (cf. 119, pp. 192—199).

Este intersant de remarcat că valul de psihologizare apare aproape simultan cu acela de fiziologizare şi fizicalizare a psihologiei, ca o reacţie, probabil, faţă de acesta din urmă. Cartea lui Franz Brentano: *Psihologia din punct de vedere empiric*, sursa psihologismului şi a fenomenalismului, apare în acelaşi an (1874), cu tratatul de psihologie fiziologică a lui W. Wundt. Nici nu se poate o ilustrare mai elocventă a dialecticii!

Psihologia încearcă să interpreteze şi fenomenele sociale prin legi ale psihologiei generale. Iniţiatorul acestei şcoli psihologiste în sociologie a fost Gabriel Tarde (1843—1903), care defineşte sociologia ca psihologie *intermintală*, interpsihologie. În raportul său inaugural la Congresul Internaţional de Sociologie de la Paris, din 1903, Tarde afirmă că „progresul sociologiei constă în a se psihologiza tot mai mult" (cf. 55, p. 76).

Din erorile noilor şcoli şi curente s-au făurit noi ipoteze şi s-au deschis noi căi de cercetare. Astfel, psihologismul sociologic nu numai că a atras atenţia psihologilor asupra îngustării interpretărilor fiziologice ale psihicului şi asupra naturii sociale a omului, dar a dat naştere şi unei noi ştiinţe, *psihologiei sociale*.

Tendinţa de a elimina vechiul dintr-o ştiinţă duce la descoperirea germenilor noului în conţinuturile vechi, iar ceea ce se înfăţişează ca fiind cu desăvîrşire nou se dovedeşte purtînd în sine germenele propriei sale negaţii, pregătind o nouă afirmaţie.

Este interesant de urmărit cum acest proces dialectic se manifestă şi pe planul dezvoltării individuale. Copilul încearcă să aplice un mod de reacţie, izbutit într-o *anumită* situaţie, la orice situaţie similară („legea reproducerii asemănătorului"). Încercarea de generalizare (proces de „asimilare", după J. Piaget) se izbeşte, desigur, de anumite rezistenţe şi obstacole din partea mediului, a noilor situaţii. Aceste rezistenţe şi obstacole impun restrîngerea expansiunii iniţiale şi revenirea spre zone de echilibru între schema mintală iniţială şi solicitarea mediului.

Acest proces de generalizare, de iradiaţie, are uneori un caracter violent şi poate provoca naufragii, daune şi dezorientare. Cunoaşterea legilor dialectice ne oferă o orientare sigură, precisă, în acest domeniu al contradicţiilor, reducînd riscurile unor oscilaţii inutile, reducînd zigzagurile sterile şi scurtînd timpul pendulaţiilor. Prin deosebirea mai netă dintre formele de mişcare a materiei se precizează natura fenomenelor şi totodată caracterul specific al legilor respective. S-a văzut solidaritatea, coeziunea problemelor dezbătute: aprofundarea naturii fenomenului psihic atrage după sine elaborarea legilor şi precizarea metodelor şi, invers, descoperirea legilor şi metodelor ne dezvăluie esenţa fenomenului studiat.

Numai neînţelegerea legilor dialectice şi ignorarea psihologiei poate face pe cineva să susţină că psihologia nu există, numai fiindcă fenomenele psihice „se pot explica" prin legi fiziologice, chimice sau fizice.

Pendulaţia dialectică în istoria ştiinţelor este manifestarea legii negării negaţiei: acest fenomen înţeles bine este o armă împotriva scepticismului şi o sursă de optimism robust şi fecund, ştiinţific. Ridicarea pe spirala dialectică a dezvoltării se face prin eliminarea progresivă a erorilor.

Merită menţionată opinia lui A. A. Roback în problema viitorului psihologiei. Psihologul american încearcă să arunce o sondă în terenul zilei de mîine. În 1964, el întrevede apariţia, în apropiata decadă, a unei noi ramuri a psihologiei, a ştiinţei greşelilor, amăgirilor, erorilor („science of mistakes"), propunînd, conform tradiţiei, denumirea de „ptaismologie" (gr. *ptaisma* — greşeală; *logos* — ştiinţă). Nu este vorba de erori logice şi nici numai de greşeli ştiinţifice, ci de orice eroare, lapsus, răspuns — conştient sau inconştient, intenţionat sau neintenţionat — inadecvat, neadaptat, greşit, la o situaţie sau împrejurare, de natură profesională, politică, economică etc. (277, p. 533). Asemenea ştiinţă a analizei cauzelor care duc la rătăciri şi a prevenirii acestora s-ar încadra, cred, ca o latură complementară, în euristica contemporană, în ştiinţa strategiei şi tacticii folosite de om în diversele lui domenii de activitate.

Văd aici reluarea iniţiativei lui Bacon de a lupta împotriva „idolilor", căutare pasionată de noi metode în descoperirea adevărului, în vînătoarea neobosită a lui Pan.

*

Numeroşi romancieri din trecut se simţeau obligaţi să termine opera lor cu o „informare" asupra destinului personajelor descrise, pînă la deznodămîntul final. Astăzi asemenea necesitate nu se simte, fiindcă un mare scriitor îşi dă seama că stări „finale" nu există şi că echilibrul la care se ajunge la un moment dat nu este niciodată perfect stabil pentru o fiinţă plină de vigoare. Există totuşi cicluri dinamice care au un început şi un sfîrşit, mai mult sau mai puţin bine delimitat.

Am putea socoti dramaticele frămîntări prin care a trecut psihologia, din momentul constituirii sale şi pînă în perioada actuală, ca reprezentînd „... elaborarea unei psihologii, golite — în măsura în care a vrut să fie «ştiinţifică» — de substanţa însăşi pe care o desemnează etimologic termenul" (107, p. 427). Dar, desigur, o asemenea caracterizare negativă, nu poate înfăţişa cît de cît complet situaţia actuală a psihologiei. Aceasta ni se prezintă, în momentul de faţă, ca avînd cîteva caracteristici generale, sau pe cale de a se generaliza.

În adevăr, cu toată diversitatea, încă existentă, a concepţiilor şi curentelor psihologice contemporane, observăm pătrunderea progresivă a spiritului ştiinţific, atît sub presiunea practicii social-istorice, cît şi a revoluţiei tehnico-ştiinţifice din secolul nostru. Asemenea schimbare permite psihologiei de azi să elaboreze un mod unitar de interpretare a fenomenului psihic şi să făurească o metodă experimentală, riguroasă, de investigaţie. Aceasta confirmă şi duce mai departe tezele marxiste despre raporturile dintre materie şi conştiinţă. Devenind mai unitară, psihologia îşi afirmă mai mult fecunditatea şi eficienţa în toate aplicaţiile sale. Dintr-un ansamblu de şcoli psihologia tinde să devină un sistem de discipline, apropiindu-se de idealul „monolitic" al unor psihologi.

Această tendință de unificare și integrare a psihologiei se dezvoltă, în mod dialectic, simultan, cu procesul de diferențiere și apariție a unor discipline noi și limitrofe: ne gîndim, pe de o parte, la tendința de adîncire a aspectului social al personalității prin psihologia socială, și, pe de altă parte, la cercetările orientate spre explorarea bazelor biochimice ale organismului uman prin psihofarmacologie și neurocibernetică. Prin opoziție cu cercetările din trecut, desfășurate pe linia orizontală, se afirmă linia verticală. Legăturile cu sociologia, pe de o parte, cu fiziologia, chimia și fizica, pe de altă parte, devin tot mai strînse. Psihologia se orientează tot mai mult spre „personologie", spre determinarea cît mai concretă și mai precisă a personalității, a persoanei ca întreg. Dacă tendințele „reducționiste" se situează în circuitul *centrifugal* al psihologiei, al unei psihologii „deschise" în afară, se cere să ținem seama și de direcția opusă, *centripetală*, a psihologiei, de convergență a cunoștințelor din diferite domenii spre elucidarea cît mai amplă și mai profundă a obiectului psihologiei, spre *cunoașterea omului ca întreg* („Totus homo"). Este o tendință de „psihosinteză" sau „psihosinergie", simptom al orientării științifice contemporane *interdisciplinare*. Profilul psihologic devine mai unitar și mai constant; capacitatea energetică a psihologului sporește; fluența și flexibilitatea interpretărilor sale sînt considerabil stimulate. Din atomistă, psihologia devine integralistă, din analitică — sintetică, din moleculară — molară, din micropsihologie — macropsihologie, din abstractă — concretă, din statică — dinamică.

Dar nici această trăsătură nu trebuie să ne facă să uităm că, prin aceeași lege dialectică, psihologia se îndreaptă și în sens opus, spre analiză și adîncire moleculară, necesară pentru dezvăluirea relațiilor adînci și subtile, spre formulare de legi. Legile de certitudine se unesc cu legi probabiliste. În era microfizicii, o dată cu microfiziologia proceselor celulare și intracelulare, sau microsociologia, se naște și o nouă *micropsihologie*, nouă, fiindcă acum prin relație cu întregul, unitatea, elementul nu-și mai pierde semnificația. Psihologul nu se mai mulțumește cu determinarea stimulului și a reacției, ci caută

să sesizeze întregul proces ce se desfășoară între momentul inițial și cel final.

Se cuvine să semnalăm și faptul că după ce de la psihologia introspecționistă de altădată s-a trecut la extrema unei psihologii behavioriste, neobehavioriste, operaționiste, fără conștiință, astăzi psihologia s-a consolidat într-o psihologie obiectivă, care cuprinde și fenomenele de conștiință, înțelese ca reacții specifice, conduite superioare, susceptibile de a fi determinate, examinate prin metode științifice. Astfel, în mod dialectic, s-a ajuns la o psihologie obiectivă care, plecînd de la relația fundamentală, subiect-obiect, individ-situație, include conștiința, fără a deveni subiectivă, și menține reacția, acțiunea, fără a-i pierde înțelesul ei psihologic.

În noua fizionomie a psihologiei mai descoperim o expresie, o nouă „deschidere" spre lume. Negurile metafizicii care favorizaseră substanțializarea și absolutizarea realităților psihice s-au împrăștiat. Entitățile spirituale, ipostazele psihice, ca „rațiunea", „voința", „facultatea sufletească" etc., după ce s-au pulverizat în elemente și „atomi psihici": senzații, imagini, reflexe etc., au cedat, pe scena științei, rolul de protagoniști funcțiilor, proceselor și actelor. Pozițiile respective s-au conturat și mai precis astăzi prin neglijarea — după cum o spune A. A. Roback — a *substantivelor* în favoarea *relațiilor* (277, p. 533); se trece de la element spre întreg, „formă" sau configurație, de la aceasta spre „structură", „context", „cadru (sau sistem) de referințe". Psihicul însuși este caracterizat prin intenționalitate, *relație* dinamică, vectorială, topologică.

În sfîrșit, nu putem termina această sumară și fugară privire asupra psihologiei de azi fără a sublinia contactul ei cu practica și participarea ei tot mai amplă în diferite domenii de activitate a omului. Progresele extraordinare ale erei noastre atomice, realizările uriașe în domeniul industrial, nu ne pot face să uităm de autorul acestor progrese — de om. Îmbunătățirea condițiilor materiale, sporirea productivității, mînuirea tot mai perfectă a mașinii, nu se pot efectua, toate, fără cunoașterea omului,

fără asigurarea sănătății acestuia, fără crearea condițiilor optime pentru instruirea și educarea lui, ceea ce este cu atît mai valabil pentru societatea socialistă, care are ca obiectiv principal dezvoltarea multilaterală a persoanei. Transformarea unei societăți nu se poate face fără schimbarea individului. Omul se transformă prin transformarea naturii și a societății; pe lîngă aceasta, prin educație și autoeducație. Cucerirea naturii fizice nu ne poate face să uităm de misiunea de a cuceri și stăpîni lumea lăuntrică a omului, misiune mai complicată chiar decît cucerirea naturii fizice.

Psihologii fac eforturi de a elabora modele ale personalității umane. „Este propriu omului să modeleze înainte de a acționa" — spune cu drept cuvînt M. Malița. „Modelarea este o funcție specific umană. Ea cruță seria penibilă de încercări și erori. Matematica este o plastilină din care fabricăm machete pentru fenomene și acțiuni" (239, a, p. 277). Cu o condiție numai: să nu creăm din modele un nou mit.

Cantificarea și matematizarea psihologiei ne ajută considerabil în această operație de reducere a realității complexe la schemele unor modele: uman, etnic, național, temperamental, caracteriologic, genetic, normal sau patologic. „Concretul" și „individualul" rămîne, prin definiție, mai bogat în determinări decît modelul.

Folosind ideea lui J. Piaget, urmează să „acomodăm" conceptele noastre mintale, sistemele noastre de referințe, la natura realității, să elaborăm modele abstracte cît mai adecvate obiectului de investigație. Să nu uităm, totuși, că acest criteriu de „adecvat" are caracteristicile unei „scheme".

„Știința viitorului", însă, a elaborat noțiunea unei tehnici de „modelare inversă", de „recreare" a unei „realități" dintr-un model abstract „respectînd traiectoria următoare: de la model, prin modelare inversă, la realități compatibile cu modelul descris; deci, într-un anumit sens, echivalent cu realitatea inițială" (189). De la schema generală spre concretul individual.

În acest act de „asimilare" ni se dezvăluie și rolul primordial al experimentului în psihologie. Cînd vom ajunge să producem, să creăm, în mod deliberat, fenomenul psihic dorit, conform „modelului" adecvat și elaborat pe planul abstracției și preciziei matematice, atunci vom fi în stăpînirea conștientă a legilor psihologice, dominînd propria noastră natură; vom „asimila" astfel realitatea psihică a modelului ideal uman. Abia atunci „știința conducerii" și „știința educației" vor deveni științe autentice.

Pînă la împlinirea unui asemenea vis să ne aplecăm urechea la vorbele lui Hamlet, adresate interlocutorului: „Cum îți închipui că sînt mai ușor de mînuit decît un flaut?"

Se înțelege de ce pe psihologul de azi nu-l găsim numai în laborator sau bibliotecă, ci tot mai des în uzină, alături de muncitori și ingineri, în școală alături de educatori, în spital — alături de medici. Din asemenea colaborare psihologia se îmbogățește considerabil, prinzînd rădăcini tot mai adînci în solul fertil al realității sociale.

Aceste cîteva domenii de aplicație, amintite, sînt departe de a epuiza variata participare a psihologului de azi și a celui de mîine la desăvîrșirea lumii noi, a lumii socialiste.

În concluzie, „drama" psihologiei poate fi redusă la două contradicții mai importante: între subestimarea de către unii a valorii științifice sau sociale a psihologiei și posibilitățile acesteia, iar a doua constă în conflictul între natura cerințelor și caracterul particular al psihologiei. În primul caz nu i se cere ceea ce poate da; în cazul al doilea i se pretinde altceva decît ceea ce poate oferi. La un pol se află subestimarea contribuției psihologiei, atitudine ce se datorește în mare măsură impresionantului avînt tehnic, interesului îndreptat cu prioritate spre dominarea naturii fizice, iar la polul opus sîntem în fața convingerii că „secretele" vieții psihice se dezleagă cu ușurință prin imitarea și adoptarea modelelor din științele naturii; sărăcire a concretului; simplificare a

complexității, a dificultăților și a specificului cercetării psihologice.

Interesul crescînd pentru cunoașterea omului va spori conștiința ponderii reale a psihologiei în configurația științelor. Noua sinteză a pozițiilor contradictorii va reduce tensiunea dramatică existentă.

Omul se va afirma de pe o nouă și superioară treaptă a conștiinței de sine, ca ființă capabilă să domine nu numai lumea exterioară, ci și propria sa natură, căci „esența lucrurilor nu ți-o poți însuși decît dacă le faci singur". * Psihologia este o lumină indispensabilă înțelegerii, apropierii și ascensiunii umane.

* „Man begreift nur, was man selber machen kann." (Goethe).

RÉSUMÉ

Le sous-titre du livre précise en quelque sorte l'intention de l'auteur. Il ne s'agit pas d'une oeuvre littéraire, a résonance émotionnelle, élaborée dans le but de susciter des états affectifs ou une émotion esthétique. Tenter d'analyser certaines étapes de la constitution de la psychologie en tant que science ne constitue pas non plus une étude historique.

L'auteur a limité le sens politzerien du drame humain au statut de la psychologie et du psychologue. Il aborde quelques idées centrales, des contradictions et des conflits dans le développement de la psychologie. Une telle vision, intégrée dans le contexte de la philosophie matérialiste-dialectique, tend à contribuer à la compréhension et à l'explication des „crises", des transformations et des mutations de la psychologie, en forgeant en même temps une image *prospective* du destin de cette discipline. Des préoccupations et des contradictions d'une science il reste en dernière instance ce qui est viable et il en disparaît ce qui s'est avéré érroné et illusoire.

L'époque des „crises" et des „explosions" dans tous les domaines de l'existence humaine actuelle justifie aussi le cri d'alarme des hommes de science. La psychologie, plus que toute autre science, se trouve au centre des contradictions essentielles concernant l'objet, les méthodes d'investigation et les lois de la vie psychique.

Le „drame" de la psychologie peut se réduire à deux contradictions principales: 1) entre la sous-estimation par certains auteurs des valeurs de la psychologie et de ses possibilités et 2) entre

la nature des exigences de certains hommes de science et le caractère particulier de la psychologie. Dans le premier cas, on ne lui demande pas autant qu'elle peut donner ; dans le second cas, on prétend *autre chose* que ce qu'elle peut offrir. A l'un des pôles il y a la sous-estimation de la contribution de la psychologie, attitude qui provient en grande partie de l'impressionnant essor technique, de l'intérêt accordé à la prédomination de la nature physique, et au pôle opposé nous nous trouvons en face de la conviction que les „secrets" de la vie psychique pourraient être facilement pénétrés en imitant et en adoptant les modèles des sciences naturelles, en appauvrissant le concret, en simplifiant la complexité, les difficultés et le spécifique des recherches psychologiques. La première contradiction se situe surtout sur le plan *quantitatif*, la seconde — sur le plan *qualitatif*. Dans les deux cas on se heurte à l'ignorance de la nature du psychique.

Essayer de résoudre par une synthèse adéquate les contradictions arrivées au plus haut degré d'acuité nécessite un acte de mutation de la conscience et la naissance d'une nouvelle discipline : *une science de la science*. La psychologie prend conscience d'elle-même par l'explication des erreurs commises, par la découverte de nouvelles voies, stratégiques et tactiques, d'investigation de la réalité psychique, par l'élaboration d'un nouveau statut de la psychologie et la création d'un modèle satisfaisant d'explication du psychique.

Si la science se définit par une unité organisée de connaissances se référant à un *objet*, connaissances acquises par certaines *méthodes objectives* et, suivant une explication déterministe, par des *lois* spécifiques, adéquates, les attaques contre la psychologie visent justement les critères qui en justifieraient l'existence en tant que science.

L'auteur examine les objections faites au mode selon lequel on comprend l'objet de la psychologie. L'analyse des méthodes d'examen du phénomène psychique révèle une opposition, surtout entre la méthode statistique et la méthode clinique. Quant aux lois, la nécessité et la certitude du concept classique fait place à la probabilité, à l'interprétation stochastique de la réalité.

La pluralité des conceptions, la diversité panoramique de la psychologie s'expliquent, non seulement par des facteurs subjectifs des chercheurs, mais aussi par la complexité des aspects et des buts des recherches, des niveaux de développement psychique et, de la logique *intérieure* du développement scientifique. Mais tout cela n'exclut pas la possibilité d'une interprétation moniste de la conduite.

Pour définir la science, il est nécessaire d'abandonner la mentalité statique et de la considérer dans *son devenir*. Cela nous oblige à élargir le sens de la science et à renoncer à la tentative de fixer le moment où la psychologie est devenue une science. Les connaissances scientifiques se mêlent aux connaissances non-scientifiques. L'objet d'une science se précise progressivement ; le progrès de la connaissance est aussi celui de la conscience. Le développement du psychique est une transition continue d'une connaissance intuitive, implicite, à une connaissance relationnelle, médiate et explicite. L'objet d'une science est enveloppé d'inconnu. Nier l'existence de la psychologie pour le motif que le psychique reste encore „un grand inconnu" est une grave erreur ; on peut nier pour la même raison toute autre science, même la plus „exacte".

Le psychique est envisagé comme l'unité originelle entre le sujet et l'objet, comme un dialogue : le moi — le monde. L'unité entre ce sujet et l'objet du psychique est caracterisée par Fr. Brentano comme l'*intentionnalité*, et par les existentialistes et les phénoménologues par la qualité du sujet d'être „ouvert" vers le monde.

Dans le contexte de ces idées générales, la nature du phénomène psychique se précise par rapport à la réalité somatique et l'ancien dualisme métaphysique, âme-corps disparaît. Le même organe du corps engagé en contact avec d'autres organes est une réalité *corporelle*, anatomo-physiologique, et son engagement en relation avec le monde, avec l'ambiance lui confère la signification de fonction et de vécu psychique. En s'isolant progressivement du contact avec le monde extérieur, par son repliement sur soi, la réaction devient physiologique. Le *soma* peut devenir, du point de vue fonctionnel, dans une mesure plus ou moins grande, *psyché*, tout comme le psychique est plus ou moins somatique. L'automatisation du soma se produit corrélativement à sa subordination par rapport à l'unité psychique sujet-monde. L'observation interne, la conscience psychologique, a son origine dans la phénoméne de l'autorégulation individuelle de la „connexion inverse" devenue par l'automatisation équilibre intérieur, *homéostasie*. La conscience de soi apparaît en même temps que la découverte des moyens et des modèles mentaux anticipatifs qui règlent la satisfaction des besoins de l'individu.

Parmi ces médiateurs instrumentaux, la parole joue un rôle fondamental.

La spécificité du psychique par rapport à la nature du phénomène physique consiste dans le fait que, outre les caractères communs du monde physique en général, la conduite humaine contient quelque chose de plus : *la conscience de soi et de l'autre*. L'apparition de ces variables complique le processus d'objectivation du psychologue. Elle exige de lui une *double* objectivation, la désubjectivation du psychologue, du chercheur lui-même et de l'objet de sa recherche, objet qui est aussi *sujet*. La relation psychique n'est pas seulement le rapport entre le sujet et l'objet mais aussi le rapport entre le sujet et le sujet conscient de soi, et de l'autre. Cette particularité de la science de l'homme explique aussi dans une grande mesure, l'aspect dramatique de la psychologie.

L'intérêt croissant pour la connaissance de l'homme augmentera la conscience de l'importance réelle de la psychologie dans la configuration des sciences. La nouvelle synthèse des positions contradictoires diminuera la tension dramatique de l'existence. La mission de la nouvelle psychologie consiste à elaborer un modèle adéquat d'investigation et d'explication.

L'homme va se situer sur un niveau supérieur de la conscience de soi, comme être capable de dominer, non seulement le monde extérieur, mais aussi sa propre nature. La psychologie est une lumière indispensable pour éclairer la voie de la compréhension, de la coopération et de l'ascension de l'homme.

BIBLIOGRAFIE

1. Marx, K., *Capitalul*, vol. I, Bucureşti, Editura politică, 1960.
2. Marx, K., Engels, Fr., *Despre artă şi literatură*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1953.
3. Engels, Fr., *Dialectica naturii*, Bucureşti, Editura politică, 1959.
4. Engels, Fr., *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane*, în: K. Marx şi Fr. Engels, *Opere alese*, ed. II, vol. II, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.
5. Lenin, V. I., *Opere*, vol. 1, Bucureşti, Editura politică, 1960.
6. Lenin, V. I., *Opere*, vol. XIV, Bucureşti, E.S.P.L.P. 1954.
6. bis. Lenin, V. I., *Opere*, vol. 32, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.
7. Lenin, V. I., *Opere*, vol. 38, Bucureşti, Editura politică, 1959.
8. Ach, N. K., *Die Analyse des Willens*, Berlin, 1935.
9. Ackoff, Russell, L. & coll., *Scientific Method : Optimizing applied research decisions*, New York, John Wiley, 1962.
10. Allport, Gordon, W., *Pattern and growth in personality*, London—New York, Holt, Rinehart and Winston, 1963.
11. Andrews, T. G., *Méthodes de la psychologie*, Paris, P.U.F., 1952.
12. Ashby, William, Ross, *Ce este maşina raţională ?* În : *Dialectica marxistă şi ştiinţele moderne*, vol. IV, Bucureşti, Editura politică, 1963, pp. 273—287.
13. Ashby, William, Ross, *Ce ne poate învăţa creierul ?* În : *Dialectica marxistă şi ştiinţele moderne*, vol. IV, Bucureşti, Editura politică, 1963, pp. 287—296.

14. Ashby, William, Ross, *Konstrukția mozga*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1962 (Traducere din limba engleză).
15. Bacon, Francis, *Noul organon*, București, Editura Academiei, 1957.
16. Bacon, Francis, *Essays, moral, economical and political*, London, Scott, Webster a. Geary, 1838.
17. Balanov, L. I., Kaufman, D. A., Liciko, A. E., Traugott, N. N., *Po povodu statii prof. I. F. Slucevskogo „O nekotorîh aktualnîh voprosah psihiatrii"*, în: „Jurnal nevropatologhii, psihiatrii im. Korsakova", nr. 12, 1952.
18. Baumgarten, Franzska, *Das Nachfühlen, das Verstehen, die Einfühlung*, în: „Archiv für die gesamte Psychologie", Nr. 77, 1930.
19. Bassin, F. V., *Freidism v svete sovremennîh naucinîh diskussii*, în: „Voprosî psihologhii", Nr. 5—6, 1958.
20. Bassin, F. V., *K probleme bezsonznatelnogo*, în: „Voprosî filosofii", Nr. 2, 1962.
21. Bergson, H., *L'évolution créatrice*, Paris, Alcan, 1923.
22. Bernal, J. D., *Știința în istoria societății*, București, Editura politică, 1964.
23. Bernard, Claude, *Morceaux choisis*, Paris, Gallimard, 1938.
24. Binet, A., *Les idées modernes sur les enfants*, Paris, Flammarion, 1924.
25. Blondel, Charles Dr., *Introduction à la psychologie collective*, Paris, A. Colin, 1928.
26. Boll, Marcel, *L'éducation du jugement*, Paris, P.U.F., 1954.
27. Boring, Edwin, *A History of experimental psychology*, New York, Appleton, 1929.
28. Boring, Edwin, *History, Psychology and Science*, New York and London, John Wiley and Sons, Inc., 1963.
29. Bréhier, E., *Histoire de la philosophie*, vol. III. Paris, Alcan, 1932.
30. Brentano, Franz, *Von der Klassifikation der psychischen Phänomene*, Leipzig, 1911.
31. Brunschvicg, Léon, *Les âges de l'intelligence*, Paris, Alcan, 1934.
32. Bunge, Mario, *Pricinnosti*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1962, (Traducere din limba engleză).

33. Buytendijk, F. J. J., *Feminity and existential Psychology*, „Perspectives in personality theory", New York, 1957.
34. Calder, Ritchie, *La science devant le profane*, în: „Le Courrier de l'Unesco", Febr., 1965.
35. Cannon, Walter, *The wisdom of the body*, London, Kegan Paul, 1932.
36. Claparède, Ed. *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers*, Paris, Flammarion, 1924.
37. Claparède, Ed., *L'éducation fonctionnelle*, Neuchâtel-Paris, Delachaux et Niestlé, 1931.
38. Claparède, Ed., *Psychologie fonctionnelle*, în: „Revue philosophique", Nr. 1, 1933.
39. Claparède, Ed., *De l'intelligence animale à l'intelligence humaine*, în: *Le mystère animal*. Paris, Plon, 1939, pp. 141—191.
40. Couffignal, L., *Rolul metodologic al ciberneticii*, în: *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. IV., București, 1963.
41. Daumas, Lucien, *La psychologie de la fin du Moyen âge au début du XX-e siècle*, în: *Histoire de la Science*, „Encyclopédie de la Pléiade", Paris, N.R.F., Gallimard, 1957, pp. 1627—1668.
42. Daumas, Maurice, *Esquisse d'une histoire de la vie scientifique*, în: *Histoire de la Science*, „Encyclopédie de la Pléiade", Paris N.R.F., Gallimard, 1957, pp. 3—195.
43. Davitz, Joel R., *The communication of emotional meaning*, New York, McGraw-Hill Book Co., 1964.
44. Decharme, P., *Mythologie de la Grèce antique*, Paris, Garnier frères, f.a.
45. Decroly, O. Dr. et Buyse, R., *Introduction à la pédagogie quantitative*, Bruxelles, 1929.
46. Dembo, T., *Der Ärger als dynamisches Problem*, în: „Psychologische Forschung", Nr. 15, 1931.
47. Dembska, Izydora, *Sur certains modes de fonder nos jugements concernant les événements futurs*, în: *Logique et analyse. La théorie de l'argumentation*, Louvain Ed. Nauwelaerts, 1963, pp. 232—240.
48. Dilthey, W., *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie* (1894). *Gesammelte Schriften*, Band V, Leipzig, Teubner, 1924.

49. Dumas, G., *Traité de psychologie*, vol. I., Paris, Alcan, 1923.
50. Dumas, G., *La vie affective*, Paris, P.U.F., 1948.
51. Ebbinghaus H., *Grundzüge der Psychologie*, Leipzig, Verl. von Veit a. Co., 1905.
52. English, Horace H. and English, Ava C., *A comprehensive dictionary of psychological and psychoanalytical terms*. New York, Longmans, 1961.
53. Erismann, Th., *Die Eigenart des Geistigen*, Leipzig, 1924.
54. Erismann, Th., *Verstehen und Erklären in der Psychologie*, în: „Archiv für die gesamte Psychologie", Bd. 55, 1926, pp. 111—136.
55. Essertier, Daniel, *Psychologie et sociologie*, Paris, Alcan, 1927.
56. Faverge, J. M., *Méthodes statistiques en psychologie appliquée*. Paris, P.U.F., 2 vol., 1963.
57. * * * *Filosofskie voprosî fiziologhii vissei nervnoi deiatelnosti i psihologhii*, Moskva, 1963.
58. Floru, R., Giurgea, C., Saragea, M., *Probleme fundamentale ale activității nervoase superioare*, București, Editura Academiei, 1956.
59. Foulquié, Paul, Delledale, J., *L'histoire de la psychologie contemporaine*, Paris, P.U.F., 1954.
60. Fraisse, Paul, Piaget, J., *Traité de psychologie expérimentale*, vol. I, Paris, P.U.F., 1963.
61. Freud, S., *Ma vie et la psychanalyse*, Paris, 1928.
62. Gabrielean, G. G., *Marksistskaia loghika kak dialektika i teoria poznania*, Erevan, Armeanskoe gosudarstvennoe izdatelstvo, 1963.
63. Guilford, J. P., *Psychometric methods*, London, 1936.
64. Guillaume, Paul, *Introduction à la psychologie*, Paris, Vrin, 1942.
65. Guillaume, Paul, *Manuel de psychologie*, Paris, P.U.F., 1943.
66. Harré, R., *An Introduction to the logic of the sciences*, London, Macmillan a. Co., 1963.
67. Heizs, R. Dr., *Psychologische Diagnostik: Einführung und Überblick*, în: *Handbuch der Psychologie*, Bd. 6, Göttingen, Verlag Dr. C. J. Hogrefe, 1964.
68. Herseni Tr., *Psihologie populară*, în: „Revista de psihologie" nr. 3, 1960.

69. Herseni, Tr. și Radu N., *Aportul cronicarilor la dezvoltarea psihologiei românești*, în: „Revista de psihologie", nr. 1, 1962.
70. * * * *Histoire de la science*, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, N.R.F., Gallimard, 1957.
71. Hörmann, Hans, *Theoretische Grundlagen der projektiven Tests*, în: *Handbuch der Psychologie*, Bd. 6, Göttingen, Verlag Dr. C. J. Hogrefe, 1964.
72. James, W., *The Principles of Psychology*, 2 vol. London, Macmillan a. Co., 1890.
73. James, W., *Précis de psychologie*, Paris, Rivière, 1912.
74. Janet, Pierre, *L'intelligence avant le langage*, Paris, Flammarion, 1936.
75. Janet, Pierre, *Les stades de l'évolution psychologique*, Paris, Chahine, 1926.
76. Janet, Pierre, *Les débuts de l'intelligence*, Paris, Flammarion, 1935.
77. Jugov, A., *Pavlov și enigmele creierului*, (trad. din limba rusă), București, Cartea rusă, 1946.
78. Kafka, Gustav, *„Verstehende Psychologie" und Psychologie des Verstehens*, în: „Archiv für gesamte Psychologie", Bd. 65, 1928, pp. 7—41.
79. Kant, Im., *Critique de la raison pure*, vol. II. Paris, Flammarion.
80. Karsten, A., *Psychische Sättigung*, în: „Psychologische Forschung", nr. 10, 1928.
81. Kedrov, B. M., *Klassifikația nauk*, vol. I, Moskva, Mîsli, 1961.
82. Koffka, K., *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung*, 2. Auflage. Verlag Zickfeldt, Osterwieck am Harz, 1925.
83. Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, New York, Harcourt, Brace a. Co., 1935.
84. Kotarbinski, Tadeusz, *Izbrannie proizvedenia*. Moskva, Izdatelstvo inostrannoi literaturî (traducere din limba poloneză), 1963.
85. Kupalov, P. S., *Teoria reflexelor și a activității reflexe*, în: „Analele româno-sovietice", Pedagogie-Psihologie, 1, 1963.
86. Lalande, André, *La psychologie, ses divers objets et ses méthodes*, în: *Nouveau traité de psychologie*, vol. I. Paris, Alcan, 1930.

87. Lalande, André, *Vocabulaire de la philosophie*, Paris, P.U.F., 1960.
88. Lalo, Ch., *Les sentiments esthétiques*, Paris, Alcan, 1910.
89. Lanson, Gustave, *Histoire de la littérature française*. Paris, Hachette, f.a.
90. Lanteri-Laura, Georges, *Fondements philosophiques de la psychiatrie phénoménologique*, Paris, P.U.F., 1963.
91. Larguier des Bancels, J., *Introduction à la psychologie*. Paris, Payot, 1921.
92. Leeper, R., *Poznovatelnîe professî. Experimentalnaia psihologhia*. S. S. Stevens, vol. II, (trad. din limba engl.) Moskva. Izdatelstvo inostrannoi literaturî, 1963.
93. Leontiev, A. N., *Probleme ale dezvoltării psihicului*. (trad. din limba rusă), Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1964.
94. Leontiev, A. N., *Ob istoriceskom podhode v izucenii psihiki celoveka*, în: *Psihologhiceskaia nauka v SSSR*, vol. I, Izd. Akademii pedagoghiceskih nauk RSFSR, 1959.
95. Le Terrier, François; Gilbert, Simondon, *La psychologie moderne*, în: *Histoire des sciences*, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, N.R.F., Gallimard, 1957.
96. Lewin, Kurt, *A dynamic theory of personality*, New York a. London, Mc Graw-Hill Book Co., 1935.
97. Lipps, Th., *Leitfaden der Psychologie*, 3. Aufl., Leipzig, Engelmann, 1935.
98. Luria, A. R., *Vîsşie kirkovîe funkţii celoveka*, Izdatelstvo moskovskogo universiteta, 1962.
99. Maiorov, R. P., *Istoria ucenia ob uslovnîah reflexah*, Moskva, Izd. Akademii mediţinskih nauk, 1948.
100. Mansurov, N. S., *Sovremennaia burjuaznaia psihologhia*, Moskva, Soţekghiz, 1962.
101. Meili, Richard, *Psychologische Diagnostik*. München, Reinhardt, 1937.
102. Meyerson, I., *Thèmes nouveaux de la psychologie objective: l'histoire, la construction, la structure*, în: *La psychologie du XX-e siècle*. Paris, P.U.F., 1954.
103. Michotte, Albert, *La psychologie expérimentale et le problème des aptitudes*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*, Paris, Ed. D'Artray, 1939.
104. Miller, G. A., Galanter, E., Pribram, R. N., *Planî i strukturî povedenia*, Moskva, 1964 (Trad. din limba engleză).

105. Mineur, Henri, *La loi en mécanique et en astronomie*, în: *Science et loi*. Paris, Alcan, 1934.
106. Morgan, Cl., *Psihofiziologhia professa naucenia*, în: *Experimentalnaia psihologhia*, S. S. Stevens, tom. II, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, pp. 308—348. (Trad. din limba engleză).
107. Mueller, Fernand-Lucien, *Histoire de la psychologie*. Paris, Payot, 1968.
108. Müller-Freienfels, R., *Psychologie der Wissenschaft*, Leipzig, Barth, 1936.
109. Nikitin, E. P., *Tipî naucinogo obiasnenia*, în: „*Voprosî filosofii*", Nr. 10, 1963.
110. Oléron, Pierre, *Les composantes de l'intelligence d'après les recherches factorielles*, Paris, P.U.F., 1957.
111. Ombredane, André, *L'aphasie et l'élaboration de la pensée explicite*, Paris, P.U.F., 1951.
112. Ombredane, André, *Les usages du langage*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*. Paris, D'Artrey, 1939.
113. Pavelcu V. *Psihologie şi fiziologie*, în: „Revista de psihologie", nr. 3, 1956.
113. bis. Pavelcu V. *Probleme de tipologie*, în: „Revista de psihologie" 42, 1957.
114. Pavelcu, V., *Cunoaşterea psihologică şi sentimentul*, în: „Revista de Filosofie", nr. 3, 1937.
115. Pavelcu, V., *Adevăr şi eroare*, Iaşi, Tip. Ath. Gheorghiu, 1943.
116. Pavelcu, V., *Problema măsurării în psihologie*, Iaşi, Tip. A. Ţerek, 1943.
117. Pevelcu, V., *Psihologie şi literatură*, în: „Iaşul literar", 1958.
117. bis. Pavelcu, V., *Conştiinţă şi inconştient*, în: „Analele de psihologie", VIII, 1941.
118. Pavelcu, V., *Caracterele afectivităţii*, în: „Analele de psihologie", IV, 1937.
119. Pavelcu, V., *Ce este psihologia?* în: „Ethos", 3—4, 1946 şi 1—2, 1947.
120. Pavelcu, V., *Psihologie pedagogică*, „Studii", Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1962.
121. Pavlov, I. V., *Polnoe sobranie trudov*, tom. IV, Moskva-Leningrad, Izd. Akademii nauk SSSR, 1947.
122. Peierls, R. E., *Legile naturii*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1963, (trad. din limba engleză).

123. Piaget, J., *Le jugement et le raisonnement chez l'enfant*, Neuchâtel-Paris, Delachaux et Niestlé, 1924.
124. Piaget, J., *La psychologie de l'intelligence*, Paris, A. Colin, 1947.
125. Piaget, J., *Études d'épistémologie génétique*, Vol. IV, Paris, P.U.F., 1960.
126. Piaget, J., *La représentation du monde chez l'enfant*, Paris, Alcan, 1926.
127. Piéron, H., *Vocabulaire de la psychologie*, Paris, P.U.F., 1963.
128. Piéron, H., *Les méthodes de mesure*, în: „Bull. de l'Institut National d'Orientation Professionnelle", No. 9, 1938.
129. Piéron, H., *De l'actinie à l'homme*, 2 vol. Paris, P.U.F., 1959.
130. Piéron, H., *De la loi en psychologie: conception de la psychologie*, în: *Science et loi*. Paris, Alcan, 1934.
131. Platon, *Ménon*, în: *Oeuvres complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, vol. I, Paris, N.R.F., Gallimard, 1950.
132. Ponomarev, I. A., *Problema idealnogo*, în: „Voprosî filosofii", No. 8, 1950.
133. Pradines, Maurice, *Traité de psychologie générale*, Paris, P.U.F., vol. I, 1947.
133. bis. * * * *Problemele teoretice ale ciberneticii*. București, Editura științifică, 1963.
134. Raevski, A. N., *Psihologia reci v sovremennoi psihologhiceskoi nauke za 40 let*, Moskva. Izd. Kievskogo gosud. univ., 1958.
135. Ralea, M., Herseni Tr., *Psihologie socială*, în: „Viața românească", nr. 12, 1963.
136. Reuchlin, Maurice, *La mesure en psychologie*, în: Fraisse, P., Piaget, J., *Traité de psychologie expérimentale*, vol. I, Paris, P.U.F., 1963.
137. Rey, A., *Histoire de la notion de loi*, în: *Science et loi*. Paris, Alcan, 1934.
138. Rey, A., *L'examen clinique en psychologie*, Paris, P.U.F., 1958.
139. Ribot, Th., *Psychologie*, în: *De la méthode dans les sciences*, vol. I. Paris, Alcan, 1928, pp. 277—306.
140. Rignano, Eugenio, *Psychologie du raisonnement*, Paris, Alcan, 1920.
141. Rignano, Eugenio, *Problèmes de psychologie et de morale*, Paris, Alcan, 1920.
142. Roger, G. H., *Traité de physiologie normale et pathologique*, vol. I, 1933.

143. Rossi, G. F., Zanchetti, A., *Retikulearnaia formația stvola mozga*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1960, (Traducere din limba engleză).
144. Roșca, A. și colectiv, *Tratat de psihologie experimentală*, București, Editura Academiei, 1963.
145. Rubinștein, S. L., *Prinţipî i puti razvitia psihologhii*, Moskva, Izd. Akademii nauk SSSR, 1959.
146. Rubinștein, S. L., *Existență și conștiință*, (Trad. din limba rusă), București, Editura științifică, 1962.
147. Rubinștein, S. L., *O mișlenii i putiah ego issledovania*, Moskva, Izd. Akademii nauk SSSR, 1958.
148. Rubinștein, S. L., *Osnovî obșcei psihologhii*, Moskva, 1940.
149. Ruch C. Theodore, *Neurofiziologia emoției și a „motivației"*, în: Ruch, Th., C., Fulton, John, *Fiziologie medicală și biofizică*, București, Editura medicală, 1963, pp. 636—659.
150. Săhleanu, V., *Metoda statistică*, în: *Dialectica materialistă*, București, Editura politică, 1963.
151. Scheler, Max, *Nature et formes de la sympathie*, Paris, Payot, 1928.
152. Schiff, Paul, *Psychologie et criminologie*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*, Paris, D'Artrey, 1939.
153. Shannon, Claude E., *Mașinile de calcul și automatica*, în: *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. IV. București, Editura științifică, 1963, pp. 373—394.
154. Sommerville, John, *Izbrannoe*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturî, 1960. (Traducere din limba engleză).
155. Spearman, C., *Les aptitudes de l'homme*, Paris, Conserv. national des arts et métiers, 1936.
156. Spearman, C., *Psychology down the ages*, 2 volume. London, MacMillan, 1937.
157. Spearman, C., *Școala psihologică din Londra*, în: „Revista de psihologie", nr. 2, Cluj, 1939.
158. Spranger, E., *Lebensformen*, 7. Auflage. Halle, Max Niemeyer, 1930.
159. Steriade, Mircea, *Creier și conștiință*, în: „Cercetări filozofice", nr. 4, 1961.
160. Stoltenberg, Hans L., *Grundformen bewußten Zusammenseins*, Halle, 1939.

161. Sullivan, J. W. N., *Limitation of science*, Penguin books. Harmondsworth Middlessex England, 1938.
162. Sutherland, John D., ed., *Psychoanalysis and contemporary thought*, New York, Grover Press Inc., 1959.
163. Şemiakin, F. N., *Nekotorîe problemî sovremennoi psiho loghii mîşlenia i reci*, în: *Mîşlenia i reci*, Moskva, 1963.
164. Thibaudet, Albert, *Histoire de la littérature française*, Paris, Stock, 1936.
165. Thomae, Hans, *Problems of Character change*, în: *Perspectives in Personality Theory*, de Henry David a. H. von Brocken. New York, 1957.
166. Thomae, Hans, *Das Problem der Konstanz und Variabilität der Eigenschaften*, în: *Handbuch der Psychologie*, Bd. 4, Göttingen, Verlag Dr. C. J. Hogrefe, 1960.
167. Tournay, Auguste, *Règles de vie pour la santé*, în: *Traité de psychologie appliquée*, vol. VI, Paris, P.U.F., 1958.
168. Uşinski, K. D., *Sobranie socinenii*, tom. 8. Moskva-Leningrad, Izd. Akademii pedagoghiceskih nauk RSFRS, 1950.
169. Vîgotski, L. S., *Razvitie vîsşih psihiceskih funkţii*, Moskva, Izd. Akademii pedagoghiceskih nauk, 1960.
170. Voiculescu, V., Steriade, M., *Din istoria cunoaşterii creierului*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1963.
171. Wallon, Henri, *La loi en psychologie*, în: *Science et loi*, Paris, Alcan, 1934.
172. Wallon, Henri, *De la act la gîndire*, (trad. din limba franceză) Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1964.
173. Wells, H., *Pavlov i Freud*, Moskva, Izd. inostrannoi literaturi, 1959, (Traducere din limba engleză).
174. Werner, Charles, *La philosophie grecque*, Paris, Payot, 1938.
175. Woodworth, R. S., *Psychologie expérimentale*, 2 vol., Paris, P.U.F., 1949.
175. bis. Zapan, G., *Metoda aprecierii obiective a personalităţii*, în: „Analele Romäno-Sovietice", Pedagogie-Psihologie, nr. 3, 1957.
176. Zarifopol, Paul, *Pentru arta literară*, Bucureşti, Editura fundaţiei pentru literatură şi artă, 1934.
177. Zazzo, René, *Psychologues et psychologies d'Amérique*, Paris, Alcan, 1942.

178. Zeigarnik, B., *Über das Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen*, în: „Psychologische Forschung", 1927.

*
* *

179. Ceauşescu, Nicolae, *Cuvîntare la întîlnirea cu oamenii de artă şi cultură, 10.II.1971*, Bucureşti, Editura politică, 1971.
179. bis. * * * *Actes du XIII-e Congrès de l'Association Internationale de psychologie appliquée*, Rome, 9—14 avril 1958.
180. * * * *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie, Wien, 2—9 Sept. 1968*, vol. II. Wien, Verlag Herder, 1968.
181. Alexander, Franz, *Medicina psicosomatica*, Firenze, Ed. Universitaria, 1956.
182. Anastasi, Anna, *La psychologie, les psychologues et les tests psychologiques*, Binop. Janvier-Février, 1969.
183. Arnold, Magda B., *Emotion and Personality*, vol. I. London, Cassell a. Co., limited, 1961.
184. Ayer, Alfred Jules, *Language, Truth and Logic*, London, Victor Gollancz Ltd., 1967.
185. Beveridge, W. I., *Arta cercetării ştiinţifice*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1968.
186. Bierkens, P. B., *Die Urteilsbildung in der Psychodiagnostik*, München, Ambrosius Barth, 1968.
187. Bogdan, Tiberiu; Cernea, Mihai; Constantinescu, Miron; Cristea, Petru; *Procesul de urbanizare în România, zona Braşov*. Bucureşti, Editura politică, 1970.
188. Boll, Marcel, *L'occultisme devant la science*, Paris, P.U.F., 1947.
189. Botez, M. C., *Ştiinţa viitorului despre viitorul ştiinţei*, în: „Cronica", nr. 12, 1971.
190. Botezatu, P., *Valoarea deducţiei*, Manuscris dactilografiat. Iaşi, 1970.
191. Brânzei, P., Scripcaru, Gh., Pirozynski, T., *Comportamentul aberant în relaţiile cu mediul*, Iaşi, Editura „Junimea", 1970.
192. Bruner, Jerome S., *Pentru o teorie a instruirii*, Bucureşti. Editura didactică şi pedagogică, 1970.

193. * * * „Bulletin de psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969.
194. Cattell, Raymond B., *The scientific Analysis of Personality*, Middlessex England, Penguin Books, 1967.
195. Constantinescu, Miron (red.), *Integrarea socială a tineretului*, București, Editura științifică, 1969.
196. Constantinescu, Miron, *Fapte, fenomene și relații sociale*, în: *Sociologie generală*, București, Editura științifică, 1968, pp. 7—43.
197. Daniel,, Robert S., *Contemporary Readings in General Psychology*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1965.
198. Debesse, M., *L'adolescence est-elle une crise?* în: „Enfance", Nr. 4—5, 1958.
199. Debesse, M., *Psihologia copilului*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, (Traducere din limba franceză).
200. Demetrescu, Mihai C., *Marketing-prospectarea pieței*, București, Editura politică, 1969.
201. Ducrot, Oswald; Todorov, Tzvetan; Sperber Dan; Safouan, Moustafa; Wahl, François, *Qu'est-ce que le structuralisme?* Paris, Éditions du Seuil, 1968.
202. Duvignaud, Jean, *Anthologie des sociologues français contemporains*, Paris, P.U.F., 1970.
203. Ehrlich, S., *Le concept de variable intermédiaire*, în: „Bulletin de Psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969, p. 555—565.
204. Einstein, A., *Mein Weltbild*, Berlin, 1955.
205. Eysenck, H. J., *Uses and Abuses of Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1967.
206. Eysenck, H. J., *Sense and Nonsense in Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1968.
207. Eysenck, H. J., *Fact and Fiction in Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1965.
208. Eysenck, H. J., *Crime and Personality*, Paladin, 1970.
209. Fondation, Ciba, *L'homme et son avenir*, Genève, Ed. Laffont-Gonthier, 168.
210. Foss, M. Brian (éd.), *New Horizons in Psychology*, Harmondsworth, Penguin Books, 1967.
211. Foucault, Michel, *Introducere în structuralism; o polemică răsunătoare*, în: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 73—75.
212. Fougeyrollas, Pierre, *La révolution freudienne*, Paris, Denoël-Gonthier, 1960.

213. Fraisse, Paul, *La méthode expérimentale en psychologie*, în: „Bulletin de psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969.
214. Francès, R., *L'étude expérimentale des faits de conscience*, în: „Bulletin de Psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969, pp. 555—571.
215. Gierer, A. Dr. Prof., *Fundamentele fizice ale biologiei și cunoașterii omului*, în: „Forum", nr. 10, 1970, pp. 55—66.
216. Greco, Pierre, *Epistémologie de la psychologie*. în: *Logique de la connaissance scientifique*, Paris, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1967.
217. Guilford, J. P., *Personality*, New York, Mc Graw-Hill, 1959.
218. Hartmann, H., *Ichpsychologie und Anpassungsproblem*, 2. Auflage. Stuttgart, Ernst Klett, 1960.
219. Herseni, Tr. (coordonator), *Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie*, București, Editura științifică, 1969.
220. Hoagland, Hudson, *Potentialité dans le contrôle du comportement*, în: *L'homme et son avenir*, Genève, Ed. Gonthier, 1968, pp. 175—192.
221. Holban, Ion, *Probleme de psihologia muncii*, București, Editura științifică, 1970.
222. Jaroșevski, M. G., *Istoria psihologhii*, Moskva, Mîsli, 1966.
223. Jones, M. R. (Hrsg.), *Nebraska Symposion on Motivation*, Nebraska, Univ. of Nebraska Press, Lincoln, 1953—1966.
224. Kedrov, B. M., *Cu privire la clasificarea științelor sociale. Cercetarea sociologică*, București, Editura politică, 1966, pp. 9—29.
225. Kedrov, B. M., *Klasifikația nauk*. II. Moskva, Mîsli, 1965.
226. Kelle, V. J., Kovalzon, M. I., *O klassifikații obșcestvennih nauk*, în: „Voprosî filosofii", 11, 1964, pp. 15—27.
227. Kendler, Howard H., *Basic Psychology*, London, Methuen a. Co., 1963.
228. Koch, S. (Hrsg.), *Psychology. A study of a science*, New-York, Mc Graw-Hill Book Co., 1957.
229. Körner, D., *Experiență și teorie*, (Trad. din limba engleză). București, Editura științifică, 1969.
230. Kunz, Hans, *Über den Sinn und die Grenzen des psychologischen Erkennens*. Stuttgart, Klett, 1957.
231. Laborit, Henri, *Biologie et structure*, Paris, Gallimard, 1968.

232. Lacan, Jacques, *Introducere în structuralism; o polemică răsunătoare*, în: „Secolul XX", 5, 1967, p. 81—82.
233. Lebedinski, M. S., Miasişceev, V. N., *V vedenie v mediținskuiu psihologhiu*, Leningrad, Izd. „Medițina", 1966.
234. Leclercq, R., *Traité de la méthode scientifique*, Paris, Dunod, 1964.
235. Le Ny, J.-F., *La psychologie expérimentale et les activités centrales*, în: „Bulletin de Psychologie", 276, XXII, 9—13, 1969, p. 546—555.
236. Levi-Strauss, Claude, *Introducere în structuralism; o polemică răsunătoare*, în: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 75—81.
237. Linton, Ralph, *Fundamentul cultural al personalității*, (trad. din limba engleză) București, Editura științifică, 1968.
238. * * * *Logique et connaissance scientifique*, Paris, Encyclopédie de Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1967.
239. Maiorescu, Titu, *Critice*, București, Editura pentru literatură, 1969.
239. bis. Malița, Mircea, *Cronica anului 2000*, București, Editura politică, 1969.
240. Manolescu, Nicolae, *Contradicția lui Maiorescu*. București, Editura Cartea românească, 1970.
241. * * * *Marxisme et psychanalyse*, în: „La nouvelle critique", nr. 37, oct. 1970.
242. Meili, R., Rohracher, H., (Hrsg.), *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*, 2. Aufl., Bern und Stuttgart, Hans Huber, 1968.
243. Merleau-Ponty, M., *Phénoménologie de la perception*, Paris, Ed. Gallimard, 1945.
243. bis. Milton, Smith G., *Ghid simplificat de statistică*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971.
244. Minkovski, Eugène, *Traité de psychopathologie*, Paris, P.U.F., 1966.
245. Moisil, Grigore, *Structuralismul și dialectica*, în: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 97—103.
246. Monod, Jacques, *Le hasard et la nécessité*, Paris, Éditions du Seuil, 1970.
247. Mueller, Fernand-Lucien, *Histoire de la psychologie de l'antiquité à nos jours*, Paris, Payot, 1968.

248. Muller, Philippe, *La psychologie dans le monde moderne*, Bruxelles, Éd. Dessart, 1966.
249. Müller - Freienfels, Richard, *Die Hauptrichtungen der gegenwärtigen Psychologie*, Leipzig, Verlag Quelle u. Meyer, 1933.
250. * * * *New directions in psychology*, New York, Holt, Rinehart and Winston, vol. I, 1962, vol. II, 1965.
251. Nyman, Alf, *Die Schulen der neueren Psychologie* (übersetzt), Bern und Stuttgart, Huber, 1966.
252. * * * *Panorama des idées contemporaines*. (Sous la direction de Gaëtan Picon), Paris, Éd. Gallimard, 1968.
253. Parodi, Dominique, *Psychologie et philosophie*, în: *Mélanges offerts à Mr. Pierre Janet*, Paris, Éd. d'Artrey, 1939, pp. 199—204.
254. Pavelcu, Vasile, *Psihologia în industrie*, Iași, „Cronica", VI, nr. 7, 1971.
255. Pavelcu, Vasile, *Din viața sentimentelor*, București, Editura enciclopedică română, 1969.
256. Pavelcu, Vasile, *Invitație la cunoașterea de sine*. București, Editura științifică, 1970.
257. Pavelcu, Vasile, *Principii de docimologie*. București, Editura didactică și pedagogică, 1968.
258. Piaget, Jean, *Problema mecanismelor comune în științele despre om*, în: *Sociologia contemporană*. București, Editura politică, 1967, pp. 26—57.
259. Piaget, Jean, *Le structuralisme*, Paris, P.U.F., 1968.
260. Piaget, Jean, *L'épistémologie et ses variétés: Logique et connaissance scientifique*, Paris, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1967, pp. 3—133.
261. Piaget, Jean, *La psychologie, les relations interdisciplinaires et le système des sciences*, în: *XVIII e Congrès International de psychologie*, Moscou, 1966.
262. Piaget, Jean, *Înțelepciunea și iluziile filozofiei*, București, Editura științifică, 1970 (Traducere din limba franceză).

263. Pingaud, Bernard, *Este Sartre depăşit?* În: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 90—96.
264. Politzer, Georges, *La crise de la psychologie contemporaine*, Paris, Éditions Sociales, 1947.
265. Politzer, Georges, *Critique des fondements de la psychologie*, Paris, P.U.F., 1968.
266. Pongratz, L., *Problemgeschichte der Psychologie*, Bern und Stuttgart, Franke A. G., 1957.
267. Popescu-Neveanu, Paul, *Introducere în psihologia militară*, Editura militară, 1970.
268. Popescu-Neveanu, Paul şi Golu, I. Mihai, *Sensibilitatea*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1970.
269. Popper, Karl, R., *The Logic of scientific Discovery*, London, Hutchinson, 1968.
270. * * * *Processus heuristiques dans la pensée*, în: *XVIII-e Congrès International de Psychologie*, Moscou, 1966.
271. * * * *Qu'est-ce que le structuralisme?* Paris, Éditions du Seuil, 1968.
272. Racamier, P. C., *Le psychanalyste sans divan*, Paris, Payot, 1970.
273. Ralea, M. şi Botez, C., *Istoria psihologiei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958.
273. bis. Ramon y Cajal, S., *Drumul spre ştiinţă*, (Trad. din limba spaniolă), Bucureşti, Editura politică, 1967.
274. Rapaport, D., *Die Struktur der psychoanalytischen Theorie*, Stuttgart, Ernst Klett, 1960.
275. Remplein, Heinz, *Psychologie der Persönlichkeit*, 6. Auflage. München-Basel, E. Reinhardt Verlag, 1967.
276. Richard, J.-F., *La validation des hypothèses*, în: „Bulletin de psychologie", 276, XXII, 9—13, pp. 571—577.
277. Roback, A. A., *A History of American Psychology*, New York, Collier Books, 1964.
278. Robin Gilbert, *Vocation spirituelle de psychiêtre*, Paris, Éd. France-Empire, 1966.

279. Salber, Wilhelm, *Der psychische Gegenstand*, Bonn, Verlag H. Bouvier und Co., 1968.
280. Salvat, Henri, *Intelligence: mythes et réalités*, Paris, Ed. Sociales, 1969.
281. Sartre, Jean-Paul, *La transcendence de l'Ego*, Paris, Vrin, 1966.
282. Sartre, Jean-Paul, *Introducere în structuralism: o polemică răsunătoare*, în: „Secolul XX", 5, 1967, pp. 82—90.
283. Schachter, M., *Étude clinico-psychologique et psychothérapique d'un délire paranoïde d'influence chez un jeune garçon*, în: „Pédiatrie", XV, 3, 1960, pp. 299—309.
284. Schachter, M., *La jeunesse et les comportements suicidaires*. Lisabona, 1962.
285. Schachter, M., *Schizophrénie et débilité mentale*, Milano-Napoli, în: „Annali di neuropsichiatria e psicoanalisi", Gennaio-Marzo, Ed. Villa Russo, 1963, pp. 123—137.
286. Schneewind, Klaus A., *Methodisches Denken in der Psychologie*, Bern, Stuttgart, Wien, Verlag Hans Huber, 1969.
287. * * * *Science et synthèse*, Paris, N.R.F., Gallimard, 1967.
288. Selye, Hans, *De la vis la descoperire*, (Trad. din limba engleză), Bucureşti, Editura medicală, 1968.
289. Simon, Herbert A., *Models of Man, social and rational*, New York, John Wiley a. Sons, 1957.
290. * * * *Sociologia contemporană*. Al VI-lea Congres mondial de sociologie — Evian, Bucureşti, Editura politică, 1967.
291. Sorokin, Pitirim, *Diversitate şi unitate în sociologie*, Bucureşti, Editura politică, 1967, pp. 58—78.
292. Stepanic-Allmayer, Karl, *33 de principii de conducere a întreprinderii*, (Trad. din limba germană), Bucureşti, Editura politică, 1970.

293. S t e r n, E r i c h, *Tiefenpsychologie und Erziehung*, München-Basel, E. Reinhardt-Verlag, 1959.

294. * * * *Ştiinţa despre ştiinţă*, Bucureşti, Editura politică, 1968.

295. T h o m a e, H a n s, F e g e r, H., *Einführung in die Psychologie*, Bd. 7. *Hauptströmungen der neueren Psychologie*. Bern, Verlag Hans Huber, 1970.

296. T h o r p e, L o u i s P.; S c h m u l l e r, A l l e n, M., *Les théories contemporaines de l'apprentissage*, Paris, P.U.F., 1956.

297. „Totus homo", Rev. scient. interdisciplinaire. Milano, Italia, v. 2, 1970.

298. V o l k o v, G. N., *Sociologia ştiinţei*, (Traducere din limba rusă). Bucureşti, Editura politică, 1969.

299. W u k m i r, V. I., *La théorie orectique de l'émotion*, în: „Ann. Méd. Psych.", 1963, Nr. 1, pp. 29—40.